

Зелені Карпати

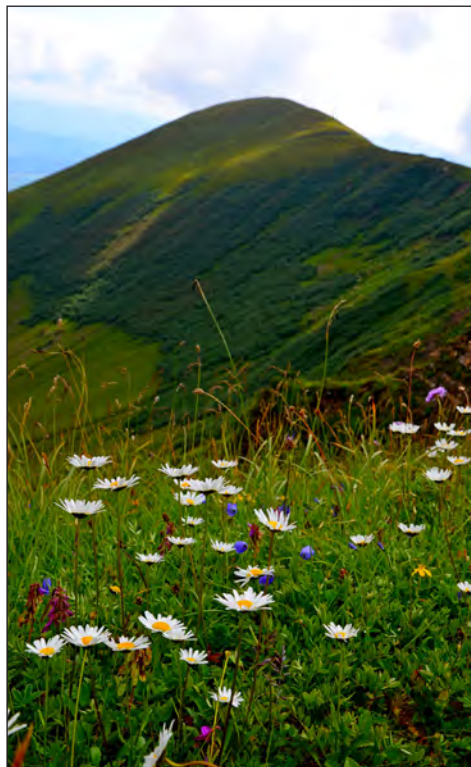
1-4 2019

MAGAZINE ZELENİ KARPATY

ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Кабінет Міністрів України постановою від 20 жовтня 2019 року № 880 затвердив Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки.

У Програмі застосовується збалансований підхід, який передбачає поєднання інтересів економічного зростання із збереженням унікальності ландшафтного і біологічного різноманіття, а також самобутньої культури і традицій місцевого населення, але визнано недоліком соціальне стимулювання жителів гірських населених пунктів.

Планується реалізація чотирьох пріоритетів (формування конкурентної економіки гірських територій; скасування інфраструктурних обмежень, розбудова просторово збалансованої дорожньої, виробничої та соціальної інфраструктури; розвиток туристичного потенціалу; забезпечення екологічної безпеки).

Окремо наголошується, що в Плані заходів, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. із питань збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих територій, визначаються організаційні заходи, спрямовані на створення умов для розвитку Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку, національних природних парків «Зачарований край», «Синевир» і «Подільські Товтри», природних заповідників «Горгани» і «Розточчя».

А за напрямом «Екологічна безпека та природоохоронні заходи» очікується будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку.

2019, № 1-4 (60-63)

*Заснований 1993 року.
Виходить раз на квартал.*

**«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY**

*Founded in 1993.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Вінніцкі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Довганич Я.О., Зиман С.М. (науковий редактор), Ібіш П'єр (Німеччина), Іваненко І.Б., Канцурак В.В., Клід В.В., Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Парпан В.І., Рибак М.П., Стойко С.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Dovhanych Y.O., Ziman S.M. (scientific editor), Ibisch Pierre (Germany), Ivanenko I.B., Kantsurak V.V., Klid V.V., Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor) Kravtsiv V.S., Moskalyuk B.I., Parpan V.I., Rybak M.P., Stoiko S.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Рестраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника <http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Tel.: (03132) 22193

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve <http://cbr.nature.org.ua>

Федір ГАМОР,

доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника

РОЛЬ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Карпатський біосферний заповідник розташований у межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області. Його площа становить нині 58035,8 гектара та репрезентує ландшафтне й біологічне різноманіття всіх висотних поясів Українських Карпат.

У зоні його діяльності розташовані міста Рахів, Хуст, Виноградів та ще 15 інших населених пунктів, де проживає близько 100 тисяч чоловік. Разом із транзитною зоною, площею 124,3 тисячі гектарів, яка об'єднує його Марамороські, Черногірські, Свидовецькі та Угольсько-Широколужанські масиви в Тячівському та Рахівському районах, входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Букові праліси КБЗ є найбільшою складовою частиною серед 12 європейських країн, транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Тут знаходяться Географічний центр Європи, гора Говерла, унікальна Долина нарцисів, субальпійська та альпійська зона Карпат, унікальні високогірні озера, збережено традиційне гуцульське полонинське господарство, охороняється понад 600 видів рослин і тварин із Червоної книги України, міжнародних та європейських червоних списків, у тому числі великі популяції карпатського бурого ведмедя, рисі, беркута, родіюли рожевої, рододендрона східно-карпатського (червоної рути), зникаючого легендарного едельвейса тощо. Карпатський біосферний заповідник є одним з найбільших наукових та еколого-освітніх центрів Карпатського регіону.

У КБЗ працюють відділ науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці, ботанічна, лісознавча, зоологічна лабораторії та лабораторія екологічного моніторингу, створена мережа моніторингових ділянок, фенологічних пунктів, гідро- та метеопостів, діє географічна інформаційна система, створена потужна екоосвітня та туристично-рекреаційна інфраструктура (Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (м. Рахів), Музей нарциса (м. Хуст), еколого-освітні та екотуристичні центри в Географічному центрі Європи та «Карпатська форель» (с.Ділове), «Букові праліси – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» (с. Мала Уголька), «Високогір'я Карпат» (сідловина під Говерлою) тощо.

Біосферний заповідник служить природною лабораторією для багатьох вітчизняних та зарубіжних науково-дослідних установ. Тут готують дисертації та проходять практику студенти, аспіранти та докторанти із багатьох українських та європейських вищих навчальних закладів. На базі Карпатського біосферного заповідника видаються всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», періодичний науковий збірник «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», регіональна екологічна газета «Вісник Карпатського біосферного заповідника», випущено у світ сотні монографій, наукових статей та практичних рекомендацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях, проведено десятки резонансних міжнародних науково-практичних конференцій, реалізовано

багато екологічно та соціально значущих національних та міжнародних проектів.

За час своєї діяльності Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, вніс вагомий внесок у збереження природних екосистем та сталого розвитку Карпат, створення екологічної мережі та розвитку природно-заповідної справи в Україні. За природоохоронні успіхи Карпатський біосферний заповідник, єдиний в Україні, чотири рази нагороджений Радою Європи Європейським дипломом.

Чимало зроблено для популяризації стратегії сталого розвитку та імплементації її ідей в Українських Карпатах.

Так, у 1995 році нами розроблена і опублікована концепція створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» (Гамор, 1995; 1996; 1998). Далі за фінансової підтримки Фонду розвитку Карпатського регіону Інститут регіональних досліджень НАН України розробив необхідний пакет документів для створення такої зони. Рахівська районна рада та ради базового рівня схвалили цей проект. За дорученням Президента України Кабінет Міністрів прийняв постанову «Про державну підтримку Комплексної програми розвитку гірської Рахівщини», яка є важливим кроком на шляху до створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» (Гамор, 1999).

А на міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», яку ми організували з нагоди 30-річчя створення Карпатського заповідника (м. Рахів, 1998), в її резолюції

записано: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону, урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку» (Гамор, Волощук, 1998; Гамор, 2018 а).

Завдяки зусиллям Уряду України Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (травень, 2003 р.) у Києві підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат. Її, а також Протоколи до неї «Про збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.) та «Про сталий туризм» (2017 р.) ратифіковано Законами України, які нині, на жаль, практично не виконуються.

Тому, знову ж таки за нашою пропозицією, в Указі Президента України від 21 листопада 2017 року № 281/2017 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження природно-заповідного фонду» доручено Кабінету Міністрів України забезпечити реалізацію положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та Протоколів до неї (Гамор, 2018 б).

Чимале значення для гірських населених пунктів, які знаходяться в зоні діяльності біосферного заповідника, має й реалізація актів Президента та Уряду України із питань збереження української ділянки об'єкта Всесвітньої спадщини букових пралісів та їх благоустрою й сталого розвитку населених пунктів у зоні його розташування.

Так, до прикладу, завдяки цьому вдається розв'язувати надзвичайно важливі соціально-економічні проблеми в регіоні, зокрема відкрито рух пасажирського потяга за маршрутом Київ-Рахів, розпочато роботи із капітального ремонту та асфальтування автодоріг, що ведуть до Угольсько-Широколужанських пралісів та до інших ділянок Карпатського біосферного заповідника тощо.

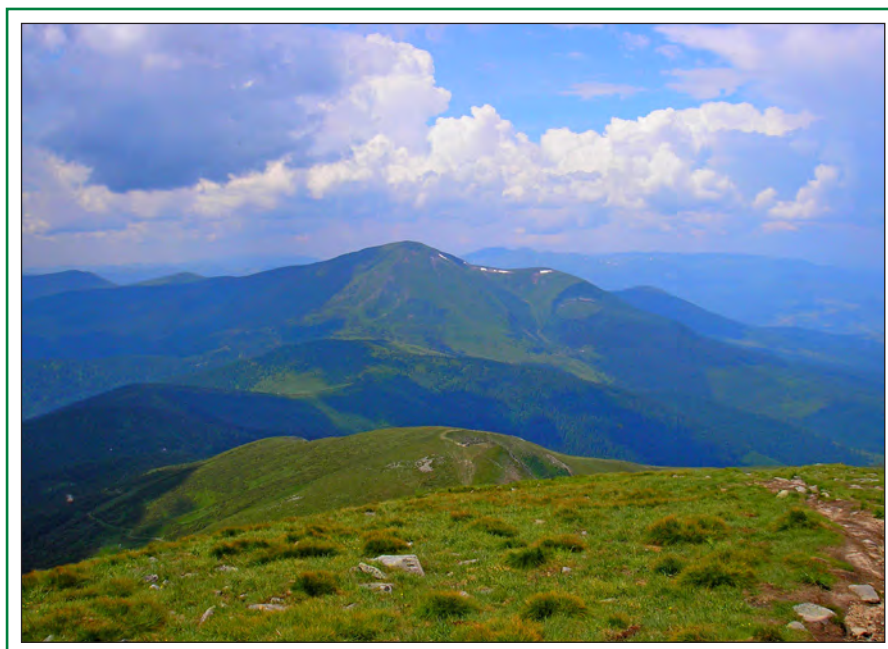
Нагадаємо, що за нашим клопотанням Верховна рада України ще у 2002 році прийняла рішення «розробити та внести на розгляд Верховної Ради України до 1 липня 2003 року Державну комплексну програму сталого розвитку гірських районів України», яке до нині так і не виконано.

У той же час, попри відсутність необхідного фінансування, адміністрація Карпатського біосферного заповідника самотужки забезпечила виконання одного з пунктів цієї ж Постанови щодо будівництва еколого-освітнього центру «Центр Європи».

У цьому контексті надзвичайно важливим є нещодавно прийнятий Президентом України Володимиром Зеленським Указ «Про розвиток регіону Українських Карпат», яким «... з метою стимулювання соціально-економічного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості, розбудови рекреаційного, туристичного та етнокультурного потенціалу регіону Українських Карпат» зобов'язано Кабінет Міністрів України: затвердити у двомісячний строк Державну програму розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки з урахуванням Концепції розвитку гірських територій Українських Карпат, і по-друге, передбачати у проектах закону про Державний бюджет України на 2020 та наступні роки видатки, необхідні для реалізації Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки.

З цього приводу ми звернулись стосовно реалізації розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» (Гамор, 2018 в), до Закарпатської обласної державної адміністрації з проханням внести до цієї Програми ряд важливих положень.

Як результат, у Державній програмі розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 р. № 880, передбачається, зокрема, будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку, будівництво та реконструкція автомобільних доріг загального користування державного та місцевого значення, які сприятимуть доступності до центрів економічного зростання (великих туристичних центрів, еколого-освітніх візит-центрів, об'єктів історико-культурної та природної спадщини, всесвітнього, національного та місцевого значення, виробничих об'єктів бюджетоутворювальних підприємств, розроблення інтегрованої стратегії просторового розвитку територій уздовж державного кордону України та Румунії тощо.

**Вид на гору Петрос
(Чорногірській заповідний масив)**

Гори димлять...

Важливим кроком для розвитку територіальних громад, які розташовані у зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника та інших національних природних парків, стало також запровадження, за нашою ініціативою, сплати установами природно-заповідного фонду до місцевих бюджетів земельного податку (Гамор, 2018 г).

Як результат, наприклад, у 2019 році лише Карпатський біосферний заповідник сплатив 15 громадам у Рахівському, Тячівському та Хустському районах понад 29 мільйонів гривень, а в 2020 році передбачається спрямувати на ці цілі понад уже 47 мільйонів гривень.

Крім того, до проекту Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років нами запропоновано включити окремий розділ «Забезпечення збереження української частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій», де передбачити: створення бренду «Закарпаття – регіон Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», реконструкцію ділянки залізниці на дистанції Рахів – українсько-румунський державний кор-

дон протяжністю 21 км й відновлення руху історичних пасажирських потягів за маршрутом Рахів–Будапешт–Прага. Організація залізничних пасажирських сполучень між станціями Рахів–Клуж-Напока (Румунія) та Рахів–Ужгород, відбудову зруйнованого в роки Другої світової війни автомобільного моста через р. Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через українсько-румунський державний кордон Ділове (Україна)–Валя-Вішеулуй (Румунія), створення рекреаційного (гірськолижного) комплексу на схилах гори Терентин (м. Рахів), будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Центру сходження на гору Говерла (с. Лазещина), спорудження у м. Рахів Закарпатської області Музею та міжнародного молодіжного центру збереження гуцульської культури і т.д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф. В інтересах регіону та держави // Зелені Карпати, № 3-4. – 1995. – С. 6-16.
2. Гамор Ф. Чи могли б Карпати прийняти зимову олімпіаду? // Голос України, 9 вересня 1996. – С. 12.
3. Гамор Ф. Гірські жителі легко дихають, але важко живуть. // Голос України, 9 жовтня 1998. – С. 13.
4. Гамор Ф.Д., Волощук І.І. Карпатський регіон: проблеми і перспективи ста-

лого розвитку // Регіональна економіка, № 4. – 1998. – С.193 – 198.

5. Гамор Ф.Д. Концепція створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» як модель сталого розвитку гірських регіонів. Міжнародна науково-практична конференція «Механізми функціонування спеціальної економічної зони «Закарпаття». Спеціальний випуск журналу «Науковий вісник Ужгородського державного університету». Серія «Економіка». Випуск № 4, 1999 р. – С.85-89.

6. Гамор Ф. Відзначено 15-річчя підписання Карпатської конвенції // Зелені Карпати, № 1-4. – 2018 а. – с. 27-29.

7. Гамор Ф.Д. Нарада під головуванням Президента України Петра Порошенка з питань реформування лісового господарства, вдосконалення державної екологічної політики та розвитку природно-заповідного фонду України (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2017 року) // Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України, № 1 (3). – 2018. – С. 102-104.

8. Гамор Ф. Уряд України затвердив новий план заходів зі збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку прилеглих до нього територій. // Зелені Карпати, № 1-4. – 2018. – С. 14-16.

9. Гамор Ф. Земельний податок біосферного заповідника спрямовується до місцевих бюджетів // Вісник Карпатського біосферного заповідника, № 3 (77). Травень-червень 2019. – С. 1 – 2.

ВСТАНОВЛЕНІ ЗАКОНОМ СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ДЛЯ ГОРЯН В УРЯДІ ВВАЖАЮТЬ НЕДОЛІКОМ

ДИСКУСІЯ

Останнім часом в Інтернеті поширюється інформація про те, що в Уряді України прийнято рішення, згідно якого особам, які живуть у гірських населених пунктах, пенсії з першого грудня 2019 року підвищуватись не будуть. Це мотивується нібито тим, що пенсіонери-горяни уже отримують 20-процентні надбавки, відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні».

У цьому контексті варто нагадати, що відповідно до цього Закону (прийнятий в 1995 році) окремі населені пункти Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей отримали статус гірських.

А громадянам, які проживають і працюють або навчаються на території гірських населених пунктів цих регіонів, надано гірський статус з правом отримання відповідних пільг і соціальних виплат.

Крім того, Закон на загальних засадах закріплює державні гарантії соціально-економічного розвитку населених пунктів, яким надано статус гірських, та передбачає виділення бюджетних коштів на заходи, спрямовані на розвиток таких населених пунктів.

Однак, за період дії Закону фінансування заходів за окремою бюджетною програмою не здійснювалося. Виділення коштів з Державного бюджету регіонам з гірськими населеними пунктами відбувалося без застосування програмно-цільового підходу шляхом фінансування окремих заходів у рамках різних бюджетних програм.

Тому єдиним і великим досягненням цього Закону є встановлення працюючим в гірських населених пунктах надбавок до заробітних плат у розмірі 25 відсотків та пенсіонерам, які тут проживають, надбавок до пенсій у розмірі 20 відсотків.

Але ситуація складається таким чином, що зараз ці доплати можуть бути скасовані. Адже в Державній програ-

мі розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 р. № 880, ідеться про те, «...що політика соціального стимулювання жителів гірських населених пунктів є дискримінаційною щодо жителів інших населених пунктів, які не мають статус гірських, і призводить до зростання внутрішньорегіональної соціальної напруженості, породжує ряд зловживань, пов'язаних з отриманням соціальних виплат, та тінізацію підприємницької діяльності» та є недоліком.

Тому, пропонується «...здійснення комплексних заходів, спрямованих на стимулювання соціально-економічного розвитку регіону Українських Карпат, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, запровадження державного регулювання планування гірських територій шляхом розроблення та впровадження в управлінську діяльність містобудівної документації державного та регіонального рівня, вироблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для розвитку Карпатського регіону».

Такий підхід, на думку урядовців, «є оптимальним, передбачає формування конкурентоспроможної багатогалузевої економіки регіону Українських Карпат на основі раціонального і невиснажливого природокористування, нарощення людського і соціального капіталу, розвитку партнерства держави і бізнесу, ефективного використання існуючих та запровадження нових фінансових інструментів регіонального розвитку».

У рамках Програми забезпечуватиметься виконання заходів за чотирма пріоритетами:

- формування конкурентної економіки гірських територій шляхом розвитку традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності, впровадження природозберігаючих інноваційних технологій у виробництво сільськогосподарської продукції; розроблення та забезпечення реалізації економічних проектів із пріоритетних для гірських територій напрямів соціально-економічного розвитку; створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, зростання доходів та забезпечення розширеного відтворення людського потенціалу;

- скасування інфраструктурних обмежень, розбудова просторово збалансованої дорожньої, виробничої та соціальної інфраструктури шляхом розроблення схеми планування гірських територій Українських Карпат; забезпечення розбудови транспортної мережі, систем зв'язку і телекомунікацій та мереж електропостачання; будівництва доріг, мостів і штучних споруд, які сполучають гірські населені пункти та адміністративні центри; відновлення та розвиток об'єктів соціальної інфраструктури;

- розвиток туристичного потенціалу шляхом збереження та підтримки культурної спадщини та традиційних ремесел місцевого населення; збалансоване використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення; прокладення нових та облаштування існуючих туристичних, зокрема велосипедних, маршрутів до визначних об'єктів та пам'яток культурної спадщини;

- забезпечення екологічної безпеки шляхом відновлення лісів та оптимізації структури ландшафтів; поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів; будівництво та модернізація протиерозійних, гідротехнічних, протикарстових, протилавинних споруд, а також проведення заходів із захисту від підтоплення

і затоплення, спрямованих на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів на території.

Фінансування Програми буде здійснюватися за рахунок коштів, що передбачаються у Державному бюджеті на відповідний рік, коштів місцевих бюджетів, а також за рахунок міжнародної фінансової і технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

Реалізація заходів Програми за рахунок коштів Державного бюджету здійснюватиметься за принципом відкритої конкуренції за державні фінансові ресурси на конкурсних засадах з урахуванням економічної та соціальної доцільності фінансування.

Обсяг видатків на виконання Програми визначатиметься щороку під час складання проектів Державного та місцевих бюджетів на відповідний рік з урахуванням їх реальних можливостей.

У результаті реалізації Програми очікується серед іншого будівництво та реконструкція автомобільних доріг загального користування державного та місцевого значення, які сприятимуть доступності до центрів економічного зростання (великих туристичних центрів, еколого-освітніх візит-центрів, об'єктів історико-культурної та природної спадщини всесвітнього, національного та місцевого значення, виробничих об'єктів бюджетуютьвальних підприємств), створення 1500 робочих місць, впровадження чотирьох програм навчання молоді з питань розвитку ініціатив у ринковій економіці та форму-

вання підприємницького середовища, надання не менше ніж 600 особам підтримки на розвиток традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності, створення не менше ніж чотирьох об'єктів з популяризації туристично-рекреаційного потенціалу Українських Карпат, побудовано 765 кілометрів доріг загального користування тощо.

Все це чудово. Але чи зможе це компенсувати заморожені пенсії та скасування, як «недоліку», гарантованих Законом «Про статус гірських населених пунктів в Україні» доплат до пенсій і зарплат горянам, у Програмі не сказано ні слова.

Про ліквідацію пільг для жителів гірських населених пунктів уже давно ведуться дискусії. Так, до прикладу, в 2010 році на Міжнародній конференції із питань сталого розвитку Карпат та інших регіонів Європи, проведеної в Ужгороді за розпорядженням Кабінету Міністрів України, та на сторінках газети «Новини Закарпаття» (7 вересня 2010 р.) директор Інституту регіональних досліджень НАН України Василь Кравців виступив з різкою критикою Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», прийняття якого, до речі, поряд з іншими науковцями автор цих рядків зніціював ще на початку дев'яностих років минулого століття (журнал «Карпатський край», 1993 р., № 9-11 (с. 98-100).

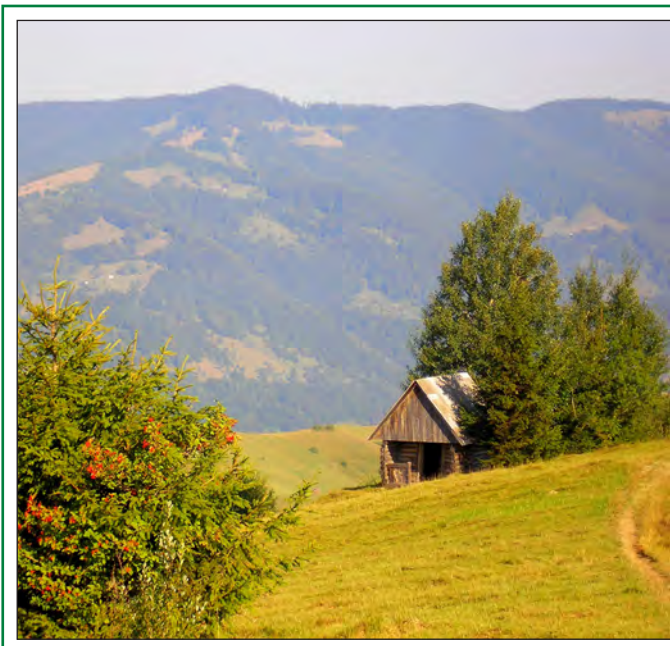
Пан Кравців запропонував, зокрема, скасувати доплати до пенсій і посадових окладів жителям гір, які нібито

є дискримінаційними щодо інших громадян України і суперечать статті 24 Конституції України: «Чому моя старенька мама, яка проживає далеко від Карпат, не отримує доплату до пенсії, а гуцули, що проживають у горах, мають такі привілеї?» Але тоді найбільше мене здивував не випад В. Кравціва проти горян, а мовчазна згода, з якою сприйняли «гірські» чиновники цю заяву. Тому, виступаючи на конференції, мені довелося з її високої трибуни спростувати абсолютно несправедливі вимоги цього оратора та нагадати усім, що у горах (як кажуть самі їх мешканці) легко дихається, але важко живеться. І завдання науки та влади думати не про те, як погіршити становище людей у горах, як ускладнити тут ситуацію, а яким чином допомогти горянам, перш за все, – матеріально, та зменшити антропогенний вплив на вкрай вразливі гірські екосистеми.

Тоді ці нападки на законні права горян завдяки активній позиції органів місцевої влади та місцевого самоврядування, в першу чергу гуцульського регіону, вдалось відбити.

А зараз в ситуації, що складається, було би добре, якби зацікавлені гірські територіальні громади та органи місцевої влади й місцевого самоврядування, не зволікаючи, направили відповідні аргументовані звернення до Президента та Кабінету Міністрів України.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заступник директора Карпатського
біосферного заповідника

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

ЕЛЕМЕНТИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ – ДО СПИСКІВ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

21 лютого 2019 р., в Києві, в Міністерстві закордонних справ України, під головуванням заступника Міністра закордонних справ України, Голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО Сергія Кислиця, відбулось XXIV засідання Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, на якому обговорено широке коло питань щодо збереження в Україні культурних та природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У ході жвавих дискусій, зокрема, відхилено недостатньо аргументовану, як зауважив радник Президента України, перший заступник голови Нацкомісії Юрій Богуцький, пропозицію щодо виключення біосферного заповідника «Асканія нова» імені Ф.Е. Файльц-Фейна Національної академії аграрних наук України із попереднього списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від України.

Нацкомісія також підтримала, незважаючи на окремі заперечення (про нібито дріб'язковість питання та недостатню обізнаність населення України із цією проблематикою) запропоноване Національною академією наук України обґрунтування щодо внесення Україною пропозиції про оголошення Генеральною Асамблеєю ООН 2025 року Міжнародним роком печер та карсту.

Коментуючи ці питання, а також зауваження члена Нацкомісії, проректора Чернівецького національного університету Тамари Марусик щодо недостатньої популяризації українських об'єктів Всесвітньої спадщини за кордоном, зокрема в літаках українських авіаліній, заступник Міністра закордонних справ України Сергій Кислиця наголосив, що у справі зміцнення позитивного міжнародного іміджу України дріб'язкових питань немає.

Тому ми повинні презентувати Україну за кордоном не тільки як країну, де іде війна, але й широко інформувати світове співтовариство про наші гуманітарні ініціативи, про її діяльність в галузі освіти, науки та культури, зокрема і в рамках програм ЮНЕСКО.

Нам слід, наголосив Сергій Кислиця, активізувати просвітницьку роботу, популяризацію культурних та природних цінностей серед населення, в тому числі в літаках та потягах, випускати відповідну якісну рекламну та просвітницьку друковану продукцію тощо.

У цьому контексті заслуговує на увагу презентована членам Національної комісії серія публікацій із досвіду роботи Дніпропетровщини щодо підготовки номінацій у рамках Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини».

Конвенцією передбачається здійснення комплексу заходів з охорони та популяризації усних традицій та форм

вираження, охоплюючи мову як носія нематеріальної культурної спадщини; виконавчих мистецтв; звичаїв, обрядів, свят; знань та звичаїв, пов'язаних з природою та Всесвітом, а також знань та навичок, пов'язаних із традиційними ремеслами.

У її рамках на міжнародному рівні формуються Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства та Список об'єктів, що потребують термінового захисту.

А для фінансування відповідних заходів працює міжнародний фонд, який може виділяти необхідні кошти.

Загалом нині до Репрезентативного списку включено 399 елементів, поданих 117 країнами, а до Списку об'єктів, що потребують термінового захисту, входять 52 номінації з 28 країн.

Від України до цих списків включено Дніпропетровські «Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX-XXI ст.ст.» та «Козацькі пісні Дніпропетровщини». А на стадії розгляду на черговій сесії відповідного Міжурядового комітету знаходиться українське досье «Традиція Косівської мальованої кераміки».

У зв'язку із цим було би добре, якби відповідні органи місцевої влади та Всеукраїнське товариство «Гуцульщина» вивчили цей досвід роботи, та із врахуванням вимог Указу Президента України «Про збереження та популяризацію гуцульської культури» від 2 вересня 2009 року, № 703/2009, з метою надання найважливішим елементам феномену гуцульської культури та її носіям міжнародного статусу, у відповідності до Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», підготували та подали на розгляд Міністерства культури України необхідні номінації досье.

Користуючись нагодою, ми також передали до бібліотеки Міністерства закордонних справ України останній випуск журналу «Зелені Карпати» та монографії Федора Гамора «Україна-Румунія: мости народної дипломатії» й «Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи», у яких висвітлюється досвід міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника із збереження та популяризації природних й культурних цінностей, поширення знань про об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Федір ГАМОР,
професор, заступник директора КБЗ,
член Національної комісії України
у справах ЮНЕСКО

• • •

ВЕРНІСАЖ ДИКОЇ ПРИРОДИ В АВСТРІЇ

З 22 лютого 2019 р. і протягом двох місяців, до 22 квітня, тривав вернісаж Дикої природи в м. Тамсвег, Австрія, організований у рамках відзначення Днів дикої природи, приурочених до святкування річниці заснування Європейського товариства дикої природи. Наступного року виставка подорожуватиме Італією та Німеччиною, долучаючи нові роботи.

Під час вернісажу Дикої природи. Зліва направо: голова Європейського товариства дикої природи Макс РОСБЕРГ, художник Руслан ГЛЕБ (м. Рахів), мер міста Тамсвега Георг Гапмайер, художниця Світлана КИРЛИК (м. Ужгород), Австрія, 22 лютого 2019 р.

На вернісажі була представлена велика кількість полотен, пов'язаних з Вілдернесом (Дикою природою) та дикими тваринами. Окреме місце тут відведено роботам, створеним на пленері в Синевирі (серпень 2018 р.). Кілька мистців-учасників вищезгаданого пленеру взяли участь в офіційному відкритті вернісажу в Австрії. Серед них були й українці: Руслан Глеб, працівник КБЗ, та Світлана Кирлик, художниця з м. Ужгород, які достойно представили нашу країну і навіть до відкриття виставки встигли намалювати картини з краєвидами м. Тамсвега, – їх згодом подарували меру міста, який взяв участь в офіційному відкритті. Інформацію про подію було висвітлено в місцевій пресі під заголовком «Дике мистецтво в ратуші м. Тамсвег» («Wilde Kunst» im Rathaus Tamsweg).

Для мешканців Карпатського регіону ця подія теж знакова, адже на вернісажі було представлено полотна, які відображають природу мальовничого Закарпаття. До слова, наш земляк Руслан Глеб працює з аквареллю, акрилом, а найбільш фактурні роботи виконані пастеллю.

Ми пишаємося талановитими представниками нашого краю і сподіваємося на подальшу співпрацю в рамках Європейської мережі дикої природи.

Ірина ЙОНАШ,
заступник начальника відділу
рекреації та сталого розвитку КБЗ

У МЕЖАХ КАРПАТСЬКОГО НПП БУДЕ ВІДНОВЛЕНО УНІКАЛЬНУ ДОСЛІДНУ ОБСЕРВАТОРІЮ

26 лютого 2019 р. За словами заступника міністра екології та природних ресурсів України Василя Полуйка, Європейський Союз виділить 1 мільйон 53 тисячі євро на відновлення астрономічно-метеорологічної обсерваторії на горі Піп-Іван в Івано-Франківській області.

Проект «Адаптація колишньої обсерваторії на горі Піп-Іван для потреб високогірного рятувального центру» реалізують в межах програми ЄС транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна (PL-BU-UA) 2014-2020.

Заплановано на базі обсерваторії створити Міжнародний науковий центр «Обсерваторія», який працюватиме над розвитком транскордонного наукового співробітництва, спрямованого, в тому числі, і на сталий розвиток Карпатського регіону.

Виділені ЄС кошти також підуть на ремонт та облаштування приміщень обсерваторії та встановлення сучасного метеорологічного обладнання.

«Обсерваторія є унікальною територією для вивчення (з ландшафтно-екологічної, ботанічної та зоогеографічної точки зору) екосистеми Карпат. Відновлення її роботи дасть можливість здійснювати фоновий екологічний моніторинг, необхідний для збереження дикої природи», – розповів Василь Полуйко.

Він також нагадав, що минулого року за ініціативи Мінприроди України в історичній будівлі було підписано Меморандум про взаєморозуміння і співпрацю з питань відновлення роботи метеорологічно-астрономічної обсерваторії. Мінприроди виступило ініціатором його підписання.

«Підписання Меморандуму стало важливим кроком, який об'єднав наміри Міністерства екології та природних ресурсів і Міністерства освіти і науки України з одного боку та ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника» і Карпатського національного природного парку з іншого боку. Координація та обмін інформацією, інтелектуальними і людськими ресурсами між провідними природоохоронними та освітніми установами однозначно сприятиме підвищенню рекреаційної привабливості Чорногірського хребта», – наголосив Василь Полуйко.

СЕМІНАР З АГРОТУРИЗМУ

З 26 лютого по 1 березня 2019 р. працівники відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ взяли участь у науково-практичному семінарі «Агротуризм як найкращий спосіб просування традиційних продуктів з географічним значенням» (м. Рахів). Семінар відбувся у рамках проекту ЄС «Підтримка розвитку системи географічних значень в Україні». Під час нього підготовлено концепцію агротуристичного продукту «Візит на полонину».

Ірина ЙОНАШ

АКЦЕНТУВАЛИ НА РІДКІСНИХ РОСЛИНАХ

Лютий 2019 р. Наприкінці календарної зими у Карпатському біосферному заповіднику в рамках щорічної природоохоронної акції «Збережемо першоцвіти!» було проведено різнопланові заходи з дітьми, які мали на меті збереження ранньоквітучих видів рослин від повного знищення, адже, як відомо, практично усі види першоцвітів України потребують охорони.

Працівники відділу еколого-освітньої роботи КБЗ зробили акцент на одній із найбільш привабливих перших квіток нашого краю. Це шафран Гейфеля – вид, що занесений

до Червоної книги України у статусі «Неоціненний». В акції взяли участь школярі молодших та середніх класів міста Рахова і села Богдан. Щоб пояснити вразливість цих рослин, разом з дітьми ми виготовляли ніжні шафрани із гофрованого паперу. Адже подарунком до весняного свята можуть стати не тільки живі, зірвані на галявині тендітні квіти, але й ті, які ми намагались відтворити.

Зоряна ЛИПЧАК,
провідний фахівець відділу
еколого-освітньої роботи КБЗ

• • •

ЕКОЛОГІЧНА АКЦІЯ «КАРПАТСЬКИЙ СНІГОВИК»

25 березня 2019 р. Сьогодні дедалі більше людей в усьому світі усвідомлює, що зміни клімату становлять чи не найбільшу загрозу людству. Існує немало свідчень того, що клімат нашої планети змінюється і це безпосередньо пов'язано із зростанням антропогенних викидів парникових газів в усьому світі. Великі і малі промислові підприємства, легкові та вантажні автомобілі, житлові й офісні будівлі – усі вони споживають значну кількість викопного палива: нафти, вугілля, газу тощо, і усі викидають в атмосферу парникові гази. І хоча, люди, що мешкають в холодніших частинах світу, можливо, і зраділи б теплішій погоді, постійне потепління, викликане діяльністю людини, спричинить танення льодовиків, підйом рівня Світового океану, посухи, зникнення певних видів рослин і тварин, збільшення площі пустель, повені та інші природні катаклізми.

Глобальна зміна клімату – одна з найгостріших екологічних проблем, які стоять перед людством. Згідно прогнозів провідних міжнародних наукових центрів з дослідження клімату, протягом наступного століття температура підвищиться на 2-5 градусів за Цельсієм. Такі темпи глобального потепління спричинять серйозні кліматичні зміни і різні екосистеми опиняться під загрозою зникнення.

Для того, щоб привернути увагу учнівської молоді до проблеми глобального потепління, працівниками КБЗ щороку проводиться акція «Карпатський сніговик». У цього річній взяли участь близько п'ятдесяти учнів із чотирьох

ЗОШ м. Рахова. Зимові забави склалися з двох частин. Спочатку учасники змагалися у зимовій естафеті: біг з перешкодами, перегони із санчатами, влучання сніжками у відерце. Активності і завзятості учнів не було меж. Кожна команда намагалася показати найкращий результат. А далі їм було запропоновано зліпити одного тематичного сніговика. І хоч сніг ліпився погано і традиційних сніговиків створити не вдалося, та це не стало перешкодою для наших креативних та фантазійних учнів. У результаті створено «Снігову принцесу», «Джека-сніговика», «Сніговика-банщика» та «Сніговика, що провалився у сніг». Після активних ігор всі команди отримали призи та зігрівалися чаєм із печивом.

Хочемо подякувати міській раді м. Рахова та міському голові В. Медвідю за постійну підтримку у проведенні екологічних акцій, та у впровадженні екологічної освіти серед молоді.

Наталія КАЛЬБА,
фахівець Музею екології гір та історії
природокористування в Українських Карпатах

• • •

«ГОДИНА ЗЕМЛІ-2019»

6 квітня 2019 р. працівники Карпатського біосферного заповідника організували названу екологічну акцію за фінансової підтримки Рахівської міської ради. Мета акції – показати необхідність об'єднання дій для боротьби зі зміною клімату. Природа не є невичерпним ресурсом. Щоб наші діти мали в достаток чистої води та повітря, можливість пройти босоніж по траві, подорожувати лісами та заплавами, бачити звірів в природі, нам потрібно вже зараз змінити власні звички щодо природи і навчитися жити з нею в гармонії. Світ має перейти до сталого розвитку, а людина – відновити свою любов та пошану до довкілля. Долучитись до всевітнього руху захисту природи виявили бажання п'ять організацій міста: Карпатський біосферний заповідник, виконком та міська рада Рахова, Рахівська районна лікарня, відділи освіти молоді та спорту та культури Рахівської РДА.

Близько сорока учасників розпочали акцію із прибирання території амфітеатру «Буркут» від сміття. Більша частина території звільнена від «слідів» перебування відпочиваючих, зазвичай це: пластикові та скляні пляшки, поліетиленові пакети.

Всі учасники з нетерпінням чекали другого етапу акції – «екологічного брейн-рингу». Для гри були сформовані п'ять команд: «Едельвейс» – працівники Карпатського біосферного заповідника, капітан – Олег Борик; «Варош» – представники виконкому та міської ради Рахова, капітан – Дмитро Брехлічук; «Говерла» – працівники Рахівської районної лікарні, капітан Володимир Симулик; «Альма-матер» – освітяни шкіл м. Рахова, капітан – Антон Візавер; «Зелені» – працівники відділу культури Рахівської РДА, капітан – Ретізнак Ярослав. Гра проходила у п'ять турів, які відрізнялись складністю та часом на роздуми. Запитання і завдання напряму стосувались проблем забруднення довкілля і збереження екології. Учасники розгадували загадки, математичні задачі, кросворди, екологічні схеми. Найбільш веселими були конкурси: «Вгадай мене» та «Склади слово». Внаслідок безкомпромійної боротьби призиви місця розділили команди: «Едельвейс» – 3-є місце, «Говерла» – 2-е місце, «Альма-матер» – 1-е місце.

Тріумфатори «екологічного брейн-рингу»
(акція «Година Землі-2019», Рахів, 6 квітня 2019 р.)

Виготовлення великодніх писанок в еколого-освітньому центрі «Центр Європи» КБЗ (с. Ділове Закарпатської області, 11 квітня 2019 р.); учасники II засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (м. Сучава, Румунія, 23 травня 2019 р.)

Федір Гамор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, виступив з підсумковою промовою та наголосив на важливості проведення подібних заходів та збереження природи. Всі команди отримали подяки та грамоти, а переможці – кубки. Закликаємо всіх з турботою ставитись до природи і берегти її для прийдешніх поколінь.

«Ми не успадкували природу від своїх батьків, ми її позичили у власних дітей» – слова, якими кожен з нас повинен керуватись при спілкуванні з навколишнім середовищем.

Ігор КАЛЬБА,
завідувач Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах

МАЙСТЕР-КЛАС ІЗ ВИГОТОВЛЕННЯ ВЕЛИКОДНІХ ПИСАНОК

11 квітня 2019 р. Напередодні найбільшого християнського свята – світлого Воскресіння Христового – на базі еколого-освітнього центру «Центр Європи» Карпатського біосферного заповідника відбувся майстер-клас із виготовлення великодніх писанок.

Мудрі люди кажуть: «У світі доти існуватиме любов, доки люди писатимуть писанки».

Традиція фарбувати яйця у Чистий четвер перед Великоднем – одна з найдревніших та найприємніших. Символічно писанки дарують друзям, родичам та знайомим, адже вони несуть в собі високий заряд енергетики.

Для українців писанки та крашанки завжди посідали особливе місце в святкових ритуалах, наші предки вкладали в це мистецтво всю душу. Їх писали лише в доброму настрої та з добрими побажаннями. Писали всі – і діти, і дорослі, хоча господині, мабуть, найбільше. Дівчина, якщо хотіла виявити симпатію, дарувала хлопцеві писанку, в орнаменті якої могла зашифрувати запрошення на побачення тощо.

Учасницями майстер-класу в Географічному центрі Європи стали учениці Діловецької ЗОШ І-ІІІ ст. Юні майстрині відповідально підійшли до створення пасхальних прикрас. Школярки виконали писанки за допомогою різних технік. Основою стали дерев'яні заготовки у формі яйця, які дівчата розфарбовували та прикрашали декоративними елементами, різними видами круп. День видався чудовим, творчим та насиченим. Свої роботи дівчата повезуть до Румунії на виставку писанок, де зможуть використати їх в якості подарунка для румунських організаторів заходу.

За участь в майстер-класі Карпатський біосферний заповідник відзначив керівника гуртка Діловецького шкільного лісництва О. Мендрешора та учениць Діловецької ЗОШ І-ІІІ ст. подякою та грою «Подорожуй Карпатами».

Мар'яна БЕДНАР,
завідувач еколого-освітнього центру «Центр Європи» КБЗ

НА ЗАКАРПАТТІ БУДЕ РОЗШИРЕНО ПЛОЩІ ТРЬОХ НПП

14 квітня 2019 р. На офіційному сайті Президента України опубліковано 11 указів від 11 квітня 2019 року про розширення площ природно-заповідного фонду на понад 80 тис га. Зокрема, трьома документами змінено межі національних природних парків у Закарпатській області.

Як уточнив Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак, йдеться про НПП «Синевир», «Зачарований край» та «Ужанський». Їх розширюють для збереження унікального природного стану української частини Карпат.

«Насправді ми живемо в країні не тільки з унікальними ландшафтами. У нас збереглися унікальні види тварин і рослин, які більше ніде або дуже рідко зустрічаються на теренах Західної Європи. Яскравий тому приклад – старовікові ліси, які входять до складу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, але деякі з цих ділянок до цього часу не мали статусу заповідності», – пояснив Остап Семерак.

Так, площу Національного природного парку «Синевир» розширено на 377,8 га за рахунок земель державного підприємства «Міжгірське лісове господарство». На цих територіях також наявні ділянки унікальних пралісів та старовікових лісів, які мають надзвичайно високу соціологічну цінність.

«Розширення цього нацпарку дозволить зберегти єдиний природоохоронний комплекс в Українських Карпатах як частину європейської системи охорони природи та міжнародного екологічного коридору вздовж гірського хребта Карпат», – зазначив Міністр екології.

Також із метою збереження унікальних пралісів буде розширено територію іншого закарпатського національного природного парку.

«Територію Національного природного парку «Зачарований край» розширюємо на 4350,4 га за рахунок земель державного підприємства «Довжанське лісомисливське господарство». Йдеться саме про ділянки, які входять до складу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Вони насправді рідкісні для всього Європейського континенту і входять до унікального переліку 63 ділянок давніх букових лісів з 10-ти європейських країн. Крім того, це дозволить стабілізувати екологічну ситуацію у басейні верхньої течії Боржави», – пояснив Остап Семерак.

Унікальні праліси та старовікові ліси зростають також і на території Ужанського національного природного парку.

«На Закарпатті найбільше зміниться площа території Ужанського національного природного парку. Його розширять на 6988 гектара. На нових територіях також наявні значні площі пралісів та старовікових лісів, які маємо зберегти не лише для науковців, які приїждять сюди з усього світу, але й для наших нащадків», – резюмував Міністр екології та природних ресурсів України.

• • •

ДРУГЕ ЗАСІДАННЯ СПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ З УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ «БУКОВІ ПРАЛІСИ І ДАВНІ ЛІСИ КАРПАТ ТА ІНШИХ РЕГІОНІВ ЄВРОПИ»

21-23 травня 2019 р. У липні 2017 року в м. Краків Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО схвалив рішення 41 СОМ 8В.7 про розширення об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» та утворення на його базі об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

21-23 травня 2019 року у м. Сучава (Румунія) відбулося друге засідання Спільного комітету з управління об'єктом.

У зібранні взяли участь понад 40 осіб з 12 країн Європи – представники міністерств та відомств, адміністрацій природоохоронних територій, наукових установ та неурядових організацій.

21 травня учасники засідання відвідали складову частину об'єкта спадщини Codrul secular Slătioara, де ознайомилися з її менеджментом, та монастир Воронець – об'єкт Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Офіційну частину засідання 22 травня відкрили Міністр водних ресурсів та лісового господарства Румунії Іоан Денеш, державний секретар вищезгаданого міністерства Даніел Корааме, керівник державної адміністрації лісового господарства ROMSILVA Георге Міхайлеску та префект повіту Сучава Мірела Адомнікей.

Під час засідання розглядалися, зокрема, наступні питання:
1. Поточний стан запитів ЮНЕСКО – обговорено поточний стан підготовки звітних документів.

2. Спільна декларація про наміри між міністерствами довілля 12 країн щодо співробітництва у сфері охорони та

управління спільним об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Підписання документа фактично завершено, очікується лише остаточне погодження і підписання італійською стороною.

3. Текст OUV (надзвичайної універсальної цінності) об'єкта. Подано інформацію про консультації з представниками IUCN щодо цього питання.

4. Стан збереження складових частин об'єкта. Представники всіх країн-учасниць проінформували про поточний стан справ.

5. Методичні рекомендації щодо зонування та буферної зони об'єкта спадщини. У березні 2019 р. проведено семінар експертів щодо розробки єдиних мінімальних вимог щодо режиму буферної зони. Учасники засідання розглянули поточну редакцію, запропонували уточнення та доповнення, зокрема щодо поділу буферної зони на дві підзони – охоронну та розвитку. Вирішено продовжити роботу над цим документом та провести восени семінар експертів для узгодження позицій країн-учасниць.

6. Потенційне розширення. Подано інформацію, що триває підготовка номінаційного дос'є для розширення об'єкта. Участь беруть 10 країн, з них 8 – нових. Заплановано подати номінаційне дос'є у лютому 2020 року.

7. Міжнародні проекти – заслухано інформацію про діючі та потенційні міжнародні проекти, що стосуються об'єкта спадщини.

Представниками КБЗ також проведено консультації з міжнародними партнерами щодо різних поточних питань. Зокрема, зі словенськими колегами, які представляли Міністерство довілля та просторового планування, досягнуто домовленості про поглиблення природоохоронної співпраці в рамках міждержавної угоди, в першу чергу на рівні природоохоронних територій.

**Юрій БЕРКЕЛА,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
учасники засідання,
відділ НДР та міжнародної співпраці КБЗ**

• • •

ДЕНЬ БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

22 травня 2019 р. в КБЗ відзначено День біологічного різноманіття, який покликаний привернути увагу всього людства до гострої проблеми зникнення видів не лише окремих рослин і тварин, але й цілих екосистем. Темою цього річного екологічного свята було «Біорізноманіття островів». Звичайно, що Закарпаття знаходиться дуже далеко від морів і островів. Проте в Карпатському біосферному заповіднику є інший, не менш важливий, «острівець» безцінної природи – це місцезростання диких нарцисів у ПНДВ «Долина нарцисів ім. проф. В. Комендаря». Нарцис вузьколистий – класичний приклад унікальної рослини, існування якої знаходиться під загрозою. Тому вже кілька років поспіль працівники відділу екоосвіти обирають саме цю рослину як центральний об'єкт екологічних заходів для того, щоб діти зрозуміли, наскільки ця квітка є беззахисною перед небудуманими діями людини та суворими умовами природи.

У ході проведення екопросвітницького заходу до Дня біорізноманіття учні молодших класів Рахівської загальноосвітньої школи №2 стали учасниками цікавої гри з елементами інтерпретації. Персонажами рольової гри були

гірські нарциси, грізний льодовик, який відтіснив нарциси з високогір'я у низовину, і рідкісні метелики на квітучих нарцисах, і в'юнка річка, що несе життєдайну вологу рослинам та (ну як же без них!) несвідомі туристи, які безжально зривали беззахисні квіти. Проте суворий дядько – інспектор з охорони природи – не дозволив нанести квітучій Долині нарцисів такої непоправної шкоди. І йому вдалося переконати усіх учасників гри залишити нарциси в природі.

Зоряна ЛИПЧАК

• • •

ЗУСТРІЧ З ПРЕДСТАВНИКАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДИКОЇ ПРИРОДИ

3 червня 2019 р. відбулася зустріч адміністрації КБЗ з представниками Європейського товариства дикої природи для обговорення питань подальшої співпраці та проведення чергового аудиту – на цей раз на території Чорногірського масиву установи. В зустрічі взяли участь наступні представники Товариства: Влодо Ванчура, заступник голови правління, директор Віддернесу, Австрія-Словаччина, та Гаррі Ой, міжнародний експерт Європейського товариства дикої природи та колишній очільник Служби національних парків США.

Запланований аудит проходив протягом 2-х днів (3-4 червня 2019 року) за безпосередньої участі та підтримки спеціалістів КБЗ Руслана Глеба, старшого наукового співробітника лабораторії лісознавства Карпатського біосферного заповідника, та Миколи Романюка, провідного інженера з охорони природних екосистем.

Після проведення польових робіт в низці природоохоронних установ України представники Європейського товариства дикої природи мали зустріч в Міністерстві екології та природних ресурсів України щодо співпраці та підтримки Віддернесу України на найвищому рівні.

Ірина ЙОНАШ

• • •

СТУДЕНТИ УНІВЕРСИТЕТУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ м. ЕБЕРСВАЛЬДЕ У КБЗ

3 4 по 8 червня 2019 р., незмінно, як і в попередні роки, на території КБЗ проходили практику студенти німецького Університету сталого розвитку м. Еберсвальде. В рамках цьогорічної програми група студентів факультету міжнародного менеджменту лісогосподарської діяльності відвідала володіння заповідника в районі с. Усть-Чорна та в Угольсько-Широколужанському масиві. Загалом гостей цікавили території, які були включені до об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та заплановані до розширення КБЗ в цій місцевості. А також можливість відвідати історичні села компактного проживання німецькомовного населення, таких як с. Усть-Чорна (Кьонігсфельд). Також студенти змогли відвідати полонинське господарство, дізнатися, як воно діє в сучасних умовах. У заході взяло участь понад 60 посланців різних країн Європи, серед яких незмінний керів-

ник практики з Університету м. Еберсвальде п. П'єр Ібіш з командою організаторів, а також три представники КБЗ – Василь Покин'єчерета, Ірина Йонаш та Василь Регуш.

У рамках співпраці КБЗ з Університетом сталого розвитку м. Еберсвальде протягом вересня-листопада 2019 р. два студенти цього університету проходили стажування та проводили дослідження на території КБЗ у рамках реалізації міжнародного проекту «Транскордонна співпраця для навчання і практики», який фінансується німецькою службою академічних обмінів (DAAD).

Ірина ЙОНАШ

• • •

КУРС ВОЛОНТЕРСЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

З 15 по 19 червня 2019 р. працівники відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ І. Йонаш та І. Беркела проходили навчання з курсу волонтерського менеджменту для заповідників та національних парків. Тренінг організували представники Української волонтерської служби (УВС), на чолі з її директором Ганною Бондаренко, у співпраці із німецькою неурядовою організацією волонтерів Dekabrsten e.V. (Декабристи) в рамках проекту International Volunteer Exchange (Міжнародний волонтерський обмін)-2019 за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. В роботі тренінгу взяли участь близько 18 учасників, серед них: тренери, представники УВС та волонтери, а також представники 4-х природоохоронних установ. Серед останніх: Природний заповідник «Горгани», Ківерцівський національний природний парк «Цуманська Пуща», Карпатський біосферний заповідник, а також Білоруський національний парк «Біловезька Пуща».

Навчання пройшло дуже інтенсивно, проте в доброзичливій та дружній атмосфері. Всі отримали багато нових знань та вражень, особливо ті, хто вперше побував у Карпатах. Учасників тренінгу на території нашого краю особисто привітав заступник директора КБЗ Роман Кузьмінський. Для поширення інформації про заповідник та на згадку про захід всім було вручено газети, журнали та іншу друковану продукцію КБЗ.

Ірина ЙОНАШ

Відкриття бард-плєнер-табору «Муза Карпат» (с. Богдан Закарпатської області, 5 липня 2019 р.)

БАРД-ПЛЕНЕР-ТАБІР «МУЗА КАРПАТ»

35 по 9 липня 2019 р. на території мальовничого с. Богдан був проведений бард-плєнер-табір «Муза Карпат». Організатором заходу виступило Рахівське районне товариство Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина», яке очолює Іван Беркела. Співорганізатором виступив Карпатський біосферний заповідник. Захід відбувся на базі приватної садиби «Олеся». Участь взяли 50 осіб, серед яких музиканти, художники, фотографи та глядачі з Харкова, Києва, Одеси, Сум, Дніпра, Кам'янського, Хмельницького, Львова та Броварів.

Бард-плєнер-табір «Муза Карпат» створений для популяризації гірського краю та для спілкування й обміну досвідом між творчими людьми: бард-музикантами, художниками, фотографами, письменниками.

Під час перебування на Рахівщині гості відвідали багато цікавих місць. Екскурсії для них розробили та організували працівники відділу рекреації та сталого розвитку Карпатського біосферного заповідника туристичними маршрутами установи та за буклетом «Тури вихідного дня від КБЗ».

8 липня перед учасниками табору виступив із привітанням в.о. директора Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак. На пам'ять про чудові дні учасникам було подаровано друковану продукцію установи, а саме журнали «Зелені Карпати» та буклети.

Іван БЕРКЕЛА,
провідний фахівець відділу
рекреації та сталого розвитку КБЗ,
Олександра СІМОЧКО

• • •

11 НОВИХ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ УКРАЇНИ ОТРИМАЛИ СТАТУС МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ

9 серпня 2019 р. в Мінприроди відбулося офіційне вручення сертифікатів нових водно-болотних угідь міжнародного значення представникам організацій, відповідальних за їх збереження.

«Значення водно-болотних угідь все ще не очевидне для українського суспільства, яке часом не помічає за короткотривалою вигодою можливості та втрати для поколінь. Наслідки експлуатаційної планової економіки залишаються у практиках бездумного осушування водно-болотних угідь, видобутку торфу, засмічення. Завдяки створенню 50 Рамсарських водно-болотних угідь України ми отримали нові інструменти їхнього захисту та розвитку» – зазначив Василь Полуйко, заступник Міністра екології та природних ресурсів України.

Під час засідання Координаційної ради з питань збереження, збалансованого використання та відновлення водно-болотних угідь України представникам установ природно-заповідного фонду було вручено 11 сертифікатів Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція).

Вручення сертифікатів водно-болотних угідь міжнародного значення представникам природоохоронних організацій (м. Київ, Мінприроди України, 9 серпня 2019 р.)

Завдяки включенню 11 нових водно-болотних угідь до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення в Україні нараховується 50 Рамсарських угідь.

До Списку внесено такі водно-болотні угіддя: Атак-Боржавське, Долина нарцисів, Печера «Дружба», Чорне багно, Бурштинське водосховище, Витоки ріки Погорілець, Витоки ріки Прут, Ріка Дністер, Верхове болото «Надсяння», Лядова-Мурафа, Урочище Озирний-Бребе-нескул.

Також в рамках засідання були розглянуті питання розроблення проекту Плану управління транскордонним Рамсарським угіддям «Ольмани-Переброди», можливості синергійних підходів до збереження торфовищ, уточнення меж і площ водно-болотних угідь міжнародного значення за допомогою ГІС інструментів в Одеській області та інші питання.

• • •

ВЧИЛИСЯ ЗАХИЩАТИ ОЗОНОВИЙ ШАР

28 серпня 2019 р. Є речі, про які ми чуємо щодня, але насправді мало про них знаємо. Одна з таких тем – це озоновий шар.

28 серпня на Центральній садибі Карпатського біосферного заповідника відбувся тренінг «Захистимо озоновий шар!» за підтримки проекту ПРООН-ГЕФ «Підвищення рівня обізнаності з питань захисту озонового шару та запобігання змінам клімату – національний внесок у виконання Монреальського протоколу», Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління і Партнерської мережі «Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні».

Серед учасників були представники природно-заповідного фонду Закарпатської області, Київського НПП «Голосіївський» і представники освітніх закладів та громадських організацій.

Відкрив захід в.о. директора КБЗ, заслужений природоохоронець України Микола Рибак. Він привітав усіх присутніх та сказав: «Я приємно вражений, що для проведення такої цікавої події організатори вибрали саме Карпатський біосферний заповідник». Микола Петрович виступив

із презентацією, де розповів про територію установи (що складає 58 035,8 га), біорізноманіття флори (3223 видів) і фауни (3513 видів), основні завдання заповідника щодо збереження букових пралісів, які включені до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та про результати щодо розширення території установи і співпрацю з територіальними громадами. Також було згадано, що нещодавно три об'єкти на території КБЗ визнані Рамсарськими угіддями міжнародного значення. А наприкінці директор подякував за організацію події та побажав успіхів.

Деякі слів сказали викладачі тренінгу Наталія Пустовіт, завідувач кафедри методології освіти для сталого розвитку Державної екологічної академії, кандидат педагогічних наук, і Ольга Пруцакова, провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти НАПНУ, кандидат педагогічних наук. Також запросили до слова Оксану Турок, вчительку біології Рахівської ЗОШ І-ІІІ ст. №1.

Програма була дуже насиченою. Розпочали з цікавої гри, щоби познайомитися з аудиторією. Далі учасники розгадували кросворд на тему озонового шару. Практикували гру «Плітка», яка в жартівливій формі вчить завжди апелювати до першоджерела. Порівнювали відеоролики про озон та їхню доступність для глядачів. Говорили багато про озоновий шар та його охорону і про стереотипи щодо цієї теми. Потім усі випробували свої акторські здібності в грі «Теледень», де кожна з груп мала представити власне шоу на різні теми стосовно охорони довкілля. Не менш пізнавальним було «колесо вражень», де вісім учасників одночасно малювали відповіді на запитання про озоновий шар. Це завдання дає змогу викладачу визначити темпераменти учасників за їхньою поведінкою. Наприкінці за допомогою графічних тестів учасники перевіряли засвоєні знання та обговорювали все почуте за день.

З презентаціями виступили також Ірина Санковська, методист, викладач Науково-методичного центру ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка, та Анастасія Позихайло, експерт Партнерської мережі «Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні», провідний фахівець відділу екоосвіти НПП «Голосіївський».

Але найприємніше чекало тоді, коли вручали сертифікати, а до них цінні подарунки: ігри, книжки, корисні матеріали тощо.

День пролетів надзвичайно швидко, насичено та у веселій атмосфері. Крім здобутих знань, учасники познайомилися між собою та обмінялися досвідом. Також приємно, що вже вдруге за короткий період часу саме на базі Карпатського біосферного заповідника відбувся такий захід, адже в травні цього року Державна екологічна академія проводила курси підвищення кваліфікації для майстрів лісу та фахівців із екоосвіти і рекреації. Важливо те, що тепер вчителі та екоосвітяни, які брали участь у тренінгу, поширюватимуть знання у формі цікавих екологічних ігор та інтерактивних занять серед школярів, у такий спосіб виховуючи нове покоління екологічно свідомих громадян. А це, отже, робитиме наш світ кращим!

Олександра СИМОЧКО,
провідний редактор редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань КБЗ

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЗАТВЕРДИЛА СКЛАД КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

29 серпня 2019 р. Верховна Рада України за поданням Прем'єр-міністра України Олексія Гончарука затвердила склад Кабінету Міністрів України. За це рішення під час першого засідання Верховної Ради IX скликання проголосував 281 народний депутат України. Міністром енергетики та захисту навколишнього середовища України став Олексій Оржель.

Олексій Анатолійович ОРЖЕЛЬ,
Міністр енергетики та захисту довкілля України

Народився 26 січня 1984 року у Києві.

Закінчив Інститут енергозбереження та енергоменеджменту Київського політехнічного інституту, де отримав ступінь магістра за спеціальністю «Енергетичний менеджмент». Має 15 років експертного досвіду у сфері паливно-енергетичного комплексу.

З 2006 по 2014 рік Олексій Оржель працював на різних посадах в Національному регуляторі у сфері енергетики. З 2014 року – в приватному секторі.

Очолював Українську асоціацію відновлюваної енергетики та був керівником сектору «Енергетика» Офісу ефективного регулювання (BRDO).

Новоутворене міністерство, яке очолив Олексій Оржель, об'єднає два міністерства – енергетики та вугільної промисловості та екології і природних ресурсів, які існували за попереднього Уряду. Основна мета таких змін – забезпечення комплексного підходу до державної політики у сфері використання природних ресурсів та енергії і формування єдиної політики щодо подолання негативних наслідків глобальної зміни клімату. Такий підхід є загальноприйнятим у європейській та світовій практиці, зокрема у країнах ЄС (Франція, Данія, Греція, Португалія, Австралія).

ОЛЕКСІЙ ОРЖЕЛЬ ОКРЕСЛИВ ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ НОВОСТВОРОЕНОГО МІНІСТЕРСТВА

2 вересня 2019 р. Міністр енергетики та захисту довкілля Олексій Оржель прокоментував, як відбуватиметься об'єднання міністерств та пояснив пріоритети діяльності новоствореного Міністерства.

«Основна мета об'єднання двох міністерств – забезпечити комплексний підхід до державної політики у сфері використання природних ресурсів та енергії і сформувати єдину державну політику щодо подолання негативних наслідків глобальної зміни клімату. Такий підхід наразі є загальноприйнятим у європейській та світовій практиці, зокрема у таких країнах ЄС, як Франція, Данія, Греція, Португалія, а також в Австралії», – коментує рішення Олексій Оржель.

Міністр наголосив, що засобом подолання енергетичної бідності є економічне зростання та енергоефективність, а в програмі діяльності Уряду є плани щодо збільшення обсягів відновлюваної енергетики, нарощування видобутку власних енергоносіїв.

«Ми підтримуємо розвиток відновлюваної енергетики і з погляду інвестицій та зменшення шкідливого впливу на довкілля. Ми повинні зрозуміти, які енерговтрати відбуваються в процесі споживання, і відтак – створити комплексну урядову програму максимальної енергетичної та екологічної ефективності. Для очолюваного мною Міністерства зростання економіки є також пріоритетом з акцентом на енергоефективність на рівні інфраструктури. Це є способом подолання енергетичної бідності», – зазначив Олексій Оржель.

...

МІЖНАРОДНА ПРАЛІСОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЛЬВОВІ

2-4 вересня 2019 р. у Львові відбулася міжнародна науково-практична конференція «Помірні та бореальні первісні ліси в умовах глобальних змін», організована Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), Українським національним лісотехнічним університетом та Карпатським біосферним заповідником. Конференція пройшла під патронатом Міжнародного союзу лісівничих досліджень (IUFRO).

У її роботі взяло участь 125 науковців із 18 країн світу. Найчисельнішими були делегації з України (52 учасники), Німеччини (18), Швейцарії (15), Чехії (7), Угорщини та Італії (по 5), США, Австрії, Польщі та Словаччини (по 3). По два представники із Румунії та Бельгії, а по одному із Канади, Нідерландів, Словенії, Фінляндії, Швеції та Південної Африки. Напередодні конференції Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) випущено англійською мовою на 133 сторінках збірник її матеріалів (Бірменсдорф, 2019; упорядник: Сюзанн Сенн).

Ця конференція, як важливий елемент в реалізації Міжнародного проекту «Українсько-швейцарська співпраця в лісових дослідженнях», відбулась в Україні насамперед тому, що в Карпатському біосферному заповіднику досі збереглися найбільші залишки пралісів та первісних лісів.

Вступним словом конференцію відкрив керівник цього проекту та відповідного підрозділу WSL доктор Петер Бранг. Із вітаннями до учасників конференції звернулися проректор Національного лісотехнічного університету України, доктор сільсько-господарських наук Василь Лавний та виконуючий обов'язки директора Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак.

Нагадаємо, що проект «Українсько-швейцарська співпраця в лісових дослідженнях» базується на багаторічній та успішній співпраці між українськими та швейцарськими вченими і спрямований на зміцнення потенціалу Карпатського біосферного заповідника та поглиблення досліджень в його пралісових екосистемах.

Проект розроблений та впроваджується відповідно до стратегічних тем WSL та Швейцарського федерального відомства з охорони навколишнього середовища (FOEN). Провідною установою в його реалізації є WSL. Партнерами виступають Швейцарська школа сільськогосподарських, лісових наук та наук про продукти харчування (HAFL, Zollikofen) й Центр з розвитку та навколишнього середовища (CDE, Берн), а з української сторони – Карпатський біосферний заповідник, Національний лісотехнічний університет України та Агентство з питань сталого розвитку Карпатського регіону (FORZA).

Важливо, що в рамках проекту науково-дослідні роботи в Україні доповнюються аналогічними дослідницькими заходами у Швейцарії, що дозволяє отримати значний ефект синергії. Проектом опрацьовуються питання використання пралісів Угольсько-Широколужанського масиву як «гарячої точки» для науки та обміну знаннями в галузі освіти та наукових досліджень, забезпечується підвищення кваліфікації молодих вчених та створення ефекту взаємодії у всіх проєктах з цієї тематики. В його рамках, протягом 2017-2020 років, проводяться роботи з повторної інвентаризації постійних лісових пробних площ в Угольсько-Широколужанському масиві, вивчається роль пралісів як еталонів для лісового біорізноманіття, причини домінування бука лісового тощо.

За допомогою спеціальних аеродистанційних досліджень (із застосуванням технології LiDAR) розробляється модель рослинності та рельєфу на цих ділянках пралісів. Окремо досліджується структура ялиново-ялицево-букових лісів та монокультур смереки у Чорногірському масиві Карпатського біосферного заповідника тощо.

У рамках проекту українськими та швейцарськими науковцями готуються декілька дисертаційних робіт, група українських науковців проходить стажування у Швейцарії, відбулась літня школа для студентів, облаштовано деякі елементи інфраструктури в Карпатському біосферному заповіднику, профінансовано видання монографії Федора Гамора «Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи. Про деякі історичні аспекти створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника з нагоди його 50-річчя» тощо.

Львівська пралісова конференція відіграла важливу роль у консолідації світової наукової спільноти, яка вивчає помірні та бореальні первісні ліси. Представлено результати сучасних фундаментальних екологічних та лісових досліджень, розглянуто проблеми їх збереження у контексті глобальних змін та взаємодії із місцевими громадами. Розглянуто багато актуальних питань господарювання в лісах,

У президії міжнародної науково-практичної конференції «Помірні та бореальні первісні ліси в умовах глобальних змін» (зліва направо) доктор Петер БРАНГ (Швейцарія), доктор сільськогосподарських наук Василь ЛАВНИЙ та науковець КБЗ Вікторія ГУБКО (Україна). За трибуною – в.о. директора КБЗ Микола РИБАК; зустріч учасників конференції з патріархом природоохоронної справи України професором Степаном СТОЙКОМ (третій зліва), м. Львів, 4 вересня 2019 р.

прилеглих до пралісів, забезпечення суспільних потреб, менеджменту на природоохоронних територіях та відновлення деградованих лісових екосистем до природного стану тощо.

Широку дискусію на конференції викликали ґрунтовні пленарні доповіді, з якими виступили: Франциско Марія Сабатіні із німецького Центру інтегрованих досліджень біорізноманіття («Праліси та лісові заповідники у світі, що змінюється: стан, тенденції та перспективи»), Крістоф Шенк із німецького Франкфуртського зоологічного товариства («Від знання до дії: роль пралісів у нашій глобальній кризі біорізноманіття»), Домінік Кулаковський із провідного американського дослідницького університету Кларка («Вплив зміни факторів на структуру та динаміку помірних гірських лісів – північноамериканська перспектива»), Нурія Сельва з Інституту охорони природи Польської академії наук («Чому актуальними залишаються проблеми нанесеної шкоди під час будівництва доріг у лісах») та Керрі Вудс із департаменту природничих досліджень Бенінгстонського коледжу США («Постійні ділянки та набори даних про спадщину пропонують найкращий погляд на динаміку первинних лісів в умовах глобальних змін»).

На одинадцяти секціях («Стан та тенденції пралісів та лісів без господарського втручання»; «Внесок пралісів та лісів без господарського втручання у загальні цілі природоохоронної діяльності, зокрема в реалізацію Європейської Директиви про Оселища та інші національні та транснаціональні програми»; «Впливи глобальних змін на структуру та динаміку пралісів та лісів без господарського втручання»; «Порушення та відновлення в пралісах та господарських лісах»; «Праліси та ліси без господарського втручання як притулок та умови для виживання популяцій високо-вибагливих видів: гарячі чи холодні точки?»; «Динаміка залежності росту, конкуренції та щільності»; «Тиск від нових ринків відновлюваної енергії на природоохоронні ліси: зосередження на паливній деревині»; «Мертва деревина та інші атрибути «старовіковості»; «Безперервність габітатів (оселищ) пралісів та лісів без господарського втручання у мінливому кліматі»; «Вплив викидів азоту та зміни землекористування»; «Довгострокові дослідження та моніторинг у пралісах: досвід, переваги, перспективи»), які працювали в рамках конференції, в декількох десятках доповідей та виступах у дискусіях розглянуто широке коло теоретичних та практичних аспектів у світовій лісознавчій науці.

Багато цікавих матеріалів представлено також на сесії постерів.

Виступаючи на конференції, доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор привернув увагу до історії створення та ролі транс'європейського об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» у збереженні лісового біорізноманіття та забезпечення сталого розвитку прилеглих до нього територій.

Презентував присвячену цій тематиці, щойно випущену у світ книгу «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» (<http://cbr.nature.org.ua/doc/BFC2.pdf>) (за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради й облдержадміністрації) та опубліковану англійською мовою, в німецькому видавництві академічної книги «LAP LAMBERT», монографію «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (http://cbr.nature.org.ua/news/2019/v_d.htm).

Наголошено, що відповідно до Конвенції «Про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини», на підставі визначених критеріїв та суворой міжнародної наукової експертизи, формується список культурних та природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність.

Тому, за нашою ініціативою, 28 червня 2007 року, після напруженої підготовчої роботи наукових колективів Карпатського біосферного заповідника та Зволєнського технічного університету із Словаччини, Комітет у справах Світової спадщини ЮНЕСКО, на 31 сесії в місті Крайстчорч (Нова Зеландія), до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включив українсько-словацьку номінацію «Букові праліси Карпат», яка стала єдиним природним об'єктом Всесвітньої спадщини в Україні та започаткувала європейський процес збереження букових лісів.

У 2011 році цей об'єкт розширено за рахунок п'яти німецьких кластерів старовікових букових лісів. А 7 липня 2017 року, на 41-й сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у польському місті Краків, сформовано транс'європейський об'єкт Всесвітньої спадщини «Букові ліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Сьогодні до його складу входять найменш порушені букові лісові екосистеми Албанії, Австрії, Бельгії, Болгарії, Хорватії, Італії, Німеччини, Румунії, Словенії, Словаччини, Іспанії та України. Українську частину складають ділянки пралісів Карпатського біосферного заповідника, природних заповідників «Горгани» і «Розточчя», національних природних парків «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край» та «Подільські Товтри». Площа ядрової зони об'єкта Спадщини становить 91232,81 га, 23% з яких охороняються на території Карпатського біосферного заповідника.

Завдяки цьому Україна посідає перше місце за площею цього об'єкта спадщини (26985,98 га). Друге місце нале-

жить Румунії (23982,77 га), а третє – Болгарії (10988,91 га). З 77 складових частин у 12 європейських країнах найбільшу площу займає Угольсько-Широколужанський масив Карпатського біосферного заповідника (11860 га).

Серійний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» містить неоціненний генофонд бука лісового та близько 10.000 інших видів, які пов'язані та залежні від цих лісових екосистем.

Для збереження букових пралісів, як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, актами Президента та Уряду України затверджено комплекс заходів, які спрямовані не тільки на охорону, але й на забезпечення сталого розвитку та благоустрою прилеглих до нього населених пунктів.

Користуючись нагодою перебування у Львові, Федір Гамор, разом із групою молодих українських та іноземних учасників конференції, нанесли візит увічливості та висловили глибоку подяку патріарху природоохоронної справи в Україні, одному із першодослідників пралісів Українських Карпат професору, лауреату Державної премії України у галузі науки і техніки, кавалеру ордена «За заслуги» Степану Михайловичу Стойку, який 14 березня 2020 року відзначатиме свій 100-річний ювілей. А 5-7 липня учасники конференції здійснили наукову екскурсію до Угольських, Марамороських та Чорногірських пралісів Карпатського біосферного заповідника та покорили найвищу вершину Українських Карпат – гору Говерла.

Федір ГАМОР

• • •

ОЛЕКСІЙ ОРЖЕЛЬ: «РЕАЛІЗАЦІЯ СПІЛЬНИХ З ЄБРР ПРОЄКТІВ СПРІЯТИМЕ ПРИСКОРЕННЮ РЕФОРМ В ЕНЕРГЕТИЦІ»

12 вересня 2019 р. відбулась зустріч Міністра енергетики та захисту довкілля України Олексія Оржеля з представниками ЄБРР на чолі з Віце-президентом Аланом Пію.

Представляючи делегації Банку бачення роботи новоствореного міністерства, Олексій Оржель підкреслив, що рішення об'єднати Міністерство екології та природних ресурсів та Міністерство енергетики та вугільної промисловості приймалось з урахуванням міжнародного досвіду та

принципів сталого розвитку і вже в найближчий час дозволить зняти протиріччя, які виникали між відомствами і стримували реформування в обох сферах.

Сторони обговорили питання щодо реформування та лібералізації газового ринку, функціонування ринку електроенергії, «анбандлінгу» НАК «Нафтогаз України».

Приділено увагу питанням відновлюваної енергетики, реалізації проєктів ЄБРР в Україні та започаткуванню нових, а також питанням енергоефективності. «Хочу подякувати ЄБРР за постійну підтримку та надійне партнерство. Сподіваємося, що й надалі ми продовжимо співпрацю. Одним із наших пріоритетів є створити умови для впровадження енергоефективних проєктів як для людей, так і для бізнесу. Одна гривня, інвестована в енергоефективність, повертається через мультиплікатор в економіці у 3-3,5 гривні», – зазначив Міністр.

Окрему увагу було приділено питанням корпоративізації енергетичних підприємств, що дасть змогу забезпечити застосування прозорих європейських підходів до управління зазначеними компаніями.

• • •

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР У МОЛДОВІ

З 15 по 20 вересня 2019 р. делегація Карпатського біосферного заповідника у складі в.о. директора М. Рибак та співробітників відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Ю. Беркели, В. Покин'ючереди та В. Губко відвідала Республіку Молдова з метою участі у роботі міжнародного теоретичного та екскурсійного семінару. Даний захід організовано в рамках проєкту «Транскордонне співробітництво у теорії та практиці – як можуть біосферні регіони ЮНЕСКО сприяти ефективному спілкуванню та менеджменту екосистем для підтримки сталих перетворень у Східній Європі?» («Transboundary Cooperation in Teaching and Practice – How can UNESCO Biosphere Regions contribute to an effective communication and ecosystem management for the promotion of a sustainable transformation in Eastern Europe?»). Він фінансується Німецькою службою академічних обмінів (DAAD) і є складовою програми «Діалог Схід-Захід» (East-West-Dialogue). Метою проєкту є поглиблення співпраці та обмінів між науковими установами, навчальними закладами та експертами з питань транскордонної співпраці для сталого розвитку на основі екосистемного підходу. До його реалізації у 2019 р. залучено Університет сталого розвитку м. Еберсвальде (ФРН) спільно з Національним лісотехнічним університетом України (м. Львів, Україна), Карпатським біосферним заповідником (м. Рахів, Україна), Університетом Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія), Національним інститутом лісових досліджень та менеджменту ICAS (м. Кимпулунг-Молдовенеск, Румунія) і Державним університетом Молдови (м. Кишинів, Молдова). Останній навчальний заклад, власне, і був господарем й організатором семінару, участь у якому взяло понад 30 осіб з 7 країн Європи – представники закладів вищої освіти, адміністрацій природоохоронних територій, наукових установ та неурядових організацій, а також студенти та аспіранти.

Учасники заходу відвідали перший молдовський біосферний резерват «Нижній Прут» площею 14 771 га, який був створений у 2018 році. Його заповідну (ядрову) зону

Учасники міжнародного теоретичного та екскурсійного семінару (Молдова, біосферний резерват «Нижній Прут», 17 вересня 2019 р.)

площею 302 га формує частина озера Белеу – найбільшої природної водойми Молдови. Воно знаходиться на одному з основних європейських міграційних шляхів водно-болотних птахів і має колосальне значення для підтримки зазначеної вище авіафауни у весняний то осінній періоди. Проте в останні роки озеро почало неспинно міліти, що пов'язано зі зменшенням кількості опадів і зниженням рівня ґрунтових вод, які є результатом глобальних кліматичних змін, а також зі збільшенням антропогенного навантаження. Останній фактор полягає у тривалій деградації екосистем завдяки практиці інтенсивного використання земель, а саме надмірному випасі худоби, нераціональному водокористуванню та сільськогосподарському забрудненню околиць озера. До речі, студенти – учасники семінару, які представляли Молдову, Німеччину та Україну, намагалися знайти вирішені даних проблем біосферного резервату, використовуючи методологію Відкритих стандартів для природоохоронної практики. Доречно зауважити, що тема Відкритих стандартів та програмних інструментів її реалізації була однією з ключових на семінарі.

Окрім біосферного резервату, учасники заходу здійснили візит до державного природного резервату «Плаюл Фагулуй» («Буковий край») площею 5552 га, який був створений у 1992 році з метою охорони, вивчення та відновлення екосистем, рослинного та тваринного світу регіону Кодри – горбистої території в центральній частині Молдови, де проходить східна межа поширення бука лісового. Особливий інтерес ця територія викликала у контексті можливості включення місцевих старовікових букових лісів до об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», оскільки вони зростають на території значного за площею букового лісового регіону під назвою Полонсько-Подільсько-Молдовський, який представлений у зазначеному вище об'єкті спадщини лише двома невеликими ділянками старовікових букових лісів з України. На жаль, у зв'язку з обмеженим часом перебування на території резервату, прийнятних для включення ділянок виявлено не було попри те, що окремі осередки старих букових лісів нам все-таки вдалося відвідати. Їх основною проблемою було доволі інтенсивне лі-

согосподарське використання, яке полягало в санітарних рубках і, відповідно, майже повній відсутності мертвої деревини, без якої лісові екосистеми не можуть повноцінно функціонувати. Проте на території резервату збереглися інші осередки старовікових букових лісів, які знаходяться в заповідній зоні, де вже десятиліття не проводиться жодна господарська діяльність, що вселяє надію на результативність нових пошуків.

Відкриття і завершення семінару відбулося на базі Державного університету Молдови (м. Кишинів), в рамках яких проведено представлення установ і організацій – партнерів проекту, заслухано низку доповідей та організовано їх обговорення, а також підсумкову дискусію. Представники Карпатського біосферного заповідника презентували діяльність установи, взяли якнайактивнішу участь у дискусіях, а також провели низку консультацій із міжнародними партнерами щодо різних поточних питань.

Підводячи підсумок візиту до Молдови, не можна не згадати ще, щонайменше, дві обставини. Перш за все на пам'ять приходять надзвичайна щирість і гостинність наших молдовських партнерів, а також чудова організація семінару. І особливо хочеться відзначити надзвичайно вдале поєднання природної та культурної складових у програмі заходу, що дало можливість усім учасникам глибоко відчувати сутність і дух Молдови.

**Микола РИБАК,
Юрій БЕРКЕЛА,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
учасники семінару**

• • •

З НАГОДИ 30-РІЧЧЯ НПП «СИНЕВИР»

18-20 вересня 2019 р. відбулася міжнародна науково-практична конференція «Функціонування природоохоронних територій в сучасних умовах», присвячена 30-річчю створення Національного природного парку «Синевир». Понад сто науковців, природоохоронців, громадських діячів і представників влади зібралися, щоб обговорити актуальні питання природно-заповідної справи та привітати колектив НПП «Синевир» з ювілеєм.

– Природа була і залишається найціннішим даром для людини. Наче острівці серед моря, на мапі України зеленіють території, що мають статус національного природного парку. Серед них – «Синевир», який цьогогоріч святкує 30-річчя з часу заснування. Поряд з Карпатським та Шацьким, він був піонером серед українських національних парків. Його заснування і становлення відбулося у непростий період розпаду радянської імперії та становлення незалежних держав. Пройдений шлях засвідчує силу і мудрість жителів краю, які у різні роки працювали в НПП «Синевир». Саме завдяки цим людям, їх відданості і наполегливості, парк розвивався і йшов вперед, – зазначив керівник парку Микола Дербак під час урочистого відкриття конференції.

– НПП «Синевир», без перебільшення, – один з кращих національних парків України. Це один з небагатьох парків, який має хороші напрацювання з місцевим населенням, котре підтримує його діяльність. Дякую керівнику установи та всьому колективу за плідну працю, – зазначив директор Департаменту екомережі та природно-заповідного фонду

Мінприроди України Віктор Клід. На конференції він вручив почесні грамоти профільного міністерства головному природознавцю парку Василю Шишизі та начальнику Острівського ПОНДВ Василю Іванишу.

– Мені випала честь не лише спостерігати за розвитком цієї установи, але й брати у цьому участь. Природа парку стала надбанням не лише національним, але й світовим. Та головне – люди, які зробили все, щоб зберегти цю цінність, – наголосив у своїй доповіді президент Асоціації природоохоронних територій Микола Стеценко.

Голова Міжгірської районної ради Василь Щур і голова Міжгірської РДА Василь Юрик відзначили виняткову роль парку для розвитку територіальних громад, за що подякували всьому колективу установи.

Голови сільських рад регіону Юрій Горват (Синевирська Поляна), Юрій Кливець (Колочава), Микола Куруц (Синевир), Іван Савка (Вільшана) також поділилися досвідом співпраці громад з НПП «Синевир».

– Діяльність НПП «Синевир» – це приклад, як потрібно будувати стосунки людини з природою. Ми повинні спільно працювати над формуванням екологічного мислення. Наш університет пишається тим, що має базу на території НПП «Синевир». Ми задоволені співпрацею з нацпарком, – каже представник Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова Богдан Андрусичин.

Директор Українського товариства охорони птахів Олег Дудкін також привітав нацпарк з ювілеєм та розповів про проект «Підтримка природно-заповідних територій України», в якому НПП «Синевир» бере участь і завдяки якому в установі здійснюються численні заходи, що сприяють охороні природи.

Про вагомий роль НПП «Синевир» у справі збереження довкілля та розвитку регіону на конференції висловили свої думки доктор біологічних наук Світлана Зиман, громадський діяч Мирон Цюбик, заступник директора з науково-дослідної роботи Карпатського НПП Олександр Киселюк, заступник директора НПП «Синевир» з науково-дослідної роботи Юрій Тях, декан географічного факультету УжНУ Іван Калинич, постійний член науково-технічної ради НПП «Синевир», знаний біолог Олег Колесник, член Національної спілки кінематографістів Андрій Михайлик, президент

природоохоронної асоціації «Machaon International» Йозеф Беднар (Словачина), рейнджери національного парку «Словенський рай» Роберт Яворський і Любош Цибула (Словачина), директори національних парків України тощо.

Актуальними напрямками роботи форуму стали такі теми: абіотичні умови, біотичне середовище і лісівництво; охорона та вивчення природних екосистем біотопів і об'єктів; еколого-освітня робота і рекреація; тенденції щодо розвитку природоохоронних територій. Цікаві доповіді за цими напрямками виголосили учасники конференції з різних куточків України та з-за кордону.

Останнього дня конференції працівники НПП «Синевир» організували захоплюючі екскурсії територією парку. Гості відвідали Реабілітаційний центр бурого ведмеда, Музей лісу і сплаву, візит-центр, завітали до адміністрації установи, ознайомилися із заповідним болотом Глухання та музеєм просто неба «Старе село».

Заходи з нагоди відзначення 30-річчя парку відбувалися за сприяння проекту «Підтримка природно-заповідних територій України».

Юрій БАБІЧИН,
начальник відділу
екологічної освіти НПП «Синевир»

• • •

БЕРНСЬКА КОНВЕНЦІЯ ВІДЗНАЧАЄ СВОЄ 40-РІЧЧЯ

19 вересня 2019 р. у світі відзначається День Бернської конвенції, яка укладена 1979 року та була першим міжнародним договором щодо захисту як видів, так і оселищ. На честь 40-річчя підписання Конвенції у світі поширюються найбільш успішні історії щодо збереження природи, доступні на інтерактивному веб-сайті www.bernconvention40years.com.

Ініціатива підкреслює широкі досягнення та довгострокові цілі Конвенції, яка у 2019 році налічує 51 Договірну сторону. Девіз кампанії «Здорова природа для здорових європейців» був обраний колективним шляхом та відображає важливість збереження природи в нашому житті.

Кампанія охоплює чотири основні принципи дії:

- Захист біорізноманіття для підтримки хиткого балансу між видами в нашій екосистемі. Про це свідчать такі результати, як План зі збереження та відновлення скопи, який допомагає повернути цей вид птахів до неба Південної Європи.

- Вирішення екологічних проблем, таких як зміни клімату, інвазійні види та шкідливі наслідки діяльності людини. Конвенція сприяє цій амбітній місії з допомогою низки ініціатив, зокрема Not Alone – кампанії з підвищення обізнаності про ключову роль біорізноманіття в боротьбі зі змінами клімату.

- Підвищення обізнаності громадськості та активне залучення громадян до захисту нашої природної спадщини. Прикладом цього є система скарг Конвенції, що дає змогу кожному громадянину піднімати свій голос на захист природи і повідомляти про шкоду довкіллю. З моменту впровадження цієї системи в 1984 році оброблено майже 200 сигналів і скарг!

- Збереження природних оселищ та їх важливої ролі у житті численних видів тварин і рослин. Смарагдова мережа

Урочисте відкриття міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 30-річчя створення НПП «Синевир» (с. Синевир Закарпатської області, 18 вересня 2019 р.)

Багатолітній директор Бешадського парку національного парку Томаш ВІННИЦЬКІ (перший зліва) з групою українських учасників XXVIII міжнародної екологічної конференції (с. Затварниця, Польща, 20 вересня 2019 р.); екскурсія учасників конференції у словацькій частині «Гавешова» об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»

є чудовим прикладом. Це мережа, запропонована Конвенцією, що включає понад 3200 територій особливого природоохоронного інтересу у п'ятнадцяти країнах!

За останні 40 років Бернська конвенція організувала колективні зусилля, залучаючи уряди, громадські організації, соціальні установи та громадян до захисту нашої природної спадщини. Досягнення цих чотирьох десятиліть самовідданої роботи тепер представлені у вигляді переконливих та надихаючих історій. Однак наше майбутнє стоїть перед небаченими викликами, що загрожують стійкості нашої планети. У такій ситуації Конвенція відіграє особливо важливу роль у наданні ефективної та демократичної координації зусиль зі збереження природи для майбутніх поколінь.

• • •

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ПОЛЬЩІ

19-21 вересня 2019 р. на базі Бешадського парку національного парку (с. Затварниця, Польща) та словацького національного парку «Полонини» (м. Стакчин), у рамках українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати», пройшла XXVIII міжнародна екологічна конференція.

Конференція організована дирекцією Бешадського парку національного парку та Управлінням польських парків національного парку, під патронатом Головного консерватора природи Польщі, Підкарпатського воєводи та Маршалка Підкарпатського воєводства.

Співфінансували проведення конференції Підкарпатський воєводський фонд навколишнього середовища та управління водного господарства в Жешові.

У роботі конференції взяли участь провідні науковці із університетів (Ягеллонський, Варшавський), Польської академії наук та інших наукових й природоохоронних установ Польщі, Словаччини та України.

До складу української делегації входили керівники та наукові співробітники Карпатського біосферного заповідника, природного заповідника «Горгани», Інституту екології Карпат та Державного природознавчого музею НАН України й Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака.

На форумі ґрунтовно розглянуто питання щодо важливості Бешадського парку національного парку в проведенні наукових досліджень та екологічної освіти в Польських Бешадах.

Відкриваючи зібрання, директор парку Річард Предкі та, в представлений на конференції презентації, заступник директора Станіслав Кухарчик наголосили, що наукова робота й екологічна освіта, поряд із збереженням природних та культурних цінностей, створенням умов для туризму є головними завданнями польських національних парків.

У Бешадському парку національному за 45 років його існування реалізовано декілька сотень наукових проектів різного рівня. Зокрема, протягом останнього десятиріччя дослідження проводилися в середньому за 45 темами на рік.

Їх результати не тільки відкривають нові знання про природу Бешадських гір, але й сприяють вдосконаленню діяльності зі збереження їх природних та культурних цінностей.

У багатьох випадках отримані матеріали мають важливе фундаментальне значення для розвитку науки, сприяють розв'язанню практичних проблем з охорони та сталого використання природних ресурсів тощо.

Бешадський парк національний є також провідним польським центром в сфері екологічної освіти та виховання. Тут розробляються та системно впроваджуються навчальні та освітні програми для різних категорій та вікових груп населення (місцевих громад, туристів, науковців та спеціалістів, які займаються екологічною освітою, школярів та студентів), активно працюють осередок екологічної освіти та природничий музей в місті Устріки Дольні, осередок інформації та освіти для туристів в Лутовіско, польові станції екологічної освіти в Волосатому та Сухих Ржеках, випускається багато публікацій на природоохоронну тематику тощо.

На конференції проведено не тільки аналіз виконання актуальних науково-дослідних робіт для парку як об'єкта для досліджень, але й представлено ґрунтовні матеріали із тем, які реалізуються зараз в національному парку провідними польськими науковими установами й вищими навчальними закладами, багато уваги приділено обговоренню досвіду еколого-освітньої роботи.

Загалом на конференції заслухано та обговорено 18 наукових доповідей та повідомлень.

Першим із презентацією «Про деякі аспекти 50-річної наукової діяльності та еколого-освітньої роботи в Карпатському біосферному заповіднику (Україна)» виступив доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, який детально проінформував учасників конференції про діяльність Карпатського біосферного заповідника, який є одним з найважливіших форпостів природоохоронної справи в Україні, відіграє виняткову роль у збереженні природних та культурних цінностей Карпатського регіону. В його межах охороняються найбільші у Європі ділянки букових пралісів. А організація та проведення науково-дослідної роботи належить тут до найважливіших пріоритетів.

Відповідно до статті 41 Закону України про природно-заповідний фонд, на території біосферного заповідника його адміністрація забезпечує вивчення природних процесів, організовує постійні спостереження за їх змінами, екологічне прогнозування, розробку наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів.

Основні напрямки наукових досліджень визначаються з урахуванням програм і планів науково-дослідних робіт, які затверджуються Національною академією наук України та центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Базовим документом, що визначає напрямки та теми досліджень в українських природоохоронних установах служить Програма Літопису природи, яка і є головною темою біосферного заповідника для роботи в цій сфері.

Для ведення наукових досліджень у складі біосферного заповідника створено відповідні наукові підрозділи. Так, збір, обробку та узагальнення наукової інформації забезпечують відділ науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці, науково-дослідні лабораторії (лісознавства, екологічного моніторингу, ботанічна і зоологічна) та дванадцять природоохоронних, науково-дослідних відділень.

Створено систему постійних пробних площ, моніторингових ділянок, гідро- та метеопостів, фенологічних пунктів, трансект тощо.

Наукові дослідження на умовах науково-технічних угод проводять на території біосферного заповідника й численні вітчизняні та зарубіжні науково-дослідні інституції, зокрема Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), німецький Університет сталого розвитку (м. Еберсвальде), Інститут екології Карпат НАН України, Національний лісотехнічний університет, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака, Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Інститут зоології національної академії наук України, Києво-Могилянська академія та інші.

Результати їхніх досліджень обов'язково включаються до Літопису природи, який відповідно до статті 43 Закону України про природно-заповідний фонд (ПЗФ) є основною формою узагальнення результатів наукових досліджень та спостережень за станом і змінами природних комплексів, виконаних на його території.

Ці матеріали використовуються для оцінки стану навколишнього природного середовища, розроблення заходів щодо охорони та ефективного використання природних ресурсів, підтримання екологічної безпеки та впровадження концепції сталого розвитку. За 50-років в біосферному заповіднику створено потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру, він служить природною лабораторією і навчальним полігоном для багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових установ та навчальних закладів.

Отримано чималий науковий результат. Так, випущено у світ 42 томи Літопису природи, 29 монографій, 18 томів матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій та близько однієї тисячі наукових публікацій, підготовлено 15 дисертацій, десятки студентських дипломних та курсових робіт.

У результаті інвентаризації та аналізу флори і фауни встановлено, що в межах біосферного заповідника зустрічається і надійно охороняється 1349 видів вищих судинних рослин, 66 видів ссавців, 193 види птахів та багато інших живих організмів.

Оратор наголосив, що до найважливіших пріоритетів роботи адміністрації біосферного заповідника належить також й робота з формування екологічної культури та свідомості населення, популяризація природоохоронних знань особливо серед молоді.

В цьому напрямку працюють відділ еколого-освітньої роботи та редакційно-видавничий відділ наукових та науково-популярних видань.

Для цих цілей споруджено й облаштовано Музей екології гір та історії природокористування в Карпатах (м. Рахів), Музей нарциса (м. Хуст), еколого-освітні та екотуристичні центри в Географічному центрі Європи та «Карпатська форель» (с. Ділове), «Букові праліси – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» (с. Мала Уголька), «Високогір'я Карпат» (сідловина під Говерлою) тощо.

З 1993 року видається всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати». Випускається науковий журнал «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» (з 2016 року) та регіональна екологічна газета «Вісник Карпатського біосферного заповідника» (з 2006 року), які об'єднали інтелектуальний потенціал в галузі охорони природи та сталого розвитку не тільки Карпатського регіону.

Крім того, публікується велика кількість статей у центральних та місцевих засобах масової інформації, готуються спеціальні теле- і радіопередачі тощо.

Велика увага приділяється роботі з молоддю різних вікових категорій, починаючи із дитячих садків, загальноосвітніх шкіл та студентів вищих навчальних закладів.

На конференції у доповідях: «Перспективи функціонування нового Національного природного парку «Бойківщина» (Оксана Марискевич та Ірина Шпаківська з Інституту екології Карпат НАН України); «Заповідник «Горгани» як еталон незайманої природи» (професор, доктор біологічних наук Платон Третяк з Державного природознавчого музею НАН України та директор заповідника Ярослав Петрашук); «Перспективи захисту та розширення популяції *Pinus cembra* L. в Карпатах в Україні» (Маріанна Сіщук з Українського науково-дослідного інституту гірського лі-

сівництва ім. П.С. Пастернака); «Мережа великих заповідних територій на північному схилі Східних Карпат та перспективи міжнародного співробітництва» (Платон Третьяк) українські дослідники ділились результатами досліджень та вносили пропозиції щодо поглиблення транскордонної наукової та природоохоронної співпраці.

Багато цікавих ідей та наукових узагальнень прозвучало у доповідях та дискусіях відомих польських професорів та молодих дослідників.

Так, результати фундаментальних робіт із вивчення водоростей, мікофлори, лишайників, напрямків гідрологічних, іхтіологічних, флористичних та фауністичних досліджень, проблем деградації та ренатуралізації природних екосистем через значне туристичне навантаження на території парку презентували професори, доктори наук Йоанна Зеляжна-Вечорек, Тереза Тога, В'ячеслав Барабаш, Бартоломій Ржонца, Крістоф Кукута, Анета Білак, Юлія Вітчук, Роберт Кошеліняк, Збігнев Зелач та інші.

З великим успіхом пройшла презентація еколого-освітньої роботи в парку (Гразіна Голлі із колегами) та в державних лісах у Бещадах (Матеуш Свіржинські та Єва Відзінська-Сцеліна).

Учасники конференції взяли участь в офіційній церемонії відкриття, після реконструкції, польової станції екологічної освіти в Сухих Ржеках, здійснили екскурсію транскордонним польсько-словацьким маршрутом «Велика Равка – Нова Седліца» та науковою стежкою «Гавешова» в словацькій складовій частині об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Під час конференції проведено консультації із директором Бещадського парку народowego Річардом Предкі та представниками словацького національного парку «Полонини» щодо активізації співпраці із Карпатським біосферним заповідником у рамках об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи» та Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Федір ГАМОР

Майстрині та витвори їх талановитих рук (етнофестиваль-ярмарок «Барви Карпатського ліжника», с. Яворів Івано-Франківської області, 20 вересня 2019 р.)

МІЖНАРОДНИЙ ЕТНОФЕСТИВАЛЬ-ЯРМАРОК «БАРВИ КАРПАТСЬКОГО ЛІЖНИКА»

20-22 вересня 2019 р. у селі Яворів Косівського району Івано-Франківської області проходив міжнародний етнічний фестиваль-ярмарок «Барви Карпатського ліжника». Спільно з громадою села Кваси, яка є засновником та співорганізатором першого такого фестивалю, що проходив минулого року, представники КБЗ мали можливість підтримати своїх земляків під час святкової ходи, виступів творчих колективів та в представленні виробів місцевих майстринь ліжникарства. Під час огляду експозицій фестивалю гості також мали можливість дізнатися більше про нашу установу та її рекреаційні принади, отримати інформаційну друковану продукцію КБЗ. На завершення заходу частина друкованої продукції була передана для ознайомлення та розповсюдження до бібліотеки Яворівської загальноосвітньої школи I-III ст. а також до місцевого Музею народних художніх промислів.

Барви квасівських ліжників скрасили загальну виставку, а народний аматорський оркестр гуцульських народних інструментів наповнив свято автентичним звучанням трембіт і традиційних гуцульських інструментів. Під час відкриття свята учасників вітали високопосадовці та представники духовенства. На завершення урочистої частини відбулася офіційна передача естафети фестивалю гостям з Румунії, і наступний фестиваль ліжникарства відбудеться вже в сусідній країні.

Ірина ЙОНАШ

• • •

СЕМІНАР У БОГДАНСЬКІЙ ЗОШ

1 жовтня 2019 р. працівники Карпатського біосферного заповідника долучилися до районного семінару у Богданській ЗОШ I-III ст.

У заході взяли участь вчителі та учні Богданської школи на чолі з директором С. Абеле, вчителі географії Рахівського району та працівники еколого-освітньої роботи КБЗ Мар'яна Беднар та Ельвіра Ангер.

Семінар розпочався із привітань учасників. Потім учитель географії Ганна Брана виступила з презентацією на тему «Застосування інноваційних технологій на уроках рідного краю», до якої були залучені учні сьомих, восьмих та дев'ятих класів.

Відтак виступили представники КБЗ, ознайомивши усіх присутніх із діяльністю установи. Виходячи з теми семінару «Мій Карпатський край – велич гір, розмай лісів», екоосвітяни говорили про природну та культурну спадщину Рахівщини, краю. До природної спадщини належать букові праліси КБЗ, що входять до об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», а до культурної – Струківська церква (Церква Вознесіння Господнього) (сmt Ясіня).

Також працівники КБЗ провели для учнів майстер-клас із виготовлення амулетів із природних та штучних матеріалів. Екоосвітяни заздалегідь підготували учням дерев'яні фігурки з ялівцю. Діти власноруч прикраша-

ли амулети, застосовуючи фантазію та уяву. Власні роботи вони зможуть подарувати близьким і друзям на удачу, багатство та кохання, або ж залишити собі на згадку про цей день.

Ще одним цікавим етапом виступу екопросвітників стало розв'язування кросворду на тему «Дні Європейської спадщини». Було надзвичайно приємно, що діти серйозно підійшли до цього завдання, а вчителі брали активну участь, доповнюючи відповіді учнів.

Наприкінці семінару школярі роздали усім учасникам невеличкі презенти ручної роботи у вигляді мішечків – оберегів, наповнених різноманітними запашними карпатськими травами.

День видався чудовим та надзвичайно насиченим. Щиро дякуємо колективу Богданської ЗОШ за можливість бути присутніми на таких важливих заходах, а також вчителю Ганні Брані за співпрацю!

Ельвіра АНГЕР,
провідний фахівець відділу
еколого-освітньої роботи КБЗ

З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ УЖАНСЬКОГО НПП

3 жовтня 2019 р. На міжнародній науково-практичній конференції в Ужгороді, з нагоди 20-річчя створення Ужанського національного природного парку, з доповіддю «Історична ремарка щодо передумов створення та становлення Ужанського національного природного парку та ролі Карпатського біосферного заповідника у цьому процесі» виступив доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор.

Він, зокрема, наголосив, що організація (за безпосередньої активної участі Карпатського біосферного заповідника) транскордонного українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати» та включення масиву «Стужиця-Ужок» до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО надають Ужанському національному природному парку важливе міжнародне значення.

Наш кор.

ЯК ШКОЛЯРІ ВІДЗНАЧИЛИ ДЕНЬ ТВАРИН

4 жовтня 2019 р. з нагоди Всесвітнього дня тварин працівники екоосвітнього та редакційно-видавничого відділів КБЗ здійснили справжній «забіг» у Рахівській ЗОШ І-ІІІ ст. №1, провівши шість уроків.

У третій і четвертій класах ми починали з презентації про трьох диких тварин, які живуть на території заповідника та перебувають на межі зникнення – вовк, ведмідь та рись. Діти активно брали участь у обговоренні, розповідаючи цікаві факти та історії. Також ми вмикали відео, як ці звірі «розмовляють», а всі уважно слухали, не приховуючи здивувань. Далі, за допомогою гри, учні дізналися про правила поведінки на природі, особливо щодо тварин. Наприкінці провели цікаву гру, де діти розпізнавали сліди різних звірів.

Учасникам «Молодіжної зеленої конференції-2019»
вручено сертифікати
(м. Рамінгштайн, Австрія, 10 жовтня 2019 р.)

У другому та третій класах ми залучили діток до акції «Мистецтво заради тварин», де всі розмальовували ведмедів, вовків, птахів, зміїв, білок та інших, а потім наліплювали на ватман. Так школярі створили власний ліс, у якому люди та звірі живуть у гармонії.

Головним посилом заходу було розповісти про тварин та пояснити, що, не зважаючи на їхню силу, швидкість та розміри, вони не злі, а добрі й навіть лякливі. Та перебувають на межі зникнення, тому мусимо їх захищати.

Варто зауважити, що всі діти були неймовірно активні, відкриті, багато знали про тварин та дякували за проведений урок.

А ми дякуємо за організацію вчительці біології Оксані Степанівні Турок!

Олександра СІМОЧКО

МАНДРІВКА У РАМІНГШТАЙН

6-10 жовтня 2019 р. Працівники Карпатського біосферного заповідника спільно із Європейським товариством дикої природи, агентством сталого розвитку Карпатського регіону «Форза» та активною молоддю України та Австрії взяли участь у «Молодіжній зеленій конференції-2019», яка проходила серед чудових австрійських гір, у замку Бург Фінстергрюн (Австрія, Рамінгштайн). Ми обмінювалися досвідом щодо вирішення екологічних проблем, обговорювали теми сталого розвитку, змін клімату, дикої природи тощо.

Програма заходу була цікава та насичена. Форма спілкування полягала не тільки в теоретичному напрямі, а й у практичних завданнях. До прикладу, учасники створювали готелі для комах, вимірювали висоту дерев, переглядали результати змін клімату в природі, вчилися разом співпрацювати, щоби подолати «дикі» перешкоди. Це дало можливість більш ретельно закріпити теоретичний матеріал.

Результатом групових дискусій, обговорень і співпраці молоді з експертами стало рішення – організувати екологічні заходи для юних природолюбів у місті Ужгород. Також було обговорено низку волонтерських проєктів, які допоможуть подолати негативні зміни в

довкіллі. Останній день у Австрії ми присвятили обміну ідеями, розмовам з експертами, а також створенню нових ініціатив.

Для працівників КБЗ організовано виїзд, де ми поспілкувалися з австрійськими колегами біосферного резервату Лунгау та відвідали околиці міста Рамінгштайн, що є частиною біосферного резервату.

За підсумками поїздки буде проведено низку робіт, зокрема вже найближчим часом планується спільний проєкт між Карпатським біосферним заповідником та Європейським товариством дикої природи щодо покращення навичок роботи рейнджерів (інспекторів Служби державної охорони КБЗ) європейського стандарту. Цей захід плануємо втілити вже навесні 2020 року. Також для залучення більш ширшої аудиторії до еколого-освітньої роботи на наступний рік буде заплановано обласний семінар з учителями, обласна учнівська конференція та симпозіум художників.

Іванна КОЛАЧУК,
провідний фахівець відділу
еколого-освітньої роботи КБЗ

• • •

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЗАБОРОНИЛА ВИРУБКУ ЯЛИЦЕВО-БУКОВИХ ЛІСІВ КАРПАТ

30 жовтня 2019 р. Верховна Рада України схвалила в другому читанні законопроект №0873 про введення заборони на суцільну вирубку ялицево-букових лісів на гірських схилах Карпатського регіону. За відповідний законопроект проголосував 301 народний депутат. Мінекоенерго підтримує прийняття цього законопроекту.

Про що йдеться в законі?

Законопроект вносить зміни до статей 21 та 26 Закону України «Про природно-заповідний фонд», а саме заборона проведення рубок головного користування в національних природних парках, заказниках. Також законопроект вносить зміни до Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону».

Документ встановлює заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових деревостанах, суцільних рубок головного користування та будь-яких інших суцільних рубок у високогірних лісах, у лісах у лавинонебезпечних та селенебезпечних басейнах та в берегозахисних ділянках лісу в Карпатському регіоні України. Законопроект не торкається розробки суцільних буреломів і вітровалів, а також пошкоджених хворобами та шкідниками насаджень.

Учасники засідання Координаційної ради КБЗ;
у президії засідання (зліва направо)
секретар Координаційної ради Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
в.о. директора КБЗ Микола РИБАК,
заступник директора КБЗ Федір ГАМОР та заступник
завідувача відділом департаменту екології та природних
ресурсів Закарпатської ОДА Дмитро ТОМЕНЧУК
(м. Рахів, центральна садиба КБЗ, 12 листопада 2019 р.)

ВІДБУЛОСЯ ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

12 листопада 2019 р., в день 51-ї річниці створення Карпатського біосферного заповідника, відбулося чергове засідання координаційної ради. Участь узяли майже 40 осіб, серед яких були представники органів влади та місцевого самоврядування Рахівського й Тячівського районів, державних лісгосподарських підприємств і громадських організацій.

Розпочали з висловлення співчуття рідним і близьким та хвилиною мовчання на честь Василя Михайловича Хоми, який був активним учасником Координаційної ради.

Далі Микола Рибак, в.о. директора КБЗ, голова Координаційної ради, заслужений природоохоронець України, оголосив порядок денний та висловив вітання й подяку всім присутнім із нагоди Дня створення заповідника.

Члени засідання розглянули шість питань, ключовим із яких була доповідь Миколи Петровича про пріоритети КБЗ у плані виконання рішень Проєкту організації території та охорони природних комплексів заповідника, затвердженого наказом Мінприроди України №271 від 26 липня 2019 року.

Він коротко розповів про Карпатський біосферний заповідник і головну мету діяльності установи на 10 років. Та, власне, про самі пріоритети, серед яких: розробка системи заходів щодо відновлення природного стану лісів; позитивний імідж працівників СДО серед місцевого населення та відвідувачів; наукові дослідження, збір даних про абіотичне середовище та біоту, їхнє узагальнення; міжнародна співпраця; проведення тематичних еколого-освітніх заходів; збереження територій дикої природи; розбудова мережі еколого-освітньої та інформаційно-туристичної інфраструктури; видавнича діяльність; створення та розвиток українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Марамороських горах; збереження об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та впровадження засад сталого розвитку в рамках функціонування Карпатського заповідника як біосферного резервату ЮНЕСКО; запровадження низки заходів, спрямованих на вдосконалення сис-

теми управління територією резервату (згідно з Лімським планом дій (2016-2025 рр.) та здійснення заходів з адаптації до змін клімату.

Як висновок, Микола Петрович зауважив, що для реалізації запланованих Проектом заходів необхідні чималі кошти. Бюджетного фінансування заповіднику із загальноного фонду Державного бюджету виділяється мало або зовсім не виділяється на розвиток. Тому планують залучати власні кошти, отримані від надання платних послуг, різних фондів, грантів та благодійних допомог юридичних та фізичних осіб. Для зміцнення матеріально-технічної бази заповідника та підтримки територіальних громад важливим є впровадження українсько-німецького проекту.

Про нові можливості для розвитку територіальних громад у зоні діяльності заповідника у зв'язку з ухваленням Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, розпорядженням Кабміну від 21 листопада 2018 року №892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сплатою земельного податку до місцевих бюджетів за природоохоронні території доповів заступник директора з науково-дослідної роботи, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор. Зокрема, він звернув увагу на будівництво Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку в селі Кваси, що передбачено Держпрограмою.

Марія Жиган, головний інженер Закарпатської філії ДП «Українське державне аерогеодезичне підприємство», розповіла учасникам про стан виконання робіт із землевпорядкування території заповідника.

Далі доповідав про використання природних ресурсів КБЗ у 2019 році та проект лімітів щодо природокористування на 2020 рік Павло Ворохта, начальник відділу ВЗПЕ та ВПР КБЗ.

Після цього Василь Покин'ючерета, заступник начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці, секретар Координаційної ради, розповів про підсумки та плани засідань на 2020 рік.

Наприкінці, у зв'язку з відсутністю фінансування з українсько-німецького проекту, не підписанням контракту на посаду директора КБЗ після конкурсу та затримкою погодження лімітів на природокористування, розглянуто три звернення.

Перше – це звернення до Олексія Оржея, Міністра енергетики та захисту довкілля України, Міхаеля Бромбахера, керівника впроваджувальної організації українсько-німецького проекту та Банку розвитку KfW щодо реалізації українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні», по якому доповідав Василь Покин'ючерета.

Друге – звернення до Олексія Оржея, Міністра енергетики та захисту довкілля України щодо призначення директором КБЗ чинного в.о. директора Миколу Рибака, по якому виступив Дмитром Томенчук, начальник відділу департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА.

Та звернення щодо затвердження лімітів на природокористування в КБЗ на 2019 рік, по якому доповідав Роман Кузьмінський, заступник директора-головний природознавець.

Загалом засідання Координаційної ради минуло в доброзичливій та конструктивній атмосфері, підтвердивши те, що такі заходи завжди потрібні, насамперед для зміцнення співпраці з територіальними громадами, що розташовані в зоні діяльності Карпатського заповідника.

Олександра СИМОЧКО

• • •

ВИРУБКУ ЛІСІВ МОЖНА ВІДСЛІДКОВУВАТИ ЧЕРЕЗ СМАРТФОН

18 листопада 2019 р. На сьогодні вже вісім областей України підключено до пілотного проекту е-реєстру заготівлі деревини та онлайн-карти рубок.

Онлайн-карта вирубок поширюється на Чернігівську, Полтавську, Рівненську, Київську, Волинську, Тернопільську, Житомирську та Закарпатську області.

Кожна людина може зайти з комп'ютера чи телефону на сайт LK.UKRFORREST.COM та ознайомитися з переліком лісорубних квитків на заготівлю деревини або перевірити на карті законність здійснення рубок.

Реєстр містить низку опцій, зокрема, можна обрати необхідну область, лісгосп, лісництво, квартал та виділ, систему і тип рубок, їхній статус та період проведення.

У загальному переліку можна обрати «Переглянути» та детально ознайомитися з тим чи іншим лісорубним квитком та ділянками, на яких відбувається чи відбуватиметься заготівля деревини, а також переглянути на онлайн-карті.

Що робити, якщо я у лісі і бачу рубку дерев?

Якщо Ви не знаєте вищезазначені дані, гуляючи лісом, бачите рубку дерев, то Вам потрібно зайти на сайт LK.UKRFORREST.COM і обрати опцію «Карта».

У Вашому телефоні має бути ввімкнена геолокація. Тоді на онлайн-карті автоматично визначиться Ваша геопозиція у лісі. Натиснувши на відповідний номер виділу, Ви побачите інформацію про рубку, а також зможете переглянути відповідний лісорубний квиток.

Якщо на карті лісорубного квитка немає, а рубка у лісі відбувається?

Вам потрібно або звернутися до лісництва чи лісгоспу, на території якого Ви знаходитесь та повідомити про рубку, яка не відображена на карті. Або викликати поліцію за номером 102.

Учасники наради у Закарпатській ОДА з питань організації виконання урядових рішень зі збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО (м. Ужгород, 29 листопада 2019 р.)

Весь перелік лісорубних квитків у форматі PDF доступний на сайті у рубриці «Витяг з реєстру».

Які плани на майбутнє?

У планах – запуск реєстру лісових квитків на промисловий збір ягід, грибів, меду, лікувальних трав, який перебуває на фінальній стадії розробки.

Головне завдання – зробити на сайті більш доступною та інформативною функцію перегляду лісорубних квитків усіх лісгосподарських підприємств, які входять до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів.

Після розгляду й ухвалення Верховною Радою України низки законодавчих ініціатив, буде можливість поширити систему електронного обліку деревини, реєстр лісорубних і лісових квитків, онлайн-карту рубок на всіх постійних лісокористувачів, які також здійснюють заготівлю деревини, незалежно від підпорядкування. Тобто охопити всю Україну.

Надавати пропозиції з удосконалення роботи сайту можна до державного підприємства «Лісгосподарський інноваційно-аналітичний центр» у рубриці «Підтримка».

• • •

ПРЕДСТАВЛЕНО ПРОЕКТ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ПРОГРАМИ ЛІТОПІСУ ПРИРОДИ

25-26 листопада 2019 р. на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ) відбулися заходи в рамках представлення й обговорення проекту нової редакції Програми Літопису природи для заповідників і національних природних парків і методичних рекомендацій щодо її виконання з урахуванням вимог і рекомендацій міжнародних природоохоронних договорів, учасниками яких стали представники біосферних та природних заповідників, національних природних парків, закладів вищої освіти та наукових установ України.

З вітальним словом до учасників заходів звернувся ректор університету професор Ігор Цепенда.

Окрім, власне, представлення та обговорення оновленої концепції Програми Літопису природи та нормативно-правового документа стосовно порядку його підготовки,

учасники прослухали методологічні лекції щодо моніторингу популяцій рослин, методів дослідження біорізноманіття грибів, вивчення фауни безхребетних на території об'єктів природно-заповідного фонду.

Також організаторами презентовано доповіді щодо аналізу резолюцій та рекомендацій міжнародних природоохоронних договорів і угод стосовно організації моніторингу видів флори і фауни та середовищ їх існування, інвентаризації і моніторингу фауни рукокрилих, методів дослідження орнітофауни, інвентаризації і моніторингу інвазійних чужорідних видів, дослідження фіторізноманіття об'єктів природно-заповідного фонду, моніторингу антропогенного навантаження на територіях об'єктів ПЗФ, організації іхтіологічних досліджень в установах природно-заповідного фонду.

Вирішено провести обговорення нової редакції Програми Літопис природи для заповідників і національних природних парків і методичних рекомендацій щодо її виконання у наукових підрозділах кожної з установ ПЗФ України.

Юрій БЕРКЕЛА

• • •

НАРАДА У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОДА

29 листопада 2019 р., за ініціативи автора цих рядків, у Закарпатській обласній державній адміністрації, під головуванням заступника голови ОДА Олексія Гетманенка пройшла нарада із розгляду стану організації виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» й проблем активізації українсько-румунської співпраці на Мараморощині, порушених у виступі газети «Голос України» 18 травня 2019 року».

У її роботі взяли участь керівники департаменту екології та природних ресурсів, департаменту інфраструктури, розвитку і утримання мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення та житлово-комунального господарства, управління зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та транскордонного співробітництва й Карпатського біосферного заповідника.

З інформаціями виступили заступник директора Карпатського біосферного заповідника професор Федір Гамор, заступник директора департаменту екології та природних ресурсів Михайло Гайдур, в.о. директора Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак, директор департаменту інфраструктури, розвитку і утримання мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення та житлово-комунального господарства Едуард Маляр та інші.

На нараді прийнято протокольне рішення, яким передбачено, по-перше, підготовку й проведення у лютому наступного року розширеної наради в обласній державній адміністрації із питань виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» за участі голів Рахівської, Тячівської, Хустської, Іршавської, Міжгірської та Велико-Березнянської райдержадміністрацій, ке-

рівників відповідних департаментів облдержадміністрації, представників Міністерства енергетики та захисту довкілля України та керівників Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного парку, національних природних парків «Синевир» та «Зачарований край».

По-друге, створити робочу групу із опрацювання питань будівництва (відновлення) мосту через р. Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через державний кордон для автомобільного, залізничного та пішохідного сполучення Ділове (Україна) – Валя-Вішеулуй (Румунія).

По-третє, організувати, із запрошенням представників Ради повіту Марамуреш та прилеглих громад Румунії із компактним проживанням українців, проведення із цих питань міжнародного «круглого столу» та надання шефської допомоги єдиному в Румунії українському ліцею в Сігету-Мармаціей.

Федір ГАМОР

• • •

РІШЕННЯ, ЯКІ СПРИЯТИМУТЬ ЗМЕНШЕННЮ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ДЕРЕВИНИ

4 грудня 2019 р. Єдиний електронний облік деревини та запуск електронних аукціонів з продажу окремих партій необробленої деревини через платформу «PROZORRO. Продажі» сприятимуть зменшенню незаконно заготовленої деревини та наблизять діяльність лісокористувачів і деревообробників до європейських стандартів.

4 грудня на засіданні Уряду України прийнято дві постанови «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу окремих партій необробленої деревини» та «Про затвердження Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених».

Зустріч українських та румунських партнерів у комуні Бистра (Румунія). Зліва направо: голова міста Рахів Віктор МЕДВІДЬ, прімар комуни Бистра Васіле ДУЧУК та заступник директора КБЗ, професор Федір ГАМОР, 9 грудня 2019 р.

Що пропонують ці постанови?

1. Постанова «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу окремих партій необробленої деревини». Реалізація лісоматеріалів на українському ринку з використанням сучасних електронних сервісів забезпечить належні обсяги продажів за надійною і відкритою процедурою та на конкурентних умовах.

Це, у свою чергу, дозволить знизити корупційні ризики та збільшити надходження до бюджету.

Пілотний проект з продажу деревини через е-аукціони, триватиме один рік – з квітня 2020 до квітня 2021 року.

2. Постанова «Про затвердження Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених».

Здійснення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених дозволить зменшити обіг незаконно заготовленої деревини на внутрішньому ринку, запобігти незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів за межі країни та наблизити діяльність вітчизняних лісокористувачів і деревообробників до європейських стандартів у сфері раціонального використання і збереження лісових ресурсів.

Порядок визначає механізм проведення такого моніторингу на основі систематизації та узагальнення інформації про походження, заготівлю та реалізацію деревини за допомогою інструментів електронного обліку.

Передбачається обов'язкове ведення електронного обліку деревини всіма лісокористувачами України.

• • •

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКІ ЗУСТРІЧІ НА МАРАМОРОЩИНІ

9 грудня 2019 р. делегація міста Рахів, у складі міського голови Віктора Медвідя та члена виконкому міської ради, заступника директора Карпатського біосферного заповідника професора Федора Гамора, відвідала румунську комуни Бистра, яка є побратимом міста Рахова, та педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка у місті Сігету-Мармаціей.

Із прімаром комуни Бистра Васіле Дучуком обговорено технічні питання, пов'язані із початком роботи із реалізації (зініційованого автором цих рядків у рамках Програми транскордонної співпраці Євросоюзу «Україна-Румунія») інфраструктурного проекту на суму 460 тисяч євро, для збереження на території комуни Бистра та міста Рахів історичної гуцульської спадщини.

Також говорили про організацію, в січні 2020 року, міжнародного «круглого столу» з питань активізації українсько-румунської співпраці на Мараморощині та відновлення мосту через річку Тиса між селами Ділове (Україна) та Валя-Вішеулуй (Румунія) й відкриття тут руху пасажирських потягів.

На запрошення директора єдиного в Румунії українського педагогічного ліцею у місті Сігету-Мармаціей доктора Васіле Куреляка ознайомились із роботою та проблемами цього унікального навчального закладу й розглянули можливість надання йому, зі сторони українських спонсорів, необхідної допомоги.

Федір ГАМОР

ЯК ВИЖИТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН?

9-13 грудня 2019 р. Тема глобальних кліматичних змін є надзвичайно актуальною і наболілою. Мабуть, уже не залишилося скептиків, які б не визнавали змін, що відбуваються в довкіллі. Досить виглянути у вікно чи вийти назовні, щоб на власному досвіді пересвідчитися, що з погодою щось не так. На календарі кінець грудня, а на дворі стоїть осіння погода. І хоча взимку такі погодні вибрики сприймаються як позитив, то влітку ситуація кардинально міняється. Не характерна для регіону спека і засуха викликають не тільки фізичний дискомфорт, але й заставляють задуматися про майбутнє. Власне турботою про майбутнє людства керувалися науковці з Фонду Міхаеля Зуккова, що базується в німецькому місті Грайсвальд, та Університету сталого розвитку м. Еберсвальде, зокрема Центру екологіки та управління екосистемами (Німеччина), які започаткували проект «Екосистемна адаптація до кліматичних змін та стійкий регіональний розвиток через підвищення компетентності українських біосферних резерватів». Його метою є співпраця та обміни між науковими установами і експертами з питань адаптації до кліматичних змін на засадах екосистемного підходу. Проект розрахований на чотири роки – 2018-2021, і охоплює в якості пілотних територій три українські біосферні резервати: «Розточчя», Шацький і Деснянсько-Старогутський.

У рамках реалізації проекту впродовж 9-13 грудня проведено міжнародний тренінг-семінар, присвячений німецькому досвіду адаптації до кліматичних змін і пом'якшенню їх впливу на екосистеми. Участь у ньому взяли понад 20 осіб із п'ятиох біосферних резерватів із території України. Окрім зазначених вище учасників проекту, до участі в тренінгу були запрошені також представники Карпатського і Дунайського біосферних заповідників, які формально участі в проекті не беруть. Делегація Карпатського біосферного заповідника, окрім авторів цих рядків, включала також науковця з відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці В. Губко.

Програма тренінгу була насиченою і різноманітною. Вона включала як теоретичну складову, під час якої провідні німецькі вчені ознайомили гостей із сучасною ситуа-

цією щодо кліматичних змін та перспективами її розвитку, а також із науково обґрунтованими підходами до адаптаційних процесів і пом'якшення негативного впливу кліматичних змін, так і екскурсійну частину. Учасники тренінгу мали чудову нагоду відвідати біосферний резерват ЮНЕСКО «Шьорхвайде-Корін», де, до речі, знаходиться одна зі складових частин об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», і національний парк «Долина нижньої Одри». Під час візитів основна увага була приділена практичному досвіду зазначених вище установ щодо кліматичних адаптацій та подолання наслідків кліматичних змін. Зокрема, великий інтерес викликали напрацювання німецьких природоохоронців щодо пристосування лісових насаджень, зокрема соснових монокультур, до кліматичних змін. Соснові культури вкривають більшу частину території федеральної землі Бранденбург і в останні роки дуже потерпають від засухи, що в свою чергу призводить до їх масового всихання та частих лісових пожеж. В Українських Карпатах простежується схожа ситуація, але зі смерековими монокультурами, які так само поширені тут на значних площах. Тому німецький досвід може бути з успіхом застосований для вирішення проблем в Україні.

Ще одним важливим уроком став німецький досвід щодо ренатуралізації водно-болотних угідь, зокрема торфовищ. Вони відіграють величезну роль у контексті глобальних кліматичних змін, оскільки акумулюють і зв'язують величезну кількість вуглецю. У випадку його вивільнення, а це відбувається під час осушення боліт, утворюється вуглекислий газ, який посилює парниковий ефект, що власне і є причиною кліматичних змін. Відновлення гідрологічного режиму зупиняє ці негативні процеси, а крім того, позитивно впливає на місцеве ландшафтне і біологічне різноманіття. В основі робіт із ренатуралізації лежить дуже простий захід, якому, правда, передують ретельні розрахунки, а саме заповнення меліораційних каналів. Попри його простоту, цей спосіб демонструє високу ефективність і може бути застосований для вирішення проблем знаменитої «Долини нарцисів», яка також потерпає від обезводнювання після проведеної в радянські часи меліорації.

Великий інтерес учасників викликало також знайомство із дуже популярним на Заході органічним землеробством, яке було представлено на прикладі місцевого фермерського господарства. Його власник детально проінформував присутніх про особливості й переваги цього одночасно інноваційного і традиційного способу господарювання, а також наголосив на тих заходах, які дозволяють краще пристосуватися до кліматичних змін, що посилюються з кожним роком. Зокрема, він акцентував увагу на лісосмугах, які відіграють важливі водо- та кліматорегулюючі функції.

За результатами тренінгу-семінару підготовлено підсумковий документ, підтриманий і підписаний усіма учасниками, який буде оприлюднено на кліматичній конференції (Adaptation Futures 2020), що проходить у квітні наступного року в Індії.

Микола РИБАК,
в.о. директора КБЗ,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
заступник начальника відділу
науково-дослідної роботи
та міжнародної співпраці КБЗ

Учасники міжнародного тренінгу-семінару з питань адаптацій до змін клімату на екосистемних засадах під час екскурсії в НП «Долина нижньої Одри» (Німеччина, 12 грудня 2019 р.)

Під час засідання Сектору природної спадщини Національної комісії України у справах ЮНЕСКО (м. Київ, 19 грудня 2019 р.)

КОНФЕРЕНЦІЯ З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ

16 грудня 2019 р. працівники відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ взяли участь у конференції з питань розвитку сталого туризму в Карпатському регіоні, яка відбулася в с. Кам'яниця Ужгородського району, на території готельно-ресторанного комплексу «Камелот». Захід був організований департаментом економічного розвитку і торгівлі, управлінням туризму та курортів Закарпатської ОДА з метою обговорення проблемних питань галузі та активізації залучення інвестицій у розвиток туризму в Українських Карпатах.

Учасників конференції вітали та відкривали захід керівники Закарпатської ОДА та обласної ради, а також з вітальним словом виступив п. Саверію Савію – керівник проєкту ЄС «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні». В промовах звучали сподівання на стрімкий розвиток і створення в майбутньому справжньої європейської єдиної моделі туристичного продукту з єдиним брендом Карпатського регіону.

Програма Конференції складалася з 3-х інформаційних блоків, які включали виступи запрошених доповідачів та панельні дискусії для обговорення почутої інформації. Було обговорено наступні теми: «Стан та перспективи розвитку туризму в Українських Карпатах», «Джерела залучення фінансових ресурсів для збереження та промоції Карпат. Транскордонна співпраця. Досвід кращих практик» та «Особливості сталого розвитку туризму в Карпатському регіоні». На завершення блоку учасникам було запропоновано переглянути новостворений промоційний відео-ролик «Туристичне Закарпаття».

Захід був надзвичайно цікавим та інформативним, особливо щодо наявних програм та проєктів на території нашого регіону, це дало можливість всім зрозуміти стан, проблеми та перспективи розвитку туризму на території Карпатського регіону, а також сформувані розуміння потреб та можливостей для реалізації стратегії сталого розвитку.

Ірина ЙОНАШ

ЗАСІДАННЯ СЕКТОРУ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНИ У СПРАВАХ ЮНЕСКО

19 грудня 2019 р., у Києві, в Міністерстві енергетики та захисту довкілля України відбулося засідання Сектору природної спадщини Національної комісії України у справах ЮНЕСКО.

Розглянуто широке коло питань щодо виконання в Україні Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини. Заслухано доповіді Національного комітету України із Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (заступник голови Комітету П. Чернінко) та Департаменту заповідної справи Мінекоенерго (Г. Парчук; А. Драпалюк та А. Ковбаснюк) із впровадження в Україні Лімського плану дій для Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та її Всесвітньої мережі біосферних резерватів на період до 2025 року, виконання рекомендацій Міжнародного дорадчого комітету для біосферних резерватів за результатами розгляду періодичного огляду Чорноморського біосферного заповідника, про участь України у 6-му засіданні Координаційної ради транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся», щодо проведення урочистої церемонії з нагоди включення транскордонного українсько-польського біосферного резервату «Росточчя» до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та координації його діяльності (представник Львівської обласної державної адміністрації Р. Гречаник), перспективи створення транскордонних українсько-румунського біосферного резервату в Марамороських горах та українсько-білоруського біосферного резервату «Прип'ятське Полісся».

Грунтовно проаналізовано також хід виконання Плану заходів щодо збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 року № 892-р. Закцентовано на важливому значенні у цьому контексті нещодавно схваленої Кабміном України Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки.

Доповідаючи з цього приводу, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Ф. Гамор зупинився на організації роботи безпосередньо на місцях. Зокрема, наголосив, що Закарпатська обласна державна адміністрація в спеціальному розпорядженні визначила виконавців Плану заходів на рівні профільних департаментів та управлінь облдержадміністрації, райдержадміністрацій та керівників природоохоронних установ.

Крім того, 29 листопада 2019 року заступник голови Закарпатської ОДА О. Гетманенко провів з цього приводу «круглий стіл» за участі керівників департаментів екології та природних ресурсів; інфраструктури, розвитку й утримання мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення та житлово-комунального господарства, управління зовнішньо-економічних зв'язків, інвестицій та транскордонного співробітництва й Карпатського біосферного заповідника, на якому вирішено вжити додаткових заходів по активізації роботи із виконання урядових рішень щодо збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку регіону їхнього розташування.

На засіданні Сектору обговорено цілий ряд й інших актуальних питань та ухвалено відповідні рішення.

Федір ГАМОР

В.о. директора Карпатського біосферного заповідника,
заслужений природоохоронець України,
почесний працівник заповідної справи України Микола РИБАК:

«ПРОФЕСІЯ ПРИРОДООХОРОНЦЯ ПОТРЕБУЄ ТВЕРДОГО ЛЮДСЬКОГО ХАРАКТЕРУ, А ІНКОЛИ НАВІТЬ МУЖНОСТІ...»

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА ПРИРОДНІ І КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ КАРПАТ: УКРАЇНА-РУМУНІЯ

В.К.: – Шановний Миколо Петровичу, як відомо, міжнародні стосунки КБЗ з року в рік міцнішають, набувають нових форм і напрямків. Розкажіть, будь ласка, детальніше про один із них – створення українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Марамороських горах...

М.Р.: – Безумовно, міжнародна співпраця є пріоритетним напрямком роботи нашої природоохоронної установи. Вона набирає обертів. За час функціонування Карпатського біосферного заповідника реалізовано десятки міжнародних проектів. Особливо важливою є співпраця заповідника зі Швейцарським федеральним інститутом снігових, лісових і ландшафтних досліджень, яка успішно триває уже майже п'ятнадцять років. Сьогодні, до слова, у рамках українсько-швейцарського проекту у КБЗ здійснюються роботи з так званої статистичної інвентаризації букових пралісів Угольсько-Широколужанського масиву – дослідженнями охоплено близько 10 тис. га букових пралісів...

Щодо створення транскордонного біосферного резервату у Марамороських горах. Його організація передбачена «Стратегією виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», схваленою Розпорядженням Кабміну України (№11-р від 16 січня 2007 р.). У цьому контексті важливим є те, що з 2011 по 2014 роки Карпатський біосферний заповідник разом із природним парком «Гори Мараморощини» брали участь у реалізації масштабного проекту «БІОРЕГІО-Карпати: Інтегрований менеджмент біологічного і ландшафтного різноманіття для сталого регіонального розвитку і екологічної зв'язності у Карпатах». Названий проект передбачав створення необхідних передумов для започаткування транскордонного біосферного резервату у Марамороських горах. Упродовж зазначеного періоду проведено низку робочих нарад за участі

румунських партнерів. Основним результатом стало підписання кількох меморандумів про взаєморозуміння в цій справі між Карпатським біосферним заповідником (Україна) і природним парком «Гори Мараморощини» (Румунія). У ході численних зустрічей румунські колеги неодноразово інформували українську сторону про стан робіт із підготовки аплікаційної форми для отримання статусу біосферного резервату МАБ, завершення яких стало б початком спільної діяльності. Однак, незважаючи на підготовану аплікаційну форму, адміністрація румунського природного парку досі не отримала погодження від місцевих територіальних громад. Враховуючи цю ситуацію, адміністрація КБЗ останнім часом розмірковує над зміною формату ТБР – шляхом залучення до його створення семи українських природоохоронних територій, які безпосередньо межують з румунським природним парком «Гори Мараморощини» (зокрема, Верховинським та Черемоським НПП), а також національного парку «Родна» із території Румунії. Перші кроки в цьому напрямку робимо вже зараз. Зокрема встановлено контакти з адміністрацією парку «Родна», яка проявила зацікавленість у напрацюванні «дорожньої карти» для створення транскордонного біосферного резервату. Особливу увагу адміністрація КБЗ приділяє також інформаційному, культурологічному забезпеченню цього проекту. Зокрема, від наших румунських колег нещодавно дізналися про відновлення діяльності Міжнародної творчої асоціації «Corona Carpatica» («Карпатська корона»), започаткованої у 2003 р. українськими та румунськими професійними літераторами. Хочемо запропонувати її фундаторам дещо змінити формат однієї премії, яку щорічно вручає названа Асоціація: до номінацій суто літературних додати ще й екологічну: хто як не екологи, в першу чергу, переймаються захистом і популяризацією природних і культурних цінностей Карпат...

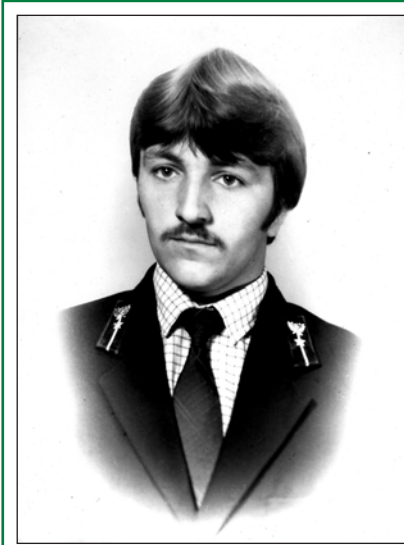
В.К.: – *Минулого року під Вашою орудою Карпатський біосферний заповідник урочисто відсвяткував власне п'ятдесятиліття. Якими, на Вашу думку, є його найбільші досягнення – в Україні, світі?*

М.Р.: – Діяльність КБЗ високо оцінена як в Україні, так і у Європі, у всьому світі. У 1997, 2002, 2007 та 2012 рр. за визначні здобутки у збереженні та вивченні природних комплексів Українських Карпат Рада Європи нагороджувала заповідник Європейським дипломом для природоохоронних територій. Але, мабуть, найважливішим досягненням КБЗ останніх років є розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, де букові праліси заповідника (площею майже 21 тис. гектарів) є його найбільшою часткою. Під особливою охороною заповідника нині перебуває понад 22 % території пан'європейського об'єкта спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Важливим етапом поступу установи є також проведення аудиту в наших володіннях Європейським товариством дикої природи. За його результатами торік сертифіковані дві території КБЗ. Не дивно, що територія Угольсько-Широколужанського масиву, де знаходиться найбільша складова частина Всесвітнього об'єкта природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», отримала сертифікат найвищого – «платиногового» – рівня.

До важливих досягнень установи слід віднести також створення транзитної зони заповідника (2016 р.), підтвердження відповідності статутним рамкам біосферних резерватів ЮНЕСКО (2017 р.), започаткування та дієва робота Координаційної ради, поглиблена співпраця з населенням завдяки укладанню та підписанню адміністрацією заповідника (2018 р.) з органами влади та органами місцевого самоврядування Тячівського та Рахівського районів Закарпатської області меморандуму про співпрацю в збереженні і невиснажливому використанні природних комплексів КБЗ (як частини транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи») та реалізації концепції сталого розвитку на прилеглих до нього територіях (2018 р.).

Ще одним мірилом успішності роботи адміністрації КБЗ стало надання статусу Рамсарських угідь, або водно-болотних угідь міжнародного значення, трьом об'єктам біосферного заповідника. Це – Долина нарцисів площею 256 га (Хустський район), карстова печера «Дружба» площею 0,13 га (Тячівський район) та урочище Озірний-Бребенескул (Рахівський район) площею 1656,91 га. Цьому передувала напружена робота науковців під моїм керівництвом упродовж 2016-2018 років. Відповідні сертифікати КБЗ було вручено у Мінприроди України 29 серпня цього року.

Колона Карпатського біосферного заповідника під час відзначення професійного свята – Дня працівника лісу (Рахів, 2008 р.); директор КБЗ Микола РИБАК знайомить учасників міжнародної науково-практичної конференції (з нагоди 50-ліття створення установи) з природними цінностями Черногірського заповідного масиву (жовтень 2018 р.); урочисте відкриття етнофестивалю «Берлибаський бануш» (2016 р.)

Микола РИБАК – студент Сторожинецького лісового технікуму (1980 р.); у родинному колі. Микола та Ольга РИБАКИ (у центрі) з дітьми (зліва направо) Михайлом, Вікторією, Оксаною, Ольгою, Іваном (2019 р.)

В.К.: – *Природні, і пов'язані з ними культурні, цінності є найдорожчим, успадкованим і примноженим, спадком людей, що упродовж усього життя рухаються в орбіті Карпат... Шановний Миколо Петровичу, Ви народилися в самому осерді Рахівських гір, по закінченні школи пов'язали свою долю з лісом. Чи була у Вас під час вибору фаху якась інша альтернатива?*

М.Р.: – Зізнаюся відверто, що про якусь іншу професію, не пов'язану з лісом, я навіть не мріяв. Адже народився (вже далекого 1963 року) в селі Богдан. Коли нас, першокласників, запитували на уроці, ким хочемо стати, двоє-троє озвучували фах космонавта-тракториста, всі інші – лісівника. І це не дивно... Адже найповажніші, наймудріші сельчани не просто жили з цієї професії, яку їм «надиктували» рідні гори, вони гордились нею. Отож, напевно, альтернативи таки не було... Але, якщо про все, так би мовити, по порядку, то у 1978-му, після восьми класів Богданської середньої школи І-ІІІ ступенів, я став робітником по догляду за лісовими культурами у Щаульському лісництві Рахівського лісокомбінату. Після трьох місяців праці, за рекомендацією тодішнього лісничого Олександра Єфремовича Олійника, був скерований Рахівським лісокомбінатом на навчання до Сторожинецької лісової школи. Закінчивши її, здобув спеціальність техника лісового господарства. У 1980 році поступив у Сторожинецький лісовий технікум та вже через рік, у зв'язку з призовом на армійську службу, вимушений був навчання перервати.

Повернувшись після служби до рідного села (травень 1983 року), отримав запрошення керівництва Рахівського лісокомбінату на працю у Щаульському лісництві, а від тодішнього лісничого Чорногірського лісництва Карпатського державного заповідника Дмитра Івановича Куріна – у природоохоронній установі. Вибір я зробив на користь останньої, адже з дитинства мріяв оберігати Карпати. Саме тоді, на тривалі роки, поєднав я долю з КБЗ, який по часі довелося очолити...

В.К.: – *Чим, отже, є для Вас Богдан, які традиції і звичай, історії та міфологеми, почерпнуті в дитинстві, і досі тяжіють над Вами?*

М.Р.: – ... Я був четвертою дитиною в багатодітній родині, батько трудився лісорубом у Рахівському лісокомбінаті, а мати – дояркою у місцевому колгоспі «8-Березня». Тільки у зрілих роках сповна збагнув всю глибину родинної педагогіки, коли батьки власним повсякденним прикладом прищеплюють дітям любов до праці і природи. Формують такі риси характеру, як самовимогливість, старанність, працелюбність, ініціативність... Так було у моїй власній сім'ї, родинних сусідів. Окрім лісового господарства, мої земляки працювали у різних галузях на території Богданської долини – сільському господарстві, тваринництві, утримували потужне полонинське господарство. На жаль, зарплатня скрізь (особливо в колгоспі) була низькою, виживати доводилося непросто. Дітям, як мені зокрема, з малих літ випало поратися по господарству.

Також з великим задоволенням, за першої можливості, вибирався в гори – збирати лікарські рослини, гриби, чорниці і малини – не тільки для консервації, але й для продажу: виручені гроші аж ніяк не були зайвими у родинному бюджеті... Однак, незважаючи на всілякі життєві перепони, на першому місці завше залишалось навчання. Батьки були непохитними у своїй меті: дати дітям належну освіту. Назавше врізалось в пам'ять почуте з найрідніших вуст: справжні цінності треба здобувати чесною працею... І хоча десь далеко, у підсвідомості, таїться згадка про непросте дитинство, я гордий за власну долю, за те, що народився у неприступних горах, у глибоко віруючій, працюючій сім'ї, що навчився долати будь-які труднощі на шляху. І це додає мені впевненості у завтрашньому дні, сил і наснаги у справі вивчення, охорони та збереження довкілля.

...Переконаний: мій рідний Богдан став для мене всім – коліскою, школою, філософією життя... Він – у найкращих спогадах: квітучі ниви, суцільно вкриті лісами верхи, славні традиції талановитих людей, які вміли як працювати, так і відпочивати. До наших днів донесли вони народні ремесла ліжникарів, кушнірів, різьбарів, боднарів, а також хвилюючі пісні, перекази, казки, легенди. І це вже непростенна наша вина, всіх сучасників, що не зуміли належним чином зберегти і примножити ці дорогоцінні скарби...

З великим нетерпінням очікували ми на прихід небуденних свят – Пасхи, Різдва Христового, Івана Купала (в народі його називають – Івандель). А скільки емоцій, знань про народне життя дарувала спільна участь з батьками у родинних урочистостях (заручини, весілля, хрестини тощо). Йдеться про колоритну звичаєвість, якої нині вже ніде не зустрінеш... А загалом, Богдан завжди відзначався особливою самобутністю – навіть на тлі гуцульського середовища. Скажімо, тільки чоловіки з Богдана носили нашійні шовкові хустки, сорочки зі стоячими («у збрижку») комірцями... Мене часто запитують, звідки пішла назва мого рідного села? Дехто пов'язує її з опришками, дехто пропонує інші версії. Гадаю, що тут слід заглядати у глибші історичні відтинки, адже, як стверджують дослідники, карпатські топоніми формувалися кілька тисячоліть тому... Моє рідне село таїть чимало таємниць, історичних інтриг, загадок. Має і нині багато цікавинок, чи, як прийнято говорити, родзинок. Особисто я, коли знайомлю гостей з Богданом, не забуваю розповісти про ботанічний заказник «Затінки і Тересянка», ботанічну пам'ятку природи «Тис ягідний» та геологічну пам'ятку «Оголені скелі» на березі річки Квасний. А також про те, що в Богдані охороняється найбільший у Закарпатті осередок зростання арніки гірської. Тут зустрічаються й інші рідкісні рослини: тирлич крапчастий, відкашник безстеблій, анемона нарцисоцвітна... На території села сьогодні розташовані два ПНДВ – Богдан-Петроське та Марамороське, вони є складовими потужної бюджетоутворюючої установи – КБЗ, в тому числі для богданської територіальної громади.

В.К.: – *Не воднораз чує з Ваших вуст: професія природоохоронця потребує особливих рис характеру...*

М.Р.: – Декому, на перший погляд, може видатися, що наша праця – це суцільне задоволення: рубати ліс не потрібно, проводиться мінімальне втручання у природу, кошти виділяє держава і т.д. Однак це далеко не так. Ще раз стверджую: професія природоохоронця, за наших умов, справді потребує твердого людського характеру, а інколи навіть мужності. Хочу ще раз наголосити на деяких аспектах та особливостях роботи Карпатського біосферного заповідника, його статусі, розташуванні та цінностях.

КБЗ, отже, займає площу 58035,8 га, з яких 18550 га входять до його складу без вилучення, 38485,8 га перебувають тут у постійному користуванні. Як вже зауважувалося вище,

він належить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, а букові праліси (площею 21985,5 га) є складовою частиною транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Вся територія поділена на чотири функціональні зони: заповідна, буферна, зона антропогенних ландшафтів та зона регульованого режиму. Складність охорони КБЗ та забезпечення дотримання встановленого заповідного режиму полягає у тому, що, по-перше, територія складається з восьми відокремлених масивів, які розташовані на значній відстані від центрального офісу – у межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області. По-друге, у зоні функціонування заповідника розташовано 20 населених пунктів, де проживає близько 100 тис. чоловік, що накладає на природоохоронців чимале навантаження в забезпеченні дотримання встановленого заповідного режиму, по-третє, територію КБЗ відвідує щороку близько 40 тис. туристів. Працівники служби державної охорони працюють за графіком, здійснюючи чергування на КПП, патрулювання на встановлених маршрутах, виконують природоохоронні заходи у закріплених обходах. Створена група швидкого реагування, яку очолює головний природознавець установи, вона, у тому числі разом з працівниками правоохоронних органів, проводить виїзди до місць можливих порушень заповідного режиму. Відділом СДО ПЗФ здійснюються рейди, ревізії, перевірки.

Особисто я (з цього розпочинали ми нашу розмову) працюю у службі державної охорони вже понад 36 років. Свого часу, будучи лісником, майстром, лісничим, вів боротьбу безпосередньо з бракон'єрами і порушниками заповідного режиму у межах закріпленого обходу, об'їзду, відділення.

Керівник впроваджувальної організації українсько-німецького проекту «Підтримка природоохоронних територій в Україні» Міхаель БРОМБАХЕР вручас директору КБЗ Миколі РИБАКУ ключі від автомобіля підвищеної прохідності «Renault DUSTER» (м. Київ, 2018 р.); Микола РИБАК (на передньому плані) серед українських та німецьких природоохоронців під час ознайомлення з володіннями біосферного резервату «Рьон» (Німеччина, 2001 р.)

На посадах заступника директора та директора доводилося і доводиться нести шалену відповідальність за все: керувати проведенням раптових перевірок і рейдів, очолювати групи з гасіння лісових пожеж, особливо у нічний час, приймати складні, але правильні рішення щодо неухильного дотримання встановленого заповідного режиму та збереження природи Карпат, створення позитивного іміджу заповідника тощо.

В.К.: – *Які знакові події відбулися під час Вашої службової кар'єри?*

М.Р.: – Їх було чимало, та про окремі з них хочу розповісти детальніше.

Під час роботи лісником у Чорногірському лісництві (1984 р.), виконуючи природоохоронні роботи у закріпленому обході, зустрівся з озброєними бракон'єрами. Це було своєрідним випробуванням характеру. Я був один, без зброї... Побачивши мене, бракон'єри повернули назад і почали втікати. Це спонукало ще раз глибоко замислитись над особливостями фаху, долі природоохоронця загалом... Запамяталася також вже приємніша подія, коли отримав пропозицію очолити новостворене Марамороське лісництво Карпатського природного заповідника (1990 р.), відтак зайняти посаду головного лісничого (1997 р.).

Згадуються катастрофічні паводки у 1998, 2001, 2008, 2010 роках. Далися взнаки брак коштів та відсутність відповідної техніки, а також неготовність як заповідника, так і Мінприроди України до вжиття оперативних заходів щодо ліквідації значних руйнівних наслідків стихійного лиха. Як результат, в адміністрації заповідника виникали конфліктні ситуації з територіальними громадами, які у літній період (через зруйновані дороги, мости і берегові підпірні стінки) не мали можливості своєчасно виганяти худобу на полонини, звозити звідти молочну продукцію. У всіх випадках вдавалося залагоджувати конфлікти завдяки вмінню роз'яснити ситуацію. Люди вірили мені, бо говорив правду, а також називав конкретні строки вирішення проблеми.

У 2010 році, коли був депутатом Рахівської районної ради, сесія одногосно прийняла (крім мене і начальника Кевелівського ПНДВ В. Вербіцького) рішення направити до вищих керівних органів України звернення про відміну Указу Президента України № 25 від 14 січня 2010 року «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника». Рішення було оскаржено мною до прокуратури у Рахівському районі.

Воістину знакова подія відбулася 30 квітня 2013 року, коли за моєї ініціативи, як керівника на той час заповідника, відбулося перше засідання Координаційної ради, на якому підписано меморандум про співпрацю в збереженні і сталому використанні природних комплексів Карпатського біосферного заповідника (як частини українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини») з усіма головами населених пунктів Рахівського району, головою Рахівської районної державної адміністрації та Рахівської районної ради (24 підписи).

Підписання зазначеного меморандуму стало початком реальної співпраці адміністрації з територіальними громадами у плані спільного вирішення питань збереження і сталого використання природних комплексів Карпатського біосферного заповідника та реалізації заходів з виконання Указу Президента України № 25 від 14 січня 2010 року «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника». Далі було проведено ще п'ять засідань Координа-

ційної ради, на яких прийняті рекомендації названу співпрацю значно поглибили.

В.К.: – *Якими є плани на майбутнє – КБЗ, Ваші особисті?*

М.Р.: – Вони – чіткі, життєво необхідні. Слід оптимізувати територію заповідника, провівши чергове розширення, у тому числі включивши до його складу майже 7 тис. га букових пралісів у Тячівському районі. Забезпечити грамотне ведення менеджменту у буферній зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на території КБЗ... Це також перегляд реалізації концепції сталого розвитку прилеглих до заповідника територій, що включені до транзитної зони (мета – покращення добробуту територіальних громад), крізь призму нової моделі Карпатського біосферного резервату. Посилення охорони шляхом зміцнення матеріально-технічної бази служби державної охорони, збільшення кількості якісних спільних рейдів, перевірок, ревізій та організація підготовки кваліфікованих працівників. Необхідно спрямувати колектив на максимально повне і якісне виконання нового Проекту організації території та матеріалів лісовпорядкування. У цьому контексті стратегічно важливою стане реалізація заходів з адаптації та пом'якшення впливу змін клімату на екосистеми Карпатського біосферного заповідника (відновлення природних лісових екосистем, збереження та відновлення нарциса вузьколистого у Долині нарцисів, збереження біорізноманіття високогірних лук тощо).

З метою розвитку екотуризму слід запроваджувати модель державно-приватного партнерства, залучаючи до спільної рекреаційної діяльності, на вигідних для заповідника умовах, суб'єктів підприємницької діяльності. На базі КБЗ необхідно створити центр екологічної освіти та підготовки кадрів, насамперед для працівників служби державної охорони природоохоронних установ ПЗФ Карпатського регіону.

Надто важливою, безумовно, залишається реалізація заходів, передбачених рішеннями Уряду у плані збереження української частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

...Щодо моїх особистих задумів, то тут теж немає жодних таємниць. По завершенні навчання у Національному транспортному університеті (травень 2019 р.), отримавши другу вищу освіту за спеціальністю «Еколог», я успішно здав вступні іспити і розпочав навчання (без відриву від основної діяльності) в аспірантурі за спеціальністю «Економіка» (спеціалізація «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища») у Державній екологічній академії післядипломної освіти Мінекоенерго України. Стратегічне завдання, яке я поставив перед собою: у найближчій перспективі добитися становлення екологічно стійкої природно-заповідної території Карпатського біосферного заповідника та його транзитної зони і запровадити найкращі європейські стандарти сталого розвитку прилеглих до заповідника гірських територій...

В.К.: – *Це вимагатиме непростих зусиль...*

М.Р.: – Безперечно. Але поруч друзі, однодумці, згуртований трудовий колектив, а ще – родина. Я безмежно вдячний дружині Ользі за постійну підтримку на життєвому шляху, за наших чудових п'ятьох дітей: маємо у сім'ї дипломованих юриста, економіста, еколога. Вони, до слова, вже спробували себе у якості охоронців природи під дахом КБЗ... Разом ми переборемо будь-які перешкоди...

В.К.: – *Щиро дякую за розмову...*

Вів інтер'ю Василь КУХТА

ВИСОКІ СФЕРИ

САМОБУТНІЙ КРАЙ – МАРАМОРОЩИНА

*Руслан ГЛЕБ,
старший науковий співробітник
лабораторії лісознавства
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Мараморош на Закарпатті – самобутній край. Його специфічна культура увібрала в себе риси багатьох держав, до складу яких ці землі входили в різні історичні часи. Культурні шари налягали один на одного, і створили унікальний синтез європейських архітектурних течій, і народних традицій корінного населення.

Минуле Мараморощини, її природа та історія вивчення цього краю у науковій літературі до кінця не висвітлені. Оpubліковано чимало документів, збірників джерел, наукових робіт та монографій, окремі проблеми стали об'єктом дисертаційних досліджень; утім, ряд моментів і досі залишаються поза увагою науковців [1, 8].

Мараморош – назва краю, що з плином часу поступово зникає з лаштунків сьогодення. А це – неповторні гори та стрімкі річки, непорушні праліси та високі полонини, де вітер виграє разом з пастухами на трембіті, це край, де народжуються мольфари, художники, поети та борці за свободу. Тут до цього часу збереглась самобутня чарівність

та загадковість. У минулому ці землі знаходилися в північно-східній частині Угорського королівства. Їх площа на тодішній час становила 9716 км².

У 1386 році цей край знаходився під владою Угорщини, а у 1553 р. цісар Фердинанд I приєднав Мараморош до Трансильванії. У 1918-1919 край входив до складу Гуцульської Республіки, а після Першої світової війни, згідно з Тріанонським договором 1920 року, північна частина комітату відійшла до Чехословаччини, а південна – до Румунії [5, 13]. За Чехословаччини територія адміністративно ввійшла до складу Підкарпатської Русі. У 1939 р. ця ж частина увійшла до складу держави Карпатська Україна. Після Другої світової війни північна частина Мараморошу відійшла до СРСР, а південна залишилась у складі Румунії. Теперішня територія України це – східна частина Закарпатської області, а саме – Хуст, Тячів, Рахів, Міжгір'я, Довге. Румунська частина ж входить до складу повіту Марамуреш з найбільшим містом історичного Мараморошу в Румунії – колись Сигіт, тепер – Сігету-Мармаціей. Деякі наукові джерела до Південного Мараморошу відносять також міста Бая-Маре та Сату-Маре [7].

Етнічний склад історичної області дуже різноманітний – українці, румунці, ципзерські німці, словаки та угорці. В північній Мараморощині сьогодні

більшість населення складають українці (близько 90%), румуни (близько 6%), до 3% угорців та близько 1% інших національностей (цигани, молдовани, італійці та росіяни) [7].

У межах України Мараморош охоплює найвищу частину Карпат – східну частину хребта Боржава, масиви Пишконя, хребет Свидовець, гірський хребет в Гуцульських (Марамороських) Альпах та Чорногірський хребет [8]. Таке широке значення терміну Мараморош нині в Україні втрачене, а назва Марамороські гори відноситься до масиву Східних Карпат. Більша частина масиву лежить на території Румунії. У межах України (в Івано-Франківській та Закарпатській областях) розташована лише його околиця – Чивчини і Рахівські гори (Гуцульські Альпи), по якій проходить українсько-румунський кордон. Тут розташовані вершини – Піп-Іван (1936 м н.р.м.), Неніска (1820 м н.р.м.), Стіг (1653 м н.р.м.), Чивчин (1769 м н.р.м.), Лостун (1654 м н.р.м.), Палениця (1750 м н.р.м.), Гнатася (1769 м н.р.м.). Найвища ж з них знаходиться на території Румунії – Фаркеу (1961 м н.р.м.) [3,9,14].

Марамороський масив утворений з метаморфічних і кристалічних відкладів – гнейсами, слюдяними, кварцовими сланцями, мармуроподібними вапняками юрського періоду. Це обумовлює специфічні риси рельєфу – глибокі

міжгірні долини, вузькі річки, численні скелясті гребені та вершини із стрімкими формами гір, де на їх схилах простежуються сліди кайнозойського зледеніння – льодовикові цирки [14]. Він характеризується своєрідним рослинним покривом, що обумовлено його складною геологічною будовою. Букові праліси, що поширені на його південних схилах, входять до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» [14]. В холодному кліматі на верхній межі лісу, яка проходить тут на висоті 1600-1700 м н.р.м., поширені чисті смерічки. Вище розташовані субальпійські та альпійські луки з фрагментами криволісся, сформованого з гірської сосни (*Pinus mugo*), вільхи зеленої (*Duschekia viridis*) та ялівцю сибірського (*Juniperus communis subsp. alpina*). В субальпійському та альпійському поясах зростає велика кількість рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України [10, 14].

Масив має давню історію заповідання. Ще у 1912-1914 рр. під охорону були взяті перші карпатські лісові резервати, на базі яких у 1990 р. частина Марамороського масиву площею 8990 га увійшла до складу Карпатського біосферного заповідника. Вона розміщена в межах висот 750-1940 м н.р.м. [2, 15]. У межах Марамороського масиву КБЗ знаходиться 13 лісових асоціацій, які занесені до Зеленої книги України [8]. У складі раритетних фітоценозів виявлено види, що занесені до Червоної книги України: *Allium ursinum*, *Anemone narcissiflora*, *Atropa belladonna*, *Bonnychium multifidum*, *Campanula carpatica*, *Crocus heuffelianus*, *Galanthus nivalis*, *Gentiana acaulis*, *Gentiana lutea*, *Gentiana punctata*, *Gymnadenia conopsea*, *Hyperzia selago*, *Lilium*

martagon, *Lunaria rediviva*, *Lycopodium annotinum*, *Narcissus angustifolius*, *Neottia nidus-avis*, *Platanthera bifolia*, *Primula minima*, *Pulsatilla scherfeldii*, *Rhododendron myrtifolium*, *Scopolia carniolica*, *Sempervivum montanum*, *Taxus baccata* [4,10].

Фауна масиву, завдяки скелястому ландшафту високогір'я, краще представлена мешканцями кам'янистих розсипів — полівка снігова, тинівка альпійська. Тільки тут відмічений *Falco peregrinus*, та більш дрібні соколи: *F. subbuteo*, *F. tinnunculus*, що надають перевагу скелястим ділянкам. В гніздовий період зустрічається *Nucifraga caryocatactes*, яка в лісах інших заповідних масивів не гніздиться. З безхребетних слід відмітити ендемічні види комах, приурочені до скельних виходів: *Carabus fabricii*, *Nebria transsylvanica* та *Trechus carpaticus* [11].

Чарівна та незаймана природа Мараморошу, закроеного на стиках етносів, релігійних, культурних та політичних впливів, створила специфічне барвисте середовище, яке відображається в архітектурі, мистецтві та повсякденному побуті народу. Важко описати все різноманіття та специфіку цього надзвичайного краю. В цій статті ми подали лише основні найважливіші дані з його географії, історії, та природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віднянський. С.В. Мараморощина // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6: Ла – Мі. – С. 503. Енциклопедія українознавства. Наукове товариство Т. Шевченка у Львові. Том 4. Перевидання в Україні НТШ Львів 1994.
2. Гамор Ф.Д., Волощук М.І., Антосяк Т.М., Козурак А.В. БЗ Карпатський // Фіторізноманіття заповідників і національ-

них природних парків України. – К.: Фітосоціоцентр, 2012. – Ч. 1. Біосферні заповідники. Природні заповідники. – С. 45-72.

3. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / редколегія: О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К.: «Українська радянська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1989.

4. Глеб Р.Ю., Кабаль М.В., Полянчук І.Й., Сухарюк Д.Д. Рідкісні лісові угруповання Мармароського масиву Карпатського біосферного заповідника // Матеріали другої наук.-практ. конф. «Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень», 24-25 квітня 2015 р. – Чернівці: Друк Арт., 2015. – 400 с.

5. Данилюк Д., Ткачук О. Історія Мараморощини в закарпатській історіографії XIX ст. / Д. Данилюк, О. Ткачук // *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate.* – Satu Mare, 1999. – P. 503-512.

6. Енциклопедія українознавства. Наукове товариство Т. Шевченка у Львові. Том 4. Перевидання в Україні НТШ Львів 1994.

7. Зан М. Національна та етнічна ідентичність українців Мараморощини (Румунія): проблеми та перспективи дослідження / М. Зан // *Нар. творчість та етнографія.* – 2006. – № 2. – С. 74-78. – *Бібліогр.:* с. 77-78.

8. Зелена книга України. Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення рослинні угруповання / Ред. Я.П. Дідух. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.

9. Ферков О.В. Деякі аспекти громадсько-культурного життя угорців Підкарпатської Русі (1919-1939 рр.) [Текст] / О.В. Ферков, С.І. Вереш // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* – Ужгород: Говерла, 2013. – Вип. 1 (30). – С. 11-15.

10. Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я.П. Дідух. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.

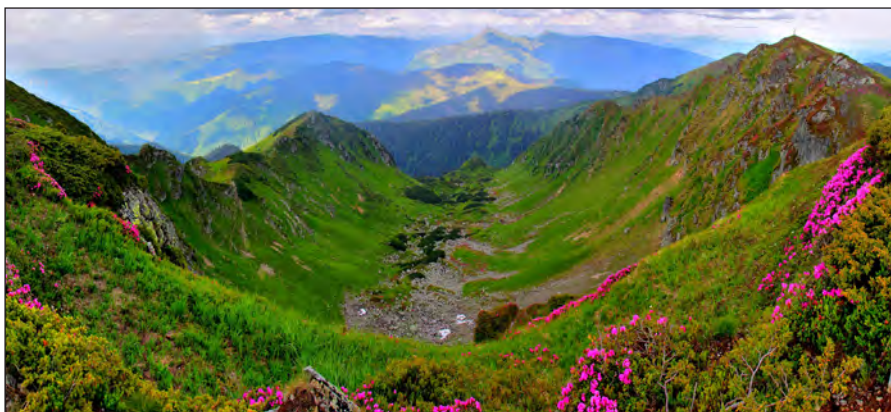
11. Червона книга Українських Карпат. Тваринний світ / заг. редакція – О.Ю. Мателешко, Л.А. Потіш. – Ужгород: Карпати, 2011. – 336 с.

12. «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe (Serbia)». UNESCO. Retrieved 3 July 2018.

13. Brockhaus Enzyklopädie. (red. Leitung: Anette Zwahr) – 21. Aufl. – Leipzig; Mannheim: Brockhaus, 2006. – Bde. 1-30.

14. Hleb R., Hedl R. Analyz of vegetation of mountain Pop Ivan (Maramorosh mountains). 46-48 p. *Phytodiversity of the Carpathians: modern status, conservation and restoration: Proceedings of the international scientific Conference dedicated to the 15th anniversary of the Laboratory for Nature Protection of Uzhorod National University (September 11-13, 2008, Uzhgorod: Lira, 2008.* – 196 p.

15. Zlatník, A. et al. Průzkum přírozených lesů na Podkarpatské Rusi. *Sborník výzkumných ústavů zemědělských ČSR.* 1938, vol. 152, 244 p.

Рододендрон східнокарпатський на горі Піп-Іван Марамороський

ТРЕБУШАНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СТОЛІТЬ

СЕЛО В ГЕОГРАФІЧНОМУ СУХОДІЛЬНОМУ ЦЕНТРІ ЄВРОПИ

ГОРИ І ДОЛИ

Микола ТКАЧ,
історик, краєзнавець,
с. Ділове Закарпатської області

Тепер село називається Ділове, а з часу появи першої літописної згадки і до 1946 року воно мало назву Требушани, що походить, за кількома з версій, від польської, волосько-молдавської (тепер румунської) або староукраїнської, ба, навіть, санскритської основи. Збереглася печатка Требушан. В її центрі зображено контури дуба, обведеного колом із кириличним надписом по краях: «Председательство урбаріальної громади в Требушанах». Дуб здавна був символом села і є основним елементом його герба.

Село розташоване за 20 км на південь від місця злиття Чорної і Білої Тиси, у підніжжі майже двокілометрової вершини Піп-Іван Мараморський (1937 м н.р.м.), в географічному суходільному центрі Європи і простягається вузькою десятикілометровою смугою разом з двома сусідніми селами: Круглий – на північному сході і Хмелів – на південному заході, що територіально й адміністративно входять у склад Діловецької сільської ради. Їх наче взяли у свої обійми два гірські масиви, з яких шумно збігають швидкоплинні потоки й потічки. Зі сходу купають у Тисі підніжжя свої відрогі Мараморські (Рахівські) гори, а із заходу – гори Свидовецького хребта. У межах гірських масивів знаходяться полонини, на яких здавна випасалася людська худоба, особливо вівці. Серед них можна назвати Лисичий, Гречків, Квасний, Струнги, Полонинка, Явір'я, Явірник, Забави, Буківець та деякі інші. Село ділиться на частини, що спочатку виникали як присілки, окремі з яких по часі злилися із

населеним пунктом, або стали самостійними селами. Люди давали їм назви в залежності від їх ролі у розвитку поселення. Такими були Солован, Бредецел, Тукало, Білий Потік, Малий Подерей, Млачки, Полянки, Круглий, Хмелів, Берг, Нориця та деякі інші. До урочищ слід віднести: Довгарунь, Бутин, Іванець, Великий Подерей, Середплай, Ясінник, Тирса, Прибуй, Лісин, Ростушний тощо. Долина, яку місцеві люди називають Требушанською, оточена мішаними та хвойними лісами, у міжгір'ях вузька, у найширшому місці – не більше кілометра.

Жителі с. Хмелів пояснюють походження назви свого населеного пункту від дикого хмелю, який буйно росте тут і по нинішній день. А мешканці с. Круглий – від напівкруглої ділянки землі, яку омиває р. Тиса, де вони проживають. У давні часи рівнинна місцевість Ділового, Хмелевого і Круглого була дном повноводної річки, що підтверджує річкове каміння, котре зустрічається під час земляних робіт і також тераси.

Найдавніша згадка про поселення Требушани відноситься до 1597 року, але люди тут проживали значно раніше, адже через його територію уже три тисячі років тому, якщо не раніше, пролягав піший торговий шлях через головний Карпатський хребет до Галичини. Цей перехід-перевал у межах сьогоденної Ясінянської улоговини тоді місцеві люди називали Галицькими воротами. За уточненими відомостями, встановлено, що цей перехід міг уже діяти щонайменше 7 тис. років тому назад. Доказом цього твердження є те, що за часів мезоліту (середньо-кам'яного віку (11-7 тис.

р.), у тодішньому поселенні Старуні (тепер с. Старуня Богородчанського району Івано-Франківської області) знайдено вироби з обсидіану, родовища якого відомі у межах Українських Карпат лише на Закарпатті. Вони могли залягати у межах сьогоденних с. Ділове, що на Закарпатській Гуцульщині, у м. Хуст та, можливо, в інших місцинах, де в минулому люди займалися складувим виробництвом із місцевої сировини.

Спочатку люди селилися тільки на правому березі Тиси, але, згідно даних мапи Рахівщини за Австро-Угорщини 1779-1783 років, Требушани (Trebusa) уже розділялося на той час річкою. На правобережній частині було 50 будинків, на лівобережжі – 23, сконцентрованих, в основному, в одних й тих же місцях, з метою захисту від нападників і хижих звірів, що бродили зграями. За чехословацькими статистичними даними, у 1935 році територія Требушан становила 9 429 га. У селі (з присілками) нараховувалося 365 будинків, у яких мешкало 1757 осіб. За національністю вони поділялися так: 1019 русинів-українців, 279 угорців, 293 євреї, 60 чехословаків та 73 особи інших національностей, яких статистика не зазначає. За віросповіданням вони були: 1037 греко-католиків, 415 римо-католиків, 293 іудеїв та 14 протестантів.

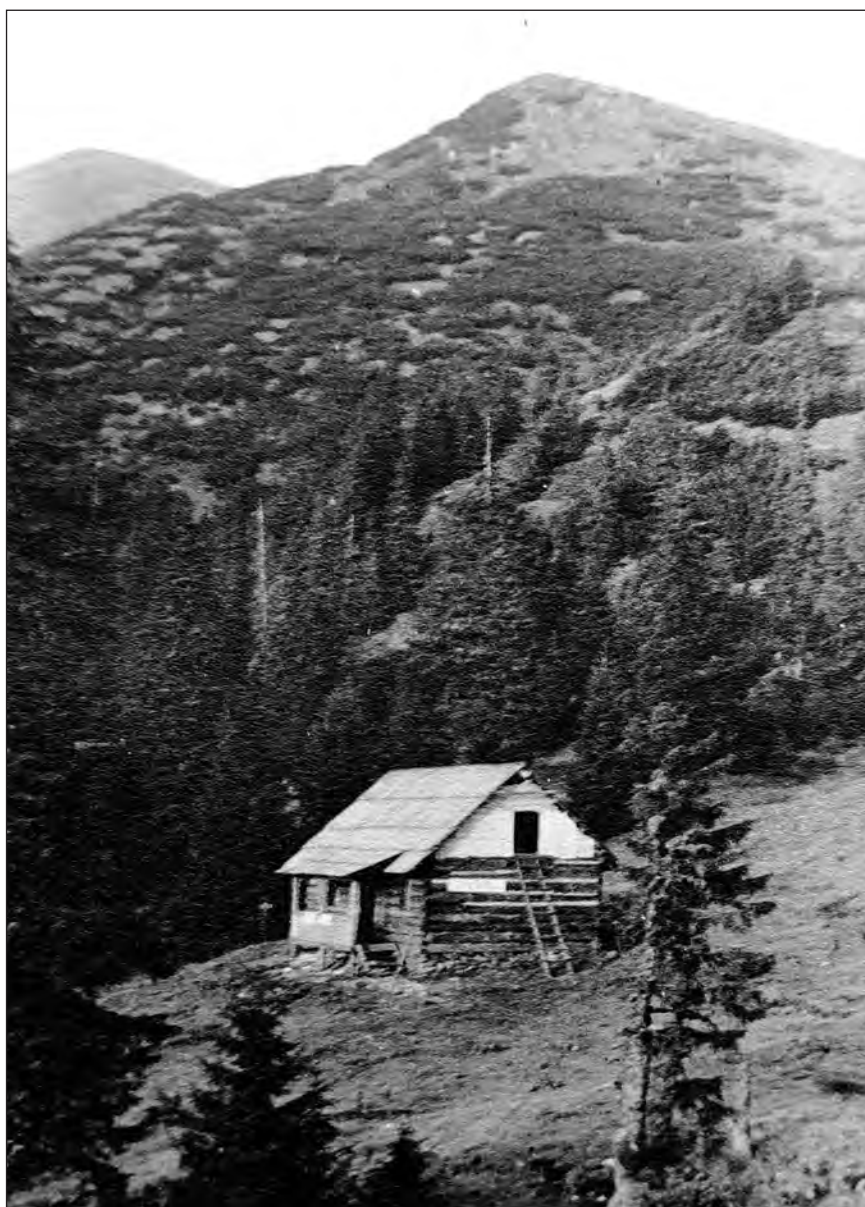
У селі функціонувала пошта, телефон, телеграф, жандармська станція, уніатська і католицька церкви та синагога. Тут діяла «Просвіта», яка мала безкоштовне приміщення в державній народній школі, де містилася й читальня з бібліотекою, котра нараховувала до 300 книжок.

Поселяючись у цій місцині, боячись переслідувань, люди будували для себе, здебільшого в горах, на незайнятій ніким землі, примітивні колиби, землянки і напівземлянки, а пізніше й щось подібне до хат. З часом абсолютна більшість жителів села жили в низеньких, незграбних, іноді перекошених халупах з маленькими віконцями, в одній житловій кімнаті. Траплялося, що взимку, в люті морози, з ними в одному приміщенні перебувала й худоба. Однак, майже всі свої зусилля вони спрямовували на розкорчовку земельних ділянок для сінокосів та випасу худоби, в першу чергу овець. Крім тваринництва, щоб вижити, займалися ще збиральництвом та полюванням. Але з появою кукурудзи й картоплі та інших овочів, які сюди потрапили у XVIII сторіччі, в основному через Вишову, досить швидкими темпами почало розвиватися землеробство й городництво. Це призводило до зростання кількості населення та тривалості життя людей і зниження їх смертності, зокрема дитячої, адже їжа вже не була такою грубою. Цьому також сприяло зародження садівництва.

За віросповіданням перші переселенці могли бути тільки православними, бо тоді в нашій краї, крім католицької, ще іншої церкви не було. Вони молилися у каплиці, яку спорудили теж із дуба в урочищі Малий Подерей, де був і перший цвинтар. З прийняттям Марамороської унії у 1721 році, адже на підставі таємного указу австрійського імператора в нашій краї від православних було забрано все церковне майно, в селі утверджується греко-католицька церква, хоча місцеві люди ще 150 років не знали про свою належність до

неї. Тодішня влада боялася заворушень, адже пам'ятала опришківство. Її вірники побудували на правобережжі нове церковне приміщення, яке слугує їм і сьогодні, звичайно, уже з відновленням діяльності ГКЦ, яка була заборонена радянською владою у 1949 році. З часом на лівобережжі, на тому місці, де раніше стояла католицька капличка, теж було побудовано греко-католиками приміщення церкви, де відвідували Божу Службу люди й з Вішовильді, а також почергово з уніатами проводили її й католики.

У ході реформ за Австрійської імперії XVIII сторіччя на території села організуються промислові підприємства. Розроблялися залізорудні шtolьні в скалах урочищ Довгарунь, Середплай та Бані. Тут добували руду для чавунно-ливарної мануфактури, доменні печі якої діяли на деревному вугіллі. Підприємство знаходилося на лівому березі Тиси в урочищі Гихта, де виробляли знаряддя праці: лопати, кирки, мотики, сокири, сабіни тощо. Після закриття ливарної мануфактури з 60-х років XIX сторіччя тут працював складувний завод, сировиною для якого був місцевий камінь з ур. Прибуй.

Вид на с. Требушани
(двадцять роки XX ст.);
сільська печатка;
«Вашекова хата» (готель
для туристів під г. Піп-Іван
Марамороський), 1938 р.

Див. стор. 40-41

- 1,2. Стелла та інформаційні стенди
Географічного центру Європи.
3. Пам'ятка архітектури, 1750 р.
Дерев'яна церква Успіння
Пресвятої Богородиці.
4. Будинок культури.
5. Будинок Діловецької сільської ради.
6. Діловецька ЗОШ I-III ступенів.
7. Урочище Білий Потік.
Костел Св. Падре Піо, 2012 р.
8. Інформаційно-туристичний центр
«Центр Європи» Карпатського
біосферного заповідника.
9. Колиба-музей у Географічному
центрі Європи.
10. Гуцульська хата – свідок
проминулих епох.
11. Туристичний комплекс у
Географічному центрі Європи.
12. Церква Св. Петра і Павла, 1860 р.

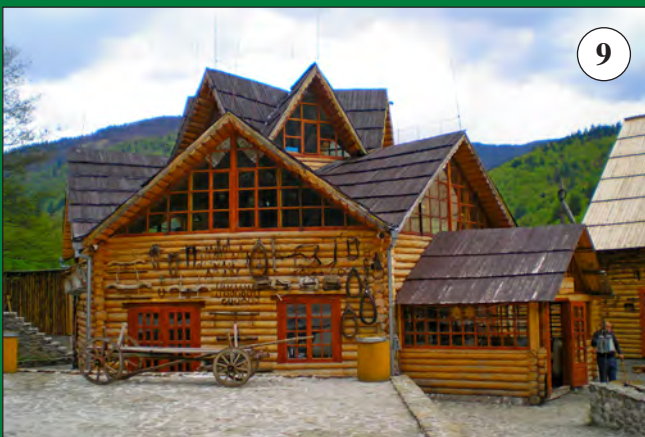

ТРЕБУШАНИ, БІЛИЙ ПОТІК, ДІЛОВЕ...

Село в Географічному центрі Європи

*Світлина Богдана ГОДОВАНЦЯ, Олега БОРИКА
та Василя ЗЕЛІНСЬКОГО*

**Діловчани на тлі різних епох:
марамороські красуні
(1930-і роки);
сільський «Кулібін»
(1950-і роки);
солістка народного
ансамблю «Лісоруб»
Надія ТРАГНЮК-ШЕПЕТА (2001 р.)**

У 70-х–90-х роках XIX сторіччя у Карпатах будувалася залізниця, гілка якої проходила і через село. Тоді спорудили залізничну станцію та ряд будинків, металеві мости через річку Тису. Загальна кількість працюючих досягла 16 тис. чоловік, з яких понад 500 загинуло від заразних хвороб або нещасних випадків. За три кілометри від центру села було встановлено кам'яну стелу з надписом латиною, який в перекладі на українську звучить так: «Дуже точними вимірами визначено постійне осередне місце центра Європи в Австрії та Угорщині, що відповідає європейській ширині та довжині, встановлене при вимірах року 1887». Вона і тепер символізує Географічний суходільний центр Європи.

Возова дорога через Требушани будувалася теж італійцями (це їх був перший прихід сюди) з 90-х років XVIII сторіччя до 1845 року. Вона пролягала по сучасному шосе, а раніше піший перехід проходив похід гірські схили. Їхні підпірні стінки сухої кладки з тесаного каменя і тепер добре слугують людям.

До прокладання вазової й залізничної доріг, під час спуску води з гаті під місциною Ялин, по Білому потоці сплавляли деревину. Це свідчить,

що з часу сплаву плотів по річці Тиса требушанці займалися заготівлею деревини та були бокорашами, для яких це було чи не головним джерелом заробітку. Вони тільки тоді пізнали цінну лісу, адже раніше використовували його тільки для будівництва хатинок й обігріву.

Під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) майже всі чоловіки призовного віку були заборані до австро-угорського війська і у боях на російському та італійському фронтах з них загинуло 17. За весь період бойових дій через село чотири рази прокочувалася лінія фронту і обидві воюючі сторони грабували місцеве населення, забираючи худобу і продукти харчування.

З 8 листопада 1918 року по 20 січня 1919 року Требушани номінально входило в склад Гуцульської Республіки з центром в Ясінях, а потім до 30 серпня 1920 року було окуповано військом Румунії.

До 1920 року територіально й адміністративно до с. Требушани відносилося ще й с. Вишовська Долина, що розташоване на берегах річки Вишова, лівобережної притоки Тиси, яка тепер у складі Румунії. З 30 серпня 1920 року, згідно Сен-Жерменського (10.09.1919 р.) та Тріанонського (04.04.1920 р.) мирних договорів, Требушани разом з усім нашим краєм увійшло у склад Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь. У зв'язку з цим села Требушани і Хмелів стали прикордонними населеними пунктами, якими є і тепер. Протяжність кордону

в їх межах сягає до 20 км. Лісна управа в Требушанах, судячи із надписів на старій карті лісів цієї місцевості, була утворена у 1908 році. Її загальна площа становила понад 12 тис. га. У 30-х роках XX ст. вона, крім свого приміщення, яке було споруджено у 1933 році, мала понад 10 житлових будинків, в яких проживали її працівники. Були побудовані мисливські будиночки в місцинах з назвою Струнгі, Тищора, Зап'язь, Бредецел, Галаштів, у Лихому й Білому потоках, на Середплаї. В урочищі Бутин вирощували саджанці, а в Білому потоці працювала лісопилка. На території управи чехом Вашеком був побудований будинок для туристів, які піднімалися на гору Піп-Іван, недалеко від якої на полонині Стіг стояв прикордонний стовп, що до 15 березня 1939 року символізував межу трьох держав: Чехословаччини, Румунії та Польщі. З 09.10.1938 р. наш край мав назву Карпатська Україна. У Требушанах було досить багато її прихильників, п'ятьох з яких, з приходом угорського війська, було вбито на території с. Кваси в нелюдський спосіб. Територію новоутвореної держави угорським парламентом було анексовано і з 18.03.1939 року по жовтень 1944 року вона перебувала в складі Угорщини.

У Другій світовій війні (1939-1945 рр.) теж майже всіх селян чоловічої статі призовного віку було забрано до угорської армії, з приводу чого жандарми проводили навіть нічні облави (старожили говорили, що скільки в селі було хат, стільки й було забраних). Однак значна частина при наго-

ді переходила на бік радянських, а потім і чехословацьких військ, до яких приєднувалися наші країни, що перебували в таборах НКВС. Понад 130 діловчан брали участь у боях проти фашистів. Із них на війні загинули 19, їх прізвища та імена викарбувано на сільськомуobelisku Слави.

16 жовтня 1944 року с. Требушани солдатами червонозоряних 8-ї та 138-ї дивізій 17-го стрілецького корпусу було звільнено і до 29.06.1945 р. відносилося до Закарпатської України, а потім, згідно радянсько-чехословацького договору, увійшло в склад радянської України під назвою Закарпаття.

Після звільнення села було організовано місцеве самоврядування – сільський народний комітет. У його роботі активну участь брали прихильники входження краю до складу радянської України. Окремих з них обрано делегатами на I з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який відбувся 26 листопада 1944 року в Мукачеві й прийняв рішення про входження Закарпаття у склад матері-України.

Розпочалася відбудова зруйнованого війною народного господарства та будівництво нового. У 1945 році на базі лісної управи організовано Діловецьке лісництво. Найбільшого розквіту воно досягло в період керування ним І.С. Селюхом, котрий впродовж 40 років був лісничим. За добру роботу йому присвоєно звання Заслужений лісовод УРСР.

З 1960 року, у зв'язку з організацією Костилівського лісництва, працівники Діловецького обслуговують

лише 6160 га лісу та інших угідь. Тоді тут працювало понад 120 чоловік. У 70-х роках тут був лісопункт. У 1988 році 2,2 тис га лісів та форелевий рибник передано Карпатському біосферному заповіднику і лісництво продовжує обслуговувати тільки 4,3 га лісу.

З 1947 року в Діловому почалися розробки мармуру білого, сірого, червоного і голубуватого кольорів й виготовлення з нього кришита та різноманітних плиток, якими, крім інших місць, облицьовано підземні переходи у Львові й Києві та Палац «Україна» в нашій столиці. Роботою тут було охоплено понад 200 чоловік.

За станом на 1945 рік 297 дорослих мешканців села були неписьменними, тобто майже кожен третій. Воно й не дивно, адже до радянської влади працювали лише дві народні школи з русинською (українською) мовою навчання. З перших років визволення відкрито семирічку, а в 1953 році – середню школу. Включно з 2018 роком її закінчили понад 3000 молодих людей. В Хмелевому з 1945 року діє початкова школа. У зв'язку із збільшенням учнів в середній школі назріла необхідність добудувати класні приміщення. Тому в 1966 році розпочате будівництво нового шкільного корпусу, а до реконструкції старого, що з'єднувався з новим, приступили в 1968-му. В основному всі роботи завершилися до 1 вересня 1971 року. Реконструкція школи відбувалася без використання державних коштів, тобто громадським способом, і все це робилося під керівництвом то-

**Меморіальна дошка поету
Марку БАРАБОЛІ
(Іван РОЗНІЙЧУК)
на стіні Діловецької ЗОШ;
сільський краєвид**

дішнього директора школи І.І. Гаракуса. Роботу керівника високо оцінено і йому присвоєно звання Заслужений вчитель УРСР. У 1982 році таке ж звання присвоєно вчительці математики Ганні Василівні Антосяк. Значна увага приділялася і дошкільному вихованню, адже у 1991 році в новому корпусі дитячого садка, спорудженого наприкінці 80-х років, у групах виховувалося понад 150 дітей. У 1959 році зведено сільський будинок культури на 450 місць. З 1945 року працює сільська бібліотека, з часом відкрито клуб і бібліотеку у с. Хмелево. З 60-х – до початку 90-х років населення обслуговувало 16 точок торгової мережі. Також працював сувенірний цех. За період незалежності України появилися ряд приватних магазинів, барів і навіть ресторанів.

За даними перепису 1988 року, в селі проживало 3150 чоловік. Майже все доросле населення працювало. За національним складом поділялося так: українців – 2920, угорців – 157, росіян – 43, білорусів – 7, італійців – 11, поляків – 15, словаків – 4, румунів – 1, євреїв – 1 та деяких інших.

З 1945 по 2018 рр. відбулося багато позитивних змін у селі й воно стало красивішим, благоустроєним. Зокрема, відкрито сейсмічну станцію, заасфальтовано автостраду Мукачево-Рогатин,

споруджено автостанцію, відкрито амбулаторію, проведено телебачення, яке з часом стало кабельним, та Інтернет. Майже в кожній родині є в наявності приватні автомобілі.

На зміну старим, збоченим халупам з маленькими віконцями, сільчани за 70 років звели понад 2000 нових добротних будинків. В кінці 50-х – початку 60-х років Ділове повністю електрифікували від центральної електромережі. Віруючі на власні пожертвування на правобережній частині Ділового та в Хмелевому спорудили православні храми.

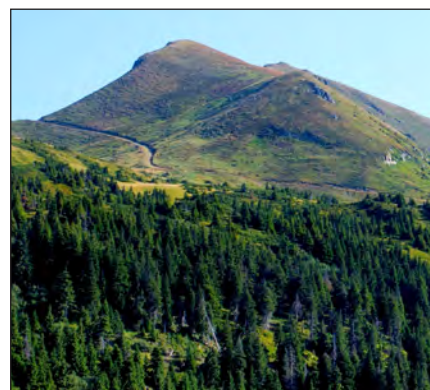
Однак, не все було так й безхмарно. Починаючи з 1944 року, ще за сталінщини, переслідувалися і репресувалися ті, хто був на державній службі за період входження села до Угорщини, або ж боролися за незалежність України. З початком колективізації майже всіх селян, що мали у особистій власності землю, примушували вступати до колгоспу. В ході «турботи про відновлення лісів», котрі інтенсивно вирубувалися, засаджували навіть поля. У 70-х роках ліквідовано сейсмичну станцію, сувенірний цех, у 80-х – перестала діяти автобусна станція.

У Требушанах народився і певний період проживав вчитель та письменник-сатирик Марко Бараболя (Іван Федорович Рознійчук) (1910-1945 рр.). Гордістю села, крім згаданих І.І. Гараксима, І.С. Селюха і А.В. Антосяк, є також заслужені працівники культури України Василь Пекарюк, колишній керівник самодіяльного народного ансамблю «Лісоруб» з Великого Бичкова, й Федір Гошук, керівник самодіяльного народного ансамблю «Льонок» на Волині, слава яких досягла далеко за межі України. Цю справу продовжують Володимир Шепета, який в наш час керує роботою згаданого ансамблю «Лісоруб», колишня вчителька місцевої школи, поетеса, тепер жителька м. Прага, Анна Кабаль-Говерлянка, вчитель історії та музики, автор сотень розвідок про закарпатську Гуцульщину, в тому числі й про с. Ділове та її людей, Микола Ткач, редактор районної газети «Зоря Рахівщини» Михайло Юрашук й деякі інші сільчани.

*Ярослав ДОВГАНИЧ,
Богдан ГОДОВАНЕЦЬ,
Євген ЛЯШЕНКО,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Віра ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Юрій ПОПОВИЧ,
зоологічна лабораторія
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Територія Північної Мараморощини (українська частина Мараморського регіону) знаходиться в центральній частині Карпатської гірської дуги у широкому діапазоні висот – від 180 до 2061 м н.р.м. Вона включає території Рахівського, Тячівського, Хустського та Міжгірського районів Закарпатської області (див. карту на стор. 48). Тут чітко простежуються усі характерні для Східних Карпат висотні пояси, представлені практично усі типи ландшафтів та екосистем Карпатських гір: низовини, передгір'я, гори, низовинні луки, листяні, змішані та хвойні ліси, субальпійські та альпійські луки, гірські озера, потоки та річки. Таке різноманіття екологічних умов забезпечує оселища для великої кількості найрізноманітніших видів тварин. Найбільш збережені і повноцінні з них включені до складу Карпатського біосферного заповідника, який є надійним сховком для тваринного світу регіону.

Зоокомплекси Мараморощини мають свої особливості у різних гірських масивах регіону, яких можна виділити 4: Чорногірський, Свидовецький, Мараморський та масив хребта Красна. Від гірських помітно відрізняються зоокомплекси Закарпатської низовини. Центральним ядром фауни хребетних Чорногірського масиву є види тайгового та альпійського комплексів, хоча тут представлені також види, характерні для всього лісового поясу Карпат. Фауна Мараморського масиву багато в чому схожа з Чорногірською, але має свої особливості. Більш скелястий ландшафт високогір'я створює кращі умови для мешканців кам'янистих розсіпів. Фауністичний комплекс Свидовецького масиву складають переважно види, типові для лісів та високогір'я Українських Карпат. Дуже своєрідна фауна букових пралісів хребта Красна. Тут зустрічаються як суто «тайгові» види, так і види, характерні

для широколистяних лісів. У карстових печерах масиву відмічена також унікальна фауна троглобіонтів (печерних мешканців), серед яких є ряд вузькоендемичних видів. Оригінальним за своїм фауністичним складом є зоокомплекс Закарпатської низовини, який частково представлений у заповідній Долині нарцисів. Тут мешкають тварини заплавлених лук.

Дослідження науковців Карпатського біосферного заповідника та інших науково-дослідних установ України виявили перебування на території Північної Мараморощини 3593 видів тварин, з яких 88 видів червів, 3018 видів членистоногих, які включають 260 видів павукоподібних, 32 види багатоніжок та 2804 види комах, 81 вид молосків, 1 вид круглоротих, 29 видів риби, 15 видів земноводних, 9 видів плазунів, 203 види птахів та 67 видів ссавців. Таким чином, на території регіону знаходять притулок близько 63% видів тварин Українських Карпат (частка хребетних тварин ще вища – 82%). Видове різноманіття тварин Північної Мараморощини у порівнянні з фауною України та Українських Карпат станом на 2018 рік показано у таблиці.

Описи, які подаються нижче, дозволять уявити біорізноманіття тварин Північної Мараморощини у межах окремих систематичних груп.

Ссавці. На даний час різними дослідниками було встановлено на території регіону мешкання 68 видів тварин з класу Ссавці (Mammalia), які відносяться до 6 рядів, 17 родин та 41 роду. Більшість із цих тварин веде осілий спосіб життя, лише кажани здатні до осінніх переміщень. Багато з них зимує у печерах Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника (масив хребта Красна). Деякі з кажанів (кажан пізній, лісовий нетопир, а можливо, й інші) зимують на дахах людських осель та церков, під підвіконнями,

РІЗНОМАНІТТЯ ТВАРИННОГО СВІТУ ПІВНІЧНОЇ МАРАМОРОЩИНИ

за одвірками та у дуплах дерев. У зимовий період частина поголів'я ратичних (олені, козулі, кабани) переміщається у нижчі гірські пояси, де глибина снігового покриву менша. Такі рухливі тварини, як великі хижаки (ведмідь, вовк, рись), у пошуках поживи переміщаються на великі відстані.

З комахоїдних ссавців регіону найбільш поширеними видами є їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*), бурозубка звичайна (*Sorex araneus*) та кріт європейський (*Talpa europaeus*). Бурозубка альпійська (*Sorex alpinus*), бурозубка мала (*S. minutus*), кутора звичайна (*Neomys fodiens*) та кутора мала (*N. anomalus*) як лісові види відсутні на Закарпатській низовині.

Серед рукокрилих до найпоширеніших належать підковоноси малий (*Rhinolophus hipposideros*) і великий (*Rh. ferrumequinum*), нічниця велика (*Myotis myotis*), довговуха (*M. bechsteini*), водяна (*M. daubentonii*), вусата (*M. mystacinus*) і триколірна (*M. emarginatus*), широковух звичайний (*Barbastella barbastellus*), вечірниця руда (*Nyctalus noctula*), вухань звичайний (*Plecotus auritus*), нетопир-карлик (*Pipistrellus pipistrellus*), кажан пізній (*Eptesicus serotinus*), лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*) та ін. Переважна більшість із них тяжіє до підземних сховищ, проте добре представлені також кажани-дендрофіли, що надають перевагу дуплам, зокрема нічниця довговуха. Серед кажанів є також види-синантропи, як от кажан пізній; перелітні види – наприклад, вечірниця руда; види, які відомі переважно під час зимівлі – лилик двоколірний тощо.

На всій території регіону зустрічаються заєць-русак (*Lepus europaeus*), білка звичайна (*Sciurus vulgaris*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), лас-

ка (*Mustela nivalis*), горностаї (*M. erminea*), козуля європейська (*Capreolus capreolus*), кабан (*Sus scrofa*), пацюк сірий (*Rattus norvegicus*) та миша хатня (*Mus musculus*). Тільки на низовині мешкають ондатра (*Ondatra zibethicus*), миша малесенька (*Micromys minutus*) та водяний щур (*Arvicola terrestris*). В той же час в низинній частині регіону не живуть поширені в гірських масивах такі види, як вовчок сірий (*Myoxus glis*) та вовчок ліщиновий (*Muscardinus avellanarius*), полівки темна, (*Microtus agrestis*) підземна (*M. subterraneus*) та руда (*Myodes glareolus*), миша жовтогорла (*Apodemus flavicollis*). Не зустрі-

чаються тут також такі хижаки: ведмідь (*Ursus arctos*), рись (*Lynx lynx*), борсук (*Meles meles*), куниця лісова (*Martes foina*).

У Чорногірському масиві відмічено татранську полівку (*Microtus tatricus*) (Загороднюк, 1997), ареал якої, як до недавня вважалося, не виходив за межі Високих Татр (Словаччина). Однак цей вид в Чорногорі населяє переважно високогірні ліси (вологі місця з буйною рослинністю біля потоків), на відміну від Татр, де він зустрічається переважно у субальпійській зоні (1400-2350 м н.р.м.). Тільки у Чорногірському масиві збереглася норка європейська (*Mustela*

Рись євразійська

lutreola), яка практично зникла в інших регіонах Карпат, подібно як майже на всьому європейському ареалі свого поширення. Полівка снігова (*Chionomys nivalis*) виявлена тільки у Черногірському та Марамороському гірських масивах, хоча імовірно може мешкати також на Свидовецькому хребті. Вовчок лісовий (*Dryomys nitedula*) зустрічається тільки у Черногірському, Свидовецькому та Марамороському масивах. Миша польова (*Apodemus agrarius*) зустрічається тільки у передгір'ях Свидовецького масиву та в низинній частині регіону. Кіт лісовий (*Felis silvestris*) виявлений в усіх лісових масивах регіону, навіть у заплавлених лісах річки Тиси.

У Черногірському та Марамороському масивах збереглися умови для існування альпійського бабака (*Marmota marmota*) та скельниці (*Rupicapra rupicapra*), які, як вважається, повністю зникли в Українських Карпатах десь в кінці XIX – на початку XX сторіччя (Турянин, 1975). Є можливість у майбутньому спробувати відновити тут популяції цих видів.

Найчисленнішими видами Мараморощини є козуля, кабан, білка, благородний олень, лисиця, куниця лисова і кам'яна, заць-русак. Звичайними видами є борсук, вовк, видра, ведмідь. Рідкісними видами є рись, кіт лісовий, горностай, тхір і норка європейська. У 2014 році на території регіону з'явився новий вид – бобр європейський (*Castor fiber*), який мігрував з нижньої частини долини Тиси. У 2017 році у селі Богдан у пастку, поставлену на лисиць, зловився шакал (*Canis aureus*) – вид, який ніколи раніше не спостерігався в регіоні. Цей вид, характерний для південної Європи, останніми роками розширює свій ареал, тому з'явився також на Мараморощині.

Птахи. Станом на 2018 р. на території Північної Мараморощини зареєстровано 203 види класу Птахи (Aves), які належать до 17 рядів, 46 родин та 113 родів. Найбільш різноманітною та багатого у видовому плані таксономічною групою сучасної орнітофауни регіону є Горобцеподібні (Passeriformes) (90 видів). Другим за кількістю видів є ряд Соколоподібні (Falconiformes) – 22 види. Лелекоподібні (Ciconiiformes), Гусеподібні (Anseriformes), Сивкопо-

**Пташеня сірої сови;
полоз ескулапів;
вусач альпійський**

дібні (Charadriiformes), Совоподібні (Strigiformes) та Дятлоподібні (Дятлоподібні) представлені від 8 до 15 видами. Помітною у фауні птахів регіону є участь представників рядів Куроподібних (Galliformes), Журавлеподібних (Gruiformes) та Голубоподібних (Columbiformes). Вони представлені відповідно 5-6 видами. Решта 7 рядів представлені 12 видами птахів. Гніздова фауна птахів складається в основному з типових лісових видів, характерних для європейського лісового поясу. Також зустрічаються типові гірські види: альпійська тинівка (*Prunella collaris*), гірський шеврик (*Anthus spinoletta*), гірський дрізд (*Turdus torquatus*), гірська плиска (*Motacilla cinerea*), оляпка (*Cinclus cinclus*) та ін. Найбільш поширеними і звичайними видами птахів регіону є зяблик (*Fringilla coelebs*), лісовий шеврик (*Anthus trivialis*), малинівка (*Erithacus rubecula*), чорний дрізд (*Turdus merula*), звичайний канюк (*Buteo buteo*), сіра сова (*Strix aluco*), великий строкатий дятел (*Dendrocopos major*) та інші, гніздування яких відмічено у всіх лісових екосистемах.

Населення птахів регіону можна умовно поділити на 4 екологічні групи: птахи, які гніздяться серед деревно-чагарникової рослинності (дендрофільні), птахи відкритих трав'яних ландшафтів (кампофільні), екологічно пов'язані з біляводними біотопами (лімнофільні), та птахи скелястих біотопів (склерофільні). Найбільшою групою є дендрофільні птахи (49,5% від усіх видів), що пояснюється значною часткою у регіоні лісової території. Досить великою є також група лімнофільних птахів (31,4%). Частка видів відкритих трав'яних ландшафтів складає 10%, а видів скельних біотопів – 9,1%.

В орнітофауні Мармарощини є декілька гніздових угруповань, які можна було б виділити як важливі орнітологічні комплекси: комплекс букових лісів, комплекс високогірних смерекових лісів, субальпійський орнітокомплекс.

Плазуни. Сучасна герпетофауна Північної Мармарощини представлена 9 видами, 8 родами, 5 родинами та 2 рядами. Найбільш різноманітними та багатими у видовому плані таксономічними групами є родина Вужеві (Colubridae). Вона представлена такими видами, як вуж звичайний (*Natrix natrix*), вуж водяний (*Natrix tessellata*), полоз ескулапів (*Zamenis longissimus*) та мідянка звичайна (*Coronella austriaca*). Роди-

Таблиця
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ВИДІВ ТВАРИН В УКРАЇНІ, КАРПАТАХ
ТА КАРПАТСЬКОМУ БІОСФЕРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ
(СТАНОМ НА 2018 р.)

Група тварин	Україна	Українські Карпати	Північна Мармарощина
Ссавці	108	85	68
Птахи	424	220	203
Плазуни	21	14	9
Земноводні	20	18	15
Риби і круглороті	200	59	30
Безхребетні (без комах)	5000	1800	464
Комахи	35000	3500	2804
Загалом	40773	5696	3593

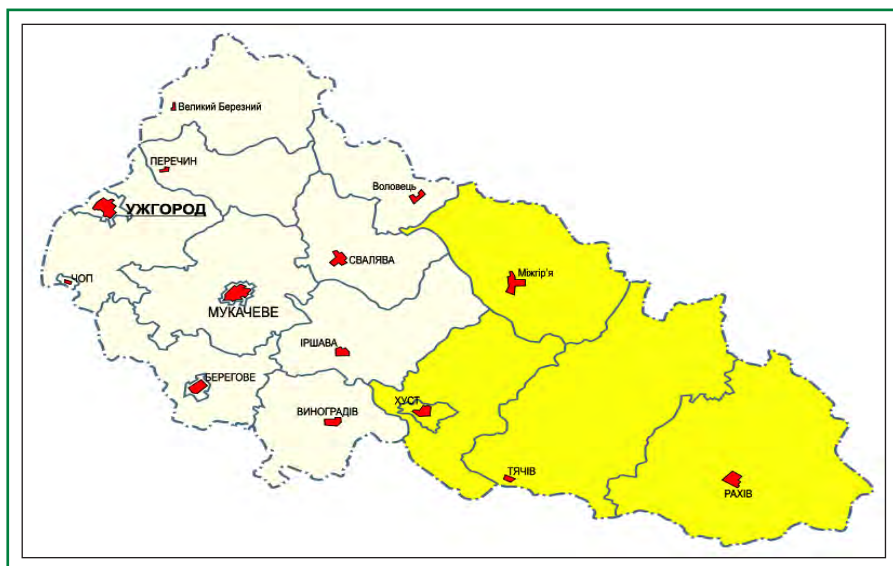
на Справжніх ящірок (Lacertidae) представлена двома видами: ящірка прудка (*Lacerta agilis*) та ящірка живородна (*Lacerta vivipara*). Родина Прісноводні черепахи (Emydidae) представлена черепахою болотною (*Emys orbicularis*), родина Веретільниці (Anguillidae) – веретільницею ламкою (*Anguilla fragilis*), родина Гадюкові (Viperidae) – гадюкою звичайною (*Vipera berus*).

Веретільниця ламка, ящірка прудка та вуж звичайний поширені по всій території регіону. Ящірка живородна та гадюка звичайна є типовими мешканцями високогірних масивів і відсутні на рівнинній території регіону. Саме в Північній Мармарощині для цих видів відмічено найвище вертикальне поширення на території України. Полоз ескулапів та мідянка звичайна є рідкісними видами, які занесені до Червоної книги України. Мідянка звичайна хоча й рідкісний вид, але зустрічається по всій території регіону. А от полоз ескулапів тільки в межах деяких біотопів. Вуж водяний, який раніше був типовим мешканцем тільки низинної частини регіону, все частіше почав зустрічатися і в гірській частині. Черепаха болотна достовірно відмічена тільки на території масивів Красна та Свинонець. У 2016 р. відмічена особина, яка протягом 2 років жила в природних умовах у штучній водоймі с. Велика Уголька. Якщо раніше припускалося, що особини даного виду, які зустрічаються в природних умовах, випущені з неволі і живуть у природі тільки в літній період, то наразі стає очевидно, що в останні роки кліматичні умови стали сприятливими для постійного проживання болотної черепахи в природних умовах Мармароського регіону.

Земноводні. Сьогодні фауна земноводних Північної Мармарощини включає 15 видів, які відносяться до 2 рядів, 5 родин та 9 родів. Ряд Хвостаті (Caudata) нараховує 6 видів. Вони представлені лише однією родиною – Саламандрові (Salamandridae), яка включає в себе 4 роди. Ряд Безхвості (Anura) представлений 9 видами земноводних, що відносяться до 4 родин і 5 родів.

Ряд Хвостаті представлений саламандрою плямистою (*Salamandra atra*), тритонами звичайним (*Lissotriton vulgaris*), карпатським (*L. montandoni*), альпійським (*Ichthyosaura alpestris*), гребінчастим (*Triturus cristatus*) та дунайським (*Triturus dobrogicus*). Саламандра плямиста та тритон альпійський представлені в Україні лише в Карпатах, де проходить східна межа їхнього ареалу поширення. Тритон карпатський – ендемік Карпат. Тритон дунайський зустрічається лише на низинній частині регіону.

Найбільше представників ряду хвостатих земноводних відноситься до родини Жаби і включає в себе 5 видів, а саме жаба трав'яна (*Rana temporaria*), жаба прудка (*Rana dalmatina*), жаба гостроморда (*Rana arvalis*), жаба озерна (*Pelophylax ridibundus*) та жаба їстівна (*Pelophylax esculentus*). Також відмічено 2 види з родини Ропух – ропуха звичайна (*Bufo bufo*) та ропуха зелена (*Bufo viridis*), 1 вид з родини Кумки або Джерлянки – кумка гірська (*Bombina variegata*) та 1 вид родини Райки – райка звичайна (*Hyla arborea*). Жаба прудка, жаба гостроморда та ропуха зелена є досить рідкісними на території регіону. Численнішими є кумка гірська, жаба трав'яна та ропуха звичайна.

ми: ізольований гірський підвид оленя (*Cervus elaphus montanus* Botezat, 1903), ізольований гірський підвид рисі (*Lynx lynx carpathica* Heptner, 1972), ізольований гірський підвид ведмедя (*Ursus arctos polonicus* Gray, 1864), дрібна форма гірських кротів (*Talpa europaea kratochvili* Grulich, 1969), гірський напівізольований підвид білки (*Sciurus vulgaris carpathicus* Pietruski, 1853), яка, на відміну від номінального підвиду, має не руде, а чорно-буре хутро. Карпати населяє також ізольований ендемічний підвид лісових мишівок (*Sicista betulina montana* Mehely, 1913) та гірсько-альпійський ендемік снігових полівок (*Chionomys nivalis alpinus* Miller, 1908). Усі вони зустрічаються на території Карпатського біосферного заповідника. Крім того, на території заповідника мешкають карпатський ендемічний вид з альпійської групи підземних полівок татранська нориця (*Terricola tatricus* Kratochvil, 1952) та гірська форма водяних полівок нориця Шермана (*Arvicola scherman* Shaw, 1801).

У регіоні зустрічаються також 8 ендемічних підвидів птахів: карпатський глушець (*Tetrao urogallus rudolfi*), середньоевропейський орябок (*Tetrastes bonasia rupestris*), карпатська довгохвоста сова (*Strix uralensis macroura*), карпатський білоспинний дятел (*Dendrocopos leucotos carpathicus*), альпійський трипаллий дятел (*Picoides tridactylus alpines*), альпійська горхівка (*Nucifraga caryocatactes relicta*), середньоевропейський гірський дрізд (*Turdus torquatus alpestris*), карпатська буроголова гаїчка (*Parus palustris assinilis*).

Невеликі стоячі водойми в субальпійському та лісовому поясах використовують для нересту два ендемічні види хвостатих земноводних. Це карпатський тритон (*Lissotriton montandoni*), він зустрічається тільки в Карпатах, та дунайський тритон (*Triturus dobrogicus*), який є карпато-балканським ендеміком. Серед видів риб, які населяють водойми регіону, також є ендемічні. Серед них ендеміки басейну Дунаю дунайський лосось (*Hucho hucho*), дунайський пічкур (*Romanogobio uranoscopus*) та чоп великий (*Zingel zingel*), а також ендемічний карпатський підвид андруга закарпатська (*Telestes souffia agassii*). Зустрічається також ендемічний вид круглоротих – карпатська мінога (*Eudontomyzon danfordi*), яка є ендеміком басейну Тиси.

Зазначені види населяють як гірську, так і рівнинну частину регіону. Представники групи зелених жаб, а саме жаба озерна та жаба їстівна, зустрічаються лише на низинній частині регіону.

Риби і круглороті. Іхтіофауна водойм Північної Мармарощини вивчена недостатньо. На території регіону відмічено 1 вид круглоротих – карпатська мінога (*Eudontomyzon danfordi*), а також 29 видів риб, що належать до 5 рядів, 8 родин, 23 родів.

Серед водойм регіону можна виділити два типи: водойми зі стоячою водою (озера) та протічні водойми (річки). Наявні в регіоні озера відносяться до високогірних. Всі вони взимку промерзають до дна. У цих озерах відсутні представники іхтіофауни. Всі існуючі на території проточні водойми відносяться до басейну ріки Дунаю. Серед основних водотоків на території регіону слід виділити річки Тису, Чорну Тису, Білу Тису, Лужанку, Кісву, Велику та Малу Угольку, Тересву, Теремлю, Ріку та Хустець. Більшість річок мають гірський характер: великі перепади висот, швидка течія, кам'янисте або піщане дно. Винятком є річка Хустець, яка є рівнинною річкою з повільною течією та замулистим дном. Іхтіокомплекс регіону типовий для гірських річок басейну Дунаю.

Найбільша кількість видів риб виявлена в річці Тисі (19) та її притоці Чорній Тисі (16). Тут були відмічені види, які не зустрічаються в інших водотоках: чоп великий (*Zingel zingel*), форель райдужна (*Oncorhynchus mykiss*), минь річковий (*Lota lota*), слиж європейський (*Barbatula barbatula*). Найменша кількість видів зареєстрована

в р. Хустець – 11 видів. Слід зазначити, що в річці Хустець відмічений своєрідний низинний іхтіокомплекс риб. Тут зустрічаються 9 видів риб, які не зареєстровані в інших гірських річках та потоках регіону.

Безхребетні. Фауна безхребетних у порівнянні з іншими групами тварин Північної Мармарощини найбагатша як у видовому, так і кількісному плані. Станом на 2018 рік в регіоні вже виявлено 3268 видів безхребетних.

Оцінюючи видове різноманіття безхребетних регіону, можна сказати, що видовий склад деяких груп вивчений досить добре. Лише деякі таксономічні групи вивчені ще недостатньо. Однак вивчення безхребетних регіону, насамперед комах, триває. На сьогодні продовжується вивчення зокрема таких відносно невеликих груп комах, як бабки (Odonata) та прямокрили (Orthoptera).

Найбільш поширеними групами комах у регіоні є Твердокрилі (Coleoptera) – 800 видів, Лусокрилі (Lepidoptera) – 722 види та Перетинчастокрилі (Hymenoptera) – 666 видів.

ЕНДЕМІЧНІ ВИДИ ТА ПІДВИДИ

На території Північної Мармарощини мешкає чимало видів та підвидів тварин, які зустрічаються тільки в Карпатському регіоні, або тільки в Карпатах і на Балканах. Це карпатські, східнокарпатські та карпато-балканські ендеміки. Наприклад, такі поширені в Європі види ссавців, як благородний олень, рись, ведмідь, кріт, білка, лісова мишівка, снігова полівка, представлені в Карпатах особливими гірськими підвидами

На території Північної Мараморощини виявлено також чимало видів безхребетних, які є карпатськими та східнокарпатськими ендеміками. Серед них – комахи калосома інквізитор (*Calosoma inquisitor*), турун трансільванський (*Carabus transsylvanicus*), трехус плікатулюс (*Trechus plicatulus*), дюваліус рутенський (*Duvalius ruthenus*), кведій карпатський (*Quedius transsylvanicus*), ксифідрія Маркевича (*Xyphidria markewitshi*), хризоліна карпатська (*Chrysolina carpatica*) та ін. Усі вони мешкають на території Карпатського біосферного заповідника.

У деяких карстових печерах, що знаходяться у західній частині регіону (Угольсько-Широколужанський масив Карпатського біосферного заповідника), відмічена унікальна фауна безхребетних-троглобіонтів, серед яких є ряд вузько ендемічних видів, відомих у світі тільки з території Українських Карпат. Це, зокрема, жук дюваліус закарпатський (*Duvalius transcarpaticus*) та колембола віллемія віра (*Willemia virae*).

РІДКІСНІ ВИДИ

Особливої уваги та постійного контролю за їх чисельністю вимагають види тварин, занесені до Червоної книги України (2009), переліку видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області (регіональний «червоний» список), Європейського Червоного списку тварин, які знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991), Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN Red list, 2009), переліків та додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування

в Європі (Бернська конвенція) (1979), Конвенції про збереження мігруючих диких тварин (Бонн, 1979), Конвенції про міжнародну торгівлю видами, які перебувають під загрозою зникнення (Вашингтонська конвенція) (1973), Угоди про збереження афро-євразійських водно-болотних птахів (1996).

Частка рідкісних видів регіону Північна Мараморощина становить близько 41 % від усіх рідкісних видів Українських Карпат. Але дослідження продовжуються і щороку в регіоні виявляються нові види. Загалом на території Марамороського регіону знайшли притулок 284 види, занесені до різних національних та міжнародних «червоних» списків (68 видів безхребетних, 28 видів риб, 15 видів земноводних, 9 видів плазунів, 120 видів птахів та 43 види ссавців).

ЛІТЕРАТУРА

1. Годованець Б.Й. Тваринний світ. Клас Птахи (Aves) / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 266-270, 286-293, 310-312, 702-708.
2. Годованець Б.Й. Сучасний стан орнітофауни Карпатського біосферного заповідника // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія. – 2008. – Вип. 23. – С. 33-39.
3. Довганіч Я.Е. Млекопитающие / Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. – М., 1988. – С. 36-43.
4. Загороднюк І.В., Покинйчереда В.Ф., Киселюк О.І., Довганіч Я.О. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника // Вестн. зоології. – 1997. – №5. (Suppl.) – 60 с.
5. Літопис природи Карпатського біосферного заповідника. Тваринний світ. – Т. 41 – Рахів, 2018. – С. 238-355.
6. Літопис природи Карпатського біосферного заповідника. Збереження рідкісних видів рослин і тварин, природних се-

редовищ, що занесені в чинні для України міжнародні переліки – Т. 41. – Рахів, 2018. – С. 256-395.

7. Луговой А. Е. Птицы / Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. – М., 1988. – С. 19-35.
8. Луговой О.А. Земноводные и пресмыкающиеся / Флора и фауна заповедников СССР. Фауна Карпатского заповедника. – М., 1988. – С. 14-18.
9. Ляшенко Є.К. Ряд Лускокрилі – Lepidoptera / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 258-259; 673-680.
10. Покинйчереда В.В., Покинйчереда В.Ф. Результати досліджень герпетобатрахофауни в Карпатському біосферному заповіднику // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє: Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю природ. заповідника «Медобори» (смт Гримайлів, 26-28 травня 2010). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 718-720.
11. Покинйчереда В.Ф., Чумак В.О. Контрольний список фауни КБЗ. Клас Земноводні (Amphibia) / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 700-701.
12. Покинйчереда В.Ф. Клас Плазуни (Reptilia) / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 265-266.
13. Покинйчереда В.Ф. Кажани Карпатського заповідника / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 271-272.
14. Попович Ю.М. До вивчення герпетофауни Карпатського біосферного заповідника // Вивчення та збереження біорізноманіття в сучасних умовах. Матеріали заочної Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 180-річчю заснування кафедри зоології (вересень 2014 р., м. Київ). – Київ, 2014. – С. 61-63.
15. Попович Ю.М. Плазуни Карпатського біосферного заповідника: сучасний стан, поширення та особливості біології // Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. – 2016. – № 1. – С. 67-72.
16. Ризун В.В., Лазуткин Г.Г. Жужелицы Карпатского государственного заповедника, вопросы их охраны // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем: Тез. докл. науч.-практ. конф. (г. Рахов, 13-15 октября 1988). – Рахов, 1988. – С. 120-121.
17. Чумак В.О. До вивчення фауни попелиць (Homoptera, Aphidinea) Карпатського заповідника // IV з'їзд Укр. ентомол. т-ва: Тез. допов. – Харків, 1992. – С. 181-182.

Тритон карпатський

ЕКОФЕРМА

МАРАМОРОСЬКІ ЕКЗОТИ

«РАЙСЬКИЙ КУТОЧОК»

Богдана КЛЕКНЕР,
журналістка,
м. Хуст,
Закарпатська область

У селі Горінчово, що в Хустському районі на Закарпатті, розташована унікальна екоферма, яка нараховує понад 15 видів найменувань диких і свійських тварин та екзотичних птахів.

Господар угідь Василь Шимон розповідає, що створив ферму три роки тому. Тепер вона чарує туристів та відводить душу. Каже, починав із овець.

«Мій батько був вівчарем. А вдома, у дитинстві, пам'ятаю, ми завжди тримали овець, коней, гусей. Тому потяг до тваринництва передався мені від тата», – згадує пан Василь.

Потім завів буйволів. До слова, їх доглядати найважче. Кожного року потрібно двічі обробляти їх спеціальним розчином від кліщів, тримати у чистоті та порядку. Адже ці рогаті тварини попри свій грізний і кремезний вигляд насправді дуже охайні, поважні та витривалі. Спокійно підходять до відвідувачів і дозволяють себе гладити. Гос-

подар постійно їх тримає на полі, лише ночувати веде у відведені для них приміщення. Тому буйволи мають і дуже корисне молоко, позаяк щоденно вигулюються на свіжому повітрі і їдять поживну траву.

Згодом угіддя значно розширилось. І зараз господар тримає на своїй фермі оленів, страусів, косуль, коней та зайців, диких кабанів, диких та свійських качок і курей, фазанів та пав. Для кожного тут є своя територія і свої нічліги.

Олені розгулюють серед молодих насаджень вітамінних дерев. При цьому зовсім не лякаються людей. Найменше оленятко, якого пан Василь кормить із пляшечки, ходить за туристами і наче знайомить із місцевими жителями. Його батьки – карпатські олені – поважно спостерігають за малюком, проте спокійно красуються перед гостями.

Їхні сусіди – дикі кабани. Хоч дикими насправді їх назвати важко, адже власник спокійно підходить до них і чи не з рук годує травою та сіном.

«Хоч їсти вони люблять майже все, – розповідає Василь Шимон. – Живуть дружною родиною, головна у якій самця. Вона завжди попереду і перша охоче підбігає до хвіртки знайомитися».

Далі поважно виглядає допитлива самиця страуса. Вона часто гуляє і майже весь день проводить на подвір'ї. Чого не скажеш про її обранця, який зазвичай ховається у своїй скромній оселі і не надто гостинний.

«Яйця страусів дуже поживні, – каже господар. – До того ж вигідні (усміхається), адже величезні у розмірах. Несуться самиці страусів один раз на два дні. Але яєць вистачає».

А верхи можна покататися на блискучих конях із довгими вичесаними гривами. Навіть діти не бояться осідлати вороного, який катає охочих обережно і поважно.

З-поміж чотирилапих екзотичних тварин є і крилаті – витончені пави, карликові родини курей, різнокольорові фазани, косулі та качки, які товаришують з пухнастими зайчиками і разом гуляють своїми угіддями.

Ферма славна ще і тим, що тут виготовляють власний екологічно чистий сир, вурду та бринзу. Тому відвідувачів завжди багато. Особливо до свят. А господарі «Райського куточка» завжди раді гостям.

Книгу «Україна-Румунія: мости народної дипломатії» видано за фінансової підтримки гендиректора австрійсько-українського підприємства ТОВ «Фішер-Мукачево» Василя Рябича. В ній розглянуто широке коло питань українсько-румунської співпраці.

Ми звернулися до автора – доктора біологічних наук, професора, заслуженого природоохоронця України, почесного громадянина румунського міста Вішеу-де-Сус, заступника директора Карпатського біосферного заповідника Федора ГАМОРА, щоб він розповів про книгу та перспективи двосторонньої співпраці й нинішнього життя великої громади українців у Марамороських горах.

В.Н.: – Федоре Дмитровичу, що Ви хотіли донести до читача насамперед?

Ф.Г.: – Перше: розповісти про 20-річний досвід успішної участі Союзу українців Румунії та українського Карпатського біосферного заповідника в процесі розвитку україно-румунської транскордонної співпраці на Мараморощині.

Друге: привернути увагу до екологічних і соціально-економічних проблем пообіч кордону в цьому унікальному в природничому та історико-культурному аспектах регіоні, що лежить у верхів'ях басейну Тиси на кордоні України (Закарпатська область) та Румунії (повіт Марамуреш).

Третє: нагадати, що в повоєнний час багато українців з лівобережжя Тиси (близько 40 тисяч душ), зокрема у Вишівській долині, перейшли до Румунії. А мости, які з'єднували розділені кордоном села Бичків, Луг і Трибушани (нині Ділове) та інші, були зруйновані. Пасажирські потяги перестали ходити через Валя-Вішеулуй до Рахова із Будапешта та Праги. Все це ізолювало українців, які живуть у Румунії, та погіршило зв'язки між їхніми родинами там і тут. А за населеними пунктами на ділянці кордону, де живуть українці, і в Румунії, і в Україні, закріпився статус депресивних територій, де панує бідність та безробіття.

Четверте: непокоїть, що попри 20-річні зусилля громадськості, науковців, місцевої влади та навіть прийнятого за моєї ініціативи окремого доручення Президента України, так і не вдалося відновити зруйнований міст через Тису між селами Ділове і Валя-Вішеулуй. Заростає лісом і споруджена понад 120 літ тому українська частина транскарпатської залізниці – між Раховом та україно-румунським кордоном. Надто повільно запроваджується процедура спрощеного перетину держкордону. Не реалізовано й затверджений Кабміном України ще в 2007 році проект створення українсько-румунського біосферного резервату в Марамороських горах, інші важливі проекти співробітництва між прикордонними українськими та румунськими територіальними громадами тощо.

От і постає питання: а чи можна подолати зведену ще сталінським режимом «залізну завісу» на україно-румунському кордоні на Мараморощині?

В.Н.: – *І все-таки минулі два десятиліття стали переломними й у свідомості українців, що живуть по обидва боки Тиси, й у нових можливостях посттоталітарних суспільств України і Румунії...*

УКРАЇНА-РУМУНІЯ: МОСТИ ДОБРОСУСІДСТВА

Руїни моста, що з'єднував колись села Ділове (Україна) та Валя-Вішеулуй (Румунія)

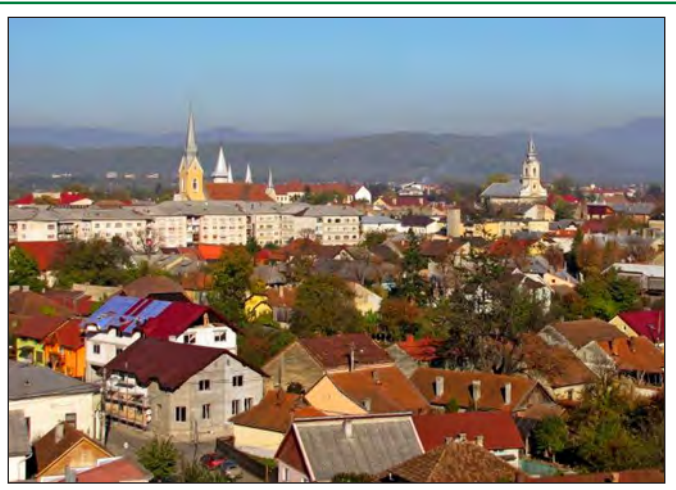
Ф.Г.: – Це правда. І в книзі багато сказано про екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій. Все це обговорено на міжнародних конференціях, семінарах, «круглих столах», влаштованих Карпатським біосферним заповідником і Союзом українців Румунії.

В.Н.: – *З Києва до Рахова загуркотів потяг. Ви свого часу добивалися цього на сторінках «Голосу України». Але ж Ви б хотіли, аби той поїзд ходив, як і 100-120 років тому, з Рахова до Відня й Праги?..*

Ф.Г.: – Скажу більше: якби не було моїх публікацій у «Голосі України», то цей потяг ще й досі, може, не «загуркотів» би. Коли ми обстоювали перед Укрзалізницею ідею потягу Київ-Рахів, ці статті були важливим аргументом.

А зараз із Рахова, «гуцульського Парижа», є маршрути (і рентабельні!) Харків-Рахів та Одеса-Рахів. Вважаю, що стримування проектів із відновлення руху потягів за історичними напрямками Рахів-Будапешт, Рахів-Прага, а тим більше до Румунії є стратегічною помилкою...

В.Н.: – *Майже дві третини українців, що нині живуть в Румунії, – мешканці історичної Мараморощини. Вони палкі прихильники нашої країни. А чи відчують якусь підтримку з боку Української держави?*

«Історичний» потяг долає простори Мараморощини (1900-і роки); місто Сігету-Мармаціей (Румунія)

Ф.Г.: – Нам мало відомо про таку допомогу. Є враження, що в нашої держави не вистачає розуміння в необхідності підтримки українських громад у Румунії.

Про це свідчить хоча б описана у книзі історія зриву (через відсутність реальної підтримки місцевих українських чиновників та відверте ігнорування ними президентських і урядових доручень) реалізації (за кошти програм прикордонної співпраці Євросоюзу в 2006-2018 роках) проекту румунської комуні Бистра щодо відбудови автомобільного мосту через Тису. А він украй необхідний українським громадам по обидва боку кордону.

Потребує підтримки й вивчення української мови в школах сіл, де компактно живуть українці. Бо є тривожні тенденції. Редактор газети Союзу українців Румунії «Український вісник» Михайло Михайлюк зазначає: якщо раніше в кожному такому селі в Румунії була українська школа, діяло чотири українські ліцеї та дві педшколи, то нині залишився, і то в плачевному стані, один ліцей в місті Сігету-Мармаціей. Українська мова в школах уже не основний предмет. Упав загальний інтерес до її вивчення.

Торік в українському ліцеї було заплановано два класи на 28 місць кожен, а сформовано лиш один, і той не повний.

За останні два десятиріччя кількість громадян, котрі під час перепису 2011 року ідентифікувались у Румунії як українці, зменшилось майже на 16 тисяч осіб, зараз їх близько 50 тисяч, з яких понад 60 відсотків мешкають на Мараморощині.

Якщо порівнювати підтримку, яку мають угорці Закарпаття від угорського уряду, і як допомагає Україна українцям, зокрема на Мараморощині, то стає соромно за нашу державу.

В.Н.: – *І все-таки міст через Тису в районі села Ділове буде споруджений? Адже місія книги, вважаю, на це й націлена...*

Ф.Г.: – Горяни мають твердий характер, тож будемо й надалі долати труднощі.

Мусимо, як передбачено українсько-румунськими угодами та двосторонніми меморандумами і протоколами між Радою повіту Марамуреш і керівництвом Рахівського району, Карпатського біосферного заповідни-

ка та природного парку «Гори Марамуреш», відновити рух пасажирських потягів через Рахів та Вишівську долину до Сігету-Мармаціей і Клужа-Напоки, відбудувати міст через Тису між селами Ділове та Валя-Вишеулуй, завершити процедуру створення українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Мараморських горах тощо...

Додає оптимізму, що в розпорядженні Уряду України від 21 листопада 2018 р. № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» і сталого розвитку прилеглих до нього територій», на наше прохання, знову доручається Мінрегіону, Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, ДФС, Держприкордонслужбі, МЗС та Закарпатській ОДА забезпечити проведення консультацій з румунською стороною щодо відновлення мосту через Тису та відкриття міжнародного пункту пропуску через держкордон у тих місцях.

Дуже сподіваємось, що нас на цей раз почують.

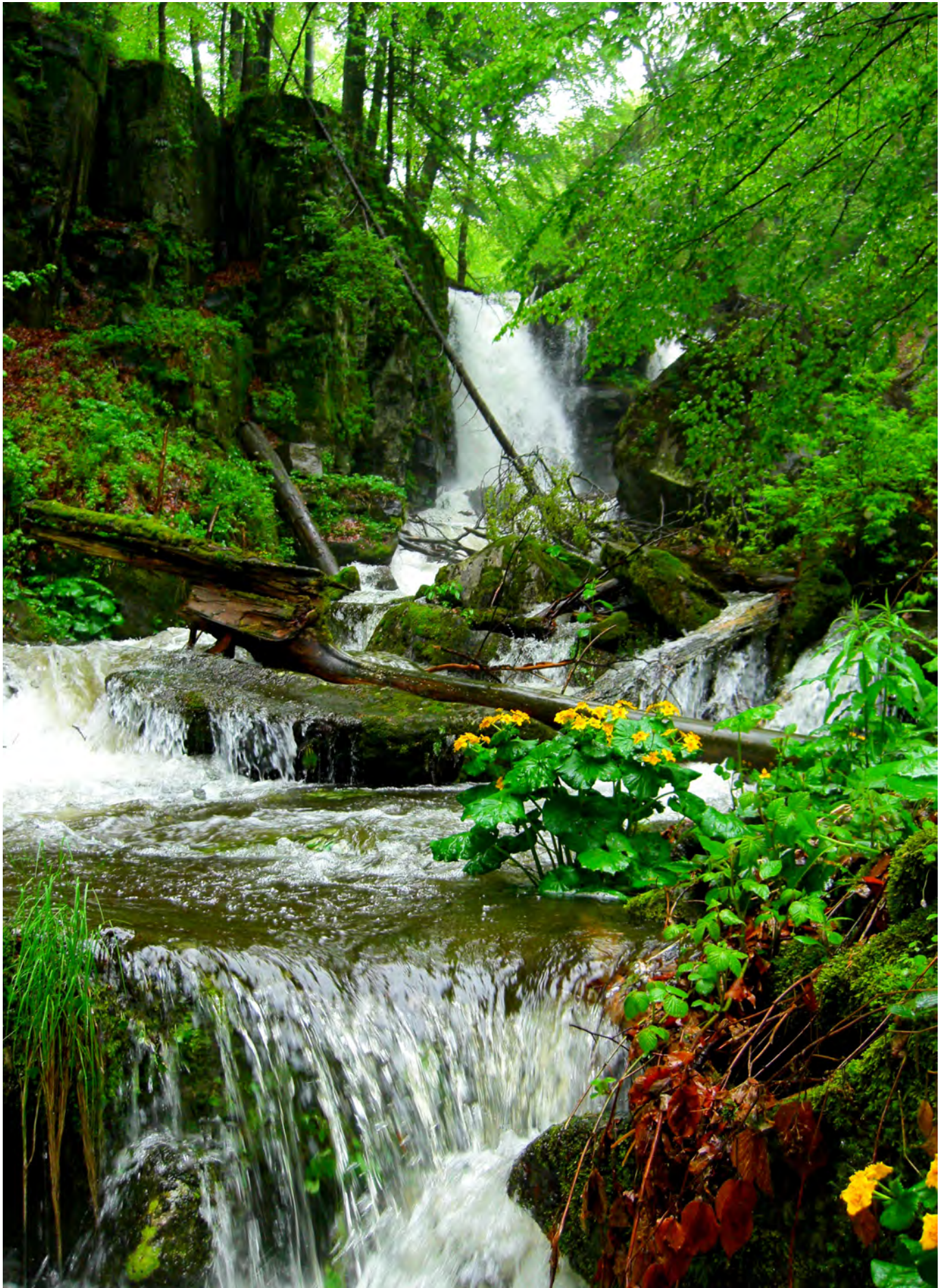
Ще раз щиро дякую за порозуміння багаторічному голові Союзу українців Румунії, а нині його почесному голові, депутатові двох скликань Парламенту Румунії Степану Бучуті, директору технічного ліцею в комуні Крива доктору Василе Куреляку, прімарам (в різні роки) комуні Бистра Думитру Коренюку, Василе Онюжику, Василе Бумбару, Василе Дучуку та міста Вішеу-де-Сус Василе Чолпану.

Велика подяка також за підтримку президентові повітової Ради Марамуреша Замфіру Чічеу та префекту повіту Себастьяну Лупуцу, начальнику служби сприяння проектам департаменту розробки і впровадження проектів повітової ради Оанні Кйоран, директорам природного парку «Гори Марамуреш» Костелу Букуру та Каталіні Богдан, голові екологічного товариства повіту Марамуреш Філіпу Мойсею (якого, на жаль, уже немає серед нас) та багатьом іншим.

**Вів інтерв'ю Василь НИТКА,
власний кореспондент газети «Голос України»
у Закарпатській області**

Високогірні озера Герешаска, Ворожеска та Аншинець (Свидовецький хребет)

ВДОСКОНАЛЮЄМО ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА РОЗВИТКУ ПРИЛЕГЛИХ ТЕРИТОРІЙ

1. ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ ЯК ЄДИНОГО В УКРАЇНІ ПРИРОДНОГО ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

ДУМКИ З ПРИВОДУ

Відповідно до Рішень Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від 28 червня 2007 року (31 СОР 8В.16) та від 7 липня 2017 р. (41 СОР 8В.7), букові праліси Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку та національних природних парків «Синевир» й «Зачарований край», в межах Закарпатської області (Рахівський, Тячівський, Хустський, Міжгірський, Іршавський та Велико-Березнянський райони), загальною площею ядрової зони 27637, 67 га та буферної зони 37240,68 га, разом із ділянками давніх букових лісів із 12 європейських країн (Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Хорватія, Італія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Україна), входять до складу транс'європейського об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

У складі об'єкта Україна займає 31,5 відсотка (в тому числі Закарпатська область – 30, а Карпатський біосферний заповідник складає – 22,7 відсотка).

Відповідно до Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини країни, які володіють такими об'єктами, повинні забезпечувати охорону, збереження та популяризацію культурної та природної спадщини.

А Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, крім законодавчого захисту того чи іншого об'єкта, вимагає ще й їхньої інтеграції до регіонального або місцевого територіального планування, забезпечення доступу до них туристів.

У зв'язку із цим Указами й Дорученнями Президента України (від 14 серпня 2009 р. № 611/2009, від 2 квітня 2013 р. № 1-1/749) та розпорядженнями й дорученнями Кабінету Міністрів України (від 23 грудня 2009 р. № 1619-р. № 819-р., від 10 вересня 2014 р., № 13626/1/1-13, від 13.04.2013 р. та від 01.07.2016 р. № 10895.2-16) центральним та регіональним органам влади доручалось вжити необхідних заходів для збереження української частини об'єкта та забезпечення благоустрою й сталого розвитку гірських населених пунктів Закарпаття в зоні її розташування.

На жаль, більшість із передбачених заходів не вдалось реалізувати.

Тому на виконання Указу Президента України від 21 листопада 2017 р. № 381/2017 р. Кабінет Міністрів України розпорядженням від 21 листопада 2018 р., № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» затвердив новий план заходів, виконання якого, як показує досвід, теж залишається проблематичним.

Нагадаємо, що ці питання й зокрема відбудова моста у Діловому та відкриття

руху історичних пасажирських потягів із Рахова до Румунії, Будапешта та Праги неодноразово розглядалися сесією Закарпатської обласної ради (рішення сесій: від 21.12.2012 р., № 648 «Про звернення депутатів обласної ради до Президента України»; від 21.12.2012 р. № 650 «Про звернення депутатів обласної ради до Кабінету Міністрів України»; від 06.03.2015 р., № 1220 «Про регіональну стратегію розвитку Закарпатської області на період до 2020 року), погоджувались головою обласної державної адміністрації (лист від 04.12.2014 р. «Щодо підтримки румунського проекту прикордонної інфраструктури у селі Бистра (Румунія) та Ділове (Україна)», передбачались Програмою спільних дій Закарпатської обласної державної адміністрації та Префектури повіту Марамуреш на 2016 рік тощо.

Крім того, стан виконання актів Президента та Уряду України із питань збереження букових пралісів та сталого розвитку регіону їх розташування неодноразово висвітлювався на сторінках газети «Голос України». Так, у номері за 18 травня 2019 року порушуються передбачені згаданими президентськими та урядовими рішеннями проблеми відбудови моста через Тису в Діловому, відкриття руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги й активізації загалом українсько-румунської співпраці на Мараморощині.

З цього приводу узагальнюючі матеріали опубліковано у трьох книгах (Федір Гамор. Всесвітнє визнання

Водоспад Шнігіт
(Міжгірський район
Закарпатської області)

букових пралісів Карпат: історія та менеджмент. – Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2017 р. – 248 с.; Федір Гамор. Україна – Румунія: мости народної дипломатії. – Львів: Растр-7, 2018. – 363 с.; Федір Гамор. Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини. – Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2019 р. – 300 с.) та направлено до Адміністрації Президента України, Парламенської бібліотеки, Закарпатської обласної державної адміністрації й облради та найбільших наукових бібліотек України та закордонним зацікавленим сторонам.

Автор цих рядків, який ініціював і брав безпосередню участь в підготовці зазначених актів Президента та Уряду України, нещодавно, в черговий раз, звернувся до голови Закарпатської об-

ласної державної адміністрації з проханням:

1. Провести розширену нараду в обласній державній адміністрації із питань виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р., № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій».

2. Створити робочу групу із опрацювання питань будівництва (відновлення) мосту через р. Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через державний кордон для автомобільного, залізничного та пішохідного сполучення Ділове (Україна) – Валя-Вішеулуй (Румунія).

3. Організувати з цих питань, із запрошенням представників Ради повіту Марамуреш та прилеглих громад Румунії із компактним проживанням українців, міжнародного «круглого столу».

4. Розглянути можливість надання шефської допомоги єдиному в Румунії українському ліцею в Сігету-Мармаціей.

І дуже важливо, що на наше звернення є належне реагування та вживаються додаткові заходи щодо активізації діяльності місцевих органів влади із питань збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку регіону їхнього розташування.

Було би добре, якби таким чином поступали і в інших українських регіонах, де розташовані ділянки єдиного в Україні природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

2. ЗЕМЕЛЬНИЙ ПОДАТОК ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ – НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) представляє ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виокремлені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, і охороняє його як національне надбання,

щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

До ПЗФ належать природні (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) та штучно створені (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) території та об'єкти.

ПЗФ поділяється на території та об'єкти місцевого та загальнодержавного значення, а біосферні заповідники, які включені до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО,

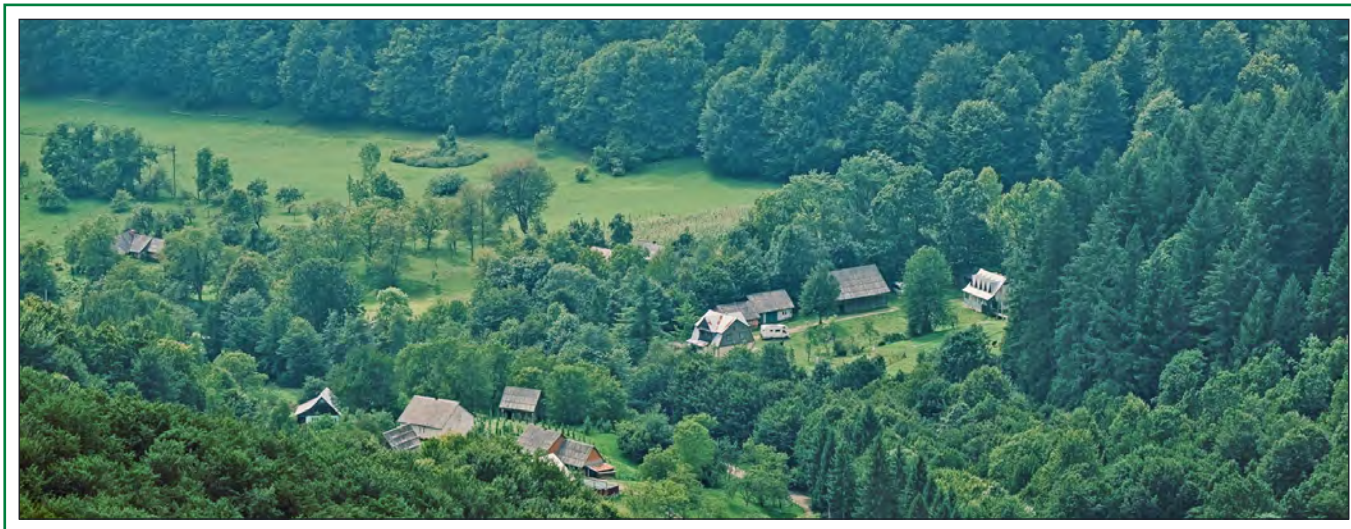
ДУМКИ З ПРИВОДУ

набувають статусу міжнародного значення.

До його складу в Україні входить 8102 території та об'єкти площею понад 4.1 млн гектарів, або більше шести відсотків від її території. Із них 54,7 відсотка або 645 мають статус загальнодержавного значення, а саме: 19 природних і 5 біосферних заповідників, 48 національних природних парків, 309 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» визначаються правові основи організації, охоро-

ни, ефективного використання ПЗФ, відтворення його природних комплексів та об'єктів, зокрема встановлено, що до основних засобів збереження територій та об'єктів ПЗФ, поряд із запровадженням заповідного режиму, організацією систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів, проведенням комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання, дотриманням вимог щодо охорони територій та об'єктів ПЗФ під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядкування, лісовпорядкування, проведенням екологічних експертиз, належить також й запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони.

У цьому контексті законодавством України встановлено також, що ефективна організація та функціонування природно-заповідного фонду має забезпечуватись, по-перше, шляхом економічного обґрунтування організації та розвитку природно-заповідного фонду.

По-друге, проведенням економічної оцінки територій та об'єктів ПЗФ.

По-третє, диференційованим визначенням джерел фінансування організації та функціонування ПЗФ.

По-четверте, наданням відповідним підприємствам, установам та організаціям, що забезпечують функціонування ПЗФ, податкових та митних пільг.

І, по-п'яте, компенсацією у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про природно-заповідний фонд.

Але ці економічні механізми не запроваджуються в повному обсязі. Тому охорона вилучених із господарського використання особливо цінних природних територій зводиться переважно лише до простих заборон.

Це у багатьох випадках призводить до соціальної напруги й стримує виконання державних програм щодо збільшення площ природно-заповідного фонду. А розширення територій ПЗФ, відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», належить до найважливіших стратегічних цілей та завдань в забезпеченні сталого розвитку України, і має бути збільшене до 15 відсотків від загальної площі України.

Тому з метою вдосконалення економічних важелів стимулювання збереження та охорони ПЗФ автором цих рядків у 2013 році, на Комітетських слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та в 2017 році на нараді, під головуванням Президента України, з питань реформування лісового господарства, вдосконалення державної екологічної політики та розвитку природно-заповідного фонду України запропоновано, зокрема, врегулювати питання із оподаткування земель природно-заповідного фонду та сплати відповідного земельного податку до місцевих бюджетів й вжити додаткових заходів щодо вдосконалення системи оплати праці персоналу заповідників та національних природних парків, які, охороняючи унікальні природні та культурні

цінності, отримують чи не найменшу в бюджетній сфері України заробітну плату.

На виконання цих зауважень у 2014 році внесено надзвичайно важливі зміни до Податкового кодексу України щодо сплати земельного податку місцевим радам, в межах яких розташовані землі природних та біосферних заповідників й національних природних парків. Але для цього не було визначено джерел фінансування. Тому ми знову, на Комітетських слуханнях у Верховній раді в 2015 році, вимагали (цитую дослівно) «... у зв'язку із вилученням із статті 282 Податкового кодексу (на моє клопотання) положення про те, що від сплати земельного податку звільнюються заповідники та інші природоохоронні території, необхідно терміново скасувати цю норму, або відповідно до статті 46 Закону України про природно-заповідний фонд, передбачити у Державному бюджеті України виділення установам та організаціям, які забезпечують охорону особливо цінних земель природно-заповідного фонду, необхідних коштів для сплати земельного податку до місцевих бюджетів».

Нас почули, і як результат, до прикладу, адміністрація Карпатського біосферного заповідника сплатила в 2019 році, за рахунок коштів Державного бюджету України, п'ятнадцятьом територіальним громадам в Рахівському, Тячівському та Хустському районах Закарпатської області, в межах яких знаходяться в постійному користуванні його землі, понад двадцять дев'ять мільйонів гривень. Спрямовані до Ясінянської селищної ради 4,8 млн гривень, Широко-Лужанської сільської ради 4,6 млн гривень, Ве-

лико-Угольської сільської ради 2,7 млн гривень, Косівсько-Полянської сільської ради 2,2 млн гривень, чи для Відричанської сільської ради 2,5 млн гривень та інших, суттєво поповнять бюджети цих депресивних гірських населених пунктів (Гамор, 2018; 2019). Проектом бюджету Карпатського біосферного заповідника на 2020 рік передбачається спрямувати до територіальних громад уже 49 мільйонів 837 тисяч гривень.

А зараз уже вносяться законопроекти щодо скасування або мінімізації цих податків.

Це якраз і є одним із тих компенсаційних механізмів, які держава має сплачувати місцевим громадам за вилучення із господарського використання особливо цінних природних територій.

Прийнято також й Постанову Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 року № 686 «Про затвердження Порядку виплати надбавки за вислугу років працівникам установ природно-заповідного фонду України», якою встановлюються надбавки в розмірі до 30 відсотків за вислугу років керівним працівникам, професіоналам, фахівцям, технічним службовцям і робітникам установ природно-заповідного фонду, які забезпечують і безпосередньо виконують природоохоронні, науково-дослідні, еколого-освітні, рекреаційні функції, а також функції з охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

На розв'язання цих проблем спрямовано запропоновані нами зміни (Гамор, 2018) до законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення державних гарантій для гірських та високогірних населених пунктів» (реєстр. № 7038 від 23.08.2017 р.), а також розроблений

за участі автора цих рядків проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих актів України із питань охорони природно-заповідного фонду України» (реєстр. № 7510 від 19.01.2018 р.). У цьому законопроекті окремо передбачається внесення змін і до розділу Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Так, пропонується до статті 44, яка визначає економічні засоби забезпечення організації та функціонування природно-заповідного фонду, включити частину, яка передбачає створення у зоні розташування територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення привабливого інвестиційно-кліматичного та запровадження екологічно безпечних методів господарювання, в тому числі на засадах державно-приватного партнерства.

Крім того, до статті 46, в якій визначаються механізми фінансування заходів, пов'язаних із функціонуванням територій та об'єктів природно-заповідного фонду, деталізуються питання оплати праці та фінансування проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню та пошкодженню природних комплексів природно-заповідного фонду, особливо збереження природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

На ці цілі, а також для реалізації проектів зі сталого розвитку прилеглих до них регіонів, пропонується спрямовувати, у пріоритетному порядку, кошти Державного фонду регіонального розвитку та міжнародної фінансової допомоги.

Окремо частиною до цієї статті запропоновано записати, що «Оплата праці працівників природоохоронних

установ повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для належного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню природоохоронних установ компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю. Заробітна плата осіб природоохоронних установ складається з посадових окладів, премій, надбавок за вислугу років, за роботу в польових умовах, за виконання роботи вахтовим методом, інших надбавок та доплат, коштів на придбання форменного та спеціального одягу, розмір та порядок яких визначається Кабінетом Міністрів України».

Важливо пам'ятати і про те, що в складі природно-заповідного фонду України оберігається єдиний в Україні природний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», для збереження якого Кабінетом Міністрів України розпорядженням від 21 листопада 2018 року № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих територій» затверджено новий план заходів, спрямованих на створення в гірських населених пунктах додаткових робочих місць, розбудову дорожньої та комунальної інфраструктури, розвиток та впровадження державно-приватного партнерства щодо сталого розвитку в цьому регіоні тощо.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
заступник директора Карпатського
біосферного заповідника

НА ПОТОЦІ КАМЕНИСТИМ...

СПІВПРАЦЯ З ГРОМАДАМИ

НОВИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ ОБ'ЄКТ «ВОДОСПАД ЗДОРОВ'Я»

25 ЛИПНЯ 2019 р. на базі центральної садиби Карпатського біосферного заповідника відбулося урочисте відкриття «Водоспаду здоров'я» – унікального цілющого рекреаційного об'єкта, інфраструктура довкола якого створена спільними зусиллями Рахівської міської ради та КБЗ.

Шумливий водоспад з дерев'яними перешкодами, які дадуть змогу прийняти природний «душ», а також резервуар для занурення з кришталевою водою Карпатських гір, тепер доступний для мешканців та гостей Рахова. Поряд обладнано затишне місце відпочинку зі зручною альтанкою, доріжка від якої веде прямо до водоспаду.

Під час відкриття було проведено освячення новоствореного об'єкта, а присутніх «прищипали» смачезним бограчем у виконанні визаного майстра цієї справи – директора Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах КБЗ і водночас депутата Рахівської міської ради Ігоря Кальби.

З вітальними словами та побажаннями ефективного оздоровлення в лоні карпатської природи виступили голова м. Рахова Віктор Медвідь та директор КБЗ Микола Рибак.

Хочемо висловити подяку всім, хто доклав свою працю до створення цього об'єкта, а особливо майстрам по дереву – батьку та сину Андрашукам, працівникам будівельної бригади та Рахів-Берлибаського ПНД відділення КБЗ, різьб'ярам Василю Новаку та Івану Калинюку, а також працівникам Рахівської міської ради, які допомагали завершувати благоустрій території довкола водоспаду.

Вікторія ГУБКО,
головний спеціаліст
з міжнародної співпраці
Рахівської міської ради

*Брама та альтанка у карпатському стилі;
урочиста літургія;*

*міський голова Рахова Віктор МЕДВІДЬ
керує будівельними роботами;*

*під цілющими струменями водоспаду;
урочисте дійство*

*завершилося «дегустацією»
традиційної страви – бограча*

ВІЗИТІВКА ЕКОЛОГА

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Петро ВОЛОШИН,
кандидат геолого-мінералогічних наук, завідувач кафедри екологічної та інженерної геології і гідрогеології;
Євгенія СЛИВКО,
кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент;
Надія КРЕМІНЬ,
кандидат географічних наук, завідувач лабораторії еколого-геологічних досліджень;
Іван КНИШ,
асистент,
геологічний факультет,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Колектив кафедри екологічної та інженерної геології і гідрогеології.
Зліва направо: П. Волошин, С. Кріль, І. Книш, Є. Сливко,
П. Ніколенко, В. Марусяк, В. Дяків, Н. Кремінь, В. Харкевич,
Г. Бучацька, 2016 р.

Численні проблеми, що постали у XXI ст. перед екологічною наукою, стали поштовхом до вивчення таких питань, на які мало звертали увагу в минулому столітті. Зокрема, нині під час вивчення екологічного стану геологічного середовища першочерговими питаннями є нераціональне використання природних ресурсів, їхня вичерпність, пошуки альтернативних джерел енергії, утилізація й переробка промислових і побутових відходів тощо. Тому на тлі пошуку відповідей для розв'язання зазначених проблем актуальним напрямом став саме еколого-геологічний напрям.

Кафедра екологічної та інженерної геології і гідрогеології є однією з наймолодших на геологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка. Її відкрито згідно з наказом ректора № 612 від 2 травня 1999 р. Передумовою створення кафедри було впровадження в 1990-х роках у навчальний процес та наукових дослідженнях еколого-геологічного напрямку.

Протягом 1999–2001 рр. кафедру очолював доктор геолого-мінералогічних наук, доктор географічних наук, доктор технічних наук професор Г.І. Рудько, у 2001–2004 рр. на посаді завідувача кафедри працювали доктор геолого-мінералогічних наук, професор А.В. Пізнюр, кандидати геолого-мінералогічних наук, доценти М.В. Лебединець та В. В. Карабин, у 2004–2009 рр. кафедру очолював доктор геолого-мінералогічних наук, професор В.В. Колодій, з 2009 р. кафедрою завідує кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент П.К. Волошин.

Нині на кафедрі працює сім викладачів і четверо працівників інженерно-допоміжного складу. Їхні наукові інтереси пов'язані з такими науковими напрямами, як інженерна геологія міських систем, техногенно-екологічна безпека гірничодобувних районів, рекультивация порушених гірничими роботами земель, геохімія ґрунтів, ландшафтна екологія, гідрогеологія, екологія гідросфери, моніторинг довкілля, екологічна, біологічна, медична міне-

ралогія та ін. Співробітники кафедри беруть участь у розробці, обговоренні та корегуванні масштабних проєктів рекультивации порушених земель, провадять багаторічні моніторингові спостереження за найбільш проблемними з погляду геоекології територіями Західної України, складають відповідні експертні висновки, виступають у засобах масової інформації з повідомленнями стосовно різноманітних проблем, пов'язаних зі станом довкілля.

Наведемо найвагоміші наукові здобутки співробітників кафедри.

Завідувач кафедри **Петро Костянтинович Волошин** – автор понад 150 наукових праць. Його наукові інтереси – інженерно-геологічні й екологічні умови Львова, геоекологічні, інженерно-геологічні та гідроекологічні проблеми урбанізованих територій, інженерно-геологічні проблеми, пов'язані з лесовим покривом західної частини України.

Доктор геологічних наук, професор **Юрій Зіновійович Крупський** є автором понад 200 наукових праць, про-

відний фахівець з нафтогазоносності Карпат і Волино-Поділля, знавець геодинаміки нафтогазових регіонів та екологічних проблем нафтовидобутку.

Кандидату геолого-мінералогічних наук, доценту **Василю Олексійовичу Дяківу** належить понад 120 публікацій. Напрями досліджень: екологічна, біологічна та медична мінералогія, патогенні біоліти, теорія фракталів, рентгенографія мінеральної сировини, екологічна геологія, гідрологія, гідрогеологія й гідрогеохімія калійних, соляних, сірчаних та інших родовищ, карстологія, експериментальне моделювання екзогенних геологічних процесів, геохімія доквілля, рекультивация порушених земель.

Кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент **Євгенія Мартинівна Сливко** – автор понад 160 наукових праць. Сфера наукових інтересів охоплює екологічну геологію та охорону геологічного середовища, екологічний аудит, мінералогію і мінералогію докембрію Українського щита, його золото- й алмазоносність, мінералогічне районування України, історію науки.

Наукова діяльність старшого викладача **Павліни Миронівни Ніколенко** пов'язана з вивченням проблем гідрогеохімії й екології гідросфери та екологічної експертизи.

Асистент кафедри **Іван Богданович Книш** є фахівцем у царині впровадження геоінформаційних систем під час вивчення екологічного стану геологічного середовища, досліджує геохімічні та екологічні особливості техносфери вуглевидобувних районів Західної України.

Останніми роками співробітники кафедри брали участь у таких науково-практичних конференціях і нарадах різного рівня: наукова конференція, присвячена 65-річчю геологічного факультету ЛНУ імені Івана Франка «Стан і перспективи сучасної геологічної освіти та науки» (Львів, 2010), міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів «Екологічні проблеми природокористування та ефективне енергозбереження» (Київ, 2010), 13 міжнародна науково-практична конференція «Ресурси природних вод Кар-

патського регіону» (Львів, 2014), 8 наукове читання імені академіка Євгена Лазаренка «Мінералогія: сьогодні і майбуття» (Львів, 2014), 2 міжнародна науково-практична конференція «Екологічна безпека як основа сталого розвитку суспільства. Європейський досвід і перспективи» (Львів, 2015), 2 наукова конференція «Актуальні проблеми гідрогеології» (Харків, 2015), 2 міжнародна науково-практична конференція «Геотуризм: практика і досвід» (Львів, 2016), 7 всеукраїнська наукова конференція «Проблеми геології фанерозою України» (Львів, 2016), 12 всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна геологічна наука і практика в дослідженнях студентів і молодих фахівців» (Кривий Ріг, 2016), 3 науково-практична конференція «Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування» (Трускавець, 2016) та ін.

Кафедра забезпечує підготовку фахівців з таких напрямів: 6.040106 – Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування; 6.040101 – Екологія геологічного та суміжних середовищ; зі спеціалізації «гідрогеологія та інженерна геологія» напряму 6.040103 – Геологія.

Студенти отримують фундаментальну підготовку з природничих дисциплін, застосування комп'ютерної техніки, моделювання екологічних процесів у геологічному середовищі. Вони займаються науково-дослідною роботою, беруть участь у науково-практичних конференціях міжнародного, державного й університетського рівнів.

Для підготовки майбутніх екологів кафедра має комплекс науково-навчальних аудиторій і лабораторій,

оснащених сучасними приладами, установками й забезпечених комп'ютерною та мультимедійною технікою. При кафедрі створено навчальну лабораторію еколого-геологічних досліджень, де студенти провадять практичні й лабораторні заняття з курсів «інженерна геологія», «гідрогеологія», «екологічна геологія» та ін. У смт Верхнє Синьовидне Сколівського району Львівської області функціонує польова лабораторія еколого-геологічних досліджень, де студенти проходять комплексні навчальні практики з геологічного й еколого-геологічного картування, еколого-геологічного моніторингу та інших напрямів.

Кафедра має наукові зв'язки та активно співпрацює з Інститутом геології та геохімії горючих копалин НАН України, НАК «Нафтогаз України», ВАТ «Геотехнічний інститут», ВАТ «Гірхімпром», Відділенням гірничо-хімічної сировини Академії гірничих наук України, Краківською гірничо-металургійною академією, Польським державним геологічним інститутом, Варшавським університетом. Ця співпраця дає змогу студентам і викладачам провадити спільні науково-дослідні роботи, проходити навчальні практики в зазначених установах і закладах, продовжувати навчання в магістратурі й аспірантурі, проходити наукове стажування.

Випускники кафедри екологічної та інженерної геології і гідрогеології, оволодівши спеціальними знаннями й навиками у сфері охорони геологічного середовища, мають змогу влаштуватись на роботу за актуальними нині професіями. Професійна діяльність фахівця-еколога пов'язана із захистом доквілля, його різноманітних природних, при-

Лекція під час екологічної практики на навчальному стаціонарі – польовій лабораторії еколого-геологічних досліджень, смт Верхнє Синьовидне, Львівська область

родно-антропогенних і антропогенних систем, з охороною та раціональним використанням природних ресурсів та екологічно безпечною діяльністю. Нині наші випускники працюють у геолого-розвідувальних експедиціях та виробничих геологічних об'єднаннях Державної служби геології та надр України, НАК «Надра України», у системі екологічних управлінь різного рівня, діючих кар'єрах і шахтах та відповідних екологічних відділах, науково-дослідних інститутах НАН України геологічного, геохімічного та природоохоронного профілю, різноманітних проектних і будівельних організаціях (інженерно-геологічні й гідрогеологічні вишукування).

Випускники, які бажають продовжити наукову діяльність, мають змогу вступити в аспірантуру на геологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка та в численних вищих навчальних закладах та науково-дослідних інститутах геологічного й екологічного профілю в Україні та за кордоном.

Нижче подано найважливіші наукові, науково-методичні та навчальні праці співробітників кафедри (з 2001 р.).

Монографії та підручники

Алмазоносные формации и структуры юго-западной окраины Восточно-Европейской платформы. Опыт минерагении алмаза / [Г.М. Яценко, Д.С. Гурский, **Е.М. Сливко** и др.]. – Киев: УкрДГРИ, 2002. – 331 с.

Геокологічне моделювання стану пам'яток природи та історії [монографія] / [Ю. Андрейчук, А. Бокотей, О. Вовк, **П. Волошин** та ін.]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 214 с.

Дослідження сучасної геодинаміки Українських Карпат / [Ю.З. Крупський, К.В. Максимчук, В.К. Кузнецова та ін.]. – К.: Наук. думка, 2005. – 256 с.

Екологічний моніторинг регіону: експертна оцінка стану і функціонування [монографія] / [П. Ковальчук, **П. Волошин** та ін.]. – Львів: ГО «Опілля», 2009. – 608 с.

Карпатська нафтогазоносна провінція / [Ю.З. Крупський, **В.В. Колодій**, Г.Ю. Бойко та ін.]. – Львів; Київ: ТОВ Український видавничий центр, 2004. – 390 с.

Колодій В.В. Гідрогеологія: [підручник] / В.В. Колодій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 367 с.

Колодій В.В. Нафтогазова гідрогеологія: [підручник] / В.В. Колодій, І.В. Колодій, Б.Й. Маєвський. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ Факел, 2009. – 148 с.

Крупський Ю.З. Геодинамічні умови формування і нафтогазоносність Карпатського та Волино-Подільського регіонів України / Ю.З. Крупський. – К.: УкрДГРИ, 2001. – 144 с.

Крупський Ю.З. Геологія та екологія видобутку нафти і газу: [навч. посібник] / Ю.З. Крупський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 211 с.

Матковський О. Основи мінералогії України: [підручник] / О. Матковський, В. Павлишин, **Є. Сливко**. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 856 с.

Металогенія золота протоплатформних структур Українського щита (Кіровоградський блок) / Г.М. Яценко, О.В. Гайовський, **Є.М. Сливко** [та ін.]. – К.: Логос, 2009. – 243 с.

Мінерали Українських Карпат. Процеси мінералоутворення // [О. Матковський, П. Білоніжка, Д. Возняк, **В. Дяків** ... **Є. Сливко** ... **С. Криль**]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 584 с.

Мінерали Українських Карпат. Силікати / [О. Матковський, В. Квасниця, І. Наумко ... **Є. Сливко** та ін.]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 520 с.

Нетрадиційні джерела вуглеводнів України / [Ю.З. Крупський, В.М. Куровець, В.А. Михайлов та ін.]. – К.: Нікоцентр, 2014. – 280 с.

Сливко Є. Загальна геохімія. Текст лекцій / Є. Сливко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 162 с.

Статті у наукових виданнях

Антропогенна геологія – альтернатива четвертинній геології чи новий науковий напрям? / І. Паранько, **Є. Сливко**, М. Павлуць, А. Сіворонов // Вісн. ЛНУ. Сер. геол. – 2010. – Вип. 24. – С. 50–55.

Богуцький А. Інженерно-геологічна характеристика порід лесово-грунтової серії опорного розрізу Коршів (Волинська височина) / А. Богуцький, **П. Волошин** // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2013. – Вип. 42. – С. 11–21.

Бучацька Г.М. Закономірності формування хімічного складу вод Червоноградського гірничопромислового району за результатами гідрогеологічного моделювання / Г.М. Бучацька // Наук. зап. Терноп. нац. педаг. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Сер. Біологія. – 2015. – № 3, 4. – С. 70–74.

Волошин П. Геологічні чинники екологічного ризику на території Львова / П. Волошин // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2013. – Вип. 42. – С. 46–52.

Волошин П. Оцінка природної захищеності та уразливості підземних вод території Львова від антропогенного забруднення / П. Волошин // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2012. – Вип. 40, ч. 1. – С. 149–155.

Гайдін А.М. Домбровське озеро: прогнози і факти / А.М. Гайдін, **В.О. Дяків** // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. – 2012. – № 2 (6). – С. 72–77.

Дяків В.О. Закономірності розвитку техногенно активізованого соляного карсту в процесі затоплення шахт № 8 та № 9 Солотвинського солерудника / В.О. Дяків // 36. наук. праць Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2012. – № 9. – С. 69–79.

Крем'як Н. Мікроморфологічна будова коршівського викопного ґрунтового комплексу опорного розрізу Галич 2D / Надія Крем'як // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2014. – Вип. 47. – С. 157–163.

Всеукраїнська наукова конференція до 20-річчя кафедри екологічної та інженерної геології і гідрогеології «Екологічні проблеми надрокористування. Наука, освіта, практика». (19–21 вересня 2019 р.); один з корпусів ЛНУ імені І. Франка, де розташований геологічний факультет

Завідувач кафедри Петро ВОЛОШИН (стоїть перший ліворуч) зі студентами-екологами на березі р. Опір. Екологічна практика поблизу навчального стаціонару – польової лабораторії еколого-геологічних досліджень, смт Верхнє Синьовиднє, Львівська область

Крупський Ю.З. Геодинамічні умови формування Мармароського кристалічного масиву у Східних Карпатах / Ю.З. Крупський, В.П. Марусяк // Геодинаміка. – 2011. – № 1 (10). – С. 71–74.

Марусяк В.П. Типоморфні особливості піриту як критерій золотоносності Чивчинського рудного району Мармароського масиву / В.П. Марусяк // East European Scientific Journal. – 2016. – Vol. 3, 4, N 8. – P. 129–138.

Матковський О. Мінералоутворення в корах звітрювання Українських Карпат / О. Матковський, Є. Сливко // Мінерал. зб. – 2013. – № 63, вип. 2. – С. 98–105.

Паранько І.С. Про правомірність виділення наукових напрямів *Екологічна геологія та Економічна геологія* в циклі геологічних наук / І.С. Паранько, Є.М. Сливко, С.В. Ярков // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Сер. Географія. – 2013. – Вип. 25. – С. 183–189.

Прогноз газоносності вугільних пластів Тягівського родовища Львівсько-Волинського басейну / П.М. Явний, І.Б. Книш, І.В. Бучинська, С.І. Бик

// Геологія і геохімія горючих копалин. – 2009. – № 2. – С. 39–50.

Сливко Є. Опал у породах України / Є. Сливко // Мінерал. зб. – 2006. – № 56, вип. 1–2. – С. 25–37.

Харкевич В. Проблема охорони водних ресурсів Львівщини / В. Харкевич, Я. Місюра // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геол. – 2013. – Вип. 27. – С. 46–68.

Knysht I. Heavy metals distribution in the waste pile rocks of Chervonogradska mine of the Lviv-Volyn coal basin (Ukraine) / I. Knysht, V. Karabyn // Pollution Research. – 2014. – Vol. 33, N 4. – P. 663–670.

Kytsmur I. The influence of sorption-crystallization and sorption geochemical barriers on the formation of chemical composition of water in the technogenesis zone of Kalush-Holyn potassium salts deposit / Ihor Kytsmur, Vasyl Dyakiv, Yevheniya

Slyvko // Modern Science (Moderni věda). – 2015. – N 5. – P. 151–162.

Sprynsky M. Distribution of nitric compounds in surface water of the Dnister river valley (Ukraine) / M. Sprynsky, M. Lebedynets, P. Nikolenko // Schriftenreihe der Deutschen Geologischen Gesellschaft. – 2003. – N 28. – S. 64–66.

Tectonic paleostress fields evolution and calcite veins formation in the south-eastern part of the Ukrainian Carpathians during the Cenozoic time / S.Ya. Kril, I.M. Bubniak, Y.M. Vikhot, S.I. Tsikhon // Геодинаміка. – 2016. – № 1 (20). – С. 106–118.

Wody / Zdzislaw Michalczyk, Ivan Kovalchuk, Stanislaw Chmiel ... Volodymyr Kharkevych, Petro Voloschyn // Roztocze: przyroda i człowiek. – Zwierzyniec, 2015. – S. 103–122.

МОРАЛЬ І МУДРІСТЬ ЗАПОВІДНОЇ ПРИРОДИ

Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук, доцент,
Міністерство енергетики та охорони довкілля України,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти та управління,
кафедра заповідної справи,
м. Київ

Перш за все, що таке мораль? Найбільш коротке і водночас недосяжне звичайному розуму за глибиною визначення цього поняття дали філософ Імануїл Кант: «Мораль – розум волі» і поет Генріх Гейне: «Мораль – розум серця». Що розуміти під цими словами, які є філософською конструкцією захмарної висоти?

Однак, все геніальне просте. Мораль (лат. *mores* – звичаї, рос. – *нравы*) – філософська категорія, одна із форм суспільної свідомості (нарівні з наукою, правом, мистецтвом тощо). Філософський словник трактує мораль як норми, принципи, правила поведінки людей, а також як власне людська поведінка (мотиви вчинків), почуття, судження людей, у яких віддзеркалюються їх ставлення одне до одного, суспільства загалом і влади зокрема. Здійснимо короткий екскурс у тлумачення цього поняття.

Здавна мораль виступала як регулятор поведінки, взаємостосунків людей. Керуючись моральними принципами, люди сприяли життєвості суспільства, його «духовному здоров'ю». У свою чергу, суспільство, підтримуючи і поширюючи ту чи іншу мораль, тим самим формувало людську особистість у відповідності до своїх загальноприйнятих ідеалів. Відтак мораль суспільства, відповідно, підтримувалась силою колективної думки і зазвичай – переконаннями людей.

Як форма суспільної свідомості, мораль є відображенням існуючих у країні суспільних відносин і в кінцевому підсумку визначається суспільним буттям, матеріальними умовами життя людей. У неї включається все цінне з моральних поглядів історичного минулого. Мораль виявляє цілісне розуміння сенсу життя, місця та ролі людини в суспільстві і т.д. Історичний досвід підтверджує, що у своєму розвитку вона ставала то більш, то менш гуманною. Хоча за канонами всіх релігій світу повинна була витримувати тренд руху до світла і добра, справедливості і порядності. Тобто до всіх чеснот, вироблених людськими цивілізаціями за всю їх історію.

Окрім категорії моралі, існує ще поняття моральності як похідне від першого. Моральність у такому випадку виступає як характерна риса суспільства, колективу, людини тощо.

*Природа не терпить жартів;
вона завжди правдива;
завжди серйозна, завжди сувора;
вона завжди права;
помилки ж і збочення
виходять від людей.*

Йоганн Вольфганг Гете

Оскільки все в земному бутті побудоване на протилежностях (діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей), то як антиподи треба розуміти поняття: мораль – а(не)мораль, моральність – а(не)моральність. Наприклад, моральні ідеали християнського світогляду – самовдосконалення людини, аскетизм, перенесення життєвих цінностей із реального світу у царину духу тощо – з одного боку, і середньовічні індульгенції, інквізиція, переслідування церквою свободи думки (спалення на вогні Джордано Бруно) тощо – з другого.

І що дуже важливо! Моральним вираженням зазначеного закону діалектики є *боротьба добра і зла*, яку визнав основою світу ще у VII ст. до н.е. засновник давньоіранської релігії – *зороастризму* пророк Заратустра (греки називають – Зороастр) у священній книзі давніх іранців (арійців) – «Авеста». Батьківщиною зороастризму найчастіше вважають *Хорезм* – історичну область і давню державу Середньої Азії у пониззях Амудар'ї (колишня Окс).

Формальна логіка, життєва мудрість за еталон моралі ставлять суспільний, глибоко правдивий, духовно багатий приклад. Приклад батька в сім'ї, приклад керівника (для підлеглих на виробництві), а найбільше – приклад влади для народу, президента для нації. Що приймається зараз за взірць, за еталон моральної цінності суспільства? – Купівля-продаж усіма, без сорому, людських благ, міщанство і споживацьке ставлення до життя, власні честолюбні інтереси – з одного боку, чи високі духовні (біблійні) якості: мудрість (як тісне поєднання високого розуму і людської доброти), порядність, щирість, відвага та багато інших людських чеснот – з другого? Тобто, що важливіше – матеріальне чи духовне багатство? Якщо так ставити питання, то мораль теперішнього українського суспільства треба міняти на 180°. Або, можливо, шукати якийсь компроміс між матеріальними і духовними благами? Тобто ставити за важливе і те, й інше.

Наведу декілька повчальних уроків із всесвітньої історії. Ще за часів Руської держави громадою керувало віче на чолі зі старцями-мудрецьми, для яких колективні інтереси стояли вище особистих. Найбільшими цінностями

для них були дві людські якості: гордість і щирість. Що таке благочестива гордість? Це – брати менше (коли дають), ніж можна. А щирість (зокрема, прадавня українська) – давати більше, ніж можеш.

Ранньосередньовічні автори майже одностайно відзначали слов'янську гостинність. Цікаво, до слова, чому з нашого лексикону зникає слово «слов'яни»? Так ось, Адам Бременський (XI ст.) та Сефрід (XII ст.) сходилися у тому, що немає народу гостиннішого, ніж слов'яни. Сефрід навіть говорив про їх «чисті та охайні хати». А Гельмольд (XII ст.) писав: «Що стосується вдачі й гостинності, то не знайти людей більш чесних і добродушних. У запрошуванні гостя вони ніби змагаються між собою. Що б не набув слов'янин працюю, він усе витратить на пригостання, і той вважається кращою людиною, хто щедріший». І додавав, що дбати про хворих, старих і немічних у слов'ян – священний обов'язок. Думаю, що давні історичні (архівні) джерела не брешуть. У цьому їм не було потреби. І це пишуть європейські мандрівники, які ходили по тодішніх слов'янських селах і бачили все це своїми очима.

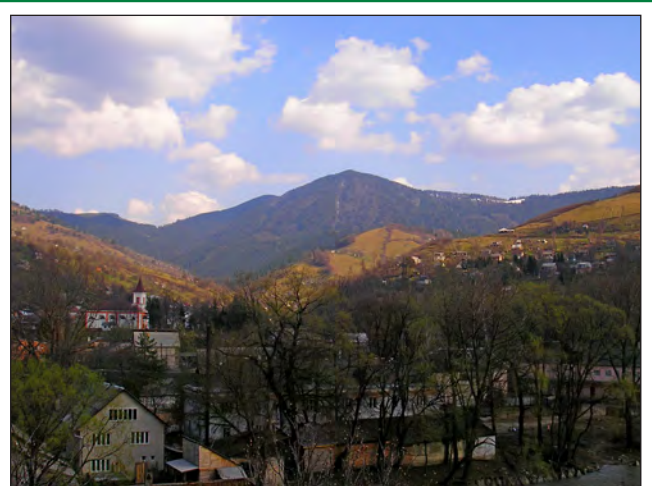
Гостинність, як риса давніх наших пращурів, і нині ще живе по селах України. Наприклад, у пам'яті зринає приємний спогад про чудесну мандрівку у травні 2013 р. Овруцьким кряжем. Мандрівка була організована Національним науково-природничим музеєм НАН України за програмою міжнародної наукової конференції. Особливо запам'ятались відвідини села Листвин.

Зустрічали нас, учасників конференції, у місцевій сільській школі хлібом-сіллю. І ще як зустрічали! Всі учні школи (і дошкільнята) у вишитому українському строю, вишикувавшись у вестибюлі, хором співають гімн України. У багатьох з нас від зворушення, до глибини серця, з'явилися сльози на очах.

Для науковців працівники школи приготували смачний обід. Та такий, що аж столи гнулися (і вареники у сметані, і голубці з часником, і чарка з перцем...). Не за гроші, а від простої, по-сільському доброї, ще древлянської душі. Простонародна щедрість, яка існувала в Україні здавна, тут базується на народній мудрості і глибоко людській моралі. Можливо, комусь вона видалася (у не в міру практичне і раціональне сьогодення) дивною. Але це традиція, що тут, на Поліссі, вкорінена генетично.

Тільки дивуєшся – звідкіля появились у нинішньому суспільстві, особливо в містах, ненависть, агресивність, заздрість, непорядність та інші негативні людські вади. Їх же не було навіть у наших недавніх предків. Особисто знаю і пам'ятаю з дитинства своїх бабусь, простих людей з села. «Коронною» фразою моєї прабабці (Євдокії, або Ньоні – світла їй пам'ять, померла у 1967 р.), яку запам'ятав на все життя, було: «Чужого не хочу і свого не віддам». Так нас виховували!

Однак, повернемося до основної ідеї статті. У середньовічній Великій державі Литовській князі Гедиміні (що ведуть свій родовід від римських імператорів, а від них – Гедимінів, у свою чергу, походять українські гетьмани, зокрема, славнозвісний рід Вишневецьких – перший з відомих козацьких ватажків Дмитро Вишневецький, у народі Байда) вважали за обов'язковий атрибут влади – скромність, навіть аскетизм. Наочним підтвердженням сказаному є давнє містечко Тракай (де автору приходилось побувати) – князівська резиденція. На стінах залів палацу замість килимів

висить вишукана зброя, на долівці – запашне сіно. Ніякої панської розкоші! Навпаки – зазвичай майже чернече, аскетичне, невибагливе до зручностей життя. Тоді як підлеглий народ за існуючими у державі правилами міг жити краще за князя.

Звертає на себе увагу також опис гуннського царя Аттіли (434-453 рр.), могутнього володаря, що наважувався навіть розгромити Римську імперію (підходив з військом під мури «вічного» міста). Опис поданий у праці «Історія» візантійським істориком і письменником Пріском Панійським, який 449 р. у складі римського посольства одвідав резиденцію гуннського царя, що розміщувалась у теперішній Угорщині (Паннонії). Ось що він пише про Аттілу: «Це був муж, народжений на світ, щоб потрясати народи... Поважною ходою... і навіть рухами засвідчував свою могутність...». Описано також і прийом Аттілою послів: «Першим увійшов слуга Аттіли з тарілкою, повною м'яса... для нас були підготовлені розкішні яства на круглих срібних тарілях. А Аттілі не подавалося нічого, окрім м'яса на дерев'яній тарілі. І в усьому іншому він виказував помірність: так, гостям подавалися чаші золоті і срібні, а його кубок був дерев'яний. Одяг його також був скромний і нічим не відрізнявся від інших, окрім чистоти...».

Тепер поговоримо про другу людську цінність – мудрість. Який нині в Україні найбільший дефіцит? – Мудрий керівник, мудрий депутат, загалом – та ж мудрість. Як інтегральна морально-етична категорія вона, як вже зазначалося, включає поняття розуму і добра. Мало бути розумною людиною. Треба бути ще добрим, гуманним громадянином своєї країни.

У контексті сказаного процитую визначних вчених і вдамся до народної мудрості. «Перманентною властивістю розуму, – говорив І. Кант, – є добро». «Розум, позбавлений добра, – за словами В.І. Вернадського, – приречений на загибель». Що таке добро (як моральна категорія), доброта (як риса характеру)? – Це згода волі з совістю, – говорить древня китайська мудрість. А що таке совість? – Це страх перед Богом і людьми. А воля індивідуума, сильного характеру (якого так благає знедолена Україна) – то є сила Духу, Духу рідної землі.

Китайський мислитель, один з творців філософії і релігії даосизму Ян Чжу (близько 440-360 рр. до н.е.), автор трактату «Ле-цзи», справедливо вважав, що кожний, хто прагне слави, повинен бути безкорисним (альтруїзм – *аem.*).

Для такого не існує особистого, він вже не належить собі, а тільки людям. Найбільше багатство цієї людини – безсмертя у пам'яті народу, а стиль життя – пекельна праця на користь суспільства.

Відправним поняттям даосизму є Дао – недоступне пізнанням начало, яке неможливо виразити словами (за І. Кантом – трансцендентна «рід у собі»). У ньому вєдино втілені буття і небуття та вирішуються всі протиріччя. Мудрий правитель, який сповідує істини Дао, повинен ошчасливити народ, навернувши його до чистоти (помислів), простоти (у діях, поступках) тощо. Дао означає шлях людей, опертих на високу мораль. Тобто – це їх моральна поведінка, загалом – моральний суспільний і державний порядок.

Підсумовуючи вище сказане, можна попередньо висувати, що у нинішньому суспільстві (капіталістичному) потоптано найсвятіше – мудру мораль! Виходить, що Чорнобиль не навчив як треба жити, що ми тимчасові гості на Богом створеній землі. Що тоді робити? – Необхідний «холодний душ», крута зміна моралі і нова мудрість!

А тепер час перейти до моралі і мудрості заповідної природи (заповідного ландшафту). Наукові джерела говорять, що *єдність морально зрілого народу (етносу) і його природного середовища життя (довкілля) є фундаментальною властивістю біосфери Землі*. Як вища філософська єдність вона названа французом (палеонтолог) Тейяром де Шарденом Духом землі, а швейцарцем (психолог) Карлом Густавом Юнгом – архетипом. Автором це поняття трактується як вrostання і злиття життєвої долі кожної людини з долею землі, на якій вона проживає, заповідної землі. Моя доля і доля моєї землі – невіддільні. Втрата такої єдності рівноцінна занепаду етносу, культури, цивілізації загалом. Пам'ятаймо: Дух рідної землі із силою Закону визначає стиль життя, стереотип поведінки людини.

Власне, через те, що людина – плоть від плоті породжена своєю землею, вона не може відмежовуватися від природних умов, у яких з'явилася на світ і сформувалася як особистість. Від землі вона отримує живильні соки, насагу для творчості, інтуїтивні імпульси для духовних пошуків. Словами відомого німця, батька геополітики першої половини минулого століття, Фрідріха Ратцеля це можна сказати так: «Наш розумовий і культурний розвиток, усе те, що ми називаємо прогресом цивілізації, скоріше можна порівняти з ростом рослин... Ми завжди залишаємося пов'язаними із землею, і гілка може рости тільки на стовбурі».

Особливо значущими для розуміння вище сказаного є природно-заповідні території, заповідні ландшафти. Це святі місця, там живе Бог. Там народжуються високі почуття, вільне світосприйняття, там думка сягає найвищих вершин.

Ще з язичницьких часів «заповідні гаї», розміщені поблизу поселень, здебільшого на підвищених місцях, правили слов'янам за храми (гайбог, божниця, святибор тощо). Окремі священні гаї вони називали раєм.

У давньому Києві священним вважався Шулявський (Кадетський) гай на березі річки Либідь. Він був вирубаний у часи громадянської війни, а зараз там – житловий масив. На місці, де знаходиться тепер Києво-Печерська лавра, колись шумів буйною зеленню густий священний гай – обитель київських богів.

Треба усвідомити, що віками освячена заповідна природа має ще багато і по сьогодні неусвідомлених людьми цінностей. Через неповноту та поверховість сучас-

них знань вони не можуть бути виявлені. Багато-що в нашому житті апріорне, знаходиться за межами людського досвіду.

Однією з таких, ще не до кінця усвідомлених суспільством цінностей, є гуманістична, що властива територіям та об'єктам природно-заповідного фонду України, зокрема національним природним та регіональним ландшафтним паркам, в яких охороняються природні та історико-культурні комплекси (Закон України «Про природно-заповідний фонд України»).

У цьому плані особливої уваги заслуговує *гуманістично-ресурсний потенціал заповідних ландшафтів*, який включає природні особливості, що здатні викликати людські почуття, пізнавальний або науковий інтерес, впливати на формування особистості. Тобто це те, що робить людину добрішою і розумнішою. Чільне місце у такому потенціалі (заповідної природи) посідає різноманіття пейзажів, чи краєвидів, як фізіономічне (зовнішнє) відображення ландшафту, багатство видів рослин і тварин. До слова, останнє є індикатором екологічного стану довкілля (збіднене біорізноманіття призведе рано чи пізно до катастрофи).

Втім, що таке ландшафт, зокрема заповідний? – Термін «ландшафт» походить від німецького «*die Landschaft*» і дослівно означає «пейзаж» чи «краєвид». Щодо визначення ландшафту є кілька підходів: ландшафт – природний об'єкт; ландшафт – антропогенний об'єкт; ландшафт як категорія природно-антропогенна. З позиції першого підходу – ландшафт, як природний об'єкт, має три тлумачення: загальне, регіональне і типологічне. Цікавою з цього питання є думка воронезького професора Ф.М. Мількова, який поділяє сучасні ландшафти на змінні людиною, відновлені й первинні (заповідні).

Основоположник вчення про культурний ландшафт О. Шлютер у 20-х роках минулого століття розумів його як продукт сумісної творчості людини і природи. Інший «куль-

турний географ» у Північній Америці Карл Зауер розумів ландшафт як результат трансакції між культурою і навколишнім природним середовищем. Художник Джон Констебль вважав, що ландшафт, як прояв вищих сил, наповнений глибокими моральними значеннями. Однак для того, щоб побачити і зрозуміти моральні цінності ландшафту, необхідно глибоко зануритися в нього на індивідуальному (суб'єктивному) рівні.

Філософське бачення (разом з художнім) ландшафту одним з перших знайшло теоретичне осмислення у Джона Рескіна (1856). «Моральний характер» ландшафту він вбачав у тому, що справжнє отримання насолоди від нього не сумісне з проявами зла, а породжує шляхетні почуття смутку, радості й любові до ближнього. Тобто ландшафт у нього – гуманістична категорія. Саме від цих його ідей і походить сучасний гуманістичний напрям у розумінні ландшафту.

Відтак вивчення гуманістично-ресурсного потенціалу заповідних ландшафтів сприяє гуманізації теперішньої дійсності. Власне, на гуманістичному тлі заповідної природи відбувається, так би мовити, таїнство творення духовності людини, її громадянської позиції, екологічно грамотного світогляду.

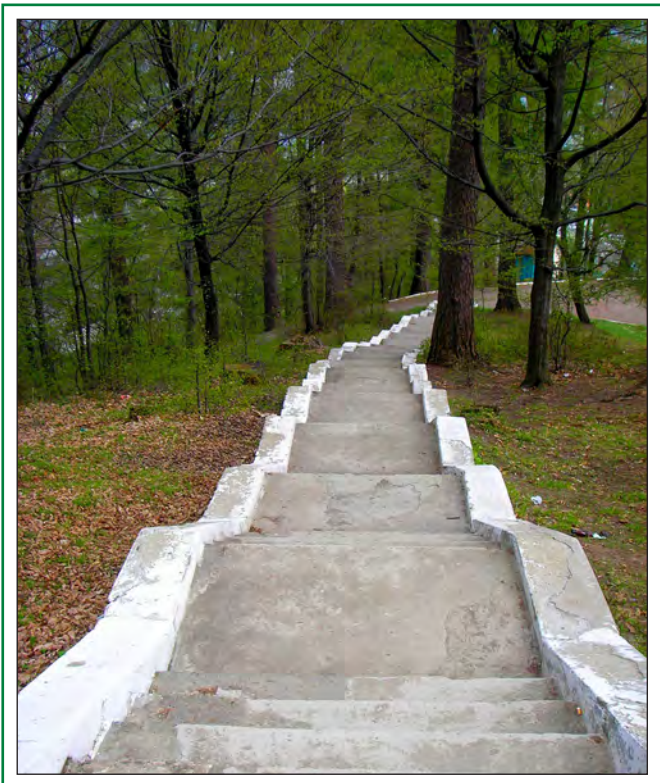
Одним з шляхів подолання нинішнього кризового стану людської душі є пізнавальне освоєння гуманістичних цінностей заповідних ландшафтів, включаючи їх природне різноманіття. Тому одним з основних функціональних завдань соціальних інститутів і владних структур теперішньої України є витворення у людей інтелектуально-гуманістичного світобачення. Таке світобачення (світогляд) передбачає поєднання у людській особистості її моралі і мудрості (як феноменів філософії).

Природа, згідно з пантеїстичним вченням, одухотворена Богом, Природа – це Бог. Раз так, то ми як діти матері-Землі у прямій залежності від її здоров'я, екологічного стану. Відомо, що із втратою рідних, особливо батьків, втрачаємо частку самих себе. Так само, не зберігши біологічний вид чи природний ландшафт, в якому живемо, втрачаємо благополучну перспективу існування свого та своїх нащадків.

Власне, заповідний (національний, етнічний) ландшафт містить у собі високий інформаційно-виховний потенціал (актуал). Він вражає, звеличує... Людина, вбираючи в себе враження від його споглядання, збагачується духовно і розумово. У такому «діалозі» здійснюється, відповідно, інформаційний (інтелектуальний) і духовний (чуттєвий) контакт людини з природою. Досліджено, що у кількісному плані навколишнє природне середовище (заповідний ландшафт) перевищує інформаційний потенціал суспільства на 20 порядків!

Так, дослідники пустині у Феофанії м. Києва (Н. Семеновський, 70-і роки XIX ст.) відзначали, що людина, прибита найтяжчим горем, прийде сюди і, споглядаючи красу навколишньої місцевості, знайде духовне полегшення. Вона відчує незворушний спокій. Бо все тут дихає глибоко святиною. Це справжня чернецька пустинь серед розкішної природи... У ній – ближче до самого Бога. Крім усього того, краса природи лікує людську душу.

Заповідний ландшафт (у класичному розумінні) закарбував пам'ять про минуле, про багатовікову історію, у ньому живі добро, мораль, інтелект. У ньому містяться не тільки викопні ґрунти, спори і пилок рослин, кістки вимерлих тварин геологічного минулого. У ньому – «законсервований» час, дорога у вічність... У ньому – філософія історії.

У заповідному ландшафті сумісно з природними співіснують елементи матеріальної культури, включаючи автентичні сліди історичної життєдіяльності людини (городища, кургани, ділянки археологічного культурного шару тощо). І духовної культури теж! Зазвичай там, де знаходяться і ще збереглися найбільш цінні та мальовничі природні терени, там водночас закодована історична минушина народу, красуються своєю позолотою церковні бані сакральних місць (монастирів), там чути голос наших пращурів.

За твердженням англійського дослідника Арнольда Д. Тойнбі, історію треба не просто читати, розуміти (цього замало!), а й переживати – психологічно (як мовиться – всіма фібрами душі). Так само з почуттям сакральності треба сприймати і переживати заповідний ландшафт!

Професор Джей Еплтон з північної Англії у книзі «Переживання ландшафту» (1975) також доводить, що природний ландшафт, загалом, потрібно не лише споглядати, а й відчувати кожним своїм нервом. А відомий британський географ ХХ ст. Воган Корніш у своїх унікальних працях «Пейзаж і зорові відчуття» (1936), «Красоти пейзажу: географічні дослідження» (1943), досліджуючи естетичні якості ландшафтів Великої Британії, описує свої переживання від перебування у них.

На завершення хочеться поділитися враженнями від службового відрядження (як працівника Мінприроди) у біосферний заповідник «Асканія-Нова». Так, однієї ночі пішов у степ (відвідування заповідної зони з науковою метою законом дозволяється). На початку було якось моторошно, незвично. Сам на сам вночі, наодинці з диким степом. Чомусь довго не сходило сонце. Врешті, підходжу до скіфського кургану. Обережно наближаюсь до прадавнього кам'яного ідола. Його очима на мене дивляться перетерті у порох жорнами історії насельники цих степів: сармати, алани, ..., люди ямноі і катакомбної археологічних культур, ... індо-арії прадавньої Аратті. І враз – викочується (як бочка) багряне сонце. Дух Землі і Всесвіту зішлись на кургані!

Воістину, духовний контакт з непізнаним світом заповідного степу, перевтілення матеріального ества людини в його протилежну субстанцію – вічність. Тільки Богу зрозуміла дика природа! Справді, емпіричне підтвердження філософії І. Канта щодо непізнанності «речі у собі»!

Отже, святилищами, свого роду природними каплицями, де здійснюється дійство духовного єднання (та очищення) сучасної *Homo sapiens* зі світом, що існував, і прийшлим (прийдешнім), та створеною Богом природою – повинні стати (і завжди були, на 0,99 відсотків людської історії – від австралопітеків до перших цивілізацій) заповідні місця дикої природи. За словами класиків філософії, людина вийшла з природи, і тепер, хоч у формі спілкування із заповідними місцями, мусить підтримувати з нею духовний зв'язок, втрата якого призводить до бездуховності (що вже спостерігаємо). Будемо вірити, що наш талан, наш Дух землі ще живі у збережених природних і культурних скарбах національних заповідних ландшафтів.

Заповідна природа – скарбниця високої людської моралі і мудрості. Це життєдайне джерело духовного спокою і божої благодаті, примирення зі світом зла і добра, ненависті і любові. Це святі місця, де здійснюється пошук і вершиться таїнство єднання зі світом неземним, починається дорога до вічності, до Бога.

Іван ШИШКАНИНЕЦЬ,
кандидат сільськогосподарських наук,
заступник директора з наукової роботи
НПП «Зачарований край»,
с. Ільниця Закарпатської області

Національний природний парк «Зачарований край» створено Указом Президента України № 343/2009 від 21.05.2009 р. на місці однойменного регіонального ландшафтного парку, який діяв упродовж 2002-2009 рр.

Територія парку приурочена до центральної частини Вигорлат-Гутинського хребта, передгір'я Східних Карпат, а саме – до хребта Великий Діл, який адміністративно розташований у межах Іршавського району Закарпатської області. Цей масив відділений від інших частин хребта долинами річок Латориця з північного заходу і Боржава з південного сходу. Основними завданнями парку є:

- збереження цінних природних комплексів та історико-культурних комплексів і об'єктів, що знаходяться на його території;
- створення умов для організованого відпочинку, екскурсій та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних комплексів та об'єктів;
- проведення науково-дослідних робіт з вивчення природних комплексів та їх зміни в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи тощо.

Для вирішення наукових та науково-технічних проблем парку створено науково-технічну раду, яка складається з 17 осіб (наказ Держлісагентства України № 413 від 27.06.2019 р.). До неї входять науковці УжНУ та НЛТУ, а також представники: Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства, департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА, органів місцевого самоврядування. У своїй роботі парк керується Проектом організації території (наказ Мінприроди України № 245 від 04.08.2014 р.).

До складу парку входять землі загальною площею 5649 га, надані йому в постійне користування, а також 452 га земель без вилучення (землі ДП СЛАП «Іршава-гродіс»). Таким чином, загальна площа парку становить 6101 га. Територія парку на 96,7% представлена лісовими землями. Питома вага вкритих лісовою рослинністю ділянок досить висока і становить 97,8% площі лісових земель. У породному складі явним домінантом виступає бук європейський (*Fagus sylvatica* L.) – 92%, на другому місці ялина європейська (*Picea abies* L.) – 6,6%, на решту порід припадає 1,4% площі вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок.

З метою регулювання використання земель парку розроблено його функціональне зонування. Відповідно до нього площа заповідної зони становить 1332,1 га (21,8%), площа зон регульованої та стаціонарної рекреації – 1952,6 (32,0%) та 16,1 га (0,3%) відповідно, площа господарської зони – 2800,2 га (45,9%).

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ. Відповідно до Проекту організації території на ревізійний період 2014-2023 рр. рубки головного користування не проектуються. У зв'язку

НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»:

ДЕСЯТЬ РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ

з цим експлуатаційний фонд ялини похідної призначений у суцільну санітарну рубку. План щорічного обсягу природокористування за усіма видами рубок та його середнє фактичне виконання подано у таблиці. Як видно, загальний середній відсоток виконання плану, за основними видами рубок, становить майже 30%.

Основними причинами, які негативно вплинули на виконання природоохоронних заходів, відповідно до Проєкту організації території, є: непогодження проєктів лімітів Мінприроди України у 2014-2016 рр. (2016 р. ліміт затверджено, однак за винятком суцільних санітарних рубок) та поганий санітарний стан похідних ялинових деревостанів, проводити господарські заходи у переважній більшості яких не рентабельно.

Незважаючи на вищесказане, за 2010-2018 рр. рубок формування і оздоровлення лісів та інших рубок, не пов'язаних з веденням лісового господарства, здійснено на площі 360,8 га, у результаті чого заготовлено 10714 м³ ліквідної деревини. При цьому з 2016 р. суцільні рубки у парку не проводяться.

У результаті здійснення господарських заходів проведено лісовідновлювальні роботи на площі 26 га, з яких: лісових культур 11,1 га та природного поновлення 14,9 га. Крім того, проведено сприяння природному поновленню на площі 13,1 га та догляд за лісовими культурами на площі 95,3 га.

Проведення господарських заходів на території парку відбувається з урахуванням вимог статті 39 Закону України «Про тваринний світ». Крім того, у зв'язку з природоохоронним статусом установи, за період 2011-2019 рр. прослідковується тенденція до збільшення орієнтовної чисельності окремих видів хутрових та ратичних тварин.

Так, чисельність козулі європейської (*Capreolus capreolus* L.) зросла з 18 (2011 р.) до 71 ос. (2019 р.), кабана дикого (*Sus scrofa* L.) – з 9 (2011 р.) до 21 ос. (2019 р.), лисиці звичайної (*Vulpes vulpes* L.) – з 9 (2011 р.) до 21 ос. (2019 р.), зайця сірого (*Lepus europaeus transsylvanicus* Matschie) – з 20 (2011 р.) до 40 ос. (2019 р.), білки звичайної (*Sciurus vulgaris* L.) – з 18 (2011 р.) до 50 ос. (2019 р.). Варто відзначити, що працівники державної охорони парку у 2012 р. на оліготрофному сфагновому болоті «Чорне багно» та в його околицях почали спостерігати сліди життєдіяльності бобра європейського (*Castor fiber* L.). Станом на 2019 р. чисельність виду, орієнтовно, представлена 34 ос.

Для поліпшення умов існування окремих видів тварин працівники парку проводять біотехнічні заходи: у лісі встановлюють годівниці, на річках – перепади.

Облік чисельності фонових видів тварин здійснюється переважно в першій декаді лютого методами підрахунку слідів на маршрутах (трансектах). Крім того, проводиться анкетування працівників служби держохорони (інспекторів природно-заповідного фонду). Даний облік є відносним, однак загальну тенденцію щодо чисельності виду простежити можна.

Працівники парку для обліку окремих видів тварин використовують також фотопастки, завдяки яким можна визначити більш достовірно чисельність виду [8]. Для такої специфічної групи як кажани застосовується беткодер [3].

Загалом на території парку зустрічається 63 види тварин, занесених до Червоної книги України, та 10 видів тварин – до Європейського Червоного списку.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. Варто відзначити, що територія парку (його природні комплекси) є цікавою для науковців інших установ. Завдяки їм досліджено ряд окремих питань та висвітлено їх у наукових фахових виданнях та матеріалах конференцій, зокрема: «Особливості міграції та акумуляції важких металів в системі ґрунт-рослина на прикладі заповідника «Зачарований край», Закарпаття» [9], «Міксоміцети букових пралісів та старовікових лісів Національного природного парку «Зачарований край» [1]. Крім того, у 2018 р. на біологічному факультеті УжНУ затверджено тему дисертаційного дослідження «Бріофлора національного природного парку «Зачарований край»».

Що стосується основних напрямків наукової та науково-технічної діяльності парку, які включають і ведення Літопису природи, то станом на 2019 р. вийшов з друку 9 том. Літопис природи є основною формою узагальнення результатів наукових досліджень та спостережень за станом і змінами природних комплексів та об'єктів, виконаних на території установи.

Для проведення досліджень науковцями парку закладено 17 пробних площ, з яких 3 – постійні [5, 14]. Зокрема, на постійній пробній площі № 1 проводиться вивчення структури букового пралісу; № 2 – апробація процесів перетворення чистих середньовікових букових деревостанів у різновікові, з домішкою у складі цінних порід; № 3 – моніторинг за рослинним покривом оліготрофного сфагнового болота «Чорне багно». Інші пробні площі закладені з метою визначення санітарного стану букових деревостанів парку [14]. Крім того, проведено опис локалітету цибулі ведмежої (*Allium ursium* L.) – планується завести паспорт постійної пробної площі [5].

Завдяки підтримці проекту «Збереження Карпатських пралісів» проведено дослідження хижих птахів на терито-

рії парку [5]. Денні хижі птахи представлені 2 видами, сови – 3 видами. Серед денних хижих: частка канюка звичайного (*Buteo buteo* L.) становить 16,1% від загальної чисельності, яструба великого (*Accipiter gentilis* L.) – 6,5%. Серед сов: частка сови сірої (*Strix aluco* L.) – 43,9%, сови довгохвостой (*Strix uralensis* P.) – 25,6%, сичика-горобця (*Glauucidium passerinum* L.) – 7,8%.

Особлива увага приділяється рідкісними видам рослин: проводиться картування червонокнижних видів (складено крапкову карту поширення родини Орхідних (Orchidaceae) [4], спостереження за раритетних видами рослин, яких на території парку нараховується 38 видів, з них до Червоної книги України занесено 29 [6]. Розпочата робота з формування гербарію [5].

Крім ведення Літопису природи, працівники парку результати наукових досліджень висвітлюють у наукових фахових виданнях та матеріалах конференцій, зокрема: «Продуктивність букових деревостанів національного природного парку «Зачарований край»» [13], «Санітарний стан букових лісостанів Національного природного парку «Зачарований край» [14], «Букові праліси Національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження» [11], «Праліси та старовікові ліси Національного природного парку «Зачарований край» мережі Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО» [15], «Раритетні види рослин НПП «Зачарований край»» [6], «Роль грибів у розкладанні деревини в букових пралісах Національного природного парку «Зачарований край»» [10], «Про можливість оптимізації природоохоронної якості лісових ландшафтів НПП «Зачарований край» [2], «Вплив освітлень і прочищення на формування природних букових молодняків Закарпаття» [12]. Хотілося би звернути увагу на те, що переважна більшість публікацій стосується лісівничої тематики досліджень. Проводити більш широкий

На найвищій вершині Вулканічних Карпат – г. Бужорі (1085 м н.р.м.). Зліва – інспектор з охорони природно-заповідного фонду НПП «Зачарований край» Ю. МАТІКО, справа – заступник директора з наукової роботи І. ПИШКАНИНЕЦЬ

Таблиця
**ЩОРІЧНИЙ ОБСЯГ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ
В ТРАНСПОРТНО ДОСТУПНИХ ДІЛЯНКАХ**

Вид рубок	Згідно Проекту організації, га	Середнє фактичне виконання за 2010-2018 рр., га	Відсоток виконання
Рубки догляду	47,8	11,4	23,8
Суцільні санітарні рубки	8,5	2,9	34,1
Вибіркові санітарні рубки	47,9	22,4	46,7
Інші рубки з формування і оздоровлення лісів	2,7	0,1	3,7
Інші заходи з формування і оздоровлення лісів	22,3	0,5	2,2
Загалом	129,2	37,3	28,9

спектр досліджень, які притаманні відповідним установам, немає можливості: відсутні вузькоспеціалізовані працівники (науковці) за основним місцем роботи.

Крім того, працівники наукового відділу щорічно беруть участь у науково-практичних конференціях, семінарах та організують їх. Зокрема у 2017 р., за сприяння Закарпатського ОУЛМГ, науковці парку з працівниками державних лісогосподарських підприємств Закарпатської області провели науково-практичний семінар на тему: «Сучасні підходи з питань збереження біорізноманіття та ведення лісового господарства в рамках підтримки лісової сертифікації».

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ. Рекреаційну діяльність установи обумовлюють: по-перше, вигідне геополітичне розміщення Закарпатської області, що має важливе значення для туризму та рекреаційної галузі у цілому, по-друге, багатство Закарпаття на рекреаційні ресурси. При цьому рекреаційні ресурси парку включають: бальнеологічні, лісові, кліматичні; історико-культурний потенціал та мальовничий географічний ландшафт. Виходи андезитових скель утворюють тут незабутній пейзаж, який приваблює туристів.

Найбільш унікальними та цінними об'єктами парку є: геологічний заказник державного значення «Зачарована долина» (урочище «Смерековий камінь»); гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення оліготрофне сфагнове болото «Чорне багно»; праліси та старовікові букові ліси, які включені до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО [7].

До відповідних унікальних та цінних об'єктів парку прокладено 6 еколого-пізнавальних маршрутів, загальною протяжністю по території парку 46,7 км. Всі маршрути є промаркованими, з них 3 – прознаковані та облаштовані інформаційними стендами.

До геологічного заказника державного значення «Зачарована долина» прокладено 2 маршрути, з сіл Осій та Ільниця (пр. Новоселиця): «ур. Кам'янка– Зачарована долина» – протяжністю 7,2 км; «пр. Новоселиця – Зачарована долина» – протяжністю 1,6 км. З села Осій прокладено також маршрут до водоспаду «Гучали», а саме: «ур. Кам'янка – мінеральне джерело – водоспад Гучали», протяжність складає 3,9 км. Відповідні маршрути промарковані, прознаковані та облаштовані інформаційними стендами.

Інші маршрути є лише промаркованими і беруть початок з с. Підгірне, а саме: «с. Підгірне – ур. Хрести – г. Бужора», протяжність 22 км; «с. Підгірне – Чорне багно – ур. Купінкуватий», протяжність 9 км.; «с. Підгірне – ур. Росоха», протяжність 3 км. З ур. Хрести до букових пралісів прокладено екологічну стежку «ур. Хрести – букові праліси».

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ. Парк також забезпечує організацію екологічної освітньо-виховної діяльності цілеспрямованого впливу на світогляд, поведінку і діяльність населення з метою формування екологічної свідомості та залучення його до збереження природної спадщини. Переважна більшість заходів спрямована на молодь шкільного віку. Зокрема з учнями 4 учнівських (шкільних) лісництв та шкіл Іршавського району (м. Іршава, с. Ільниця) працівники парку проводять наступні акції (заходи): «Допомога птахам взимку», «Година Землі», «Збережемо первоцвіти», «Зустріч птахів», «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Збережу ялинку». Через засоби масової інформації працівники парку інформують про екологічні дати: Всесвітній

Інформаційний стенд на оліготрофному сфагновому болоті «Чорне багно»

день водно-болотних угідь, Міжнародний день лісу, Всесвітній день тварин та ін. Крім того, здійснюються еколого-пізнавальні екскурсії, лекції, бесіди, семінари, практичні заняття на екологічну тематику.

СПІВПРАЦЯ ЗІ ЗМІ. Зазначимо, що з роботою, яка проводиться в установі, можна ознайомитися на сайті парку: www.karpaty.info, а також у соціальній мережі «Facebook». Матеріали на природоохоронну тематику працівники НПП постійно публікують у іршавській районній газеті «Нове життя», регіональній газеті «Новини Закарпаття» та у всеукраїнському екологічному виданні «Природа і суспільство». Сюжети про НПП «Зачарований край» виходять на регіональних телеканалах Тиса-1 та М-Студіо: <http://m-studio.net.ua/u-parku-zacharovaniij-kraj-rozkv%D1%96tli-khizh%D1%96-roslini/>.

Установа також бере активну участь у різних форумах, фестивалях, виставках, зокрема є майже постійним учасником виставки «Тур-євроцентр Закарпаття»

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ. Вагомим здобутком на міжнародній арені є: включення букових пралісів та старовікових лісів парку до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО в 2017 р. [7], а в 2019 р оліготрофне сфагнове болото «Чорне багно» включено до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарська конвенція).

У 2016 р. парк першим в Україні отримав визнання «Європейського товариства дикої природи» (заповідній зоні парку присвоєно рівень «Бронза» – сертифікат строком на 5 років) як частина мережі Європейської дикої природи.

Протягом 2015-2017 рр., у рамках програми «Транскордонна співпраця», НПП брав участь у виконанні проекту «Ліси для суспільства – ліси без бар'єрів». У рамках проекту отримано досвід трансприкордонної співпраці у сфері рекреаційної та еколого-освітньої діяльності.

Варто також відзначити співпрацю з Грайфсвальдським університетом (Німеччина): студенти інституту географії та геології вже декілька років поспіль проводять польову практику з геологічних та біогенних досліджень ґрунтів.

ФІНАНСУВАННЯ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. Фінансування заходів для утримання парку здійснюється за рахунок загального та спеціального фондів. Кошторисом доходів і видатків із загального фонду передбачені асигнування: на оплату праці; нарахування на

оплату праці; предмети, матеріали, обладнання та інвентар; оплату послуг; видатки на відрядження; оплату електроенергії. Зауважимо, що асигнування з загального фонду покривають повністю оплату праці та нарахування на оплату праці, а все інше – частково (покривається зі спеціального фонду). Наповнення спеціального фонду відбувається від додаткової господарської діяльності, в основному завдяки проведенню природоохоронних заходів: рубок формування та оздоровлення лісів. У зв'язку з тим, що парк у першу чергу є природоохоронною установою, спеціальний фонд є не значним (виходячи з обсягів проведення природоохоронних заходів).

Матеріально технічна база з часу створення частково поліпшилася. Заслугує вдячності підтримка громадської організації «Українське товариство охорони птахів»: нам передано два мотоцикли марки «Хонда», оргтехніку, біноклі, фотопастки, GPS.

У найближчих планах заплановано власними силами реконструювати приміщення для конференц-залу в адмінбудинку установи та візит-центр в ур. «Кам'янка» (на місці так званого «незавершеного будівництва»).

Доцільно також згадати подію, яка пов'язана зі зміною меж парку. 11 квітня 2019 р. Президент України підписав Указ «Про зміну меж території Національного природного парку «Зачарований край»». До території парку погоджено включити 4350,4 га земель, що вилучаються у державного підприємства «Довжанське лісомисливське господарство». Зауважимо, що відповідно до «Програми перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006-2020 рр.» передбачалося створення Національного природного парку «Зачарований край» на площі 12,5 тис. га. Таким чином, площа парку з приєднаною територією лише наблизиться до проєктованої, і буде становити 10451,4 га.

Символічно, що працівники парку не забувають видатних науковців краю, ініціаторів його створення. Одним з таких науковців був професор Василь Іванович Комендар, якому з нагоди 10-річчя парку встановлено пам'ятну дошку на адмінбудинку установи.

Отож, незважаючи на те, що перше десятиріччя для такої установи – це не великий відрізок часу, однак певні напрацювання та досягнення вже стають історією. Фундамент, так би мовити, для подальшої розбудови закладений...

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудка І.О., Кривомаз Т.І. Міксоміцети букових пралісів та старовікових лісів Національного природного парку «Зачарований край» (Українські Карпати) // Біологічні студії. – 2013. – Том 7 / №2 – С. 107-118.
2. Кічура А.В. Про можливість оптимізації природоохоронної якості лісових ландшафтів НПП «Зачарований край» // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Основні проблеми й тенденції подальшого розвитку лісового господарства в Українських Карпатах». – Івано-Франківськ: НАІР, 2018. – С. 216-223.
3. Літопис природи Національного природного парку «Зачарований край». – Т. VI. – Ільниця, 2016. – 115 с.
4. Літопис природи Національного природного парку «Зачарований край». – Т. VIII. – Ільниця, 2018. – 137 с.
5. Літопис природи Національного природного парку «Зачарований край». – Т. IX. – Ільниця, 2019. – 179 с.
6. Лутак В.В. Раритетні види рослин НПП «Зачарований край» // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження

Глобальної стратегії збереження рослин: матеріали V міжнародної конференції (25-28 червня 2018 р., Херсон, Україна). – Херсон: ФОР Вишемирський В.С., 2018. – С. 56-58.

7. Покин'єчереда В.Ф., Проць Б.Г., Беркела Ю.Ю. Підсумок другого етапу номінування букових пралісів і старовікових лісів України до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО // Десятиріччя створення об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»: історія, стан та проблеми впровадження інтегрованої системи менеджменту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 26-29 вересня 2017 року) [Гамор Ф.Д. (відп. ред.)]. – Львів: СПД Кичма І.В., 2017. – С. 255-264.

8. Потіш Л.А., Гіга Є.М. Використання фотопастки для фауністичних досліджень: перші результати // Стан і перспективи природокористування в сучасних умовах: матеріали IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 травня 2019 року, м. Ужгород). – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. – С. 28-32.

9. Симканич О.І., Сухарев С.М. Особливості міграції та акумуляції важких металів в системі ґрунт-рослина на прикладі заповідника «Зачарований край», Закарпаття / О.І. Симканич, С.М. Сухарев // Наук. вісник Ужгород. ун-ту (сер. хімія). – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. №2 (28). – С. 99-102.

10. Чернявський М.В., Гребеняк Г.В. Роль грибів у розкладанні деревини в букових пралісах Національного природного парку «Зачарований край» Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень: матеріали Другої міжнар. наук.-практ. конф. (24-25 квіт. 2015 р., смт Путило, Чернівецька обл., Україна) / наук. ред. І.В. Скільський, А.В. Юзик; М-во екології та природ. ресурсів України, Нац. природ. парк «Черемоський» та ін. – Чернівці: Друк Арт, 2015. – С. 242-245.

11. Чернявський М.В., Шишканинець І.Ф., Піняшко І.М., Мочан В.І. Букові праліси Національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження // Десятиріччя створення об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»: історія, стан та проблеми впровадження інтегрованої системи менеджменту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 26-29 вересня 2017 року) [Гамор Ф.Д. (відп. ред.)]. – Львів: СПД Кичма І.В., 2017. – С. 373-381.

12. Шишканинець І.Ф. Вплив освітлень і прочищень на формування природних букових молодняків Закарпаття / І.Ф. Шишканинець // Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків: УкрНДІЛГА, 2015. – Вип. 127. – С. 53-64.

13. Шишканинець І.Ф. Продуктивність букових деревостанів у Національному природному парку «Зачарований край» / І.Ф. Шишканинець, В.Г. Мазепа, В.І. Мочан // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.1. – С. 128-133.

14. Шишканинець І.Ф. Санітарний стан букових лісостанів Національного природного парку «Зачарований край» / І.Ф. Шишканинець // Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків: УкрНДІЛГА, 2016. – Вип. 128. – С. 83-88.

15. Шишканинець І.Ф., Чернявський М.В., Феннич В.С., Лутак В. В. Праліси та старовікові ліси Національного природного парку «Зачарований край» мережі Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО // Стан і перспективи природокористування в сучасних умовах: матеріали IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 травня 2019 року, м. Ужгород). – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. – С. 119-123.

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ УЖАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів

До найважливіших історичних передумов для створення сучасного Ужанського національного природного парку належить організація в 1908-1913 роках угорськими лісівниками, у верхів'ї басейну р. Уж, буково-ялицевих резерватів «Тихий» та «Ясінь», які, за ініціативою відомих чеських природодослідників А. Златніка та А. Гіліцера (Стойко, Копач, 2012), у 1932 році суттєво розширено (резерват на горі Кременець – «Ясінь» – до 559,9 га, а резерват «Тихий» – до 110,3 га).

Наступним важливим кроком у збереженні цих унікальних природних екосистем є створення на їх базі, згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 28 жовтня 1974 року № 500, ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Стужиця», площею 2592 гектари.

Створення угорськими та чеськими природодослідниками перших резерватів у Карпатах та затвердження урядом радянської України заказника «Стужиця», з метою збереження на українському прикордонні пралісових екосистем, дало насамперед можливість сформувавши трилатеральний українсько-словацько-польський біосферний резерват «Східні Карпати та включити стужицькі букові праліси до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

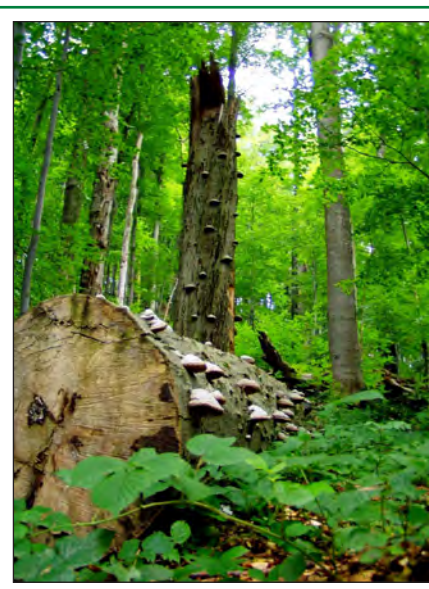
Варто нагадати, що у цьому процесі важлива роль належить Карпатському біосферному заповіднику (Гамор, 2013). А найкращою ілюстрацією для цього можуть послужити цитати із офіційних документів, зокрема звернення Міністра охорони навколишнього природного середовища України Юрія Щербака до Кабінету Міністрів Української РСР (Гамор, Беркела, 2011).

Так, у листі від 4 листопада 1991 року Міністр пише: «З метою збереження спільними зусиллями неповторних природних цінностей міжнародно-

го значення на територіях, прилеглих до державних кордонів України, Республіки Польща і Словацької Республіки, грунтуючись на принципах рівності і незалежності та керуючись дорученням Ради Міністрів Української РСР від 27 грудня 1988 р. № 12041/23, Мінприроди України, разом з відповідними міністерствами і відомствами, Закарпатським облвиконкомом проведена підготовча робота по створенню першого в Європі міжнародного біосферного заповідника в Східних Карпатах.

Міністрами охорони навколишнього середовища трьох країн 27.09.1991 р. в м. Устшики Дольні (Польща) підписаний Протокол про співробітництво в створенні заповідника, де передбачений механізм спільних дій з цього питання на завершальному етапі.

Вхід до адмінбудівель
Ужанського НПП (смт Великий
Березний Закарпатської області);
буковий праліс
(заповідний масив Стужиця)

На п'єдесталі – посланець з космосу (1866 р.), найбільший у Європі метеорит (с. Княгиня Велико-Березнянського району Закарпатської області); інформаційний знак на Ужоцькому перевалі; праліси – найцінніший спадок минулого

Зокрема, до підписання міжурядової угоди про створення спільного біосферного заповідника кожна із сторін спільно з національними комітетами по Програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера» після погодження зі своїми урядами підготують необхідні матеріали по створенню на своїх територіях біосферних заповідників і самостійно звернуться до ЮНЕСКО для їх реєстрації і включення в міжнародну мережу біосферних заповідників.

Після цього на базі трьох національних біосферних заповідників буде створено міжнародний біосферний заповідник.

Для виконання цієї вимоги з боку України пропонується перетворити існуючий Карпатський державний заповідник в біосферний, з включенням до його складу республіканського заказника «Стужиця»...

Інформуючи про роботу по створенню міжнародного біосферного заповідника, який буде мати велике значення в справі розвитку міжнародного співробітництва незалежної України по охороні унікальної і єдиної екосистеми Східних Карпат, просимо Вас доручити: Держкомдеревпрому, Академії наук України разом з Мінприроди України та Закарпатським облвиконкомом підготувати і вирішити в установленому порядку виділення навколо заповідника, в т. ч. заказника «Стужиця», зони для проведення наукових досліджень і встановлення моніторингу із збереженням на ній традиційної господарської діяльності та охоронної зо-

ни із забороною на ній діяльності, що шкідливо може впливати на охорону екосистем заповідника. Встановлення зони проводиться без вилучення у землекористувачів.

Академії наук України внести до Секретаріату Організації Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО) пропозиції про включення Карпатського державного заповідника до міжнародної мережі біосферних заповідників.

11 листопада 1991 року Кабінет Міністрів Української РСР (доручення за № 21423/14) підтримав ці пропозиції і доручив відповідним міністерствам і відомствам та Закарпатському облвиконкому підготувати необхідні рішення.

Відповідно до цього доручення, з метою збереження типових природних екосистем, контролю за навколишнім середовищем в зоні Карпат, наказом об'єднання «Закарпатліс» та Закарпатського обласного комітету по охороні природи від 18.11.1991 р. № 50-42, створено на базі Карпатського державного заповідника і Державного ландшафтного заказника «Стужиця» Карпатський біосферний заповідник площею 38930 га.

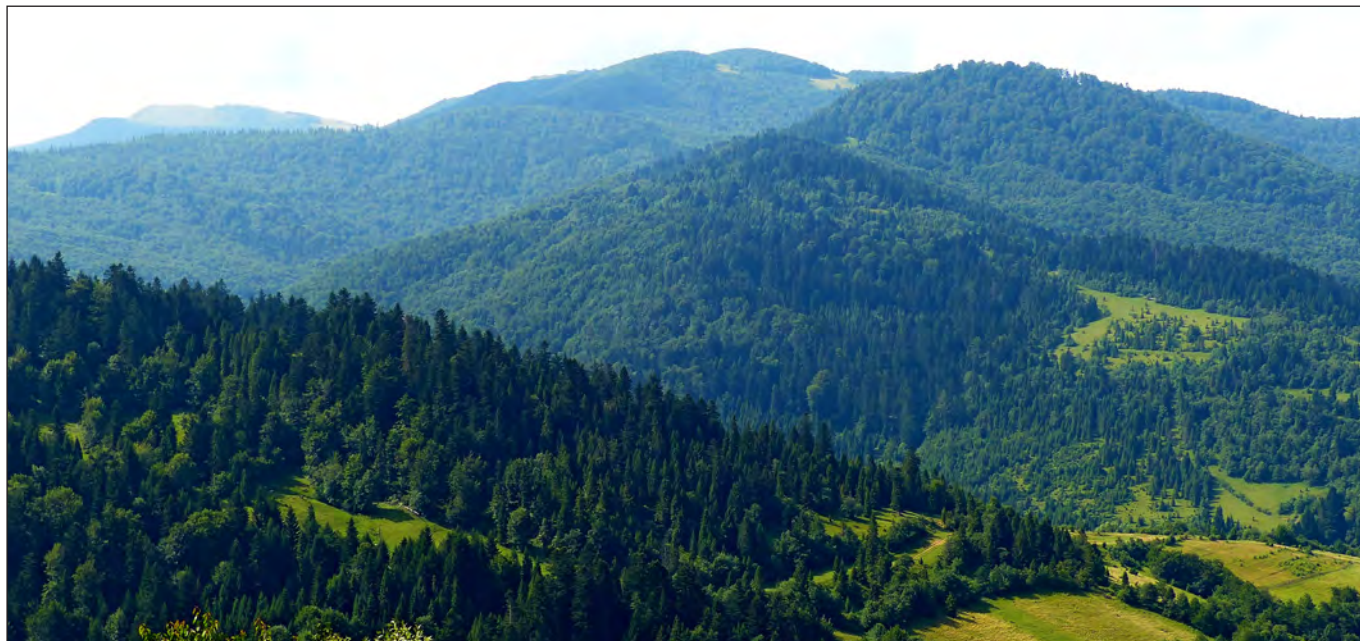
По-друге, доручено директору Карпатського державного заповідника Ф.Д. Гамору у місячний термін подати національному комітету України по Програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера» необхідні матеріали для реєстрації біосферного заповідника у секретаріаті ЮНЕСКО.

По короткому часі, 16 грудня 1991 року, у листі № 9-1/2-3-617 до Кабінету Міністрів України, Міністр Ю. Щербак пише: «З метою збереження унікальних природних комплексів Карпат і проведення в цій зоні багаторічних екологічних і біоценологічних досліджень, контролю за навколишнім природним середовищем з метою прогнозу можливих змін та на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 11.11.91 р. № 21423/14 Академія наук України, Мінекономіки України, Держдеревпром України і Закарпатський облвиконком підтримали внесені Мінприроди України пропозиції і висловились за утворення Карпатського біосферного заповідника на базі Карпатського державного заповідника.

Для забезпечення виконання покладених на біосферний заповідник завдань щодо проведення моніторингу об'єднанням «Закарпатліс» разом з органами Мінприроди України визначені межі буферної зони та зони традиційного господарювання Карпатського біосферного заповідника, землі яких не вилучаються у землекористувачів і режим їх використання не змінюється.

З урахуванням цього загальна площа біосферного заповідника буде становити 38930 гектарів, в т.ч. заповідної зони – 19278 гектарів, буферної зони – 11581 гектарів, зони традиційного господарювання – 8071 гектарів.

Національним комітетом України з Програми «Людина і біосфера» підготовлені відповідні документи щодо реєстрації Карпатського біо-

сферного заповідника в Секретаріаті ЮНЕСКО.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України просить Кабінет Міністрів України підтримати подане клопотання для подальшого звернення у Секретаріат ЮНЕСКО».

Кабінет Міністрів України 31 грудня 1991 року погодив створення Карпатського біосферного заповідника без додаткового вилучення земель у землекористувачів.

На підставі цього, Указом Президента України «Про біосферні заповідники в Україні» від 26 листопада 1993 року затверджено Карпатський біосферний заповідник на площі 38930 гектарів (у тому числі 19989 га заповідної зони), до складу якого увійшли і території нинішнього Ужанського національного природного парку (4250 га).

У цьому Указі Президента України було також записано: «Міністерству охорони навколишнього природного середовища України разом з Міністерством закордонних справ України і Академією наук підготувати матеріали, необхідні для підписання Угоди з Республікою Польща та Словацькою Республікою про створення міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». Ця частина Указу Президента України до цього часу так і не виконана.

Важливу роль у створенні міжнародного біосферного резервату відіграла створена міністрами трьох країн Координаційна рада, до скла-

ду якої увійшли провідні науковці та представники природоохоронних міністерств України, Словаччини та Польщі (Гамор, 1991). Від України до її складу входили також директор Карпатського державного заповідника Ф.Д. Гамор, професори В.І. Комендар та С.М. Стойко, перший заступник начальника держуправління Мінприроди України І.П. Негря, заступник генерального директора виробничого об'єднання «Закарпатліс» І.І. Печер та заступник директора Жорнавського ліскокомбінату О.С. Іванів.

Перше засідання цієї Ради, яке розробило стратегічні напрямки створення та діяльності міжнародного біосферного резервату у Східних Карпатах, пройшло 10-11 грудня 1991 року на базі Карпатського державного заповідника у м. Рахів. Серед проблем, які тут обговорювалися, було і питання: а що принесе жителям Карпатського регіону створення міжнародного біосферного резервату?

У цьому контексті важливим для розвитку Ужанського національного природного парку є й той факт, що на підставі номінації, підготовленої адміністрацією Карпатського біосферного заповідника, у 2007 році до складу Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» включено також і праліси Стужиці та Ужка площею 2592 (ядрова зона) та 3615 га буферної зони.

Додамо також, що за дорученням в.о. Міністра екології та природних ресурсів України С.І. Курикіна (лист від 9.12.2015 р.) робоча група Карпатського

біосферного заповідника як провідної установи з управління об'єктом Всесвітньої спадщини букових пралісів, під керівництвом Ф.Д. Гамора, провела комплекс робіт із оцінки стану Стужицької частини об'єкта Всесвітньої спадщини, опрацювання картографічних матеріалів та уточнення його меж.

Ця робота стала важливим кроком для збереження цієї частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Загалом, створення на базі транскордонного українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати», Ужанського національного природного парку, включення його масиву «Стужиця-Ужок» до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є важливим для збереження природних та культурних цінностей, впровадження в цьому регіоні стратегії сталого розвитку та поглиблення міжнародної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф.Д. Міжнародний біосферний заповідник у Східних Карпатах (інтерв'ю взяв В.Покин'єреда). // Зоря Рахівщини, 25 грудня 1991 р.
2. Гамор Ф.Д., Беркела Ю.Ю. Збірник нормативно-правових документів з питань діяльності Карпатського біосферного заповідника. – Мукачево: Карпатська вежа, 2011. – 356 с.
3. Гамор Ф. Транскордонна природоохоронна співпраця поглиблюється. // Зелені Карпати. 2013, № 1-2 (37-38). – с. 27-29.
4. Стойко С., Копач В. Сторіччя створення пралісових резерватів в Українських Карпатах. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 60 с.: іл.

ГЕОПАРК «КАМ'ЯНКА» – ТАЄМНИЧА СКРИЖАЛЬ ПРИРОДИ

*Віталій ВАЩЕНКО,
начальник геологозйомочної партії;
Ігор ТУРЧИНОВ,
геолог I категорії;
Львівська геологорозвідувальна експедиція,
ДП «Західукргеологія»;
Лариса ГЕНЕРАЛОВА,
доцент, кандидат геологічних наук,
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

Геопарк «Кам'янка» (природний комплекс долини р. Кам'янка) розташований у Сколівському районі Львівської області і охоплює басейн р. Кам'янка, яка є правою притокою р. Опір, допливу р. Стрий. Від залізничної станції Сколе відстань до гирла р. Кам'янки по дорозі – 5 км. За наявністю об'єктів, кожен із яких заслуговує на статус геологічної пам'ятки, цей унікальний район Карпат утворює окремих геопарк, який є частиною Національного природного парку «Сколівські Бескиди». Геопарк знаходиться під охороною, перебування на його території платне.

У загальному геотектонічному плані територія геопарку є складовою зовнішньої частини Складчастих Карпат на їх зчленуванні із Передкарпатським прогином. Зовнішню частину складають структури найпротяжнішої у Карпатах тектонічної одиниці, відомої у геологічній літературі під назвою Скибова зона. Цю назву вона отримала від польських геологів за аналогією зовнішнього вигляду другорядних структур, що складають цю зону, зі скибами ґрунту, які утворюються під час розорювання.

Скибова зона, у свою чергу, є складовою величезного Карпатського тектонічного мегапокриву. Порооди, що його складають, зірвані, у процесі Альпійського тектогенезу, зі свого субстрату і на значну відстань (перші сотні км) пересунуті на північний схід, зайнявши сучасне географічне положення. Тіло Скибового покриву утворюють сім скиб із власними назвами. У загальних рисах скиби представляють південно-західні крила антикліналей, які у результаті насунного процесу були розірвані по осі і насунулися одна на одну, перекривши північно-східні крила. Геопарк охоплює невеликий фрагмент Сколівської скиби.

Структури Скибового покриву складають флішові утворення¹ пізньокрейдового-ранньоміоценового часу, абсолютний вік яких від 75 до 25 млн років. Це стрийська, ямненська, манявська, вигодська, бистрицька та менілітова (кросненська) світи.

Скибовий покрив у північно-східному напрямку тектонічно перекриває Внутрішню зону Передкарпатського прогину, на якій він насунутий на перші десятки кілометрів. Ця зона прогину також має загальну складчасто-покривну будову і складається із двох підзон покривного характеру – Бориславсько-Покутської та Самбірської. Тіла обох підзон виповнюють моласові утворення², представлені потужною піщано-глинистою, часто засолоненною товщею, що вміщує промислові поклади кам'яної і калійної солей.

Геопарк «Кам'янка» територіально охоплює басейн одноїменної ріки. У його межах простежуються фрагменти Сколівської скиби. За характером залягання порід стрий-

1. Глибоководні осадові утворення каламутних (турбідних) потоків, для яких притаманна різноритмічна будова.

2. Моласа – відносно м'які, переважно карбонатні сіро- та строкатоколірні субконтинентальні відклади передгірських прогинів.

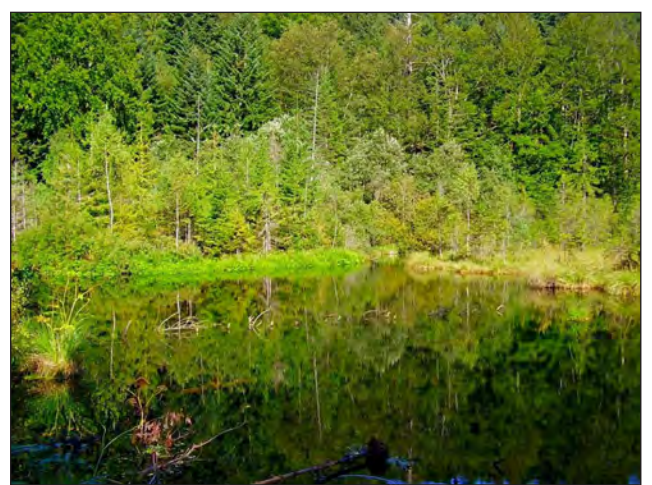

ської-менілітової світ ця ділянка скиби різко відрізняється від інших. Майже горизонтальне залягання товщ, що не є характерним для Зовнішніх Карпат, у сукупності із неотектонічними і ерозійними процесами сприяло утворенню інтенсивно розчленованого рельєфу із комплексом специфічних макро- і мікроформ. На вододілах височать скелі, утворені масивними пісковиками верхньопалеоценової ямненської світи (60-55 млн р.). Схили, що покриті чохлам голоценових делювіальних і делювіально-колювіальних відкладів, ускладнені сучасними зсувами. Днища потоків заповнені крупнобриловими відкладами водно-кам'яних сельових потоків. У бортах та руслах водостоків, у представних природних розрізах, демонструється характер літолого-текстурних особливостей флішу цієї частини Карпат.

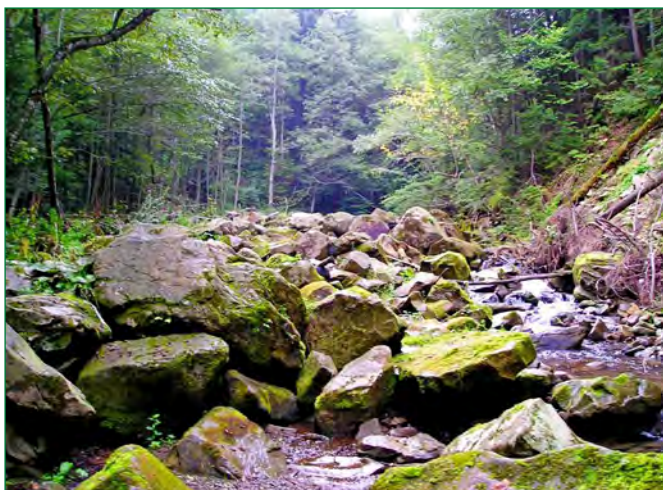
Ландшафт басейну р. Кам'янка настільки мальовничий навіть для краєвидів зелених Карпат, що ця ділянка приваблює тисячі туристів. Тут, у межах відносно невеликої території, зосереджений ряд природних пам'яток (скелі, печери, водоспади, зсуви, мінеральне джерело), які мають як естетичну, так і наукову цінність.

Від самого гирла р. Кам'янка ґрунтова дорога йде уздовж лівого схилу долини, яка має U-подібний, трапецієвидний поперечний профіль. Плоске днище завширшки 50-60 м засипано алювіальним галечником. За кілометр вище гирла у правому схилі долини, за 100 м від русла, спостерігаються сучасні одноярусні блокові осуви із крутими (40-45°) стінками ковзання, заввишки 5-6 м. Зсуви розвинуті у смугі розповсюдження дрібноритмічного піщано-глинистого флішу стрийської світи.

У руслі першого правого притоку р. Кам'янка, за 100 м вище його гирла, протягом 150 м відслонюються породи стрийської світи, які є типовими для цієї частини Карпат.

Трапецієподібний поперечний профіль долини р. Кам'янка, вище гирла потоку Лужки; сучасні блокові зсуви у смугі поширення відкладів стрийської світи; воднокам'яний сель, що виповнює річище Кам'янки; правий борт р. Кам'янка; озеро «Гірське око» (Журавлине); каскад водоспадів, р. Кам'янка; вказівник об'єкта «Водоспад Кам'янка»

За 350 м вище першого правого притоку, напроти першого моста, на лівому схилі р. Кам'янка із трищівуватих порід стрийської світи, на контакті її з пісковиками ямненської світи, витікає джерело слабо мінералізованої води. Дебіт джерела змінюється у залежності від кількості атмосферних опадів від 0,01 до 0,1 л/сек. Вода чиста, гідрокарбонатно-кальцієва, із слабо підвищеною мінералізацією, приємна на смак, із запахом сірководню.

Вище джерела поперечний профіль долини р. Кам'янка стає каньйоноподібним, виразно асиметричним. На крутому лівому схилі спостерігаються осувно-обвальні процеси, а річище заповнено крупнобриловими утвореннями, типовими для водно-кам'яного села.

Завершується сіль у нижній течії р. Кам'янка одним із найцікавіших об'єктів геопарку – каскадом мальовничих водоспадів, утвореним внаслідок субгоризонтального залягання міцних і стійких до ерозії пісковиків верхньопалеоценової ямненської світи (55 млн р.).

За 100 м вище водоспаду долина р. Кам'янка різко розширюється, стає коритоподібною із ідеально рівним дном шириною до 250 м. Річище ріки, яке врізано всього на 1 м у дніще, інтенсивно меандрує у ньому. Такий характер рельєфу цієї ділянки унікальний для Скибових Карпат. Він зумовлений тим, що породи верхньокрейдово-нижньопалеоценової стрийської світи (75-60 млн р.) утворюють склепінну частину крупної складки, подібної до брахіантукліналі³ із субгоризонтальним заляганням порід. Крила брахіскладки мають кути нахилу до 10°. На обох відносно пологих схилах долини, складених дрібноритмічним флішем стрийської світи, відбуваються сучасні осувні процеси.

За 500 м вище водоспаду добре протоптана стежина (вгору по правому схилу) веде до мальовничого гірського озера діаметром близько 150 м з темною, майже чорною водою. Воно має різні назви – Гірське око, Мертве, Журавлине. Утворилося воно в тилевій частині осувного блоку, що перекрив русло невеличкого правого притоку р. Кам'янка.

За 300 м вище початку стежин на озеро Журавлине долина р. Кам'янка врізається у масивні пісковики ямненської світи, які залягають тут субгоризонтально і формують східне крило брахіскладки. Долина знову набуває вигляду ущелини із урвистим правим схилом.

3. Брахіантукліналь – антуклінальна (куполоподібна) складка, шарнір якої швидко заглиблюється у протилежних напрямках.

За 100 м нижче гирла правого допливу р. Кам'янка потоку Лужки, на 50 м вище по правому схилу, у промоїні на старій дорозі, розкрита лінза дрібногалькових конгломератів. Галька представлена переважно погано обкатаними уламками екзотичних⁴ порід – білим кварцем, зеленими філітами рифею (1 млрд р.), вапняками юри (160-140 млн р.). Ця лінза є результатом діяльності глибоководних палеоценових грязьово-кам'яних (дебрисних) потоків.

З правого борту р. Кам'янка, від гирла п. Лужки, відкривається чудова панорама на трапецієподібну (U-подібну) поперечну долину із симетричними схилами, яка простежується впритул до центру однойменного села.

За 250 м вище гирла п. Лужки, на лівому борту р. Кам'янка, відслонюється товща зелено-сірого дрібноритмічного флішу, яка характерна для нижньоеоценової манявської світи (54-50 млн р.) центральної частини Скибових Карпат. Підшва шарів алевролітів насичена біогліфами – відбитками слідів життєдіяльності глибоководних хробаків. Це типова ознака для флішових утворень еоценового часу.

Вище по долині, у правому схилі р. Кам'янка, спостерігаються окремі відслонення сірих грубошаруватих пісковиків середнього еоцену (50-42 млн р.), типових для відгодської світи цієї частини Карпат. Кут нахилу порід – до 10°, що показово відобразилося у мікроформах рельєфу.

У центрі с. Кам'янка височить дерев'яна двоглава, двозрубна церква – чудовий зразок галицької школи народної архітектури.

На правому схилі долини р. Кам'янка, у промоїнах, відслонюються зелені аргіліти, характерні для верхньоеоценової бистрицької світи (42-37 млн р.). Смуга поширення глинистої товщі цієї світи супроводжується інтенсивним процесом сучасного зсувоутворення.

На південній околиці с. Кам'янка у руслі ріки бистрицька світа спостерігається майже у безперервних відслоненнях. Товща тонкоритмічного перешарування аргілітів і скремнілих алевролітів при субгоризонтальному заляганні порід утворює каскади невисоких (до 0,5 м) порогів. На верхній поверхні алевролітових прошарків спостерігаються чіткі знаки брижів течії.

У центрі села, на правому борту р. Кам'янка, вище осувів у бистрицькій світі, майже на вододілі, у штучному підрізі схилу розкрита пачка темних плитчастих силіцитів нижнього кременевого горизонту. Він є головним маркером. Екзотичні – відсутні у будові флішових Карпат породи.

**Ущелина р. Кам'янка,
утворена масивними пісковиками ямненської світи;
урвистий лівий борт р. Кам'янка, утворений
масивними пісковиками ямненської світи;
U-подібний поперечний профіль долини р. Кам'янка;
церква у с. Кам'янка;
відслонення бистрицької світи;
пам'ятний знак січовим стрільцям**

куючим горизонтом у Скибових Карпатах. Нижній кременевий горизонт залягає у нижньооліоценовій частині менілітової світи (37-33 млн р.) і складається переважно із чергування пакетів темних (до чорних) плитчастих кременів та зкрем'янілих мергелів масивної і смугастої текстури. У ньому присутні також пісковики, аргіліти, алевроліти, зрідка туфіти і діатоміти.

Кремені за своїма фізичними властивостями різко відрізняються від підстелюючих аргілітів бистрицької світи. При моноклинальному заляганні товщ із невеликим їх нахилом на південний захід це сприяло утворенню куесто-подібного рельєфу.

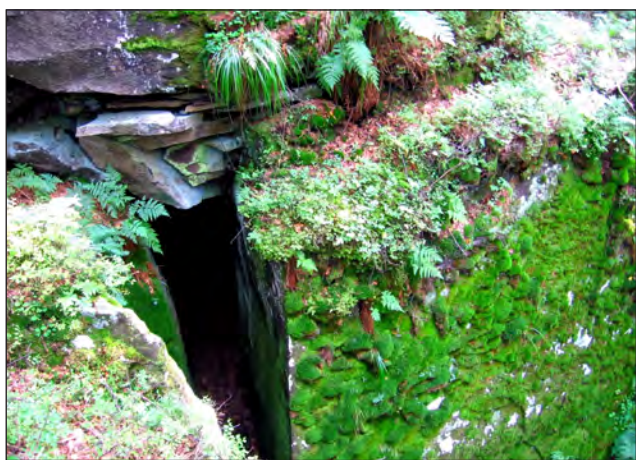
Розріз менілітової світи, вище нижнього кременевого горизонту, представлений перешаруванням чорних листуватих аргілітів з лінзоподібними прошарками світло-сірих пісковиків та алевролітів. Чорний колір аргілітів зумовлений насиченістю їх вуглефікованим рослинним детритом. Лінзи пісковиків є результатом діяльності високощільних турбідних (каламутних) потоків.

Для смуг поширення менілітової світи характерний активний розвиток блокових зсувів, активізація яких пов'язана з надлишковим зволоженням під час літніх злив. Такі зсуви з класично проявленими складовими (стіжки відриву, зсувні ступені, горби випинання) розвинуті на обох схилах р. Кам'янка у смугі поширення менілітової світи.

За бажанням, за 300 м вище гирла верхнього правого складового, у руслі потоку можна продивитися майже безперервні відслонення товщі менілітової світи, яка залягає субгоризонтально.

Унікальні форми рельєфу спостерігаються на правому вододілі р. Кам'янка – на хребті Ключ і на його південно-західному схилі. Тут максимально поширена потужна (до 200 м) товща масивних пісковиків ямненської світи. На вододілі, бронюючи його, пісковики залягають майже гори-

Ерозійні останці ямненських пісковиків на хр. Ключ; вхід до однієї з тріщинних печер; р. Кам'янка. Основний водоспад заввишки 5 м; вказівник на джерело мінеральної води; своєрідні форми звітрювання у масивних пісковиках; пороги, утворені алевролітами бистрицької світи; каньйон-розкол на хребті Ключ; печера Пілігрим. Вертикальна ділянка

зонтально. Внаслідок вибіркової ерозії тут утворилися своєрідні форми рельєфу – типові ерозійні останці, що мають вигляд мальовничих скель висотою до 20 м. Еолова діяльність надала їм своєрідні, інколи химерні форми.

Від вододілу майже до підосви південний схил хребта Ключ броньований ямненськими масивними пісковиками, які перебивають піщано-глинистий (із перевагою глинистої складової) фліш стрийської світи. Кут нахилу порід обох світ (до 15°) співпадає із кутом нахилу схилу. Водонасиченість глинистих порід на контакті обох світ спровокувала інтенсивний розвиток гравітаційних блокових зсувів. Це закономірно викликало утворення системи тріщин у масивних пісковиках, їх розкриття та сповзання цілих блоків порід вниз по схилу, що, у свою чергу, призвело до утворення низки цікавих природних об'єктів – тріщинних печер, каньйонів-розколів, скель, останців.

Подекуди скелі, що зсунулися по схилу, утворюють мальовничі групи, які мають метафоричні назви (Острів Пасхи, Ігротека та інші).

Система печер розташована на північний схід від озера. Від основної дороги до неї веде закинута лісовозна дорога, яка поступово змінюється стежкою. Майже під самим вододілом, серед дерев, перед очима постає група скель, під якими і знаходяться печери.

Печери у пісковиках ямненської світи виникли не так, як більшість печер на Землі (внаслідок розчинення водою гірських порід), а, як було вказано раніше, мають гравітаційне походження. Вони утворилися в результаті осуви блоків палеоценових пісковиків вздовж схилу хребта під дією сили тяжіння, що призвело до розкриття тріщин у них. Печерні системи зазвичай приурочені або до однієї великої тріщини, або до системи взаємно перпендикулярних тріщин. Рідше зустрічаються багатоярусні, складно побудовані лабіринтові системи розкритих тріщин із загальною протяжністю до декількох сотень метрів (печера Прохідний двір). Головні напрямки тріщин на хребті

Таблиця

МОРФОМЕТРИЧНІ ДАНІ НАЙБІЛЬШИХ ПЕЧЕР ХРЕБТА КЛЮЧ

Назва печери	Загальна довжина, м	Глибина, м
Прохідний Двір	520	40
Пілігрим	175	20
Сімох Кажанів	135	34
Веселка	120	22
Трьох Кажанів	102	20
Ведмежа	92	10
Льодова	75	21
Дупло	52	10

Ключ: 355-5°, 45-60°, 120-135°. Всього на хребті Ключ обстежено більш ніж 20 печер, довжиною від 5 до 520 метрів та глибиною від 1 до 40 метрів. У найбільших з них спелеологами Львівського спелеоклубу «Циклоп» проведені детальні дослідження та топографічна зйомка. Морфометричні дані цих печер подані у таблиці.

Входи до печер спостерігаються у стінках каньйонів-розколів або на дні западин. Основна форма печерних ходів – вертикальні щілини з рівними стінами шириною від 0,2 до 5 м і висотою до 10-15 м. Стелю ходів утворюють блоки пісковика, що залягають вище, або заклинені брили породи. Іноді ходи-тріщини розділені такими брилами на декілька поверхів. У печерах спостерігаються вертикальні ділянки висотою до 20 м, які можна подолати лише за допомогою альпіністського спорядження.

Тому, хоча входи до печер вільні, і вони не дуже протяжні, ми не рекомендуємо відвідувати їх без спеціального спорядження і провідників.

Відклади печер представлені брилами породи, щебенем, піском, глинами. Стіни часто вкриті глиною, яка була принесена інфільтраційними водами. Дуже рідко спостерігаються кальцитові натічні утворення – невеликі сталактити довжиною до 10 см, кірочки, кораліти, які утворюються за рахунок розсіяного у пісковиках карбонату кальцію. В деяких місцях у холодну пору року утворюються льодові форми – сталактисти, сталагміти, кристали.

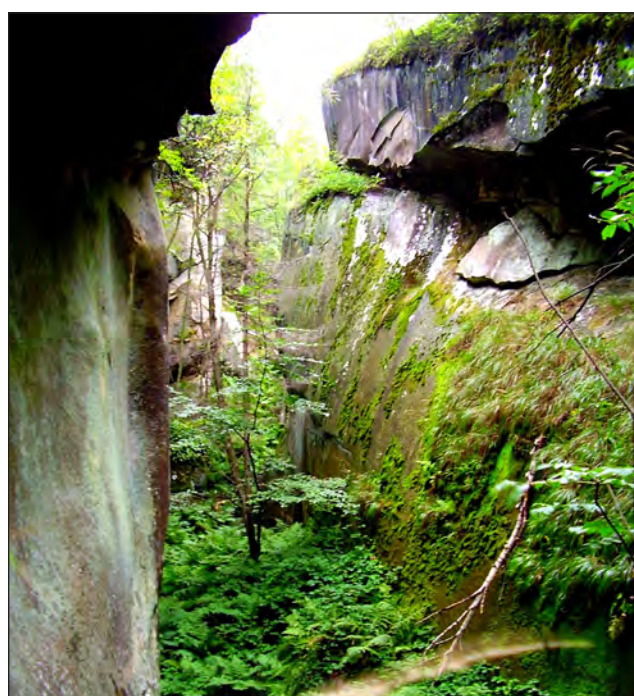
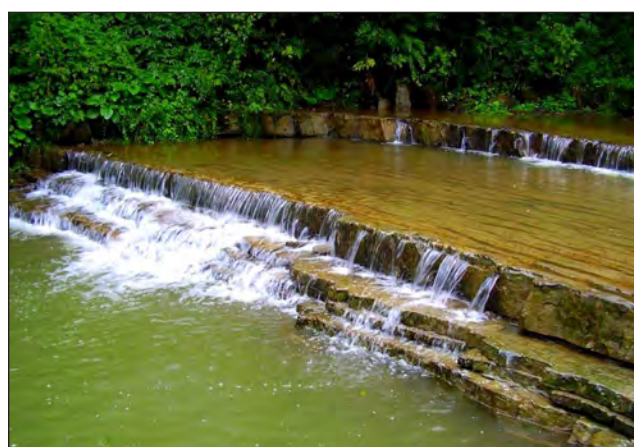
Печери на хребті Ключ – найбільші в Україні печери у пісковиках.

Від скель на вершині г. Ключ (вис. 929,0 м) стежка зливається зі старою лісовозною дорогою, яка веде по відкритій частині вододілу повз пам'ятний хрест січовим стрільцям, які на хребті Ключ тримали оборону під час Першої світової війни.

З вододілу відкривається чудовий краєвид на долину р. Стрий, що дає змогу спостерігати всі елементи її будови.

На схилах хребта Ключ спостерігаються унікальні природні об'єкти – каньйони-розколи. До них по відкритій від лісу частині схилу у південному напрямку веде стежка. Найбільший з каньйонів має глибину до 25 м при ширині 2-5 м та довжині більше 100 м. Крім нього, на цій ділянці знаходяться ще декілька каньйонів-розколів з меншими розмірами.

Огляд усього комплексу каньйонів залишає незабутнє враження у кожного, хто відвідав геопарк «Кам'янка» НПП «Сколівські Бескиди».

Д-р Маріо БРОДЖІ,
м. Вадуц,
Ліхтенштейн

ВИЗНАННЯ

ФЕДІР ГАМОР – ВИЗНАЧНИЙ ОХОРОНЕЦЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ БУКОВИХ ЛІСІВ

Знаменитий швейцарський вчений-еколог, експерт Ради Європи, директор Швейцарського федерального науково-дослідного інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) (1997-2004 рр.), доктор природничих та технічних наук, професор Віденського університету Маріо Броджі є автором серії блискучих статей, опублікованих в Інтернеті (<http://mariobroggi.li/menschen/>), про найвідоміших у Європі особистостей у сфері охорони природи. Чергова з них (серпень 2018 р.) присвячена життєдіяльності нашого земляка – Федора Гамора, доктора біологічних наук, професора, багатолітнього директора Карпатського біосферного заповідника (1987-2013 рр.), автора «революційної» на той час ідеї про занесення букових пралісів Карпат до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

«Неповторне враження від могутніх карпатських лісів, зумовлене їхньою природністю та спокоєм, можна отримати лише слухаючи гуркотіння гірських струмків і вітру, що де-не-де переривається віддаленим тріском падаючого лісового велетня. Це враження є незабутнім...»

Конрад Рот

ПЕРЕДІСТОРІЯ З КІЛЬКОМА ВИПАДКОВОСТЯМИ

Мені подобаються праліси – ліси, яких не торкнулася людина своєю господарською діяльністю. Навіть у наших широтах дерева можуть вирости до велетенських розмірів. Але, як правило, ми не надаємо їм такої можливості, і тому у нас не збереглися праліси на значних площах. Тим паче букові праліси, хоча ця деревна порода є найбільш поширеною у Швейцарії. У наших гірських лісах є лише кілька дрібних хвойних насаджень, які ми щедро називаємо пралісами. Також ми маємо лише кілька дуже старих дерев. Я хотів би дати кожному з них відповідне ім'я – настільки унікальними виглядають ці дерева. Вони абсолютно не мають нічого спільного з іншими насадженнями, що були сформовані шляхом послідовного відбору «дерев майбутнього». Але при цьому, в пралісах також присутні дерева з прямими, очищеними від гілок, могутніми стовбурами, які сформувалися без господарського догляду.

ДАВНІША ЗГАДКА ПРО КАРПАТСЬКІ ПРАЛІСИ

У середині 1980-х років тодішній лісничий міста Цюріха Андреас Шпайх (Andreas Speich) прийшов до ідеї перетворити на праліс миський ліс Сільвальд, площа якого становить близько 1000 га. Це означало припинення тут лісокористування. Цюріхський Сільвальд – близький до природнього буковий ліс. Мені дозволили взяти на себе управління цим проектом. Тож спочатку ми хотіли дізна-

тися, як виглядає буковий праліс. Найближчі приклади таких лісів знайшли в Чехословаччині. Дослідники пралісів Штефан Корпель (Srefan Korpel) та Едуард Пруса (Eduard Prusa) презентували результати досліджень в цих лісах. Так ми вперше дізналися, що бук у віці 300 років може мати ще один ривок в рості, тоді, як згідно наших таблиць ходу росту, вік рубки бука становить 120 років.

У ході здійснення проекту в Сільвальді тодішній керівник відділу WSL доктор Гайнц Каспер (Heinz Kasper), що став пізніше лісничим в кантоні Аргау (Aargau), знайшов статтю про праліси на території колишньої Східної Чехословаччини. Дізнався, що швейцарський лісовий інженер Конрад Рот (Conrad Roth), по часі – лісничий у Цолікгофені (Zofingen (AG)), свого часу займався пошуками резервів лісу для однієї лісоторгівельної фірми. Такі лісові площі він знайшов у долині річки Боржава, територія якої до 1938 року входила до складу Чехословаччини. Будучи надзвичайно враженим тим, що побачив, у 1932 році він опублікував статтю у швейцарському «Лісовому журналі». Її потім і розшукав Гайнц Каспер. Після 1938 року боржавські

ФЕДІР ГАМОР народився 28 березня 1951 року в селі Верхнє Водяне Рахівського району Закарпатської області. Це край великих пралісів. Його батьки були селянського походження. Свою професійну кар'єру Федір Гамор розпочав у державній лісовій компанії, а потім став студентом біологічного факультету Ужгородського університету, де завершив навчання у 1974 році. Спочатку пра-

FEDIR HAMOR wurde in Transkarpatien geboren, er stammt also aus dieser Gegend der grossen Urwälder. Seine Eltern waren bäuerlicher Abstammung in dieser abgelegenen Region. Er begann seine berufliche Laufbahn in einem staatlichen Forstunternehmen als Förster, bevor er in die biologische Fakultät der Universität Ushgorod wechselte, wo er sein Studium im Jahre 1974 abschloss. Neben der praktischen Arbeit arbeitete er für sein Biologie-Doktorat mit Abschluss im Jahre 1980.

Fedor Hamor ist eine Lichtgestalt des europäischen Waldschutzes.

цював знову у тій же лісовій компанії, а потім став першим секретарем комітету комсомолу Рахівського району та працював у великому сільськогосподарському підприємстві. Окрім практичної роботи, був аспірантом-біологом та захистив дисертацію у 1980 році.

Федір Гамор – світило європейської охорони лісів.

Карстовий міст – символ Малої Угольки; високий запас відмерлої деревини є характерною ознакою пралісів; до пралісових ділянок можна доїхати на радянських військових машинах; у пралісі кидаються в очі дерева з прямими стовбурами

праліси перейшли до Угорщини, після Другої світової війни – до Радянського Союзу, а в 1991 році – до незалежної України. Тільки протягом ХХ століття цей куточок Європи, що зараз є Закарпатською областю України, змінював свою державну приналежність шість разів (Австро-Угорська імперія, Угорська Радянська Республіка, Чехословаччина, незалежна Карпатська Україна, Королівство Угорщина, Радянський Союз, Україна).

Спіраючись на згадку Конрада Рота, ми попросили відомого польського професора лісового господарства Анджея Яворського з Кракова, щоб він з'ясував, чи є ще праліси в Українських Карпатах. Він налагодив зв'язок з університетом у Львові, а саме із завідувачем кафедри урбоекотології професором Володимиром Кучерявим. Останній підтвердив те, що праліси все ще існують, запросив нас до України та організував добре завантажену екскурсійну програму по українських пралісах.

Так, з 14 по 19 червня 1994 року, ми, 14 учасників екскурсії (8 швейцарців, 3 австрійці та 3 громадяни Ліхтенштейну) подорожували зі Львова до пралісу в Стужичі, що розташований на прикордонному трикутнику Словаччина-Польща-Україна, потім до Боржави, де відвідали гору Стій (1679 м н.р.м.), та до Угольського пралісу. Останній виявився найбільшим кластером букового пралісу в Європі. Хоча ми часто сильно запізнювалися через надзвичайно погані дороги, нас завжди очікував привітний прийом.

Експертиза на отримання Європейського диплома, що проводилася за участі доктора Жана-П'єра Ріба (з біноклем), керівником Відділу охорони природи Ради Європи;

урядова делегація з Ліхтенштейну у Східних Карпатах разом з Федором Гамором; святкування 550-річчя м. Рахова під музичний супровід трембіти – гуцульського духового інструменту; екскурсія в Угольку під час конференції в Мукачеві у товаристві співробітників Сільвальду; сільська архітектура, що нагадує Центральну Європу близько 70 років тому; ще одна характерна ознака пралісів – «підняті» дерева, що виростили на відмерлій деревині; співпраця між WSL та КБЗ з метою моніторингових досліджень; Федір ГАМОР та Маріо БРОДЖІ на контрольній ділянці в Угольці

Таким чином, ми налагодили багато контактів з місцевими лісовими службами та політичними представниками, та серед них не було представників Карпатського біосферного заповідника.

Наша екскурсія до Польщі та України була організована фірмою CIPRA-International. Ця фірма зацікавилася пропагуванням Альпійської конвенції для інших гірських систем, в тому числі й у Карпатах. Ми повернулися зі сповненої пригод екскурсії переповнені враженнями, і разом з нашим тесінським колегою доктором Роберто Буффі опублікували статтю у швейцарському «Лісовому журналі». Стаття Конрада Рота, що була опублікована в цьому ж журналі в 1932 році, і стала причиною цієї історії.

КАНДИДАТ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДИПЛОМА У 1996 РОЦІ

Другим збігом була моя участь у природоохоронних заходах Ради Європи. У той час я був одним з рецензентів для Європейського диплома Ради Європи. На конференції щодо можливого розширення Національного парку Баварського лісу я, як доповідач, сидів поруч зі своїм багаторічним знайомим доктором Жан-П'єром Ріба, головою Департаменту збереження природи Ради Європи. За цієї нагоди він розповів мені про кандидатуру Карпатського біосферного заповідника з його пралісами на отримання Європейського диплома, хоча на той час Україна ще не була членом Ради Європи. Я розповів йому, що відвідав частини цього заповідника в 1994 році і що тоді я не запропонував провести необхідну експертизу. Цю експертизу ми провели разом з доктором Жан-П'єром Ріба у період з 3 по 9 вересня 1996 року. Так, 4 вересня 1996 року в Мукачеві я вперше зустрів доктора Федора Гамора, директора Карпатського біосферного заповідника. Ми відвідали різні частини заповідника (загальна площа 38930 га, з яких близько 14600 га були вказані як праліси), Чорногору та найвищу точку – гору Говерлу, висотою 2061 м н.р.м.

Після експертизи я попросив українських експертів на чолі з професором Юрієм Шеляг-Сосонком підготувати звіт про українські праліси, який би дозволив нам отримати попереднє уявлення. Відповідно до цього звіту в Україні ще мало бути понад 25 тис. га пралісів, переважно у зоні букових лісів Закарпаття. Після позитивної експертизи, у 1997 році, Карпатський біосферний заповідник було нагороджено Європейським дипломом. У серпні 1997 року делегація з Ліхтенштейну відвідала Рахівський район з ме-

тою налагодження співпраці і зв'язок з доктором Федором Гамором відтоді не втрачався. У кінці вересня того ж року група експертів Ради Європи, до якої я теж входив, вивчала можливості екологічного туризму в ландшафтному парку Стужиця і наприкінці відвідала у Рахові конференцію «Міжнародні аспекти вивчення та збереження біорізноманіття Карпат», яку організував Федір Гамор з нагоди святкування 550-річчя міста Рахів.

Я мав право провести експертизу для поновлення Європейського диплома, яка відбулася з 17 по 21 червня 2001 року. Поновлення диплома кожні 5 років сприяє подальшому проведенню заходів щодо збереження довкілля. У 2001 році також було відвідано моніторингові ділянки, закладені в Угольському пралісі в рамках співпраці між Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) та Карпатським біосферним заповідником. Поїздку до Чорногірського масиву довелося перервати через сильну повінь на території водозбору Тиси. На той час територія Карпатського біосферного заповідника зросла до 53 630 га, з яких 90% вкриті лісом. Зі створенням у 2000 році Ужанського національного природного парку Стужицю було відокремлено (всього 4 000 га). Що стосується українських категорій захисту, то необхідно враховувати, що національний парк відповідає V категорії МСОП і, таким чином, не прирівнюється до II міжнародної категорії. З іншого боку, біосферний заповідник здійснює більш жорстку охорону, ніж національний парк. Наприклад, у біосферному заповіднику заборонено полювати, а у його ядровій зоні повністю заборонено лісокористування.

СПІВПРАЦЯ WSL ТА КБЗ

Третій збіг мав місце в другій половині 1997 року, коли мене було затверджено на посаду директора Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), що в Бірменсдорфі (Цюрих). Дослідження пралісів займають тут важливе місце. У 1999 році це переросло у співпрацю між WSL та Карпатським біосферним заповідником (КБЗ). З того часу спільні дослідження у закарпатських букових пралісах з метою порівняння їх до швейцарських природних букових, особливо в Сільвальді, є обов'язковими.

Кульмінацією цієї плідної співпраці за часів мого директорства стала публікація в 2003 році природознавчого путівника по Карпатському біосферному заповіднику, що

вийшов німецькою та українською мовами, та організація міжнародної конференції «Природні ліси в помірній зоні Європи – цінності та використання» у жовтні 2003 р. в Мукачеві. Конференція нараховувала близько 200 учасників з 26 країн, які таким чином проявили свій великий інтерес до теми природних і незайманих лісів Європи. Однією з причин такої високої чисельності, можливо, була екскурсія до мало-відомих закарпатських пралісів. Станом на сьогодні ці ліси перетворилися на мекку для багатьох дослідників пралісів.

Співробітниця WSL Бригітта Коммармот тривалий час віддала цією співпрацею. Наслідком конференції в Мукачеві стало висунення кандидатури (разом зі Словаччиною) для внесення до Світової букової спадщини ЮНЕСКО, яка була одобрена у 2007 році, а в 2011 році розширена за рахунок букових лісів Німеччини та інших європейських країн в 2017 році. На щастя, голландський колега Петер Вен та німець Ганс Дітер Кнапп, тодішній директор Міжнародної академії охорони природи у Вільмі, а також П'єр Ібіш з Еберсвальде також зацікавилися цими пралісами. П'єр Ібіш та його команда нарешті допомогли зосередитися на планах управління Карпатського біосферного заповідника.

НИБИ ДАЛЕКО ВІД ЗАХОДУ, АЛЕ НАДЗВИЧАЙНО БЛИЗЬКО У БАГАТОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Тут необхідно зазначити певні особливості Закарпаття. Тут, на крайньому Заході України, а з перспективи Києва – за Карпатами, на території 12 777 км² проживає близько 1,3 млн осіб. Низовинні території тут дуже густо заселені. Головним є університетське місто Ужгород з населенням в 120 тис. осіб, а Рахів є воротами до Карпат. Найважливішими ресурсами є деревина та мінеральна вода. Ліс вкритий тут 694 тис. га, таким чином лісистість території Закарпаття становить більше 50%. Близько 2/3 лісів є листяними. У пору Радянського Союзу Закарпаття було важливим курортним регіоном з багатьма так званими санаторіями, які приймали гостей з різних куточків – від балтійського регіону до Уральських гір.

Цей регіон характеризується не лише закладеним (промаркованим) за Габсбургів Географічним центром Європи, але і різноманітним поєднанням побуту та традицій Центральної та Східної Європи.

У цьому прикордонному регіоні, поряд з російськими іммігрантами, проживають національні меншини болгарів,

румунів, угорців та словаків. Ці етнічні групи проживають разом з місцевим гірським населенням лемків, бойків та гуцулів, останні зосереджені довкола Рахова та використовують території, розташовані високо в горах, чим спричинили зниження верхньої межі лісу. Їхнім класичним музичним інструментом є трембіта – гуцульський духовий інструмент довжиною до трьох метрів (чимось схожий до альпійського рогу), музика якого лунає під час вигону та спуску домашніх тварин з полонини.

У деяких населених пунктах можна побачити вражаючі дерев'яні церкви. Більше того, багато сіл мають класичну карпатську дерев'яну архітектуру. Що стосується сільського господарства, то тут все ще можна побачити форми господарювання, що нагадують Центральну Європу 50 – 70 років тому.

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК

Карпати, разом з Альпами та Балканами, представляють собою регіони Європи з найвищим біорізноманіттям. Охороняти природу тут почали на початку ХХ століття, коли були створені дві заповідні території у Чорногірських та Марамороських Карпатах. У 1958 році створено перший заповідник (територія з більш суворим режимом охорони), площа якого становила 12 тис. га. У 1992 році цей заповідник, площа якого вже становила 53 630 га, було включено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Близько 20 000 га становили праліси, а інші близько 32 000 га є власністю заповідника.

Заповідник складається з п'яти кластерів, що представляють собою гірські масиви, та трьох відокремлених природоохоронних територій, серед них і відома Долина нарцисів. Крім ядрової зони, до складу заповідника входять також буферна зона та зона антропогенних ландшафтів, а також зона регульованого заповідного режиму. До складу зони регульованого заповідного режиму входять території, що потребують проведення певних господарських за-

**Пам'ятник Географічного центру Європи та надпис на ньому;
Федір ГАМОР (у центрі) під час екскурсії;
типовий показник пралісу;
нове життя на відмерлому дереві;
смереково-ялицево-буковий ліс у Чорногорі**

Карпатська дерев'яна архітектура у населених пунктах; свідок сивої минувшини – дерев'яна церква

ходів для того, щоб зберегти їх теперішній стан. Ядрова зона складає 31% площі території заповідника.

На території заповідника знаходиться значна кількість дворогоподарств; села розташовані за його межами. Карпатський біосферний заповідник став домівкою для 1349 видів судинних рослин, 307 видів хребетних, з яких 66 видів ссавців, 193 види птахів, 9 видів рептилій, 13 видів амфібій та 25 видів риб. Поміж цих видів тварин і рослин є також і ендеміки, тобто такі, які можна зустріти тільки тут.

Старовікові букові ліси Угольського масиву зі своєю площею 8 800 га представляють найбільший пралісовий кластер цього виду. Разом з деякими іншими реліктовими лісами у Словаччині у 2007 році цей об'єкт було внесено до Світового спадку ЮНЕСКО, що є особливою нагородою, але покладає також і ряд обов'язків.

ПРОФЕСОР ФЕДІР ГАМОР

Федір Гамор народився 28 березня 1951 року в селі Верхне Водяне Рахівського району Закарпатської області. Це край великих пралісів. Його батьки були селянського походження. Свою професійну кар'єру Федір Гамор розпочав у державній лісовій компанії, а потім став студентом біологічного факультету Ужгородського університету, де завершив навчання у 1974 році. Спочатку працював у тій же лісовій компанії, а потім став першим секретарем комітету комсомолу Рахівського району та працював у великому сільськогосподарському підприємстві. Окрім практичної роботи, був аспірантом-біологом та захистив дисертацію у 1980 році.

У 1987 році його запросили зайняти пост директора Карпатського біосферного заповідника, який він крок за кроком розширював, реорганізовував, посилював його наукову діяльність та сприяв міжнародному визнанню. Питання заповідної справи, охорони біорізноманіття також вирішував на місцевому та регіональному рівнях, у тому числі разом зі своїм словацьким колегою доктором Іваном Волощуком, колишнім директором Національного парку «Високі Татри» і президентом Карпатської асоціації національних парків і природоохоронних територій, теж вихідцем із Рахівського району; брав участь в розробці Карпатської конвенції.

Сталий розвиток гірських територій має особливе значення для Федора Гамора. Він працював над мораторієм на суцільні рубки в Українських Карпатах. Для заповідника розвинув відповідну інфраструктуру – Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, інформаційний центр у Долині нарцисів та інформаційний центр у Географічному центрі Європи. У 1993 році він ініціював випуск журналу «Зелені Карпати» та «Вісника Карпатського біосферного заповідника» (2006). За свою природоохоронну діяльність отримав багато українських нагород, є професором та членом Екологічної академії наук України, а також почесним жителем міста Рахів.

Які найбільші заслуги Федора Гамора з міжнародної точки зору? Це – привернення уваги до пралісів Закарпаття та їх збереження за надзвичайно складних політичних та економічних умов. З 1991 року Україна зіткнулася зі швидкими та різкими політичними й економічними змінами. Деколективізація сільського господарства та загальний колапс промисловості призвели до різкого зростання рівня безробіття. Багато гірських пасовищ стали закинутими, туризм розвивався неконтрольованим шляхом, моніторинг з боку державних структур послабився, а також знизилася якість їх послуг. Тільки в Рахові перестали функціонувати чотири важливі підприємства, а тисячі людей втратили роботу.

Це призвело до неконтрольованої вирубки лісів та мародерства. Віддалене та важкодоступне місцерозташування пралісів мало позитивний вплив на їх збереження. Організація заповідника працювала ніби на острові і сталий розвиток, що був метою заповідника, був надзвичайно важким завданням. За цих умов довелося працювати Федору Гамору. З метою збереження Карпат у 1998 році виникла «Карпатська екорегіональна ініціатива». У 2003 році таку саму мету було підтримано у Києві і підписано Конвенцією про захист та сталий розвиток Карпат.

З отриманням Європейського диплома у 1997 році та пізнішим його повторним врученням, а також із визнанням букових лісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Федору Гамору вдалося домогтися міжнародного визнання для своєї заповідної території. Таким чином, Федір Гамор зберіг та захистив європейську коштовність – унікальні букові ліси. Після всіх політичних змін він звернувся до міжнародної спільноти, зазнав в цьому успіху, та надалі підтримує тісні контакти. Федір Гамор – світило європейської лісової охорони.

Переклад з німецької мови Наталії РЕГУШ

ТУРИЗМ В УКРАЇНІ:

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*Ірина СКРИЛЬ,
кандидат географічних наук,
завідувач відділу краєзнавства
КЗ «Харківська обласна
станція юних туристів»
Харківської обласної ради*

Туристична галузь в Україні виступає важливою складовою соціально-економічного розвитку. Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, яку підготувало Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Стратегія визначає державну туристичну політику у таких напрямках: безпека туристів; нормативно-правове забезпечення; розвиток туристичної інфраструктури; розвиток людських ресурсів; маркетингова політика розвитку туризму та курортів. У 2017 році у зв'язку з тим, що цей рік був оголошений роком сталого розвитку туризму, до бюджету вперше за останні п'ять років було закладено 30 мільйон гривень. Проте, всі ці гроші спрямовані на організацію поїздок на туристичні виставки. Туристичний потенціал України сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить 1,5% частка туристичної галузі в структурі ВВП країни. Згідно рейтингу туристичної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, Україна посідає 88 місце з 146 місць.

Основними перепонами, що перешкоджають розвитку туристичного сектору в Україні, сьогодні виступають переважно чинники політичного, управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру.

Вищезазначені аспекти визначили актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку туризму в Україні.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили основні положення теорії суспільної географії, теоретичні і прикладні розробки провідних вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі географії туризму і рекреації, викладені у працях М. Барановського, О. Бейдика, В. Кіптенко, О. Колотухи, М. Крачила, О. Любішевої, К. Мезенцева, Я. Олійника, М. Паламарчука, М. Пістуна, В. Руденка, М. Рутинського, І. Смаля, В. Стафійчука, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія та інших вчених.

Туристична галузь є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету та сприяє активізації і стимулюванню роботи цілої мережі галузей господарства: будівництва, торгівлі, сільськогосподарства, виробництва товарів народного споживання, транспорту та зв'язку тощо.

У цілому туризм впливає на економіку держави трьома позитивними чинниками:

- забезпечує надходження іноземної валюти й впливає на такі економічні показники, як платіжний баланс і сукупний експорт;

- підвищує зайнятість населення (туризм прямо або побічно впливає на розвиток 32 галузей економіки);
- стимулює розвиток інфраструктури країни.

Виступаючи складним, багатограним міжгалузевим комплексом, туризм характеризується інтенсивним використанням людських ресурсів у виробничому процесі. За даними Всесвітньої туристичної організації (далі – ЮНВТО), перебування та обслуговування одного іноземного туриста в країні генерує в сукупності близько дев'яти робочих місць. Кількість робочих місць у сфері туризму зростає в 1,5 рази швидше, ніж у будь-якому іншому секторі економіки.

Сучасна туристична індустрія у світовій господарській системі посідає провідні позиції, її частка складає близько 10% від світового ВВП, 37%

– від світової торгівлі послугами, 11% – від загального обсягу світових інвестицій, 11% – від світових споживчих витрат. Сьогодні сфера туризму забезпечує один трлн \$ експортних надходжень.

За даними ЮНВТО, за останні 16 років доходи від міжнародного туризму зростали в середньому на 9% на рік. Майже для 40 країн світу туристична галузь є основним джерелом надходжень до національного бюджету, а для 70 – однією з трьох основних статей.

Необхідно відзначити, що саме Європа посідає провідне місце на туристичному ринку і є найбільш відвідуваним регіоном світу, приймаючи 51% від загальної кількості міжнародних подорожей і більше ніж у 2 рази перевищуючи показники найближчих конкурентів.

Високі темпи розвитку ринку туристичних послуг, помітне зростання ролі туризму в житті суспільства супроводжуються неабияким загостренням конкуренції в галузі. У таких умовах виникає об'єктивна необхідність цілеспрямованого впливу на процеси розвитку туристичної сфери, що реалізується через механізми державної та регіональної туристичної політики.

Індустрія туризму, як і будь-яка інша сфера господарської діяльності, є складною багатофункціональною сис-

темою, ступінь розвитку якої залежить від рівня розвитку економіки країни в цілому.

Туристична галузь в Україні формується за рахунок трьох складових: виїзний (зарубіжний) туризм; внутрішній туризм; в'їзний (іноземний) туризм.

З метою виявлення сучасних тенденцій розвитку туризму в Україні було проаналізовано статистичні дані за період 2001 – 2017 роки (див. табл.).

За даними Державної служби статистики, у 2017 році в Україні нараховувалося 3469 суб'єктів туристичної діяльності, у порівнянні з 2015 роком відбулося зростання на 10,9%, але це на 17% менше, ніж у 2011 році. Із загальної кількості 1743 суб'єкти – юридичні особи, 1726 – фізичні особи-підприємці. Більшість з цих туристичних фірм є турагентами – 2802 (84,3%), 498 (15,7%) – туроператори. Найбільше їх працює у м. Києві (888), Дніпропетровській (294), Львівській (221), Харківській (264), Одеській (245) областях. Аналіз динаміки туристичних потоків в Україні свідчить про наступне.

Починаючи з 2001 року і до 2008 року, відбувалося постійне збільшення кількості туристів на території України (2,01 млн у 2001 р., 3,04 млн у 2008 р.). Однак, світова фінансова криза значно вплинула на динаміку туристичних по-

токів, у 2009 році загальна кількість туристів зменшилася майже на 10%, а у 2010 р. ще на 18% (у порівнянні з 2008 р.). Але після 2011 року можна спостерігати позитивну динаміку, загальна кількість туристів в Україні у 2013 р. становила 3,45 млн осіб, що майже на 40,0% більше, ніж у 2011 році. Проте значні політичні та економічні зміни останніх років призвели до значного зменшення туристичного потоку в нашій державі. За даними Державної служби статистики України, у 2015 році суб'єктами туристичної діяльності було обслуговано 2,02 млн осіб, тобто у порівнянні з 2013 роком відбулося скорочення майже на 40,0%. У 2017 році кількість обслугованих туристів збільшилася до 2,80 млн осіб (на 17%), отже, спостерігаємо збільшення туристичного потоку.

Головною метою подорожуючих у 2015 році були дозвілля та відпочинок (84,3%), з діловою та навчальною метою подорожували 9,1% громадян, лікувальною – 1,8%, у 2017 році найбільший відсоток громадян подорожував з метою дозвілля та відпочинку (89,6%), діловою та навчальною – 7,0%, лікувальною – 2,8%.

Кількість іноземних туристів, які відвідали Україну у досліджуваний період, також коливалася і залежала від рівня привабливості нашої держави. Найбільше таких туристів відвідали Україну у 2003 році – 590,6 тис. Згідно даних Державної служби статистики, у 2009 році потік в'їзних туристів скоротився на 18,3% відносно 2008 року, також зменшення на 30% відбулося у 2011 році. У 2012 році кількість іноземних туристів збільшилася на 13% у порівнянні з 2011 р. У 2014 році почався різкий спад, спочатку до 232,3 тис. осіб, у 2015 році – до 17 тис., у 2016 році – до 15,2 тис. осіб. У 2017 році цей показник дещо зріс до 39,6 тис. осіб. Якщо у 2003 році кількість іноземних туристів складала 20,7% від загальної кількості туристів, то у 2017 році – лише 1,4%. Це негативні явища у розвитку вітчизняного туризму, адже в'їзний туризм поповнює Державний бюджет України. Найбільша кількість туристів, які були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності України, прибули з Великої Британії, Туркменістану, Туреччини, Польщі, Молдови.

Складовим елементом туристичної галузі України є також внутрішній ту-

Таблиця
Туристичні потоки на території України (2001-2017 рр.)

Рік	К-ть туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України	Із загальної кількості туристів		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2001	2013998	377871	285353	1350774
2002	2175090	416186	271281	1487623
2003	2856983	417729	302632	1544956
2004	2265317	590641	344332	1922010
2005	1890370	436311	441798	1012261
2006	1825649	326389	566942	932318
2007	2206498	299125	868228	1039145
2008	3041655	372455	336049	2155316
2009	2863820	372752	1282023	1386880
2010	2290097	282287	913640	1094170
2011	2280757	234271	1295623	649299
2012	3000696	335835	1250068	715638
2013	3454316	270064	1956662	773970
2014	2199977	232311	2519390	702615
2015	2019576	17070	2085273	322743
2016	2425089	15159	1647390	357027
2017	2806426	39605	2289854	476967
2018	4557447	75945	4024703	456799

ризм, який є пріоритетним у розвитку туристичної галузі України. Цим видом туризму у 2017 році скористалися 476,9 тис. громадян, що становить 17,0% від усіх подорожуючих.

Найбільш популярним серед громадян України залишається виїзний туризм. Така тенденція спостерігається з 2010 року. Так, у період 2000-2003 рр. цим видом туризму було охоплено 12-14% подорожуючих. Починаючи з 2004 року, відбувається поступове збільшення виїзного потоку, і у 2010 році він перевищив 56% від усієї кількості туристів. Найбільших значень цей показник набув у 2014 році – 85,9%, у 2017 році – 81,7%. Це вкрай негативні факти, які свідчать про дуже низьку привабливість українського турпродукту, його значну вартість при часто досить низькій якості. Ті українці, що мають кошти на подорожування, витрачають їх за кордоном, підтримуючи туристичні галузі інших країн. Найбільш популярними серед наших співвітчизників були такі країни: Туреччина (957,4 тис. осіб), Єгипет (708,2 тис. осіб), Греція (49,4 тис. осіб).

У 2018 році туристичний потік в Україні значно зріс і склав майже 4,56 млн осіб. Це туристи, які були обслуговані турагентами і туроператорами України. У порівнянні з 2017 роком приріст склав 62,3%, і це значне зростання за останні роки. Як бачимо у таблиці, майже вдвічі зросла кількість іноземних туристів, а також громадян України, які виїжджали за кордон. На жаль, кількість внутрішніх туристів не тільки не збільшилася, а стала трохи меншою.

Проте, такі дані не зовсім точно відображають стан справ у внутрішньому туризмі, адже значна кількість українців подорожують самостійно, не користуючись послугами туристичних компаній. Це стосується також іноземних туристів. Так, за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі, за підсумками 2018 року в Україні побувало 14,2 мільйона іноземних туристів, що значно перевищує офіційні показники діяльності туристичних підприємств. Мінекономрозвитку наголошує, що у 2018 році в Україні зросла кількість іноземних туристів як з країн Європи, так і з Китаю, Індії, Японії, Ізраїлю і США.

Такі зміни в структурі туристичного потоку стали результатом активізації просування України на міжнародному туристичному ринку, двостороннього

співробітництва, вислової лібералізації, збільшення пропозицій прямого та бюджетного авіасполучення. До найбільш популярних для відвідування іноземцями областей входить Закарпатська, Одеська та Харківська (набуває ролі центру ділового туризму) області. Українці найбільше відвідують Київську, Львівську, а також Полтавську, Черкаську та Дніпропетровську області.

Зросли і економічні показники туристичної галузі. Сукупні надходження туристичного збору та податкових платежів у 2018 році збільшилися на 20,7% і склали 4,2 млрд грн.

Таким чином, ми можемо говорити про наступні сучасні тенденції розвитку туризму в Україні. У 2017 році туристичний потік був на рівні 2004 року і склав 2,8 млн осіб. Уповільнилися темпи скорочення турпотіку. У порівнянні з 2015 роком турпотік зріс на 17%. Відносно 2015 року зросла кількість іноземних туристів у 2,6 разів. Навпаки, кількість громадян країни, що виїжджали подорожувати за кордон, залишається дуже високою і перевищує 80%. Низькою залишається кількість внутрішніх туристів – на рівні 17%. У 2018 році показники туристичної галузі збільшилися у порівнянні з 2017 роком. Турпотік зріс на 61,1%, кількість іноземних туристів – на 91,1%, громадян України, які подорожували за кордоном, – на 75,7%. Це позитивні факти, які свідчать про активізацію туристичної діяльності в Україні та перспективи на майбутнє. Міжнародні організації також відзначають позитивні зрушення у туристичній галузі. За їх даними, Україна за останні 2 роки по-

кращила свій результат привабливості у сфері туризму. Для розрахунків цього показника використовується 15 факторів. Україна підвищила свій рейтинг у таких факторах, як ділове середовище, безпека, відкритість та загальна інфраструктура, і у підсумку посідає 78 місце у світі. Перші позиції традиційно займають Франція, Італія, Німеччина, Японія і США.

Стимулювати розвиток туристичної галузі в Україні націлена Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, у якій наголошується про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, поновлень і компетенцій суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високорентабельної галузі національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): Монографія / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
2. Рутинський М.Й. Географія туризму України: Навчально-методичний посібник / М.Й. Рутинський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.
3. Стратегія розвитку туризму і курортів на період до 2026 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017р. № 168-р.
4. Топчів О.Г. Основи суспільної географії: Підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О.І. Топчів. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.

ПОТЕНЦІАЛ ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ

*Павло РОМАНІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму,
географічний факультет,
Львівський національний
університет імені Івана Франка*

Українське Передкарпаття, в межах якого розташований Жидачівський район Львівської області, володіє багатьма структурними компонентами рекреаційних ресурсів, історико-культурних туристичних ресурсів, потенційно масовими ресурсами пізнавально-оздоровчого відпочинку та бальнеологічного лікування, а також екологічного та спортивно-оздоровчого туризму.

Загалом, за дослідженнями деяких авторів, Жидачівський район характеризується як район пізнавально-культурного туризму з середньою чи незначною кількістю пам'яток національної історико-культурної спадщини (7-10 атракцій) та нерозвиненою мережею одиничних готельних і оздоровчих закладів. Проте ситуація з кожним роком змінюється, особливо стосовно можливостей використання (мобілізації) ресурсів у туристично-рекреаційну сферу господарства.

Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу регіону, його інвестиційної привабливості відображені у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: О.О. Бейдик, М.П. Бутко, С.В. Дутчак, М.А. Лось, П.В. Романів. Зарубіжні економісти приділяють багато уваги дослідженням проблем організації туристичної діяльності на регіональному рівні, серед яких Луї Д'Аморє, Томас Л. Бартон, С. Каспар, Б. Рітчі, В. Хунцикер, Уільям Г. Шенкир та інші. Проблемам розвитку туризму та його інвестиційної привабливості на національному, регіональному і місцевому рівнях присвячені дослідження багатьох зарубіжних та українських учених, серед яких: В. Маракова (V. Marakova), Т. Дир

Журавнівська ратуша. Святкування Дня міста, 2017 р.

(Т. Dyr), А. Волак-Тузіmek (A. Wolak-Tuzimek); Б. Крстіч (B. Krstic), С. Йовановіч (S. Jovanovic), В. Янковиц-Міліч (V. Jankovic-Milic), Т. Станішіч (T. Stanisic); В. Лінг (W. Ling), Л. Лонг (L. Long).

Об'єктом наших досліджень є Жидачівський район Львівської області як регіон з відносно багатим природним та історико-культурним туристично-рекреаційним потенціалом.

Предмет досліджень – особливості актуального та потенційно можливого використання природно-ресурсних та історико-культурних туристичних ресурсів району як складові частини його туристично-рекреаційного потенціалу.

Основні питання, котрих торкаємося у статті:

1. Туристична дестинація як просторовий туристичний продукт, туристичний продукт-місце (поняттєвий апарат).

2. Ознаки туристичної дестинації, відповідність регіону дослідження но-

мінальним ознакам з точки зору ресурсної наповненості, інфраструктурного забезпечення, видової диференціації туристично-рекреаційної діяльності.

3. Що потрібно робити для того, щоб район ставав просторовим продуктом, туристичною дестинацією.

СУТНІСТЬ ДЕСТИНАЦІЇ. В англійській мові термін «дестинація» має кілька значень (призначення, місце призначення, мета подорожі тощо).

Поняття має виражений просторово-територіальний характер, тобто під дестинацією завжди розуміють певне місце, куди здійснюється переміщення.

У «Оксфордському словнику понять і термінів» дестинацію трактують так: «destination – the place to which a person or thing is going» (місце, куди в даний час направляються люди або предмети).

Всесвітня туристична організація (UNWTO) вважає туристичну дестинацію основним місцем призначення туристичної поїздки, територію, відвідан-

ня якої грає вирішальну роль у вирішенні подорожувати. Тобто дестинація є визначальним елементом туристичної системи і розглядається як провідний чинник у системі формування та доставки турпродукту.

У новій редакції Закону України «Про туризм» зазначається, що «дестинація (туристична) – місце призначення туристичної подорожі (туристичної поїздки, туру, екскурсії), місце відвідування (територія, місцевість, місто, населений пункт, туристичний центр) особами, які не проживають постійно в даній місцевості і не належать до категорії місцевого населення».

Сьогодні у світі сформовано чотири наукових підходи до ідентифікації та напрямків дослідження туристичних дестинацій, що отримали найбільше поширення: географічний або ресурсно-територіальний; економіко-управлінський; маркетинговий; соціально-культурологічний.

Географічний підхід ґрунтується на ресурсному потенціалі території.

За економіко-управлінського підходу туристичну дестинацію розглядають як специфічний економічний простір, сукупність ринкових відносин, що забезпечує інтенсивне вироблення та споживання туристичних послуг.

Маркетинговий підхід розглядає дестинацію як інтегрований комплексний маркетинговий продукт, який пропонується і споживається туристом, залежно від особливостей регіону.

Соціально-культурологічний аспект вивчення туристичних дестинацій фокусується на культурних константах дестинації, тобто історико-архітектурних, мистецьких, релігійних, етнографічних пам'яток, соціально-побутових традиціях, звичаях, поглядах та нормах певного суспільства, управління, громади, яка приймає туристів.

Отож перейдемо до основних положень аналізу досліджуваної території як туристичної дестинації.

ТЕРИТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Жидачівський район розташований у південно-східній частині Львівської області, басейні річки Дністер, яка поділяє його на дві частини: північну – лівобережну й південну – правобережну. Площа району складає 1 000 км². Його протяжність із півночі на південь – 52 км., із заходу на схід – 32 км.

Крайні точки району: північна – с. Ходорківці (49°34'36" пн. ш., 24°16'50" сх. д.), південна – с. Корчівка

(49°11'10" пн. ш., 24°10'12" сх. д.), західна – с. Тейсарівка (49°20'50" пн. ш., 24°00'25" сх. д.) і східна – с. Вербиця (49°22'35" пн. ш., 24°24'15" сх. д.) [6].

На півночі і заході район межує з Перемишлянським, Стрийським і Миколаївським районами Львівської області, на півдні і сході – Калуським та Рогатинським районами Івано-Франківської області.

Зазначимо, що на формування регіону як туристичного впливають як внутрішні (потенційні та актуальні туристично-рекреаційні активи), так і зовнішні (здебільшого соціально-економічні умови та чинники) детермінанти. Одним з таких є соціально-економічне положення та стан населення регіону.

З рисунка видно, що ситуація з населенням у районі складається не найкращим чином. Чисельність населення скорочується за рахунок як від'ємного природного приросту, так і від'ємного механічного руху населення.

Особливості історії регіону мають також вплив на туристичну галузь. Ось деякі з них.

Вперше місто Жидачів та довколишня місцевість згадується 1164 року в Іпатіївському літописі «Повість минулих літ»: «Була велика повінь, ріки вийшли з берегів, розлився Дністер і затопило навколишні села, загинуло понад 300 людей, у тому й купці, що їхали з Удеча з сіллу». У Воскресенському літописі цього ж року місто згадується як Удечів. Є й інші версії щодо назви міста.

Постановою Кабінету Міністрів від 3 вересня 2009 року №928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» було затверджено перелік вище згаданих пам'яток, серед яких маємо і Жи-

дачів, а саме: «Городище літописного міста Зудичева, м. Жидачів, 9-13 ст.». Тому сьогодні доцільно говорити про древній Жидачів, вживаючи саме назву Зудичев [2].

Згадане городище справді має велику історичну цінність, у перспективі проведення його археологічних досліджень. У цей час місто було центром волості й осідком князівської влади в регіоні. Воно сформувалося як потужний торговельний центр і відіграло значну роль в економічних зв'язках Галицько-Волинської Русі з Київською Руссю та західними і причорноморськими країнами. Через Жидачів проходив важливий шлях із Сходу на Захід. Крім того, завдяки судноплавним в той час Дністру та Стрию, Жидачів був зв'язаний зі столицею Галицько-Волинської Русі – м. Галич, з придунайськими містами та морським портом Київської Русі – Олешням. Жидачівські купці вели жваву торгівлю також з містами Польщі, Німеччини, Угорщини та інших країн.

Варто згадати і про ще одну особливість історичної спадщини Жидачівського району – «Журавнівський мир». 17 жовтня 1676 р., за сім років до перемоги під Віднем, за 23 роки до звільнення від османів Кам'янець-Подільського, було підписано договір про перемир'я між королем Яном III Собеським та Османською Портою. В підручники з історії цей акт увійшов під назвою «Журавнівського миру». Війни 1672-1676 рр. були позаду.

Кажуть, ще в кінці XIX ст. в Побережжі (мікрорайон Журавна) стоя-

Динаміка чисельності населення у Жидачівському районі (за даними ГУС у Львівській області)

Таблиця 1

**ПЕРЕЛІК ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ
ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ [8]**

№ з/п	Назва об'єкта	Тип	Площа, га	Адміністративне розташування та місцезнаходження заповідного об'єкта	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача (землевласника), у віданні яких знаходиться запов. об'єкт	Постанова, рішення, згідно якої створено (оголошено) даний об'єкт ПЗФ
1	Діброва	Загальнозоологічний	839,0	Жидачівський район	Стрийський ДЛГ ДЛГО «Львівліс»	Постанова Ради Міністрів УРСР №500 від 28.10.74 р.
2	Дубрівський		408,8	Жидачівський р-н, с. Зарічне	Зарічненська сільська рада Селянська спілка «Свіча»	Рішення Львівської обласної ради №126 від 11.02.97 р.
3	Група вікових лип		3,5	Жидачівський р-н, с. Бортники	Бортниківська сільська рада Жидачівського р-ну	Рішення Львівського облвиконкому від 09.10.84 №495
4	Кипарис		0,03	м. Жидачів, вул. Міцкевича, 29	Жидачівська контора банку «Україна»	– –
5	Алея вікових лип і дубів		8,0	Жидачівський р-н, с. Лівчиці	Жидачівське районне шляхово-ремонтне управління	– –
6	Алея вікових лип		0,5	Жидачівський р-н, с. Тейсарів	Селянська спілка с. Тейсарів	– –
7	Витік ріки Куна		1,0	Жидачівський р-н, с. Вільховець	Вільховецька сільська рада	Рішення Львівської обласної ради №126 від 11.02.97 р.
8	Відклади крейдових порід, відслонених у басейні р. Дністер біля смт Журавно і Старе Село		4,0	Жидачівський р-н, смт Журавно	Монастирецька сільська рада	– –
9	Парк XIX ст.		2,0	Жидачівський р-н, с. Піддністриани	Піддністрианська школа-інтернат	– –
10	Парк XIX ст.		2,0	Жидачівський р-н, с. Лівчиці	Лівчицька школа-інтернат	– –
11	Парк XIX ст.		2,0	Жидачівський р-н, м. Ходорів	Ходорівська міська рада	– –

Одна із водойм Подороженського кар'єру; місце впадіння р. Свіча у р. Дністер, на задньому плані – урочище Бакоцино

ла хата, де Ян III підписав епохальний документ.

1848 р. власниця містечка Евеліна Хаєцька обгородила місце підписання миру і встановила там пам'ятний знак-колону. Знак ремонтувався в 1921 і 2004 рр. 14 вересня 2004 р. обеліск було освячено.

Наприкінці XIX ст. було зрізано дуб, під яким польський король приймав турецьку делегацію [3].

Рельєф району доволі різноманітний і умовно поділяється на три геоморфологічні райони. Один з них – відроги Поділля, який називається Бібрсько-Перемишлянське Опілля. Воно має загальний схил до Дністра, куди стікають його ліві притоки. Горбисті пасма, поділені численними річковими долинами, мають загальний напрям із північного заходу на південний схід і південь. Контури височин м'які, пологі. Середня висота Опілля на території району становить 320-350 метрів над рівнем моря, найвища вершина 401 м, яка розташована на північ від смт Нової Стриліща і на схід від с. Баківці [7].

Між смт Журавно і с. Новошино розташована г. Бакоцино, яка підноситься на 335 м над рівнем моря. Це найвище підняття лівого берега Дністра. Схили Бакоцино більш стрімкі, місцями зустрічаються урвища. Гора складена пісковиками і своїм виглядом дуже нагадує обриси Карпат.

Друга частина району – правобережжя Дністра – займає частину Верхньо-Дністрової рівнини Передкарпаття, яка простягається до впадіння в р. Дніс-

тер р. Свічі та називається Стрийсько-Жидачівською низовиною, яка має рівнинний характер, місцями заболочена. Висоти її утворені наносами рік Стрий і Свіча. Переважаючі висоти 200-250 м, в околицях м. Жидачева є височини 294 м (г. Базиївка на північній околиці м. Жидачева).

Третьою складовою частиною поверхні району є частина Передкарпатської височини, яка розташована на південь від Дністра в лівій частині вододілу рік Свічі і Лімниці та називається Надсвічанська височина, своєю будовою тісно пов'язана з будовою Карпат. Надсвічанська височина на території району розчленована на кілька довгих гряд, різко порізана ярами і має загальний нахил до Дністра. Загальна її висота становить 300 м над рівнем моря, а біля с. Чертіж – 368 м. Ця місцевість досить інтенсивно у відповідно близький час піднеслася, про що свідчать доволі потужні товщі дрібної гальки наносного походження в долині маленької річки Вільшанки в с. Монастирець [7].

Клімат району помірно-континентальний, але досить мінливий, оскільки великий вплив на нього мають географічна широта, близькість гір, ступінь континентальності. Вітри з Атлантичного океану приносять тепле вологе повітря, яке дає велику кількість опадів. Середньорічна кількість опадів становить 660 мм.

Загалом для району характерна відносно м'яка зима, тривала волога весна, нежарке літо, тепла і досить суха

осінь. Засухи бувають зрідка. Зима – з потужними сніговими покривами (в окремих місцях до метра). Весна починається на території району неодноразово. Коливання буває до 30 днів. Літо – вологе, зі значною кількістю хмарних днів, особливо в першій половині. Максимальні температури спостерігаються в липні (до 37°C). Часто трапляються літні зливи, які призводять до того, що в занижених частинах застоюється вода. З серпня починається незначне зниження температури повітря. Перша половина осені, як правило, суха, а друга – волога. Перші морози бувають в останній декаді жовтня. Кліматичні дані, що наводились вище, в основному характерні для правобережжя Жидачівського району, оскільки лівобережжя зазнає незначних змін від Подільської височини, на відрогах якої розташоване.

Територія Жидачівського району багата річками. Із заходу на південний схід район перетинає одна з найбільших рік України – Дністер, який східніше м. Жидачева приймає найбільшу праву притоку р. Стрий (довжина 236 км). В межах району у Дністер впадають також річки Свіча (довжина 107 км), Бережниця (59), Луг (56), Суходілка або Суходільський (40), Любашка або Любешка (22), Крехівка (29), Тейсарівка (12,5 км) та інші. На території району серед поверхневих вод виділяються також озера, в основному залишкового походження, які утворилися на старих руслах рік. Це так звані озера-стариці. Переважно їх низини заболочені. Найбільші з них це: Журавнівське, Млинське, Смогівське. В долині р. Стрий (Тейсарів – Іванівці) розкинулась велика кількість маленьких заболочених озер стічного типу. Серед ставків найбільші – у с. Отиневичі, м. Ходорів, м. Жидачів. Загалом, у районі нараховується 109 ставків з площею водного дзеркала 547,68 га, об'ємом 5831,3 млн м³. Їхнє цільове призначення є комплексне, що сприяє рекреаційній діяльності, або риборозведення, яке потенційно може впливати на розвиток активної рекреації, спортивної риболовлі тощо [10].

З огляду на збереженість та екологічність поводження з гідрологічними об'єктами у районі відбуваються негативні антропо-техногенні процеси з приуслувовими частинами річок, зокрема Свічі, Дністра, Стрия.

Формування флори і рослинного покриву на рівнинах і в передгірських місцях Жидачівського району пов'язане з льодовиковим і післяльодовиковим часом. У формуванні флори брали участь північні та південно-східні види, які прийшли сюди з далекої півночі та північного сходу, гірські види, які перемістилися з Карпат, а також рівнинні види. З південного сходу занесені степові види. У зв'язку з цим флора району неоднорідна за своїм складом.

Жидачівський район характеризується певною різноманітністю об'єктів природно-заповідного фонду (див. табл. 1 на стор. 92).

Унікальним природним (природно-техногенним) об'єктом вважаємо найбільший і найглибший кар'єр в Західній Україні в с. Подорожне, котрий має 90 метрів завглибшки, довжиною близько 3 700 м. Площа складає близько 2,2 тис га.

Територія має потенціал рекреаційно-туристичного використання (пішохідні екскурсії, спортивна риболовля, стаціонарний рекреаційний відпочинок тощо).

Жидачівський район достатньо багатий на історико-культурні туристичні ресурси. Найголовніші пам'ятки історії подані у таблиці 2 (див. стор. 95).

Найвидатнішою історико-культурною пам'яткою Жидачівського району є П'ятничанська вежа. П'ятничанську вежу добре видно з траси, до неї можна під'їхати грунтовою дорогою.

Жидачівський район, його історія, культура представлена у низці музеїв, що розташовані у різних населених пунктах: Музей братів Олійників (с. Піддністряни); Музей історії села Бортники (с. Бортники); Історико-краєзнавчий музей (м. Ходорів); Історико-краєзнавчий музей (с. Дев'ятники); Музей-садиба Івана Виговського (с. Руда); Музей мистецтва та історії Жидачівської землі (м. Жидачів); Музей Слави Стецько (с. Юшківці); Криївка в урочищі «Бакоцино», в якій загинув Петро Федун «Полтава».

Пам'ятками історії та культури багатий районний центр – м. Жидачів.

Характерними історико-культурними об'єктами міста є:

- Церква Воскресіння Господнього, 1901 р.
- Будинок польського Товариства «Сокіл» (тепер – Народний дім), 1908 р.
- Костел Внебовзяття (Успіння) Пресв. Діви Марії, 1612 р.
- Церква Всіх Святих, 2009 р.
- Палацовий комплекс графа Ст. Скарбека, XIX–XX ст.
- Меморіал «Борцям за волю України», 2002 р.
- Залишки городища, XII–XIV ст.
- Єврейський цвинтар (кірсут), XVII–XX ст. (недіючий).
- Будинок культури «Папірник», 1955 р.
- Старий міський цвинтар, XIX–XX ст. (недіючий).

Цікавими у історико-культурному сенсі є населені пункти Гніздичів та Кохавино.

Селище міського типу Гніздичів знаходиться недалеко від м. Жидачева (8 км), на правому березі р. Стрий. У роки радянської влади до Гніздичева приєднали сусіднє село Кохавино, важливий осередок паломництва, уславлений чудотворною іконою Матері Божої, який до війни називали «Жидачівським Люрдом». Нині Кохавинська Богородиця поруч з Жидачівською Орантою є найбільш відомим об'єктом релігійного туризму на Жидачівщині.

Село Руда. Село розташоване за 4 км від міста Жидачева, на березі річки Бережниця, притоки Дністра. Місцевість, де розташована Руда, була заселена від найдавніших часів. Назва «Руда» походить від того, що в давньоруські часи та в ранньому середньовіччі тут добували залізну руду, з якої виплавляли залізо. У 2004 році на краю села відкрили Музей гетьмана Виговського. Музей є філією Львівської галереї мистецтв. Експонати відтворюють період боротьби за незалежність від часів виникнення Запорізької Січі до кінця 1940–50-х рр. Музей розміщений у двоповерховому будиночку, в котрому колись мешкав управитель маєтку, а вже при радянській владі функціонувала лікарня.

Забір приуслувового алювію на р. Свіча поблизу смт Журавно

Село Лівчиці. Це велике село Жидачівського району з населенням близько 1200 осіб. Знаходиться воно за 12 км від райцентру і 4,5 км від Гніздичева. Назва села Лівчиці (Ловчиці, пол. Łowczyce) походить від слова «лови». Приїхати сюди варто заради симпатичного палацу, зведеного у другій половині XIX століття.

Слід відзначити костел у селі Соколівка, що знаходиться у напівзруйнованому стані.

Унікальним потенційним центром історико-культурного, етнічного, ностальгійного, водного туризму є смт Журавно, що розташоване у південній частині Жидачівського району, неподалік впадіння р. Свіча у р. Дністер. У Журавно розташований палацово-парковий комплекс, що має історичну та дендрологічну пізнавально-рекреаційну цінність.

Парк вважають пам'ятником садово-паркової архітектури XVIII ст. місцевого значення [5]. У доброму стані збереглася будівля журавнівського палацу Чарторийських, також розташованого на території дендропарку. На час нашого дослідження у ній виконували активні ремонтно-реставраційні роботи. До речі, вислів «палац Чарторийських» не зовсім відповідає історичному минулому. Більш об'єктивно було б його називати палацом Скринських, чи, принаймні, Скринських-Чарторийських.

Журавнівська ратуша – колишнє приміщення магістрату смт Журавно.

Побудована на початку XX ст. Розташована в центрі Журавно – посередині площі С. Бандери.

У с. Дев'ятники (Жидачівський район Львівської області), де був родинний маєток графів Шептицьких, залишився старий водяний млин як пам'ять про родину митрополита Андрея Шептицького та його брата блаженного Климентія Шептицького. Свого часу радянська влада зруйнувала їхній маєток, а зараз старий графський млин стоїть засипаний сміттям.

Цікавими історичними та сакральними об'єктами району є дерев'яні церкви, споруджені у різні часи, зокрема церкви у с. Антонівка, Бориничі, Бородичі, Борусів, Буянів, Вербиця, Вільхівці, Волиця-Гніздичівська, Ганнівці, Городище, Городищенське, Грусятичі, Дем'янка-Лісна, Добрівляни, Дроховичі, Дубравка, Дуліби, Жирова, Заліски, Іванівці, Кам'яне, Квіт-

Таблиця 2

**НАЙГОЛОВНІШІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ
ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ [4]**

Охоронний номер	Назва об'єкта	Час спорудження	Місце розташування
1922	Церква Різдва Богородиці (дерев'яна)	1724 р.	с. Бережниця
1923	Дзвіниця церкви Різдва Богородиці (дерев'яна)	1724 р.	с. Бережниця
1924	Церква Введення в храм Пресвятої Богородиці (мурована)	1800 р.	с. Вибранівка
1925	Дзвіниця церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці (мурована)	1800 р.	с. Вибранівка
1926	Дзвіниця церкви Покрова Пресвятої Богородиці (дерев'яна)	1806 р.	с. Корчівка
1927	Оборонна башта (мурована)	XV-XVI ст	с. П'ятничани

неве, Кологори, Корчівка, Которини, Лисків, Ліщини, Лучани, Лютинка, Межиріччя, Мельнич, Молодинче, Молотів, Монастирець, Новосільці, Облазниця, Орішківці, Отиневичі, Піддністрияни, Підліски, Подорожжє, Покрівці, Протеси, Пчани, Рогізно, Руда, Рудківці, Сидорівка, Смогів, Соколівка, Старе Село, Сугрів, Тернавка, Черемхів, Чертіж, Чорний Острів (церква Св. Миколи), Чорний Острів (церква Успіння), Юшківці [1].

На основі аналізу умов та чинників, а також ресурсно-інфраструктурного наповнення Жидачівського району Львівської області як туристичної дестинації ми виявили можливості диференціації видів туристичної діяльності (табл. 3, стор. 96).

Отже, туристично-рекреаційний потенціал Жидачівського району у поєднанні з вигідним географічним положенням, досить розвинутою транспортною мережею є важливою передумовою заохочення туристів до відвідання регіону, формування його як туристичної дестинації. Для підтвердження вищесказаного можна навести наступні основні аргументи.

Наявність природно-ресурсної бази. Природною базою для розвитку туристично-рекреаційного комплексу є ландшафтні ресурси, водні артерії як актуальні та потенційні дороги водного туризму (Дністер, Свіча, Стрий). Розвідано також запаси лікувальних вод. Ці ресурси у поєднанні зі сприятливими кліматичними умовами є природною базою розвитку санаторно-курортної та відпочинково-пізнавальної справи. Передкарпаття має потужний потенціал для розвитку різних видів туризму

– мальовничі ландшафти, рельєф створюють сприятливий фон для короткотривалого відпочинку.

2. Вигідне географічне положення. Регіон розташований в центрі Європи, через нього проходять різноманітні зв'язки, а непогана транспортна доступність є сприятливим фактором залучення контингенту відпочиваючих з різних регіонів України та країн Європи. Карпати та Передкарпаття можуть служити своєрідним полігоном дислокації центрів національного та міжнародного бізнесу, що стимулюватиме ріст комерційного та ділового туризму.

3. Фактор територіального поділу праці. В Україні фактично є два регіони, умови яких дозволяють забезпечити процес задоволення суспільних потреб в рекреаційних послугах, а саме: Південний (Чорноморо-Азовський) регіон та Карпатський регіон.

На фоні переважаності першого і зростаючому туристичному попиті Карпатський регіон та окремі його структурні частини виступає такою територією, яка може реалізувати незадоволений попит населення на оздоровлення і відпочинок.

4. Екологічний феномен території. Жидачівський район належить до тих регіонів, де екологічна ситуація є порівняно стабільною, а екосередовище відносно сприятливим для розвитку екологічного, сільського туризму, пригодницького, мисливського, рибальського тощо.

5. Економічна конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери. Світовий досвід показує, що туризм є високорентабельною галуззю народного господарства. За умови оптималь-

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИДІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(види туристичної діяльності оцінюються з точки зору ресурсного (над ризикою) та інфраструктурно-інституційного (під ризикою) забезпечення)

№ з/п	Вид туризму за метою подорожі	Оцінка (за 5-ти бальною шкалою)	Поширення та перешкоди для розвитку
1	Культурно-пізнавальний	$\frac{4}{2}$	Вся територія, особливо у містах (Жидачів, Ходорів), селищах міського типу (Журавно, Гніздичів), селах (Кохавино, Соколівка). Перешкоди стосуються транспортної доступності, рекламно-інформаційної діяльності.
2	Курортно-лікувальний	$\frac{1}{1}$	Спеціалізований санаторій у смт Журавно. Можливість його перепрофілювання на кліматотерапевтичний у поєднанні з комплексним відпочинком спричинить залучення нових сегментів споживачів, у різні сезони року.
3	Релігійний, паломницький	$\frac{3}{1}$	Ресурси у Кохавино, Жидачеві, дерев'яні церкви у малих селах.
4	Етнічний	$\frac{4}{3}$	Фестивалі, пов'язані з місцевою культурою, зокрема фестиваль «Древній Удеч».
5	Діловий туризм	$\frac{1}{2}$	Наявність ЖЦПК дає можливість приймати ділові делегації у Жидачеві на базі готелів Галпін, Удеч. Конференції на історико-культурну тематику сприяють розвитку ділового туризму. Промоція району потребує уваги від місцевої влади та неурядових організацій.
6	Екологічний туризм	$\frac{5}{3}$	Територія району має потенціал рекреаційно-туристичного використання (пішохідні екскурсії, спортивна риболовля, наявність природоохоронних територій тощо).
7	Сільський зелений туризм	$\frac{4}{3}$	Вся територія району придатна для розвитку цього виду туризму. Перешкодами є слабка конкуренція з високорозвиненою інфраструктурою сільського туризму сусідніх територій (Бескиди, Івано-Франківська область...)
Спортивно-оздоровчий:			
8	Пішохідний	$\frac{5}{2}$	Вся територія району.
9	Водний	$\frac{5}{3}$	Річки Дністер, Свіча, Стрий, Дністер є транзитною частиною водних маршрутів у районі. Річки Свіча та Стрий залежні від погодних умов, у межень придатність для організації водних мандрівок є обмеженою.
10	Комбіновані види	$\frac{4}{1}$	Придатна вся територія району, проте відсутність маркованих маршрутів, інфраструктури обмежує організацію комбінованих багатоденних спортивно-оздоровчих маршрутів.
11	Гастрономічний туризм	$\frac{1}{1}$	Елементи місцевої регіональної кухні не відомі широкому загалу туристів, щоб бути самостійним туристичним ресурсом. Проте елементи гастрономії супроводжують організацію інших видів туризму в районі та є їхнім органічним доповненням.
12	Подієвий	$\frac{3}{1}$	Подій у районі багато. Більшість з них мають локальний, місцевий, регіональний характер, тому не відзначаються масштабами організації.
13	Геотуризм	$\frac{4}{3}$	Унікальна долина річки Дністер з відслоненнями різних геологічних епох у південній частині району. Наявність унікальних природно-техногенних об'єктів – Подорожненського кар'єру та водойма, що утворилася на його місці. Її унікальність полягає в глибині (найглибша техногенна водойма України) та можливості використання у рекреаційно-туристичній діяльності після проведення рекультиваційних робіт.

ного використання ресурсів, туристичної та паратуристичної інфраструктури це не омине і Жидачівський район.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерев'яні церкви Західної України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://decerkva.org.ua/zhydachivskiy.html>.

2. Жидачів – офіційний сайт Жидачівської міської ради. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.zhydachiv.lviv.ua.

3. Журавно – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.castles.com.ua/zuravno.html.

4. Замки та храми України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.castles.com.ua/>.

5. Липа О.Л. Заповідники та пам'ятки природи України / О.Л. Липа, А.П. Федоренко – К.: Вид-во «Урожай», 1969. – 188 с.

6. Офіційний сайт Жидачівської РДА. Електронний ресурс. Режим доступу: www.zhydachivrda.org.ua.

7. Передкарпатська підвищена рівнина. Закарпатська низовина. Пізнавальний сайт «Географія». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=823.

8. Природно-заповідний фонд Львівської області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-13.html>.

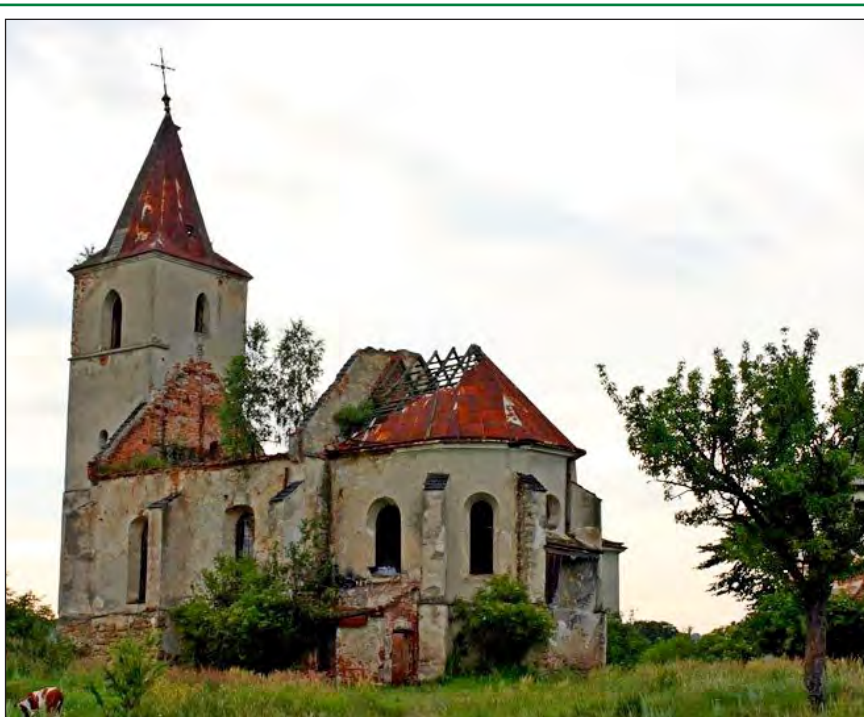
9. Романів П. Актуальні та потенційні можливості туристичної діяльності у Наддністерському туристичному районі / П. Романів // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали ІХ міжнародної конференції з міжнародною участю. – Львів, 2015. – С. 164-168.

10. П. Романів. Розвиток туризму в басейні р. Дністер у контексті сталого розвитку / М. Гамкало, П. Романів, А. Манько // Сталий розвиток – стан та перспективи: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму SDEV'2018 (28 лютого – 3 березня 2018 року, Львів-Славське, Україна). – Львів, 2018. – 343 с. – С. 296-298.

11. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – У 3-х част.: підручн. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 552 с.

12. Conference «Tourism Development in Small Cities of Lviv Region». [<http://www.mled.org.ua/eng/information/latest-news/1017-tourism-conference-lviv-june2014>].

13. M. Hamkalo, P. Romaniv, V. Rozhak. Active tourism development in the Carpathian region // Archives of tourism, hospitality and sport science – Vol. 1, Year 2017, Univ. Vincent Paul, Lublin – P. 41-54.

Костел у селі Соколівка;
парк та палац Скринських-
Чарторийських у смт Журавно

ЯМАЛОВСЬКИМИ СТЕЖКАМИ

ПРО САМОБУТНІЙ ПУТІВНИК УКРАЇНСЬКИМИ КАРПАТАМИ,
ЩО ЗМІНЮЄ НАШ СВІТОГЛЯД
І ВЧИТЬ ЗАХИЩАТИ ГОРИ

Евеліна ГУРНИЦЬКА,
журналістка,
Михайло АЛЕКСОВИЧ,
краєзнавець,
м. Ужгород

Українські Карпати завжди широко чекають на нас, проте навзаєм потребують уваги, підтримки і шани. Відкрийте путівник «Стежками Карпат» – змістовний та функціональний, естетичний та унікальний. Ця книга інспірує до грамотних і неймовірних гірських подорожей, вчить безпеці, мотивує брати на себе відповідальність за природу і розвивати власну екологію світогляду. Її автор Олег Ямалов прагнув, аби наступні покоління одержали чисте довкілля – власне, ми всі маємо докладати для цього зусиль.

«Стежками Карпат. 80 маршрутів в Українських Карпатах» – путівник вийшов у 2019 році, а його передісторія – тривала, пригодницька й медитативна, радісна й сумна. Обкладинкою крокує автор **Олег Ямалов** – ужгородець (економіст, фізик, бізнесмен), який свого часу виїхав до США, споглядав різні гори світу, але щороку повертався у рідні Карпати. Mount Hood, Mount St. Helens, Denali (США), Альпи у Швейцарії, Австрії, Італії, Routeburn Gorge (Нова Зеландія), Table Mountain (Південна Африка)... Однак кожне літо (і так 15 років поспіль) Олег розділяв з Карпатами.

Коли ж виник задум створити цю масштабну працю про наші гори? У колі друзів з рідного Ужгорода, котрі традиційно зустрічали Ямалова в Будапешті, аби разом їхати в Закарпаття? Чи все почалося з весняно-літніх подорожей: з наплічником, GPS і фотоапаратом напоготові, з раритетними радянськими і навіть чехословацькими та австро-угорськими картами? Можливо, каталізатор стався на відстані, під час цього епізоду – Олег та його зять Нік обговорюють сходження до гори Святої Єлени, спостерігають величну Маунт-Худ, розглядають книги з маршрутами у штаті Орегон... Нині Нік згадує слова Олега: «На жаль, нема таких детальних путівників з маркованими маршрутами Українськими Карпатами». Тож Нік спитав, а чому б Олегу не створити таку книгу...

І він зробив це. Його Карпати – це понад сотня «Ямаловських стежок» – у 2004 році видав перший путівник з 32 маршрутами, а у 2017 році підготував 80 шляхів для потужної книги «Стежками Карпат. 80 маршрутів в Українських Карпатах».

Усі треки автор пройшов самостійно та з друзями протягом п'ятнадцяти років. Фотографував, вимірював, фіксував GPS-координати, аби створити чіткі маршрути.

Навігація у путівнику є доступною і легкою – усі шляхи згруповані за трьома регіонами Карпат: Східним, Північним та Південним. У книзі описані треки різних рівнів складності: короткі кількогадинні, помірні, а також потужні для трьох-семи днів. Стежки ілюстровані світлинами автора та його друзів, кожен напрямок доповнений картою, графічною схемою та логістичними інструкціями. Книжка сповнена цінною інформацією про гори, гірські хребти, полонини, озера, джерела – їх вимірами над рівнем моря на основі GPS. Путівник відкриває марковані й альтернатив-

ні шляхи крізь мальовничі краєвиди, далекі від доріг і населених пунктів. На сторінках описані місця відпочинку і стан доріг, викладені поради про підготовку, організацію походу та дії у форс-мажорних ситуаціях, що також полегшить планування вашої майбутньої подорожі.

Путівник Ямалова – надійний друг мандрівника-початківця і вже досвідченого, з ним вирушайте у похід хоч зараз і навіть без гіда. Він надихне, поінформує, навчить і вбереже вас у горах.

«Мене засмучувало, коли дізнався, що хтось не повернувся з гір живим – через необачність, дезорієнтацію, раптову зміну погоди та гіпотермію, або через відсутність належного спорядження, навігаційної техніки і карт, зазвичай переоцінюючи свої фізичні можливості, досвід та навички перебування у горах», – писав Олег у передмові до книги.

Путівник Ямалова – наскрізь глобальний. Так, він про дорогу, безпечну дорогу Карпатами, про їх пізнання й осягнення, проте водночас ця праця – про захист наших гір, про їх екологію, екологію свідомості кожного з нас, екологічний світогляд, який треба розвивати.

«Я був дуже занепокоєний майбутнім карпатської природи, коли спостерігав оголені від вирубки лісові площі, коли під час язисто-грибного сезону я бачив зруйнований колесами ніжний килим полонин. Важкі холодильні машини та автобуси заїжджали якомога вище, а сотні людей могли зібрати дари лісів та полонин. Вони поверталися з рюкзаками та кошиками, доверху заповненими ягодами й грибами, а залишали по собі глибокі рани-траншеї та сміття, – йдеться у передмові. – Урбанізація, вирубування лісів, відсутність правил обмеження, надмірний випас худоби на гірських полонинах, забруднення лісів та водоєм – все це спричиняє негативний та небезпечний вплив на природу Карпат. WWF визнала Карпати разом з дельтою Дунаю одними з найзначніших природних територій з незайманою природою, які потребують негайних зусиль щодо збереження. Проте мало-що змінилося за останні 15 років, більшість кроків залишилися на папері».

Путівник Ямалова – про майбутнє наших Карпат, яке можна будувати зовсім по-іншому, з екологічним вектором.

«Наразі туристичний бізнес в Україні слабо розвинений, проте саме в західних областях він міг би бути основним джерелом прибутку і потенційно перевищити дохід

від вирубування лісу на деревину. Належно організований екологічно чистий зелений туризм у горах неодмінно призвів би до заборони підприємств, які завдають шкоди довкіллю, – писав Олег у своєму путівнику. – Є безліч хороших прикладів у сусідніх країнах, де грамотно продуманий туризм. Так, в Австрії, Швейцарії, Норвегії та в інших невеликих країнах туристична галузь становить значну частину прибутку економіки. Під час останньої подорожі до Нової Зеландії я був приємно здивований, що маленьке місто Квінстаун з населенням 30 тисяч щороку приймає понад мільйон туристів з усього світу, а загалом ця невелика країна має чітко впорядковану систему краєвих світових треків та стежок».

Путівник Ямалова – про щирю віру в туристів, які прагнуть зберегти і зберегти наші гори.

«Я залишаюся оптимістом і маю надію, що багато проблем можна вирішити, якщо все більше людей відкриватимуть для себе красу Карпат. Вони знайдуть шляхи і способи, як врятувати ображені ліси і полонини Карпат, як запобігти руйнуванню природи, зупинити вирубку лісів, як розвинути та удосконалити туристичний бізнес. Тоді і тільки тоді матимемо право називати Закарпаття Срібною Землею та насолоджуватися Карпатами повною мірою».

Путівник Ямалова – це його вдячність горам.

«Ця книга – моя маленька віддяка Карпатам за те, що протягом багатьох років поділяли зі мною свою нескінченну красу й мудрість, наділяли силою та енергією. Вірю, що запропоновані у путівнику маршрути, навігаційні дані та інша інформація будуть корисними як для досвідчених туристів, так і для тих, хто тільки починає знайомство зі стрімкими скелястими вершинами гір та безкраїми просторами луків і полонин. Вирушайте у подорож. Карпати чекають на вас».

Цими словами завершується передмова, яку Олег підготував 15 січня 2017 року. А за 10 днів, 25 січня він вирушив ... у свій найдовший похід. Для нього відкрився новий маршрут, і напрощуд цінний путівник залишився би рукописом у столі, а мрія Олега могла згаснути. Проте автор не був самотнім у своїх мріях – романтичних, сміливих, глобальних. І так символічно і з певним передбаченням процитував на сторінках слова Джона Леннона: «You may say that I'm a dreamer. But I'm not the only one» («Так, можли-

во, я мрійник, але я не єдиний такий»). Мрію Олега реалізувала його дружина Світлана – опрацювала й видала масштабну працю про 80 маршрутів Українськими Карпатами. Книга вийшла українською та англійською у видавництві «Фоліо», була презентована на Книжковому Арсеналі в Києві, під час Форуму видавців у Львові і, звісно, в Ужгороді.

Путівником зацікавилися не тільки в Україні, а також у сусідніх європейських країнах, США, Канаді.

«Мрія Олега була великою та амбіційною, мабуть, завеликою для однієї людини. Я змогла виконати тільки одну її частину: завершити і надрукувати книгу Олега та донести її до читача, – мовить **Світлана Ямалова**. – Для втілення мрії Олега та його однодумців необхідні зусилля багатьох. Ваші зусилля, ваша черга, ваш наступний крок. Беріть путівник, збирайте друзів, пакуйте наплічники, прямуйте в гори, шануйте природу, а після себе залишайте тільки власні спогади про чудові краєвиди. Нехай ваша подорож буде приємною та гарною, як і ваша мрія, а ваша мрія – гарною, як і ваша подорож. Карпати чекають на вас!».

P.S. Путівник мандрує всією Україною, а також за кордон, стає надійним помічником для туристів, котрі вивчають нові маршрути і здобувають свіжий погляд на екологію і захист Карпат.

До речі, книга наштовхнула закарпатську владу до ідеї маркування Ямаловських стежок. Департамент економічного розвитку і торгівлі Закарпатської облдержадміністрації запланував на 2019-2020 роки провести роботу з маркування туристичних маршрутів – Ямаловських стежок. Завдяки такій ініціативі подорожі Карпатами стануть безпечнішими для початківців і досвідчених.

Сайт книги: <https://80trails.com/>

Зліва направо: друзі-однокурсники
Олег ЯМАЛОВ та **Михайло АЛЕКСОВИЧ**
(2014 р., г. Озерна, Закарпаття);
зліва направо: **Борис РУДНЄВ**, **Олег ЯМАЛОВ**
та **Сергій ФЕЛЬБАБА** (2007 р., полонина Плоска,
Івано-Франківська область)

Маршрут «Село Подобовець – водоспад Шипіт – гора Великий Верх – гора Стій – залізнична станція Вовчий»

ВІД РЕДАКЦІЇ:
увазі читачів «Зелених Карпат»
пропонуємо один з маршрутів,
опублікованих у книзі Олега Ямалова
«Стежками Карпат».

Початок маршруту – с. Подобовець, Воловецький район, Закарпатська область; кінець – залізнична станція Вовчий, Свалявський район, Закарпатська область; протяжність – 26.7 км; тривалість – 11 годин (одно-дводенний).

Висоти вершин: г. Стій – 1,681 м н.р.м.; г. Великий Верх – 1,598 м н.р.м.

Максимальний вертикальний підйом від початкового пункту маршруту – 1,103 м.

Сумарний вертикальний підйом – 1,350 м.

Особливості маршруту – частково проходить хребтом Полонина Боржава.

Координати початкового пункту села Подобовець: N48° 40.395 E23° 17.691.

Додаткова інформація – функціонує мобільний зв'язок; є автобусне сполучення.

Маршрут, один з найпопулярніших серед туристів, передбачає знайомство з гірськими масивами Карпат, хребтом Полонина Боржава, а також сходження на найвищу його вершину – гору Стій. Ми відвідаємо знаменитий водоспад Шипіт, широко відомий і дуже популярний серед туристів і неформальних груп. Останні 10 років, щорічно, поруч з водоспадом проходить неформальний фестиваль, на який приїжджають хіпі та представники інших субкультур зі всієї України та інших країн, колишніх республік СРСР. Щорічно, з 7 по 10 липня, відзначається колоритне, насичене місцевими традиціями і фольклором, свято Івана Купала. Поруч з водоспадом розташовані кафе, ресторани і туристичні комплекси.

Дістатися до початкового пункту маршруту потрібно рейсовим автобусом до села Подобовець, автодорогою Т0718, якою курсують маршрутні автобуси. Від центральної дороги прямуємо вулицею, у напрямку водоспаду Шипіт, азимут 232°.

1.8 км – розгалуження автодороги (N48°39.650 E23°17.215), 680 м н.р.м. Вліво – дорога веде до села Пиліпець. Нам – вправо, до водоспаду Шипіт, азимут 251°, відстань до якого – 1.8 км.

3.6 км – водоспад Шипіт (N48°39.303 E23°16.103), 815 м н.р.м. Водоспад утворився на місці виходу пісковиків палеогену і гравелітів з тонкими прошарками сланців. Від водоспаду підіймаємося лівим берегом, стежкою вправо, до галявини, метрів 150. Тут, переважно у період зльотів, неформали розбивають наметове містечко. З галявини заходимо у ліс, у напрямку 308°, через 200 м виходимо на хребет відрогу.

4.0 км – гребінь хребта (N48°39.323 E23°15.951), 862 м н.р.м. Далі йдемо стежкою, хребтом, азимут 280°. Проходимо невелику смугу хвойного лісу і через 0.4 км виходимо з лісу на відкритий схил.

6.5 км – вершина кам'яного виступу на відрозі (N48°39.156 E23°14.135), 1,476.5 м н.р.м. Продовжуємо йти стежкою у напрямку 218°.

7.3 км – вершина г. Великий Верх (N48°38.857 E23°13.775), 1,598 м н.р.м. Гора лежить на Т-подібному перехресті хребтів Полонина Боржава. Вершина гори вкрита високогірними травами та чагарниками чорниці. На піку гори встановлений геодезичний триангуляційний знак – металева піраміда заввишки близько 4-х метрів. З вершини, на Північ, відкривається панорамний вид долини ріки Рипинка, за долиною – хребтів Бескидів. Звідси видно майже всі основні вершини хребта: г. Плай – (311°, 3.1 км), г. Темнатик – (305°, 5.4 км), г. Стій – (224°, 4 км), г. Магура – (126°, 5.3 км), г. Гимба – (119°, 3.3 км). Спускаємося у напрямку г. Стій, азимут 180°.

7.8 км – розгалуження стежки (N48°38.582 E23°13.741), 1,578 м н.р.м. Вліво, на Південний Схід, відходить стежка до південно-східної частини хребта, до г. Магура та ін. Наш шлях – прямо, азимут 219°.

8.0 км – розгалуження (N48°38.483 E23°13.656), 1,529 м н.р.м. Праворуч примикає траверсна дорога в обхід г. Великий Верх. Ліворуч продовжується траверсна дорога у напрямку до г. Стій, курс 208°. Наш маршрут – праворуч від дороги, на гребінь хребта, у напрямку найближчої вершини, азимут 220°. Звідси досягти гори Стій можна двома шляхами: траверсною дорогою, яка довша, або стежкою, яка йде вершиною хребта і є коротша. Цей маршрут передбачає другий варіант, гірським хребтом – більш привабливий, мальовничий. Однак, у разі дощової і вітряної погоди краще обрати траверсну дорогу.

8.4 км – вершина (N48°38.329 E23°13.410) 1,528.6 м н.р.м. Продовжуємо рухатись за курсом 210°.

9.1 км – розгалуження (N48°38.053 E23°13.115), 1,509 м н.р.м. Вліво, на Південний Схід, стежка веде до

вершини г. Білецький Верх. Поруч з вершиною – джере-ло. Ми йдемо прямо, хребтом.

10.2 км – розгалуження (N48°37.912 E23°12.294), 1,527 м н.р.м. Перед вершиною, вправо стежка йде відро-гом, курс 295°. Через 300 метрів, праворуч, примикає від-ріг Північно Західного напрямку.

11.8 км – вершина г. Стій (N48°37.286 E23°11.453), 1,681.5 м н.р.м. Ця височезна вершина масиву Боржава лежить на його південному відрозі, у межах Закарпат-ської області. Західні схили – круті, а вище смуги лісів – значні площі кущів чорниці. Південні й східні схили – пологі, вкриті ділянками лугів – полонин із травосто-єм щучника дернистого й білоуса, а прірви – криволіс-сям. На піку вершини встановлена залізобетонна піра-міда заввишки 5 метрів. Поруч із нею – колишня раді-олокаційна станція спостереження. З кожним роком це місце все менше нагадує колишній військовий об'єкт – залишки конструкцій і матеріалів вивезені та частко-во розкидані вітрами по схилах гори. Звідси видно ін-ші вершини хребта, які оминає наш маршрут: г. Тем-натик (345°) – 6.2 км, г. Гимба (77°) – 5.8 км, г. Магу-ра (91°) – 7.1 км, г. Граб (103°) – 8.6 км. З вершини, на Південний Схід, спускається дорога у с. Березники. Трохи нижче від вершини є місце для розгортання на-метів. У негоду можна залишитись на ночівлю біля це-гельної будови, що при дорозі. Наш маршрут – стеж-кою, на Південний Захід, азимут 240°.

12.7 км – хрест (N48°37.145 E23°10.842), 1,598 м н.р.м. Від хреста гірська дорога йде до перетину з траверсною до-рогою, азимут 199°.

13.2 км – розгалуження (N48°36.911 E23°10.709), 1,426 м н.р.м. Виходимо на траверсну дорогу, яка колись забезпечувала транспортне сполучення з військовим об'єктом до г. Стій. Вліво, дорога веде до г. Стій, вправо – до урочи-ща Вовчий. Продовжуємо рух вниз, трохи правіше доро-

ги, стежкою паралельно траверсній дорозі, за курсом 238°, до г. Зенева.

14.4 км – гора Зенева (N48°36.605 E23°09.826), 1,365 м н.р.м. Вершина вкрита гірськими травами. Півден-ні схили гори – пологі, північні – круті, обривисті. Спуска-ємося з вершини за азимутом 224°.

14.5 км – розгалуження (N48°36.577 E23°09.783), 1,358 м н.р.м. Вправо, стежка йде у напрямку г. Скалянка (маршрут Е4). Наш маршрут передбачає поворот ліворуч, до траверсної дороги, азимут 184°. У гарну погоду, попе-реду видно дорогу, прокладену південним відрогом г. Зе-нева, у напрямку лісу.

15.6 км – край лісу (N48°36.013 E23°09.719), 1,162 м н.р.м. Звідси дорога проходить лісом, до рибника.

18.1 км – галявина, місце для наметів, ночівлі (N48°35.419 E23°09.154), 826 м н.р.м.

20.0 км – струмок (N48°34.964 E23°08.592), 492 м н.р.м. Переходимо струмок убрід. У цьому місці зливаються два струмки: Лалівський і Чистий Звір. Поруч є залишки зруй-нованого дерев'яного мосту. Наша дорога веде вправо, курс 244°.

22.8 км – готельний комплекс праворуч (N48°35.293 E23°06.971), 397 м н.р.м.

24.1 км – урочище Вовчий (N48°35.503 E23°05.945), 347 м н.р.м. У центрі невеликого поселення є рибний рес-торан, магазин; поруч рибна ферма, де вирощують форель.

25.6 км – розгалуження (N48°35.667 E23°04.876), 286 м н.р.м.

Тут наш маршрут закінчується. Ліворуч, на Південь – у м. Свалява. Праворуч, мостом через річку Вича і на Пів-ніч – до залізничної станції Вовчий. Від мосту до залізнич-ної станції – 1.1 км. Зі станції можна виїхати до смт Воло-вець, м. Львів, м. Свалява, м. Мукачево.

Гора Великий Верх у зимових шатах

NOTA BENE

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

ПРО СХВАЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

1. Схвалити Концепцію розвитку гірських територій Українських Карпат, що додається.

2. Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади розробити та подати в установленому порядку в шестимісячний строк Кабінетові Міністрів України проект плану заходів з реалізації Концепції, схваленої цим розпорядженням.

Прем'єр-міністр України

В. ГРОЙСМАН

Київ

3 квітня 2019 р.

№ 232-р

Інд. 82

Уряд схвалив Концепцію розвитку гірських територій Українських Карпат.

Прийняття акта обумовлено необхідністю запровадити комплексний підхід до вирішення проблемних питань розвитку гірських територій, що дозволить створити необхідні організаційні, правові та фінансові передумови для їх збалансованого розвитку.

Реалізація концепції сприятиме ефективному територіальному розвитку Карпатського регіону та дасть можливість забезпечити:

- вирівнювання диспропорцій в регіональному розвитку шляхом реалізації спільних проектів, спрямованих на розв'язання проблем розвитку Карпат;
- підвищення конкурентоспроможності гірських територій шляхом започаткування нових виробництв, збільшення кількості робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення;
- посилення економічної співпраці в регіоні шляхом розвитку туризму, збереження історико-культурної спадщини, розвитку макрорегіональних інноваційних екосистем;
- підвищення транспортної та інформаційної доступності на гірських територіях;
- охорону навколишнього природного середовища шляхом раціонального управління природними ресурсами, диверсифікації джерел енергії, додержання норм екологічної безпеки тощо.

Фінансування заходів з реалізації Концепції здійснюватиметься за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, а також за рахунок міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

СХВАЛЕНО

розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 3 квітня 2019 р. № 232-р

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

ПРОБЛЕМА, ЯКА ПОТРЕБУЄ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Карпатський регіон є одним з найпривабливіших географічних регіонів Центральної та Східної Європи, який має стратегічне значення у розвитку територій восьми держав, зокрема України.

У Карпатському регіоні зосереджений значний рекреаційний, оздоровчий та історико-культурний потенціал. На території України розташовано сім об'єктів, які включено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Чотири із зазначених об'єктів розташовані на території Карпатського регіону, два з них є транснаціональними.

Українські Карпати як гірський регіон, що характеризується високим природно-ресурсним потенціалом і важливим геополітичним розташуванням, мають велике значення для соціально-економічного розвитку Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, на території яких вони розташовані.

Більшість гірських територій, які розташовані на висоті 400 метрів над рівнем моря і вище, є важкодоступними. Ресурсний потенціал зазначених територій, на яких проживає 978 тисяч громадян у 715 населених пунктах, не реалізований, а рівень їх соціально-економічного розвитку значно нижчий, ніж в цілому в Україні, що призводить до низької якості життя населення, до нарощування диспропорцій в системі господарських комплексів та погіршення інвестиційної привабливості гірських територій, зростання диференціації основних соціально-економічних показників, посилює депресивність та дотаційність таких територій, призводить до погіршення їх екологічного стану, втрати потенціалу для відновлення розвитку та стримує збалансований розвиток областей, на території яких розташовані Карпати.

Основними причинами виникнення зазначених проблем розвитку гірських територій, а також причинами погіршення їх соціально-економічного та екологічного стану є:

- відсутність послідовної державної політики, спрямованої на комплексний розвиток гірських територій та задоволення потреб громадян, які на них проживають;
- відсутність інтегрованої схеми планування гірських територій Карпат, пов'язаної з реалізацією положень Генеральної схеми планування території України, схем планування території Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей;
- нерозвиненість транспортних мереж, соціальної, енергетичної та телекомунікаційної інфраструктури;
- низький рівень використання рекреаційного, туристичного та людського потенціалу для економічного розвитку регіону;
- часті повені та зсуви ґрунтів, які спричиняють руйнування транспортної та інженерної інфраструктури, а також створюють ризик для сільськогосподарської діяльності, що призводить до зниження рівня доходів населення та зростання рівня бідності;
- нерівномірність забезпечення центрами первинної медичної (медико-санітарної) допомоги, низький рівень якості та доступності первинної медичної допомоги;
- обмеженість ресурсів місцевих бюджетів у зв'язку з низьким рівнем підприємницької ініціативи та поширенням практики реєстрації суб'єктів господарювання не за місцем провадження господарської діяльності;
- низький рівень внутрішніх та зовнішніх інвестицій в розвиток гірських територій;
- недостатність та неефективне здійснення природоохоронних заходів;
- ведення лісового господарства з переважним здійсненням суцільнолісосічних рубок та обмеженим застосуванням природозберігаючих лісових технологій;
- низький рівень інформаційно-просвітницької діяльності, спрямованої на створення позитивного іміджу гірських територій України.

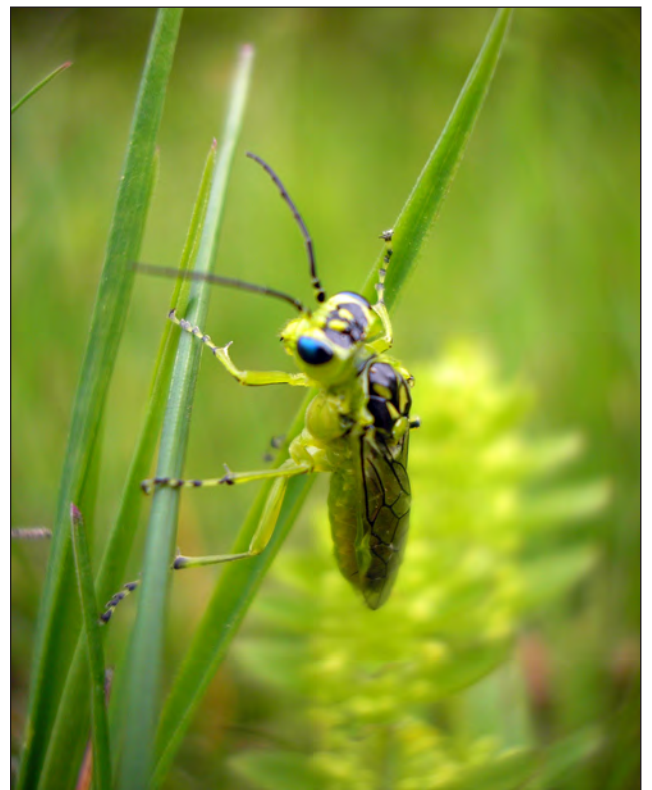
МЕТА І СТРОКИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ

Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів розвитку гірських територій, створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для сталого розвитку гірських територій Українських Карпат, підвищення їх конкурентоспроможності, поліпшення якості життя та економічного благополуччя населення, що на них проживає.

Концепцію передбачається реалізувати протягом 2019-2027 років шляхом розроблення, прийняття та виконання відповідного плану заходів.

ШЛЯХИ І СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Реалізація Концепції здійснюватиметься шляхом створення умов для комплексного і сталого розвитку гірських територій Українських Карпат на основі раціонального і невиснажливого природокористування, мобілізації та концентрації ресурсів для розвитку зазначених територій, координації дій органів влади, розвитку державно-приватного партнерства, ефективного використання існуючих фінансових інструментів.

Для досягнення мети необхідно розробити та здійснити такі заходи:

щодо формування конкурентної економіки гірських територій:

- забезпечення розвитку традиційних і найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності лісового та сільського господарства шляхом запровадження природозберігаючих інноваційних технологій, а також екологічно безпечних видів промислової діяльності, включаючи переробку місцевих сировинних ресурсів, розвиток альтернативної енергетики;

- сприяння розвитку державно-приватного партнерства щодо будівництва та модернізації інфраструктурних об'єктів;

- розроблення та забезпечення реалізації економічних проектів із пріоритетних для гірських територій напрямів соціально-економічного розвитку;

- удосконалення механізмів державної підтримки фермерських господарств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та малого і середнього підприємництва на селі;

- створення кластерів та інших новітніх організаційних форм виробничо-господарської діяльності;

- забезпечення розвитку транскордонного та міжрегіонального економічного співробітництва;

щодо скасування інфраструктурних обмежень, розбудови просторово збалансованої виробничої і соціальної інфраструктури:

- розроблення схеми планування гірських територій Українських Карпат, у якій будуть враховані пропозиції щодо розвитку господарського комплексу, транспортної та інженерної інфраструктури, системи розселення, поліпшення стану навколишнього природного середовища, природно-заповідного фонду, збереження історико-культурної спадщини та розвитку туристичного потенціалу регіону;

- забезпечення розбудови транспортної мережі, систем зв'язку і телекомунікацій та мереж електропостачання;

- забезпечення реконструкції вулично-дорожньої мережі поселень, будівництва та доведення до рівня європейських стандартів доріг, мостів і штучних споруд, які сполучають гірські населені пункти та адміністративні центри;

- забезпечення розбудови та облаштування вздовж автомобільних доріг велосипедних доріжок та об'єктів дорожнього сервісу, зокрема майданчиків для відпочинку та короткочасної зупинки автомобілів, видових майданчиків, пунктів приймання їжі та питної води;

- відновлення та розвиток об'єктів соціальної інфраструктури (закладів освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, охорони правопорядку, фізичної культури і спорту), комунального господарства та підприємств побутового обслуговування в гірських населених пунктах;

- сприяння розвитку ринкової інфраструктури — створення розгалуженої мережі оптово-роздрібних ринків; щодо розвитку туристичного потенціалу:

- створення загальнодержавної інформаційної мережі у сфері туризму та курортів, зокрема шляхом розвитку відповідної мережі інформаційних центрів у регіонах;

- забезпечення збереження та підтримки історико-культурної спадщини та традиційних ремесел місцевого населення, виробництва та продажу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості, збереження традиційної архітектури, особливостей землекористування, місцевих порід тварин та різноманіття культивованих рослин і сталоного використання дикорослих рослин у Карпатах;

- створення умов для подальшого розвитку сільського та екологічного туризму в Карпатському регіоні;
 - забезпечення збалансованого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення;
 - прокладення нових та облаштування існуючих туристичних, зокрема велосипедних маршрутів поблизу визначних пам'яток історії, культури та архітектури;
 - забезпечення планування територій і розвитку транспортної інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони територій, які є шляхами міграції тварин, або тих, що мають міжнародне значення, охорони біологічного різноманіття та ландшафтів, а також територій, що мають особливе значення для туризму;
 - сприяння популяризації Українських Карпат як привабливого туристичного регіону для зростання туристичних потоків;
 - сприяння транскордонному співробітництву для підтримки розвитку сталого туризму;
 - забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;
- щодо забезпечення екологічної безпеки:
- забезпечення розвитку екологічної мережі в Карпатах як складовій частини Всеєвропейської екологічної мережі, створення та підтримання Карпатської мережі природоохоронних територій, а також здійснення заходів щодо збереження та сталого управління на територіях, розташованих за межами природоохоронних територій;
 - забезпечення відновлення лісів та оптимізації структури ландшафтів;
 - збереження, стале використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття на території Карпат;
 - запобігання забрудненню поверхневих і підземних вод;
 - поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів, створення безпечних для життя і здоров'я людини умов шляхом впровадження сучасних систем збирання, вилучення, переробки та знешкодження відходів, зокрема побутових, а також будівництва систем каналізації;
 - забезпечення будівництва та модернізації протиерозійних, гідротехнічних, протикарстових, протилавинних споруд, а також проведення заходів із захисту від підтоплен-

ня і затоплення, спрямованих на запобігання розвитку небезпечних геологічних процесів, проведення заходів щодо хімічної меліорації ґрунтів;

- проведення заходів із захисту ґрунтів від деградації та опустелення;
- запобігання рекреаційній деградації ландшафтів.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Реалізація Концепції сприятиме ефективному територіальному розвитку Карпатського регіону та дасть можливість забезпечити:

- вирівнювання диспропорцій в регіональному розвитку шляхом реалізації спільних проектів, спрямованих на розв'язання проблем розвитку Карпат;
- підвищення конкурентоспроможності гірських територій шляхом започаткування нових виробництв, збільшення кількості робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення;
- посилення економічної співпраці в регіоні шляхом розвитку туризму, збереження історико-культурної спадщини, розвитку макрорегіональних інноваційних екосистем;
- просторовий розвиток регіону шляхом виявлення інвестиційно привабливих територій та територій, що потребують державної підтримки, на підставі результатів аналізу територіальних особливостей з метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- підвищення транспортної та інформаційної доступності на гірських територіях;
- охорону навколишнього природного середовища шляхом раціонального управління природними ресурсами, диверсифікації джерел енергії, додержання норм екологічної безпеки та запобігання природним катастрофам;
- активізацію міжрегіонального та транскордонного співробітництва, спрямованого на розвиток гірських територій.

ОБСЯГ ФІНАНСОВИХ, МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ, ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

Фінансування заходів з реалізації Концепції здійснюватиметься за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів у межах бюджетних програм, затверджених на відповідний рік, а також за рахунок міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

ДЕРЕВО МУДРОСТІ – ПЛАТАН

ЗРОСТАЄ У ДЕНДРОПАРКУ КБЗ

*Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальник редакційно-
видавничого відділу наукових
та науково-популярних видань,
Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів*

З глибокої давнини платану приділялася значна увага. Так, у Давньому Єгипті його шанували як втілення богині неба Нут. У Древній Греції платан був зв'язаний з культом Аполлона, Діоніса, Геракла та інших богів і героїв. У Спарті вважався деревом прекрасної Олени – героїні багатьох грецьких міфів. Платан надзвичайно шанували, свідченням цього є праці Феофраста «Дослідження про рослини». Древні римляни цінували його не тільки за красою, але і за лікувальними властивостями. Відомий римський лікар Квінт Серен Самонік (III ст. н. е.) рекомендував листя платана від зморшок на обличчі, а плоди – для зупинки кровотеч і блювоти, а також для лікування опіків і обморожень. На Сході це дерево називали «чинарою», про нього складали легенди, вважали священним, відтворювали на мозаїках у мечетях. На півночі Індії платан-чинара шанується як національний символ, орнаменти, що нагадують його листки, зустрічаються у вишивках, на килимах, дерев'яних та мідних виробах тощо.

ЗАГАЛЬНІ МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ. Платани – світлолюбні, листопадні дерева з густою широкою кроною. Звідси і походить назва рослини, а саме від грецького слова «платос», яке в перекладі означає «широкий». Пишна крона платана розміщена на важкому стовбурі, який вкритий жовтуватозеленою або сірою корою та може досягати 2,5 м у діаметрі. У зв'язку з інтенсивним ростом у товщину платан дещо схожий до лускатих, оскільки здатен скидати свою «шкіру» – кору, яка відпадає пластинами. З цієї

причини дерево здається плямистим, за що його у народі називають «плямистим оленем», а найчастіше – безсоромником. Кора відпадає пластинами у верхній частині стовбура, оголюючи світлі ділянки. Характерною рисою платанів є наявність прилистків, зростають при основі, які після опадання залишають рубці на гілках. Одночасно з розгортанням листків розпускаються квітки. Платани – однодомні рослини. Тичинкові квітки жовті, з подвійною оцвіткою, розташовані в пазухах листків, розсіюють пилок, що засвоюється приймочками сусідніх жіночих квіток. Маточкові квітки інколи без оцвітчини, зібрані в крупніших головках, звислих на довгих квітконіжках. Після запліднення утворюються горішки, зібрані в кулясті головки, діаметром 1,5-3,0 см, які дозрівають восени.

КОЛИ Ж З'ЯВИЛИСЯ НА ЗЕМЛІ ПЛАТАНИ? Науковці стверджують, що у крейдовому періоді, наприкінці мезозою, з'явилися перші покритонасінні рослини – лаври, магнолії, різні бобові тощо та серед них і платани. Колись платани були дуже поширені. Відбитки їх листків знаходять ще в третинних відкладах, на великих просторах від Аляски та Гренландії до Кавказу та Середньої Азії. Зараз, згідно даних В.М. Грабового (2003), сліди роду *Platanus L.* широко представлені у відкладеннях крейдового періоду на Далекому Сході, в Сибіру, Казахстані, країнах Європи, в Північній та Південній Америці. Найбільший видовий склад та поширення рід платан мав у неогеновий період.

СУЧАСНЕ ПОШИРЕННЯ ПЛАТАНИВ. Нині родина платанових нараховує лише один рід. Перший науковий опис роду *Platanus L.* зроблено шведським натуралістом К. Ліннеєм у 1737 році і опубліковано у 1753 р. в праці «Species plantarum». Рід *Platanus* налічує 11 листопадних та вічнозелених видів, поширених в Середземномор'ї, Північній Америці, Середній та Малій Азії, а також у Південно-Західній та Цен-

тральній Європі. Ці рослини є одними з небагатьох представників орнаментальних листяних дерев, які завдяки чудовій, густій кроні, гарному й своєрідному світлоплямистому забарвленню стовбура і гілок та оригінальним кулястим супліддям вважаються декоративно цінними.

ДЕРЕВО-ДОВГОЖИТЕЛЬ... Платани – довгожителі, доживають до 2000 років. Найповажнішим велетням довгожителю дають навіть власні імена. Під могутньою кроною платана панує напівтінь і прохолода навіть у спеку. Тінь дерева займає великі площі. У літературі збереглися цікаві дані про велетенські екземпляри цих дерев. Підраховано, що, наприклад, під кроною одного із найдревніших платанів Азербайджану може розміститися 250 автомобілів марки «Жигулі». Його вік понад 1500 років. Він 50 м заввишки, а діаметр у основі стовбура 28 м. Проекція крони цього велетня складає 1400 м квадратних.

ДЕРЕВО-ЛЕГЕНДА... А під тінню легендарного платана «Сім братів», що зростає в Туркменії, можуть одночасно відпочивати понад 1000 людей. Це дерево 42-45 метрів заввишки, а діаметр стовбура у основі 26 м. Звідки ж назва «сім братів»? Вона не випадкова, оскільки на висоті три метри від землі його стовбур розділюється на сім великих стовбурів, кожен з яких схожий на велике дерево. Його вік понад тисячу років. Про походження цього платана розповідає стара туркменська легенда. «Колись на волелюбних горах напали вороги. Хоробро вони боролися з ними. Під час однієї битви загинули сім братів дівчини по імені Фірюза. Вона поховала їх і на кожній могилі посадила по платану. Деревця швидко прийняли і почали дружно рости. Хоча близько знаходилися дерева, однак тягнулися один до одного. І от одного разу старший платан запропонував всім братам зустрітися. А коли вони зустрілися, то так міцно обнялися, що назавжди зрослися у одне

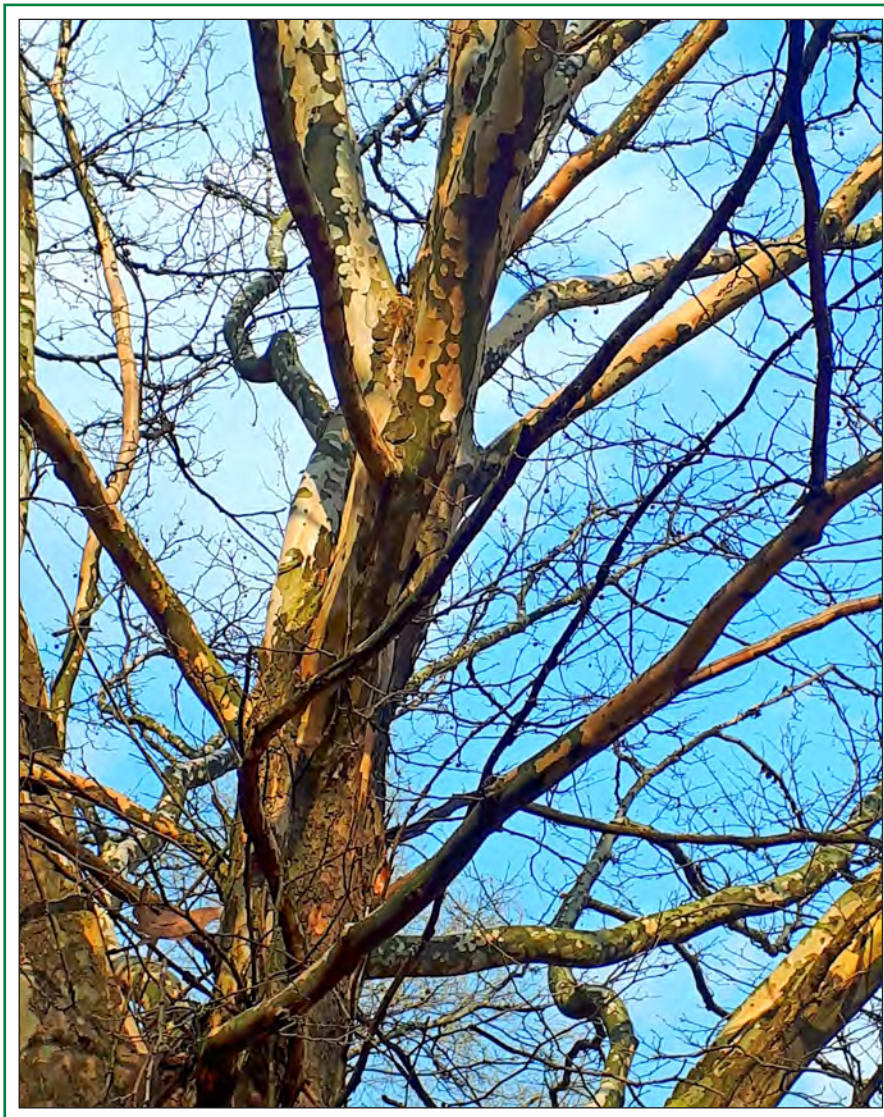

могутнє дерево». Існує й інша легенда, яка оповідає про платан-чинар «Сім братів» наступне. «Жили колись тут горді та волелюбні горці. Мирно працювали в одній родині й сім братів. І народилася у них сестра. Росла Фірюза, а слава про її красу перейшла через високі гори. Дізнався про неї суїдній цар і зажадав красуню до себе. Але горда дівчина відмовила царю. І тоді почалася війна. Загинули в нерівній боротьбі семеро братів, та коли вороги спробували схопити Фірюзу, вона встромила собі в груди кинджал. Смерть дівчини запалила серця горців, вони кинулися на ворогів і вигнали загарбників зі своєї землі. Братів та сестру поховали разом. І піднялася над їхньою могилою чинара, що мала сім стовбурів і одну слабку гілку». Цей платан-чинар в долині Фірюза стоїть як вічний пам'ятник борцям за свободу. Це дерево стало символом волелюбства.

Під тінню згаданого платана сталися й історичні події. Так, древньогрецький філософ Сократ спілкувався тут із своїми учнями, що сиділи в тіні платана на березі р. Ілісса. Під тінню семистовбурового красеня відпочивав і творив Нізамі. Благодатна тінь платана сприяла народженню воістину мудрих думок.

Платану східному, що зростає у дендропарку Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів), близько 50 років

Платан скидає «шкіру» – кору, яка відпадає пластинами. З цієї причини його в народі називають «плямистим оленем», а найчастіше – «безсоромником»; листковий карвінг

У похилому віці у платанів, як правило, утворюється дупло. Воно може бути великих розмірів. Так, у дуплі поблизу вірменського селища Зангезур у воєнні роки був облаштований цілий госпіталь. У тисячорічній чинарі, що стоїть на шляху, який веде з Ташкента до Термеза, у 20-ті роки розміщувалася школа, а потім чайхана, а в дуплі чинари – довгожительки з Дагестану – навіть створено музей старовинних селянських знарядь праці.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ГІГАНТ. В Україні одні з найбільш довголітніх платанів ростуть у Карпатах. Платан кленолистий у Закарпатській області – найстаріший довгожитель серед ужгородських насаджень. Вважається, що його було посаджено у XV столітті тодішнім володарем замку графом Другетом. «Платан Другетів» – величезне дерево у Підзамковому парку, яке, за свідченням дослідників, ще у 1610 році завіз до нас з

Італії граф Другет. Одні джерела вказують на 500-річний вік дерева, інші дають на 100 років менше. У будь-якому випадку цей платан є найстаршим в Україні!

ЗАПОВІДНИЙ ПЛАТАН. У дендропарку Карпатського біосферного заповідника, у місті Рахові зростає платан східний (*Platanus orientalis* L.), але значно молодший за віком за згаданих довголітніх дерев, йому близько 50 років. Це дерево майже 13 м заввишки та 0,85 м у діаметрі. Крона сильно розвинена, куляста. Кора зелено-сіра, відшаровується великими, поздовжніми пластинами. Пагони опушені. Листки черешкові, 5-7-лопатеві, пальчато-роздільні, лопаті довші своєї ширини, основа широко клиноподібна чи пряма, цілокрай чи рідко зубчасті, голі. Молоді листки опушені. У суплідді 2-7 головок. Вершина горішків конічна, наявні довгі волоски. Насіння видовжені, опушені.

Платан східний зростає у природі на Кавказі, в Малій Азії, на Балканах. Платан східний росте швидко. Він невибагливий до ґрунту, йому не страшні навіть сухі і бідні ґрунти. Платани чудово переносять задимлене повітря міста, що робить їх цінною породою для насаджень поблизу промислових підприємств. Правда, молоді пагони й листки платана щільно опушені гострими волосками. Навесні вони легко зриваються вітром і, наче лапатий сніг, здіймаються в повітря. Ці волоски подразнюють слизову оболонку і можуть спричинювати так звану «платанову нежить»!

ЗНАЧНИЙ СЛІД В ІСТОРІЇ. Не обійшли платан своєю увагою і ділові люди. Наприклад, фахівцям добре відома Buttonwood Tree Agreement – «Угода платанового дерева» – це угода 24 фондових брокерів, підписана 17 травня 1792 р. саме під платаном навпроти будинку 68 по Wall Street, яка стала початком створення найвпливовішої у світі фінансової установи – Нью-Йоркської фондової біржі.

Хтозна, можливо, доленосне рішення, яке сприятиме процвітання гуцульського краю, буде підписане саме під могутнім платаном, що зростає на Рахівщині, на центральній садибі Карпатського біосферного заповідника, в мальовничому куточку неподалік від Географічного центру Європи!

НАШ СУЧАСНИК. Платан не лише декоративне дерево, але й корисне, бо очищує атмосферу, могутня коренева система закріплює ґрунт, швид-

ко росте, дає красиву деревину для меблевого шпону й інших виробів. В Америці деревину платана використовують для оздоблення салонів фешенебельних автомашин, а також як упаковку для найдорожчих сигар. Чинар усе частіше висаджують у містах з прохолодним кліматом, дерево несе не лише естетичну насолоду, а й невловимий шлейф далекого минулого. У закоханих іспанців донині побутує романтична традиція: вимушено розлучаючись, вони розривають листок платана навпіл і зберігають свою половинку як запоруку зустрічі.

МИТЦІ ТАКОЖ ШАНУЮТЬ ПЛАТАН... Якщо познайомитися ближче з шедеврами художньої різки по осінніх листках, то й тут не обійшлося без платана. Батьківщиною листового карвінгу є Китай, де платан вважається щасливим деревом, що приносить удачу і благополуччя. А засновником і найбільш відомим майстром цього мистецтва є китайський художник Хуанг Тайшенг (Huang Taisheng). Нині його роботи на платанових листках не тільки прикрашають чисельні музейні і приватні колекції у всьому світі, але і занесені у книгу рекордів Гіннеса. Створення таких картин – це справді дуже не проста і копітка ручна праця, яка включає 60 етапів технологічного процесу і декілька місяців щоденного «ювелірної» праці майстра-художника. Нині цей досить молодий напрям листового карвінгу продовжує розвиватися в Європі і Америці, відкриває все нові можливості й таланти. Можливо, він з'явиться і в Україні.

ЛІКУВАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ. Платан використовується і в медицині. Має протизапальні, обезболюючі, седативні, протипухлинні та інші корисні властивості. Є популярним у гомеопатії та народній медицині багатьох країн Європи, Азії, Америки. У народній медицині відвари і настої із кори та листків приймають як протизапальний, болезаспокійливий засіб при простудних захворюваннях, грипі, головному і зубному болю, як в'язучий засіб при дизентерії і діарейі. Відвари коренів – як крововідновний засіб. Настій листків – при деяких офтальмологічних захворюваннях (кон'юнктивітах, блефаритах). Із попелу, який одержують після спалювання кори платана, готують мазь, яку використовують для лікування втиліго. Відомо також зовнішнє засто-

сування платана: відвар із листків і кори виліковує опіки, виразки, обмороження шкіри.

ЩО ЗУМОВЛЮЄ ЛІКУВАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ПЛАТАНА?

У корі стовбура виявлено тритерпеноїди, ситостерин. У листках – фенолкарбонові кислоти, в гідролізаті: кофейна, п-кумарова кислоти; флавоноїди, кемпферол, міріцетин, кверцетин; антоціани в гідролізаті (ціанідин, дельфінідин). Плоди містять вищий аліфатичний вуглеводород н-гептриаконтан, ситостерин; вищі аліфатичні спирти, а також їх похідні.

ВИРОЩУВАННЯ В КУЛЬТУРІ.

Платани були окультурені ще в давнину і розповсюджувалися по всьому світу разом з греками, римлянами і персами, що освоювали нові землі.

Завдяки цінності платанів у декоративному плані та високій стійкості проти атмосферних забруднень наразі відбувається процес заміни ними в містах Європи менш стійких порід, таких, як каштани, клени, липи, тополі та ін. У 2003 році кандидатом біологічних наук В.М. Грабовим розроблені наступні практичні рекомендації щодо особливостей вирощування представників роду платан.

Перед посівом насіння платанів необхідно ретельно очищати від покривних волосків. Найкраще очищається насіння під час механічного змішування з вологим піском. Замочування насіння у проточній воді прискорює його проростання. Висівати насіння у ґрунт слід на глибину не більше 0,5 см. До початку утворення першого справжнього листка необхідно підтримувати відносно високу вологість ґрунту.

При вегетативному розмноженні доцільніше використовувати живці з порослевих пагонів діаметром 1,0-1,5 см, довжиною – до 35 см. Заглиблення живців у субстрат для укорінення проводиться на глибину 15-20 см так, щоб над поверхнею ґрунту залишилося дві бруньки. Хоча найкраще укорінюються живці, заготовлені у грудні, краще для укорінення застосовувати живці, заготовлені у березні, які мають теж високу регенераційну здатність, бо в даному випадку не виникає питання про тривале зберігання живців та менше шкоди наноситься маточним рослинам.

Садити платани на постійне місце можна 3-4-річними сіянцями і саджанцями, краще 4-річними саджанцями в

пізньоосінні строки. Обов'язковим є інтенсивний полив після висаджування. Завдяки високій регенеративній здатності платанів при посадці можна застосовувати заглиблення, що сприяє кращому розвитку кореневої системи.

Саджанці платанів придатні для пересадки у 14-15-річному віці. Пересаджування у такому віці проводиться з грудною землею зі створенням відповідних опор для зменшення парусності рослин до моменту закріплення у ґрунті.

Для подальшої інтродукційної роботи та перспектив використання в регіоні пропонується асортимент декоративних форм видів платанів, поширений у країнах Західної Європи.

Слід ретельно охороняти понадвікові дерева платанів, що зростають на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Н. Чинара – дерево мудрецов и героев [електронний ресурс]. – режим доступу: [//www.myjane.ru/articles/text/?id=18523](http://www.myjane.ru/articles/text/?id=18523)
2. Артамонов В.И. Редкие и исчезающие растения (По страницам Красной книги СССР). – Кн. 1. – М.: Агропромиздат, 1989. – 383 с.
3. Вдовенко Н. Платан – дерево философов и путешественников [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://kpi.ua/ru/platan-photo>
4. Грабовий В.М. Біологічні основи інтродукції видів роду *Platanus* L. в Правобережному Лісостепу України та перспективи використання в культурі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук: 03.00.05. Київ, 2003. 22 с.
5. Заячук В.Я. Дендрологія: підручник. – Вид. 2-е зі змін. та доповн. – Львів: СПОЛОМ, 2014. – 676 с.
6. Платан (*Platanus* L.) [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://lektrava.ru/encyclopedia/platan/>
7. Сімкін Б.Ю. Деревя лісів і парків. – Київ: Рад. шк., 1989. – 136 с.
8. Унікальні дерева Ужгорода: платани, що випромінюють світло [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.0312.ua/news/2422929/unikalni-dereva-uzgoroda-platani-so-viprominuut-svitlo-fotoreportaz>
9. Чем прославился платан. Интернет-журнал «как работают вещи» [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://howitworks.iknowit.ru/paper1335.html>
10. Чинара – дерево мудрецов и героев [електронний ресурс]. – режим доступу: [//www.myjane.ru/articles/text/?id=18523](http://www.myjane.ru/articles/text/?id=18523)
11. Buttonwood Tree Agreement – [електронний ресурс]. – режим доступу <https://qwizzeria.com/2014/12/19/fact-food-40/>

ПОЛІМЕТАЛЕВИЙ ПОДЗВІН ПО РЕКРЕАЦІЇ

СВЯТЕ І ГРІШНЕ

Закарпатською обласною радою нині розглядається проект Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 рр. та проект плану заходів із реалізації вказаного документа у 2021-2023 роках. На їх основі планується корегування та оновлення Схеми планування території Закарпатської області у зв'язку із змінами екологічного і природоохоронного законодавства та потреб регіону, а одним із основних заходів передбачається розроблення окремого розділу «Схема планування оздоровчо-рекреаційних територій області».

Паралельно відбувається розроблення проекту Схеми планування окремих частин території Закарпатської області – високогірних та гірських територій Карпат, місією якого є забезпечити використання основних переваг Закарпаття – туристично-рекреаційного і санаторно-курортного потенціалу. Розроблення проекту передбачається завершити до кінця грудня 2019 року.

Отже, вказаними стратегічними документами визнається, що освоєння рекреаційного потенціалу є пріоритетним, а при їх затвердженні відбудеться нормативна фіксація цього пріоритету як державного інтересу орієнтовно, при синхронізації термінів виконання заходів, у 2023 році. До зазначеного часу інституційно оформлена ієрархія інтересів, що визначає використання території, отже, відсутня.

Сьогодні, відповідно до вже заявлених державних інтересів, спектр яких коливається від розвитку та використання рекреаційного потенціалу до надкористування, розроблено Схему планування території Рахівського району, генеральні плани сіл Ділове, Білин, Кваси, міста Рахів і т.д., розробляється містобудівна документація інших населених пунктів та адміністративних районів.

Зокрема генеральним планом села Ділове, як і Схемою планування території Рахівського району, визначено території надкористування (золотоносне родовище Сауляк) та в безпосе-

редній близькості до них території рекреаційного призначення. В той же час генеральним планом села Ділове не розглядається функціонування туристичних маршрутів, один з яких існує більш як 20 років, а другий передбачено Схемою планування території Рахівського району. Паралельно відбувається процес оформлення дозвільних документів із освоєння золотоносного родовища Діловецької площі, територія якого прилягає до території села Ділове.

Проектом Схеми планування території Рахівського району передбачається також освоєння Косівськополянського родовища поліметалевих руд, територія якого знаходиться на незначних відстанях до територій міста Рахів, сіл Костиликівка, Косівська Поляна та Кобилецька Поляна, а також створення туристично-рекреаційних зон з центрами в с. Кобилецька Поляна, с. Косівська Поляна та м. Рахів, що також стверджується Схемою планування території Закарпатської області.

Таким чином, можна констатувати, що у Географічному центрі Європи передбачається одночасно розвиток, у взаємно протилежні напрями природокористування – надкористування та рекреації.

Надкористування призведе до деградації рекреаційного потенціалу, а вимоги законодавства, що визначають санітарні норми, унеможливають здійснення туристично-рекреаційної діяльності.

Отже, з метою збереження рекреаційного потенціалу Рахівського району та капіталовкладень з його освоєння необхідно терміново:

- встановити пріоритетним державним інтересом освоєння рекреаційного потенціалу та виключити із державних інтересів надкористування;
- здійснити корегування документів державного планування, зокрема проекту Схеми планування території Рахівського району та вже розроблених проектів генеральних планів населених пунктів району, в тому числі і села Ділове;
- анулювати видані ліцензії по всіх видах надкористування.

В іншому випадку Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років, проект плану заходів із реалізації вказаного документа у 2021-2023 роках, корегування та оновлення Схеми планування території Закарпатської області у зв'язку із змінами екологічного і природоохоронного законодавства та потреб регіону, та розроблення окремого розділу «Схема планування оздоровчо-рекреаційних територій області», перестануть бути актуальними.

Геннадій БОЧКОР,
провідний інженер
відділу науково-дослідної роботи
та міжнародної співпраці
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

Юна натуралістка з Рахова Надійка БОРИК в гостях у порятованого лелеки

ПРО БУГАЙЧИКА. Бугайчик – птах, найменший з чапель, розміром з ворону. Селиться на берегах великих і маленьких боліт, річок та ставків, що мають сильно розвинену берегову рослинність. Бугайчик – дуже потайний і обережний, активний в сутінках і вночі. При виникненні небезпеки він завмирає і витягується вертикально, закидуючи голову вгору. Завдяки забарвленню і такій поведінці птаха майже неможливо помітити.

Наприкінці травня ослабленого бугайчика впіймано жителякою с. Богдан О. Колачук. 28 травня 2019 р. птаха, помістивши в картонну коробку, привезли на центральну садибу Карпатського біосферного заповідника. При огляді бугайчика не помічено будь-яких ушкоджень, він був просто виснажений перельотом. Прийнято рішення випустити його на ставок в Трибушанському ПНДВ. Тільки-но птаха випустили – він перепорхнув в розіг і прийняв захисну позу. Ставок, порослий рогозом, нагадував природне середовище проживання виду. Тут бугайчик міг шукати їжу і відновити втрачені сили.

ПРО ЛЕБЕДЯ. Проліт лебедя проходить на значній висоті та переважно вночі. Тож побачити лебедя-шипуну на Рахівщині трапляється не часто. Птахи лише кілька разів залітали взимку в наш край. 12 січня 2019 р. жителі Рахова запримітили самотнього лебедя, який довго кружив над містом. З поведінки птаха складалося враження, що відбився від зграї та заблукав. У цей же день лебедя також спостерігали в с. Богдан. Увечері наступного дня знесилений птах впав на подвір'ї жителя с. Богдан М.Ю. Маєра. При цьому пошкодило крило об гілку дерева. Лебедя помістили в сарай. Нічого їсти він не хотів. Про пригоду відразу повідомили сільського голову С.А. Мільчевича, який звернувся по допомогу в адміністрацію КБЗ. 14 січня птаха привезли на центральну садибу заповідника (м. Рахів). Лебедя помістили в підсобне приміщення. На людей реагував агресивно: шипів, намагався вкусити, бив крильми. Їсти відмовився. Спроби нагодувати силою не принесли успіху. Тоді було прийнято рішення переправити птаха в реабілітаційний центр Карпатського природного національного парку, де є відповідні умови (ставка). Зранку 17 січня лебедя повезли на нове місце.

ПРОСТІ ІСТОРІЇ, ЩО ЗІГРІВАЮТЬ СЕРЦЯ

ЩОДЕННИК ОРНІТОЛОГА

В машині поведився дуже спокійно. Дорога пройшла без особливих пригод. Птаха випустили на ставок...

ПРО ЛЕЛЕКУ. Білий лелека – синантропний вид, який живе поблизу людей. Свої гнізда влаштовує в населених пунктах, часто на дахах житлових будинків. Птахи і люди добре вживаються разом і звикають одне до одного. На Закарпатті гнізда лелек є в кожному населеному пункті, за винятком гірських районів. У межах гірської Рахівщини донедавна ці птахи гніздилися лише в смт Ясіня та щорічно зустрічалися на міграціях та післягніздових кочівлях. Міграція лелек у межах гірської Рахівщини відбувається в кінці березня – квітні. Наприкінці ж березня 2018 почалося різке похолодання, температура повітря опустилася до -9°, випав сніг. Склалися складні метеорологічні умови для мігруючих білих лелек, які вже подолали майже 10 тисяч кілометрів з місць зимівлі й стомилися після тривалого перельоту. Один з птахів затримався в с. Розтоки, він не міг летіти далі. Без їжі та тепла ослаблений птах був приречений на загибель. 26 березня місцевий житель П.П. Гаврилюк знайшов ослабленого птаха поблизу своєї оселі. Лелеку розмістили в сараї та почали годувати (печінкою та м'ясом). Це врятувало його від загибелі.

30 березня лелеку було перевезено на центральну садибу КБЗ. Він поки що не міг літати. Птаха утримували в приміщенні зоологічної лабораторії. Поводився спокійно, не лякався людей. Годували лелеку рибою. Їсти почав відразу. Кілька разів брав рибини з рук. Через 5 днів потепліло, птах зміцнів і почав проявляти надмірну активність. 3 квітня ми вирішили відпустити його на волю. Лелеку випустили на території центральної садиби (м. Рахів), біля невеликого болітця. Спочатку довго пив воду, пізніше вполював

жабу. Походивши по території кілька годин, перелетів через дорогу та річку. Далеко не відлітав, тримався в районі м. Рахова – с. Костилівка все літо. А 11 серпня 2019 р. лелека навідався на центральну садибу заповідника і довго ходив по її території. Склалося враження, що прилетів попрощатися перед довгою дорогою на зимівлю та подякувати за порятунок.

Ми теж дякуємо всім небайдужим мешканцям Рахівщини, завдяки яким було врятовано птахів.

Богдан ГОДОВАНЕЦЬ,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
Юрій ПОПОВИЧ,
провідний інженер,
Олег БОРИК,
провідний інженер,
Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів

Див. стор. 112-113

1. Житель села Розтоки **П. ГАВРИЛЮК** з підібраним лелекою.
- 2, 5, 10, 12. **Богдан ГОДОВАНЕЦЬ та Юрій ПОПОВИЧ** під час чудесного злітання лебедя-шипуну.
- 3, 8. Білий лелека у ролі «молодшого наукового співробітника» зоологічної лабораторії.
4. Голова с. Богдан **С. МІЛЬЧЕВИЧ** виряджас лебедя на реабілітацію.
- 6, 13. Нова «прописка» лебедя на ставку Карпатського НПП.
7. **Юрій ПОПОВИЧ** з підопічним лелекою.
9. **Богдан ГОДОВАНЕЦЬ** випускає бугайчика у природне середовище.
11. **Богдан ГОДОВАНЕЦЬ** «благословляє» лелеку на вільний політ.

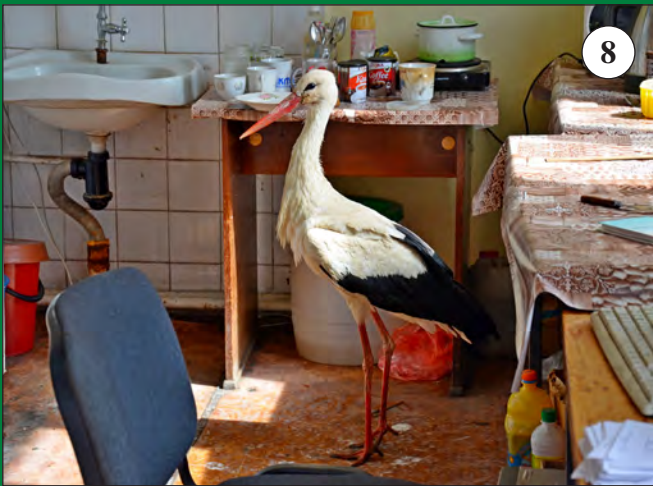
БРАТИ МЕНШІ

ЯК БОГДАН І ЮРІЙ ЛЕЛЕКУ, ЛЕБЕДЯ ТА БУГАЙЧИКА РЯТУВАЛИ...

Фотохроніка допомоги пернатим (будні наукових працівників зоологічної лабораторії КБЗ – кандидата біологічних наук Богдана ГОДОВАНЦЯ та провідного інженера Юрія ПОПОВИЧА)

Фотознімки Богдана ГОДОВАНЦЯ, Олега БОРИКА та Вікторії БУНДЗЯК

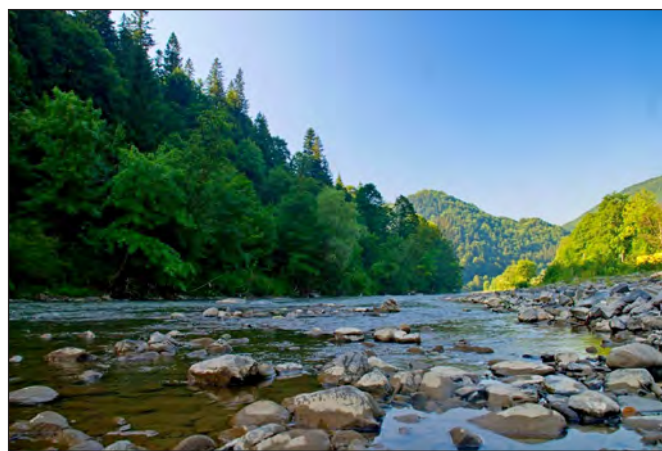

«ОКУПАНТИ» РІК І ВОДОЙМ НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ТА АЛОХТОННИХ ВИДІВ РИБ НА МІСЦЕВУ ІХТІОФАУНУ ЗАКАРПАТТЯ

Василь ТЕРПАЙ,
кандидат сільськогосподарських наук,
Закарпатська науково-дослідна станція
лососівництва та відтворення рідкісних видів риб
Інституту рибного господарства НААН,
м. Мукачєво Закарпатської області

Зв'язок між водою та життям такий значущий, що В.І. Вернадський розглядав життя як особливу колоїдну водну систему, як особливе царство природних вод. Вони виступали в геологічному минулому, і зараз, потужним чинником формування природних комплексів та їх важливим компонентом. При цьому для більшості природних комплексів потрібна не просто вода, а прісна, тобто така, в 1 л якої вміст сухого залишку менше 1 г. У означеному середовищі, на території Закарпатської області, між живими організмами з великим видовим різноманіттям хребетних тварин, що називаються гідробіонтами, займаючи верхній рівень трофічних зв'язків, відіграючи помітну роль, мешкають риби і круглороті. Гарантують безпечне існування місцевим видам допливи і сама річка Тиса. Вона одночасно є частиною поверхневих водойм України, складовою басейну європейського транскордонного водотоку і входить у річкову систему Європи. Тому ми декларуємо її як річкову екосистему Верхньо-Тисянського рибовідтворювального комплексу, своєрідний резерват для генофонду аборигенної іхтіофауни не лише нашого краю, Карпатського регіону, але й усієї Європи. Обдарована 51 видом ендеміків, частина з яких внесена до Червоної книги України, списку Резолюції №6 Бернської конвенції, Європейського червоного списку, підтримує біорізноманіття, забезпечує раритетність, цінність, охорону рідкісних риб та сталий розвиток прилеглих територій.

Однак сильні пертурбації екосистем сприяють поширенню інвазійних риб, що виражається у вселенні чи занесенні або розповсюдженні чужих для регіональних поверхневих і штучних водойм таксонів у той час, як аборигенні види, особливо лососеві, стають вразливими в таких умовах. Адвентизація неаборигенної іхтіофауни може відігравати досить помітну негативну роль, становить серйозну загрозу для їх існування у теперішній час і на майбутнє – аж до зникнення [1]. Заселення не типовими видами риб є дуже актуальною проблемою сьогодення, оскільки поверхневі водойми Закарпаття важливі для перебування абори-

Річка Чорна Тиса

генних видів, існування їх нативної структури. Аналіз змін видів іхтіофауни має теоретичне і практичне значення для збереження біорізноманіття. Водночас у науковій літературі відсутні комплексні дані по заселенню інвазійними видами риб вказаних гідротопів. Роль, життєва стратегія, активність заносних риб на території їх вторинного ареалу вивчена недостатньо. Наші дослідження допоможуть узагальнити літературні джерела з урахуванням новітніх відомостей, уточнити зміни видового, кількісного, якісного складу іхтіофауни і поширення представників – вселенців, нагромадити інформацію щодо структури, динаміки і чисельності видового складу рибного населення у водоймах краю. Проаналізувати їх занесення і проникнення за часом та частоту трапляння, в подальшому вивчати вплив на гідроекосистему шляхом аналізу біологічної відповіді аборигенних гідробіонтів. Виявлення та вивчення неаборигенної іхтіофауни, охорона місцевих вод від потенційних засмічувачів захистить аборигенну іхтіофауну. Цього ж вимагає «Конвенція збереження у Європі природних таксонів та їх осередків» (Synge, 2000). Даній проблемі приділяється значна увага в усьому світі.

Унікальна гідроекосистема Закарпаття представлена 9426 річками, 137 озерами, 9 водосховищами, 286 ставками, каналами, де достатньо поширені риби. Предметом наших досліджень стало з'ясування причин зменшення аборигенної іхтіофауни, факторів посилення стагнаційних процесів в біотопах регіону під впливом людської діяльності та зміни видів риб.

Основою для складання зведеного списку адвентивної іхтіофауни слугували: матеріал, зібраний в межах області про видовий склад, вивчення зон поширення та особливості біології за допомогою візуальних спостережень; опитування рибалок і перевірка методом виїзду до вказаних локалітетів протягом 2016-2017 років; звіти Управління Закарпаттярибохорони; літературні джерела, що тою чи іншою мірою б стосувалися об'єктів дослідження. Обробку іхтіологічного матеріалу здійснювали за загально прийнятими методиками. Номенклатура таксонів подана у джерелах «Риби карпатських водойм»[2]; «Риби України»[3].

Водні ресурси Закарпатської області, отже, формуються за рахунок поверхневого стоку річок басейну Тиси, найбільшої лівобережної притоки Дунаю, куди входить місцевий і транзитний річковий стоки, що утворюються в межах території України (62%), Румунії, Угорщини, Словаччини (38%), експлуатаційних запасів підземних вод та водосховищ, озер, ставків, каналів. Сумарна площа водного дзеркала перерахованих об'єктів становить понад 15 тис. га. Відносяться, за класифікацією природних систем біосфери, до прісноводних лотичних і лентичних екосистем. Переважають водойми з підвищеним водообміном (табл. 1).

Типологічна багатоманітність водойм, які різняться між собою гідрологічним режимом, кліматичними, гідрогеологічними, орографічними та гідрографічними особливостями, обумовила різні умови існування для риб і круглоротих, забезпечила становлення сьогоденного своєрідного, надчутливого та вразливого до будь-якого втручання аборигенного розмаїття. А.Ф. Алімова і Н.Г. Богуцька (2004) під аборигенним розуміють вид, що існує в даному регіоні не пізніше початку неоліту (7 – 8 тис. років тому), в силу природних причин є членом природної екосистеми. Згідно трактування Пан'європейської стратегії з біологічного і ландшафтного різноманіття (STRA – CO (2002) 42), чужорідні види (ненативний, неаборигенний, іноземний, екзотичний), – вид, підвид або нижчий таксон, що зустрічається за межами свого природного ареалу (минулого або теперішнього) і потенціалу розповсюдження (тобто за межами ареалу, який він займає в природі, або який не може зайняти без прямого або непрямого вселення чи переносу людиною).

Здійсненим аналізом встановлено, що зі зміною екзогенних абіотичних і біотичних факторів середовища головної артерії краю, допливів першого, другого порядку і т.д. проходила поглиблена, поетапна перебудова іхтіокомплексів внаслідок людської діяльності та саморозселення алохтонних видів.

Перший – багатівіковий природний етап, коли був утворений первинний склад. В залежності від представленості у водоймі різноманітних місць мешкання – переказів зі швидкою течією, глибоких русел, мілководних акваторій, екотонних гирлових ділянок проживали прохідні, напівпрохідні та туводні види риб. Домінували туводні реофіли марена, підуст, головень, білізна, лососеві. Під час нерестових міграцій прохідні – білуга, осетер, севрюга.

Другий – нерозривно пов'язаний з існуванням каскаду гребель на Дунаї, Тисі та притоках. Це супроводжувалось зарегулюванням стоку, утворенням водосховищ, евтрифікацією, замуленням та заростанням нерестовищ, несприятливим гідрологічним режимом. Уповільнення водообміну та швидкості течії негативно позначилось на умовах розмноження і формування відтворювальної здатності автохтон-

Таблиця 1

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОДНИХ
ОБ'ЄКТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

№ п.п.	Назва водного об'єкта	Кількість	Примітка
1	Річки (довжиною понад 10 км), всього, в т.ч. великі, малі	155 4 9271	сумарна довжина всіх річок 19723 км, середня густота річкової мережі 1,7 км/км ²
2	Озера всього, в т.ч. найбільші	137 15	Походження – тектонічне, вулканічне, льодовикове, карстове, гірські обвали
3	Водосховища	9	об'єм 53,7млн. м ³ площа 1381га
4	Ставки	286	об'єм 16,3 млн. м ³ площа 2630га
5	Канали, колектори, канали	–	Площа 5,3 тис. га. Канали протяжністю 6094 км

них риб. Чисельність реофільних видів зменшилась, а лімнофільних, навпаки, збільшилась, порівнюючи з первісним станом. У лімнофільному комплексі значного розвитку досягли плітка звичайна, щука звичайна, окунь звичайний, краснопірка звичайна та ін. Штучні перепони для вільної міграції по Дунаю і Тисі відчутно проявилися на прохідних осетрових. Повністю випали білуга, осетер, севрюга. Перекриття річки Теремлі греблею та перекидання її водного стоку по дериваційному каналу в річку Ріку у 1956 році стало головною причиною зникнення в ній лосося дунайського – генетично цінного представника найдревнішої гілки лососевих риб. Окуневі внаслідок різкої зміни гідростатичного тиску частково гинуть. Подвійна природа водосховищ і штучне регулювання вод на річках Сальва, Теремля, Ріка, Латориця, Полуй, Боронява створило деяку своєрідність у рівневому, термічному, хіміко-біологічному режимі та динаміці водної маси, що різко змінило умови для відтворення особливо цінних річкових риб. Практично загальна кількість рибопродукції в усьому басейні річки Тиса в межах Закарпатської області знизилась на порядок, був припинений промисловий лов. Пройшла трансформація іхтіокомплексу, підсистеми та мегаекосистеми в цілому. Змінився видовий склад, спростились структура іхтіоценозу, його збалансованість. Крім того, дослідження аналогічних водосховищ у Альпах Дієм (Diem et al., 2012) показали, що протягом доби з одного квадратного метра їхньої поверхні у середньому виділяється вуглекислого газу (CO₂) 970±340 мг та метану (CH₄) 0,20±0,15 мг, які викликають парниковий ефект.

Активізація діяльності людини в кінці ХХ на початку ХХІ століття обумовила виснаження озонового шару, що підвищило ультрафіолетове випромінювання. Згідно даних вітчизняних і зарубіжних вчених, енергії навіть одного фотону вказаних променів достатньо, щоб зруйнувати хімічні зв'язки в більшості органічних молекул. Тому рослини поступово втрачають свою здатність до фотосинтезу, а порушення життєдіяльності планктону спричиняє розрив трофічних ланцюгів біоти водних екосистем та ін. Відображення процесів, які проходять на водозбірній території, стало забруднення вод. Хоча рівень антропогенного впливу виявився не критичний для гідроекосистеми в цілому та іхтіо-

Водосховище Тересле-Рицької ГЕС

популяцій, однак відбулось порушення умов існування та загибель кормових організмів, що призвело до подальшого зменшення автохтонних видів, особливо різкого, лососевих. Наприклад, чисельність струмкової форелі від історичного рівня популяції знизилась в 13,4 раза [4]. Ще гірша ситуація із лососем дунайським та харіусом європейським. Натомість, підуст утворив промислові скупчення (нерестові, зимувальні та ін.) і вилов його становив 60 відсотків усіх здобутих риб. Решта 40% розподілялася між мареною (6 – 9%), сомом (2 – 8%), щукою (4 – 6%), лином, карасем, окунем, йоршем, пліткою та іншими рибами (17 – 28%) [5].

Істотно підсилили негативні процеси великомасштабні проекти по акліматизації чужорідних видів риб та біоінвазії із інших регіонів, за умов глобального потепління й пониження рівнів води у водоймах. Синергетична дія вказаних складових спровокувала подальше скорочення чисельності популяцій і ареал холоднотлюбивих видів, а теплолюбивих, навпаки, збільшення. Натурні дослідження підтверджують витіснення новими видами старих та заповнення їх екологічних ніш, тобто спрацьовує фактор змін біологічного різноманіття шляхом елімінації (від лат. *Eliminare* – вигнання, виключення, усувати). Так, домінуючою у іхтіологічному комплексі річки Бронька, притоці Боржави, стала форель райдужна, розповсюджена за рахунок розташованого вище по течії форелевого господарства, – аборигенні види зустрічаються лише поодинокі. Експедиційними обстеженнями річки Ріка влітку 2016 року встановлено сильну маловодність у середній течії і підняття температури до +28 градусів С та зниження вмісту розчиненого кисню у воді до 4 мг/л, через що на початку 2017 року (відрізок Міжгір'я – Хуст) реєструвалась майже повна відсутність харіуса європейського. Низькі концентрації кисню спричиняють загибель чутливих до його дефіциту, змін видового складу риб у системі «жертва – хижак» та переважного розвитку інвазійних видів [6]. Під час ембріогенезу лососевих спостерігається атипове дроблення зародків, порушення процесу гастрюляції та наступних стадій розвитку. Ембріони гинуть до виходу з ікринки. У передличинок, личинок та навіть мальків відмічають аномалії в будові головного відділу, щелеп, зябрових дуг. Викривлення тулубу й хвоста. Відсутність плавців у старшовікових особин. Внаслідок кумуляції названих та інших факторів до третього видання «Чер-

воної книги України» (2009), в період, що охопив лише 15 років, включено на 9 більше видів риб порівняно з другим виданням рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення у наших водних об'єктах. Одночасно поповнили іхтіофауну представники східноазійського та північноамериканського походження і інтенсивно розширюють свій ареал. Поява нових видів в місцевості, у якій вони раніше не проживали, означає вторгнення в історично сформовану сукупність флори, фауни та мікроорганізмів, в устояну біологічну рівновагу між видами і різноманіттям екосистеми. Порушення біологічних та екологічних устоїв спричинило біозабруднення, формування видової структури іхтіофауни з участю алохтонних риб не лише річки Тиси, а й загалом річкової екосистеми Верхньо – Тисянського рибовідтворювального комплексу (табл. 2).

Все теперішнє рибне населення відноситься до трьох основних груп із статусом резиденти, мігранти і спорадично присутні. Де 74, 03 % видів мешкають у межах своїх історичних ареалів, 25,97% інвазійні. Інвазійні види попали у природні водойми через недотримання порядку методів очищення партій інтродуцентів від біологічних домішок, при проведенні рибогосподарських заходів, акліматизаційних роботах та незапобіганні спонтанного вселення. В останній час різко зросли темпи самовільного вселення агресивних видів риб у нові біоти, що пов'язане із зростанням масштабів гідробудівництва. Мимовільне, спонтанне розселення видів – аутоакліматизація відбувається через здатність їх до розширеного відтворення та необхідність розселення нащадків для отримання власного життєвого простору. Визначальною при цьому є висока екологічна пластичність (евріобіонтність) більшості з них. Причиною успішної інвазії вважається суттєвий антропогенний прес, наявність вільних ніш. Попадаючи у природні водні системи вони руйнують оселища аборигенів, конкурують з ними за ресурси і зменшують можливість їхнього виживання, викликають біологічні перешкоди, знищуючи аборигенні види, порушуючи структуру біотичних угруповань, часто з непередбачуваними і необоротними наслідками. Можуть спричинити погіршення якості води, розповсюдження паразитів і хвороб, в кінцевому рахунку розбалансувати внутрішні екосистемні процеси й зруйнувати біотичні зв'язки між компонентами біоценозів, змінити домінантні та зменшити кількість цінних видів, знизити біопродуктивність водойм. Результати вивчення популяційного рівня місцевих угруповань (якісний склад, чисельність, статеві-вікова структура, народжуваність, смертність та інше) доводять скорочення їхнього видового складу, зміну лінійно-масових ознак та зменшення значень окремих морфологічних величин, кількісне збільшення алохтонних видів. У зв'язку з цим визначено видовий склад чужорідних риб в річках, штучних водоймах і озерах басейну річки Тиса в межах України, їх біоінвазійний потенціал і основні методи проникнення. Складено список, як на основі виявлених нами нових місць перебування, так і вже зафіксованих у різних виданнях (табл. 3).

У Тересле-Рицькому водосховищі з метою акліматизації випущено мальків омуля байкальського в 1957 році, сига чудського (1957 – 1960), севанської форелі (1955 – 1965), а 1977 року палію американську – в гірській водоймі [2].

Дослідження і матеріали наукових джерел показали, що дуже серйозним конкурентом струмкової форелі і харіуса європейського є гібридна форма між прохідними і осілими

видами форелей – райдужна форель, займаючи майже ідентичний простір існування та посилюючи трофічний тиск на основу їх кормового раціону. Загальний індекс подібності поживи струмкова×райдужна форель на гірській ділянці річки Шипіт становить: за чисельністю 49,6; біомасою 52,9. Передгірська ділянка: райдужна форель×хариус європейський – 29,0/27,9. При значно більших масоетричних показниках райдужної форелі [7]. До того ж остання живиться в 1,0 – 1,7 рази інтенсивніше за струмкову форель, швидко зникає із водойм при забрудненні. Вивчення і аналіз отриманих результатів трофічних взаємовідносин стосовно струмкової форелі у витоках верхів'їв Ужа, Латориці, Боржави свідчить: істотних відмінностей із наведеними даними не встановлено.

Помітний внесок у розповсюдження екзотичних видів належить акваріумістам. Саме так занесений у 1912 році до водойм Європи ротань-головешка. Потрапив в закарпатські водойми шляхом саморозселення Дунаєм та процесом вселення риб до Тербле-Ріцького водосховища разом із зарибком рослинних риб далекосхідного комплексу з Росії. Вперше зафіксований у басейні річки Латориця у 70 роках минулого століття. Надзвичайно витривалий, протягом всього життя всеїдний, винятково ненажерливий вид. Завдяки своїй високій екологічній пластичності, широкому спектру харчування та охороні потомства інтенсивно витісняє багато видів аборигенної іхтіофауни. У дев'яностих роках поширився у всіх низинних водоймах, в окремих з них – фоновий вид. Єдиний стримуючий фактор – швидкі течії. Крім щуки і окуня, не має природних ворогів. Варто зазначити, що 286 ставків площею 2630 га та 5300 га каналів, колекторів, канав часто стають первинними осередками, в подальшому джерелами розповсюдження таких риб у прилеглих водойми і природні екотопи. Аналогічна ситуація складається стосовно карася китайського, що утримується на території санаторію «Квітка Полонини» Свалявського району в одному зі штучних озер, який може потрапити у річку Латорицю.

Найбільш успішна стратегія освоєння нових біотопів спостерігається карасем сріблястим. Самки останнього і карася китайського, утворюючи гібридну диплоїдно-поліплоїдну форми з потрійним набором хромосом (триплоїдні), розмножуються за допомогою карася звичайного. При цьому спермії не запліднюють яйцеклітину, а лише стимулю-

Головешка-ротань

Таблиця 2
СТАН ІХТІОЦЕНОЗУ РІЧКОВОЇ ЕКОСИСТЕМИ
ВЕРХНЬО-ТИСЯНСЬКОГО
РИБОВІДТВОРЮВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

Загальна кількість видів	Інвазійні види	В тому числі само- і випадково вселені	Питома вага, відсотки	
			інвазійних	самовселених
77	20	7	25,97	9,09

ють подальший розвиток і народження тільки самок, які не відрізняються від організму матері. В результаті фізичного знищення і генетичного поглинання карасем сріблястим та карасем китайським, карась звичайний попав до Червоної книги України. Крім того, карась сріблястий здатен витримувати тривалі періоди гіпотермії, гіпоксії і зневоднення (завдяки наявності біологічно активної низькомолекулярної фракції білків до 5 кДа), що запобігає загибелі при різкому зниженні температури води в літній період. Зимою у тканинах червоних м'язів міокарду серця і печінки з'являються білки з молекулярною масою 205 і 172 кДа відповідно, кількість яких різко знижується при підвищенні температури [8]. Вікова структура карася сріблястого в річкової системі найбільш лабільна серед представників коропових риб, таким чином здійснює потужну стресову дію на них.

Товстолобик строкатий південнокитайський. Масовий у старицях Тиси і Латориці. Створює конкуренцію за ресурси аборигенним видам. Товстолобик білий амурський. Частіше попадається у виловах рибалок нижньої частини Латориці. Білий амур східноазіатський у каналі Верке (Берегівський район) став постійним мешканцем. Належить до групи потамодромних риб, тобто риб, які мігрують на нерест в межах прісноводних вод (з річок в озера, або навпаки). Хворіє на краснуху, ураження молоді та дорослих риб аргілозом, дактилогірозом, диплостоматозом, постодиплостоматозом. У Іспанії і США вважається шкідником. Рідкісний у виловах рибалок Латориці та Тиси. Всі три види інтродуковані у 50 роках минулого століття. Із неповним біологічним циклом (без фази відтворення).

Амурський чебачок у водойми Закарпатської області потрапив двома шляхами: разом з інтродукцією рослинних риб, білим амуром, білим та строкатим товстолобиками (молодь чебачка дуже схожа на молодь товстолобиків) і природним шляхом з Дунаю у 1974 році. В Дунаї зареєстрований вперше на території Румунії у 1961 році. Через 6 років досягнув угорської ділянки Дунаю та українського Дністра [9]. Сприяє розповсюдженню швидка адаптація до нової обстановки, високе виживання молоді за рахунок переваг у біології розмноження, відсутність в нових умовах природних ворогів, велика стійкість до різних захворювань. Хоча населяє водойми із стоячою водою або з повільною течією на невеликих глибинах, однак проживає і у водоймах з підвищеним водообміном [10]. Підтверджує подані дані, факт з'явлення його у ставках біля села Гудя, водосховищі Тур'я-Полянської МГЕС, побудованої у 2012 році на гірській річці Шипот. Поширюється в залежності від типу біотопу. Найбільше обживає піщаний і глинистий субстрат, відповідно (42,9 екз./100 м²; 31,2 екз./100 м²), найменше – на камінні (1,1 екз./100 м²). Що стосується вод-

**Канальний сом плямистий;
канал (річка) Верке, м. Берегове**

ної рослинності, то тримається ділянок переважно із середнім заростанням (52,5 екз./100 м²) – менше при відсутності водної рослинності (8,2 екз./100 м²) [10]. Живиться водоростями, тваринами бентосу, детритом, ікרוю і личинками риб. В нерестовий період самці активно охороняють ікру. Має високі темпи лінійного і масового росту, посилені локомоторні функції тіла, показники середньої індивідуальної плодючості, вищу вгодованість за Фультоном у порівнянні з особинами білого амура. У літературі описано факти факультативного паразитизму. Завдячуючи подібному з цінними корошовими рибами спектру живлення, функціонально небезпечний для них.

Сонячна риба синьозяброва. У XVIII столітті як декоративну рибу завезено до Європи, спочатку у Францію, потім у Німеччину, де вона розводилась не тільки у акваріумах, а й у ставках, звідки проникла у басейни Рейну, Одру, Дунаю і в них натуралізувалася. У кінці XX століття по Тисі з'явилася в Закарпатті. Типовий хижак. Живиться водними безхребетними, ікרוю риб, мальками та молоддю. Має виражену турботу за нащадками – в нерестовий період самець будує гніздо та охороняє кладку ікри. Обмежується несприятливими температурними умовами (не виносить тривалого періоду льодоставу). Конкурент у живленні аборигенних видів риб.

Канальний сом плямистий. Проникнення відбулося, ймовірно, по річках Тиса та Латориця під час катастрофічних повеней або завдяки гідрофітонним птахам. Вперше виловлений у річках в 1955 році. Населяє стариці, канали. Руслами рік піднімається у середній течії, де притримується уповільнених ділянок та навіть досягнув до гірської річки Іршава і був виловлений у 2009 році. Найбільш стійка чисельність для басейну річки Латориця. Дорослі особини поїдають крім бентосу, рослин також ікру і дрібних риб. Карликовий сомик коричневий і карликовий сомик світлий вперше відзначені в Закарпатті у 1954 році, занесені з озера Балатон (Угорщина). Спочатку карликовий сомик коричневий мав переваги над місцевими рибами і витіснив усіх, крім шуки, через всеїдність. Споживав ікру, молодь і дрібних риб, водорості, пуголовки, жаби. З 1956 по 1966 роки у нижній частині рік улов рибалок складався виключно із сомиків. Пізніше поголів'я почало помітно зменшуватися через масові ураження сапролегнією та поїданням його ікри піскарями, вусачами, слижами, щипівкою, бабцями, чопом великим і малим. За 60 років активно

освоїв рівнинні заплавні озера, стариці, канали і водосховища басейнів Латориці і Тиси, відмічений в Ужі, Боржаві та інших річках [3].

Оцінюючи видове різноманіття неаборигенної іхтіофауни окремих річок, слід зазначити, що Боржаву у Берегівському районі населяють товстолобик білий, товстолобик строкатий, білий амур східноазіатський, карась сріблястий, карликовий сомик коричневий, головешка-ротань. Латорицю – чебачок амурський, головешка-ротань, карликовий сомик коричневий, карликовий сомик світлий, сонячна риба синьозяброва. В староріччі Чаронда з 9 зареєстрованих видів риб більше половини інтродуценти – головешка ротань, карась китайський та сріблястий, чебачок амурський, карликовий сомик коричневий. У річці Іршава зябровими сітками виловлено: головешка-ротань 1,3% до загальної кількості, карась сріблястий 3,0%, канальний сом плямистий 0,8%, сонячна риба синьозяброва 3,5%. Сітка драга і павук амурського чебачка – відповідно 0,8 і 3,8%, павук – головешка-ротань 1,9% [11].

Само- і випадково вселені у річкову екосистему Верхньо-Тисянського рибовідтворювального комплексу 20 видів риб. Вони дрібні за розмірами, короткоциклові, малоцінні в промисловому значенні. Викликали реальний екологічний ефект біологічних інвазій, успішно натуралізувались і вбудувались в екосистему, стали повноправним елементом нативного рибонаселення. Динаміка їх адаптаційного процесу має синусоїдний характер, а зміна функціональної активності утворює ряд F1 <F2> F3 <F4 [12, 13]. Натуралізація і подальше розповсюдження в річковій екосистемі краю вселенців несе більшу загрозу, ніж дія всіх негативних явищ разом взята. Тому необхідно проводити заходи для збереження ендеміків, забезпечити охорону рідкісних риб, в першу чергу на заповідних територіях. Зокрема, Карпатського біосферного заповідника, де протікають малі річки, в яких, за різними джерелами, нараховується від 23 до 26 видів риб і круглоротих, а риби-вселенці – відсутні.

Отже, у результаті досліджень встановлено, що людський фактор являється провідним за показниками регресивних явищ у структурі аборигенних іхтіоценозів та адвентизації української частини басейну річки Тиса. Екологічно порушені біотопи стають екокоридорами для успішної інвазії алохтонної іхтіофауни. Зменшення чисельності популяції аборигенів від ефективного до критичного рівня призведе до інбридингу із його негативними наслідками, втра-

ти контролю і регуляції генотипової мінливості. Тому так важливо мати ефективну чисельність місцевих популяцій, при якій вони можуть підтримувати високий рівень мінливості за більшістю кількісних і якісних ознак. Бо популяція – це група особин одного виду, які обмінюються генетичною інформацією і дають плодове потомство.

Особливість шкоди інвазійного процесу полягає у майже повній відсутності можливостей його подолання. Методи боротьби, що існують, малоефективні, вірогідність зникнення виду, що натуралізувався, вкрай не значна і, відповідно, негативні наслідки, які виникають, не можуть бути усунені. Це й зумовлює необхідність найбільш повного поєднання інтересів природи та збереження традиційного господарювання. Невиснажливо використовувати та відтворювати автохтонне біорізноманіття риб, що створює фундамент для сталого розвитку екосистем і громад. Серйозно обґрунтовувати і вивчати наслідки вселення та вести кадастр знахідок нових видів риб. Питання щодо можливої появи таких у регіоні потребує продовження досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєв С.О. Структура біотичних угруповань та оцінка екологічного стану річок басейну Тиси / С.О. Афанасьєв – К.: СП «Інтердрук», 2006. – 101с.
2. Турянин І.І. Риби карпатських водойм / І.І. Турянин. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 1982. – 144 с., іл. 8 л.
3. Мовчан Ю.В. Риби України (визначник-довідник) / Ю.В. Мовчан. – Київ: Видавництво «Золоті ворота», 2011. – 420 с.
4. Мрук А.І. Відтворення та поповнення природного ареалу струмковою фореллю на прикладі р. Іршава / А.І. Мрук, В.І. Устич, І.Ю. Бузевич. // Рибогосподарська наука України. – 2011. – №3. – С. 40 – 45.
5. Геренчук К.І. Природа Закарпатської області / К.І. Геренчук, С.О. Афанасьєв. – Львів: ВО «Вища школа», 1981. – 156 с.
6. Сондак В.В. Відновна іхтіоекологія природних водойм Західного Полісся України / В.В. Сондак. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 296 с.
7. Кружиліна С.В. Кормова база та особливості живлення струмкової, райдужної форелі та харіуса на різних біотопах річки Шипіт Закарпатського регіону / Кружиліна С.В., Діденко О.В., Великопольський І.Й. // Рибогосподарська наука України. – 2016. – №4. – С. 76 – 94.
8. Погожих Е.Г. Структурные и метаболические особенности тканей карася серебристого *Carassius auratus* в условиях температурной акклиматизации. Автореферат на соискание ученой степени кандидата биологических наук по специальности криобиология. – Институт проблем криобиологии и криомедицины НАН Украины, Харьков, 2010. – 03.00.19.
9. Козлов В.И. Амурский чебочок – *Pseudorasbora parva* (Schl.) – новый вид ихтиофауны бассейна Днестра / В.И. Козлов // Весник зоології. – 1974. – №1. – С.77 – 78.
10. Болтачев А.Р. Распространение и некоторые особенности биологии амурского чебачка *Pseudorasbora parva* (Cipriniformes, Cyprinidae) в водоемах Крыма / А.Р. Болтачев, О.Н. Данилюк, Н.П. Пахоруков [и др.] // Вопросы ихтиологии. – 2006. – Т. 46, №1. – С. 62–67.
11. Діденко О.В. Ефективність використання деяких знарядь лову для проведення іхтіологічної зйомки в річках Закарпаття / Діденко О.В., Великопольський І.Й., Устич В.І. // Рибогосподарська наука України. – 2010. – №2. – С. 40–46.
12. Грубінко В.В. Принципи описання стану біо-, екосистем / В.В. Грубінко // Наукові записки Тернопільського нац. пед. університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Біологія. Спец. Випуск «Гідроєкологія». – 2010. – №2(43). – С.123 – 136.
13. Hochachka P.W. Biochemical Adaptation: Mechanism and Process in Physiological Evolution / P.W. Hochachka, G.N. Somero. – New York – London: Oxford University Press US, 2002. – 466 p.

Таблиця 3

ЗВЕДЕНИЙ СПИСОК АДВЕНТИВНОЇ ІХТІОФАУНИ У ВОДОЙМАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

№ п.п.	Українська назва	Латинська назва	Шлях вселення	Місце походження
1	Форель райдужна	<i>Salmo iridea</i>	інтродукція	Північна Америка
2	Форель озерна	<i>Salmo trutta morpha lacustris</i>	інтродукція	Євразія
3	Головешка-ротань	<i>Perccottus glenii</i>	саморозселення	Північний Китай, Корея, Росія
4	Карась китайський	<i>Carassius auratus</i>	саморозселення	Центр. Азія, Китай, Японія
5	Короп дикий	<i>Cyprinus carpio</i>	саморозселення	Басейн Дунаю
6	Короп звичайний	<i>Cyprinus carpio</i>	інтродукція	Євразія
7	Карась сріблястий	<i>Carassius gibelio</i>	інтродукція	Китай, Японія
8	Омуль байкальський	<i>Coregonus autumnalis</i>	інтродукція	Росія, озеро Байкал
9	Сиг чудський	<i>Coregonus maraenoides</i>	інтродукція	Росія, Чудське і Псковське озера
10	Севанська форель	<i>Salmo ischan ischan</i>	інтродукція	Кавказ
11	Палія американська	<i>Salvelinus fontinalis</i>	інтродукція	Південна Америка
12	Товстолобик строкатий південнокитайський	<i>Aristichthys nobilis</i>	інтродукція	Південний Китай
13	Товстолобик білий амурський	<i>Hypophthalmichthys molitrix</i>	інтродукція	Басейни Амуру, Янцзи і Сидзяну
14	Білий амур східноазіатський	<i>Ctenopharyngodon idella</i>	інтродукція	Басейни Амуру і Сидзяну
15	Чорний амур східноазіатський	<i>Mylopharyngodon piceus</i>	інтродукція	Басейни Амуру і Сидзяну
16	Чебачок амурський	<i>Pseudoras – bora parva</i>	інтродукція	Росія, Японія, Півн. В'єтнам
17	Сонячна риба синьозяброва	<i>Lepomis gibbosus</i>	саморозселення	Північна Америка
18	Канальний сом плямистий	<i>Ictalurus punctatus</i>	саморозселення	Північна Америка
19	Карликовий сомик коричневий	<i>Ameiurus nebulosus</i>	саморозселення	Північна Америка
20	Карликовий сомик світлий	<i>Ameiurus melas</i>	саморозселення	Північна Америка

ГАРЯЧА ТЕМА

«ЗОЛОТЕ РУНО» УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ:

НА ГРАНІ ЗНИКНЕННЯ

Василь ГУМЕНЮК,
кандидат біологічних наук,
м. Львів – с. Яворів
на Івано-Франківщині

Відомий античний міф про аргонавтів оповідає, як авантюристи давньої Еллади пливли морями до далекої Колхіди, аби викрасти там золоте руно. Дослідники переконані, що в тому стародавньому міфів є і раціональне зерно: мова йде про експедицію по якісну вовну, необхідну для виготовлення одягу аристократів, брак якої гостро відчувався у материковій Греції. Опосередковано про те свідчить одна з промов Демосфена (до речі внука скіф'янки), в якій він захищає якогось капітана корабля, звинуваченого у, так би мовити, «контрабанді». За словами видатного оратора, винуватець не транспортував зі Скіфії нічого протизаконного, лише «кілька бочок вовни». Про те, що овеча вовна – символ багатства і благополуччя свідчить факт, що лорд-канцлер Великобританії донині сидить на мішку з вовною, і це традиція ще із середньовіччя!

Вівця була, мабуть, другою твариною, прирученою в епоху неоліту, коли люди перейшли на рейки відтворювального господарювання (істори-

ки і археологи вважають, що першим був собака і сталося це ще в мезоліті). На території України практично всі неолітичні племена (починаючи від культури лінійно-стрічкової кераміки – VI-V тисячоліття до н.е.) розводили овець, не кажучи вже про літописних кіммерійців, скіфів, сарматів etc, левову пайку господарства яких займали саме вівці.

У археологічному плані гірський масив Карпат досліджений далеко неповно, але той факт, що найдавніші народи неоліту-енеоліту Закарпаття (культури Тиса і Лендел) і Прикарпаття (Трипілля) утримували овець у значних кількостях, переконує: нашими горами паслися отари цих тварин вже щонайменше 7-6 тисяч років тому, а знамените «полонинське літування» веде, очевидно, свій початок з класичних традицій кочових племен, адже дерев'яна пастуша колиба – це, по суті, удосконалена стаціонарна форма юрти й заперечити таке практично неможливо.

У порівнянні з іншими свійськими тваринами вівці мають ту перевагу, що забезпечують людей не лише продуктами харчування (м'ясо і молоко), але й сировиною для виготовлення одягу та облаштування житла (вовна і шкура). Водночас вони найменш вибагливі до умов годівлі та утримання – можуть «перебиватися» лише підножним

*То ми, то час, то ми – то піснь,
Молодче, ну ж бо в розтвори!
Овечці сплав з кучерей пліснь
І далі, далі на гори...*

Микола Устиянович.
«Верховинець»

кормом, а для їх зимівлі непотрібно будувати капітальних утеплених приміщень, образно кажучи, достатньо «даху над головами», аби захистити від снігу і дощу.

Викопний матеріал давнини – а це головним чином кістки – дозволяє надійно встановити їхню видову належність (тобто, що це справді були вівці), але він нездатен відповісти на питання про, так би мовити, «породну характеристику» овець сивої давнини, головню ж – якою була їхня вовна. Нині в світі існує сотні порід овець, основною відмінністю яких є характер в першу чергу вовнового покриву (він буває однорідний або неоднорідний), а вже потім – тип молочно-м'ясної продуктивності. «Золотим руном» у античні часи вважали однорідну тонку вовну, з якої можна виготовляти вишуканий одяг для правлячої еліти, але овець з такою вовною в Карпатах не утримували ні в давнину, ні в новітні часи (хоча намагання були, та вони закінчувалися невдачею), оскільки лише вівці з неоднорідною вовною

і косичним типом руна здатні легко переносити місцеві природно-кліматичні умови, зокрема надмірні опади і перепад температур на високогірних пасовищах.

Вівці такого типу конституції (тілобудови) і характеру продуктивності – молочно-вовново-м'ясної – здавна звали «рацка» або «цуркан». Кажуть, що це внаслідок специфічної форми закручених рогів, але таке припущення малопереконливе – аналогічні роги мають багато порід, зокрема й тонкорунні мериноси. Куди важливішою характеристикою «рацки-цуркан» є архаїчне походження тварин цього типу – біологи вважають, що саме вони були першими в Європі, і нині збереглися лише як релікт в Карпатах і на Балканах (каракачанські вівці в Болгарії). Вівці цього типу – відносно невеликі (жива маса дорослих маток – 40-45 кг, баранів – до 55 кг), рухливі тварини з неоднорідною косичною вовною (в ній присутні три типи волокон – короткий тонкий пух і довга груба ость, а невелику кількість руна займає так званий «перехідний волос» – волокна довші за пухові, але коротші за остьові з проміжною між цими двома товщиною-діаметром). Колір вовни – білий, чорний і сірий; колись були поширені строкаті тварини – біло-чорні, біло-сірі, але зараз їх практично майже не залишилось.

Мешканці Українських Карпат – гуцули і бойки – «експедиції» за «золотим руном» (себто тонкою однорідною вовною) не здійснювали ніколи (в усякому разі історичних свідчень на цю тему нема), але вони спромоглися – очевидно шляхом багатолітніх проб і помилок – добитися ефективного використання вовни наявних у них овець, трансформували її у високохудожні вироби, котрі і колись, і тепер викликають справжнє захоплення не лише в Україні, але й усьому світі як приклад високої естетики, доповненої елегантністю, гігієнічністю і практичною придатністю, як то кажуть, «на всі випадки життя». В руках талановитих майстрів непоказна і не надто приваблива вовна овець «рацка-цуркан» зуміла перетворитись на реальне золоте руно – вже без будь-яких алегорій та умовностей і дуже шкода, що в наш час спостерігаємо занепад багатьох напрямків традиційного для Гуцульщини й Бойківщини рукоділля – ткання сукна, вичинки овечих шкір,

пошиття кептарів і козушків... Залишилося дійовим хіба що ліжницарство, але й воно вже зараз стикається з неабиякими труднощами, у зв'язку з катастрофічним (інакше не скажеш!) скороченням поголів'я овець як в Україні загалом, так і Карпатському регіоні зокрема, куди повертаємось для докладного обговорення проблеми.

Ні для кого не секрет, що структура земельних площ по обох боках Чорногірського хребта – як на При-, так і Закарпатті зводить до мінімуму можливість землеробства, зокрема вирощування зернових культур, отож єдиним виходом для сільської господарки є ведення тваринництва, причому такого, яке може обходитись мінімальною кількістю зернового корму. На практиці це означає ведення скотарства, козівництва і вівчарства; перше і третє має багатотисячолітні традиції і досвід ведення в Карпатах, а ось друге (козівництво) ніколи не було поширеним у значних масштабах, ба більше – у багатьох (до речі, безпідставно!) викликало нехиті і зневагу. Розглянемо детально в ретроспективі розвиток карпатського вівчарства, оскільки саме воно є предметом нинішнього обговорення.

Як свідчить статистика, кількісне співвідношення велика рогата худоба (ВРХ) – вівці багато десятиліть (мабуть, і століть) у карпатських господарствах – незалежно від їхніх розмірів – складало приблизно 1:10, тобто на одну корову припадало щонайменше 10 овець (подекуди більше, але дуже рідко – менше). Можна твердити, що така структура тутешнього тва-

ринництва склалася не внаслідок якихось «глибоких наукових досліджень», а як результат багатолітніх спостережень не лише за тим, яка саме худоба найбільш вигідна для утримання, а і як найраціональніше використовувати наявні в господарствах землі, більша частина яких гірські пасовища-крутосхили. Було зауважено, що корови, бички і телята (ВРХ) споживають набагато менше видів рослинності й після двох-трьох років випасання площі таких пасовищ потрібно «теревити» – очищувати від кущів берези, осики, ожини тощо – худоба їх оминає. А ось там, де паслися вівці – нічого такого не росте; вони «самотужки» підтримують пасовище в належному стані, не допускаючи його забур'янення і перетворення в чагарники. Вівчарство в Карпатах, таким чином, підтримувало належний стан гірських пасовищ і звільняло його власників від додаткової праці по впорядкуванню, якщо в господарстві утримували не тільки ВРХ, але й овець. І ще: масивні тілом корови не лише оминали багато видів рослинності (вівці, як показали точні наукові спостереження, споживають вдвічі більше видів трав і потенційних кущів), але й – особливо в затишні дощі – своїми копитами спричиняють деструкцію родючого шару, на відновлення якого потрібен час. За вівцями такого «гриха» не спостерігається...

Чабан Василь ПЕТРИЧ
з отарою гірськокарпатських овець. Село Річка
Косівського району, 1974 р.

Автор статті Василь ГУМЕНЮК під час наукової експедиції в селі Чикош Закарпатської області, 2005 р.

Знову ж таки на підставі спостережень і співставлень люди переконалися: вівця в її господарській «профпридатності» (особливо на передгір'ї і в горах) набагато більш «універсальна», ніж будь-який інший вид домашніх тварин, про що вже говорилося вище. Ще і нині багато спеціалістів від аграрного сектора (особливо в керівних кабінетах) переконані: малі господарства приречені, перспектива – лише за великими, з ностальгією згадуючи, якими «добрими» були колгоспи і радгоспи в часи «розвинутого (і «звичайного») соціалізму» періоду СРСР. При цьому якось забувається, що задовго до цього «світлого часу» горяни виробили чітку систему ведення вівчарства, котру можна назвати «комбінованою», адже в ній з успіхом поєднувалися елементи дрібно- і крупнотоварного виробництва, чого не було за часів колективного господарювання і, на жаль, майже немає зараз.

Мова йде про «полонинське літування», котре нині перетворене в свого роду «показуху» для висопоставлених гостей і туристів, а насправді в практичному аспекті збереглося лише де-не-де як свого роду релікт. А до приблизно 1945-го року, коли по обох боках Карпат «соціалізм утвердився остаточно» на майже півстоліття (це період приблизно двох поколінь; його виявилось достатньо, аби надійно поховати тради-

ції, котрі утверджувалися сотні років!) – то була струнка система раціонального ведення вівчарства й максимального використання альпійських пасовищ (полонин), більшість яких тепер стали фактичними неугіддями, зарослими чагарниками і ожинником й лише де-не-де ареалами збору чорниці («афини») або грибів (річ, звісно, потрібна, але ці продукти заготовлялися й раніше – мабуть, в не менших, як зараз, кількостях).

Що ж таке «полонинське літування» в практичній площині – без фанфар і бубнів, чи точніше кажучи трембіт і столів, що ломляться від напитків і закусок? Це було формування великих отар дійних вівцематок розміром не менше 200 голів, котрих приводили до гурту в обумовленому місці власники овець одного чи навіть кількох сусідніх сіл і передавали їх бригаді досвідчених вівчарів для випасання на віддалених гірських (альпійських) пасовищах – тобто полонинах. На Прикарпатті збірна отара (кожен власник передавав своїх тварин бригаді під розписку) вирушала в полонину 20 травня і утримувалася там до 20 вересня. На полонині овець доїли, молоко переробляли на масло, бринзу і вурду; половину продукції видавали власникові овець (пропорційно до переданої кількості тварин), а інша половина служила оплатою нелегкої праці бригади вівчарів, котрі окрім всього іншого (догляд, доїння, переробка молока), несли відповідальність за збереження поголів'я. У підсумку виграш мали обидві сторони: власник ціле літо

позбавлявся клопоту по догляду й годівлі своїх овець, а восени отримував готову продукцію для власного споживання (чи на продаж – як кому було доцільно), а вівчарі свою платню одержували від реалізації частки належної їм бринзи, масла і вурди. Якщо господар бажав віддати в отару для випасання на полонині недійну овечку (ярку), в такому випадку він повинен був оплатити догляд або грішми, або йому зменшували розмір продукції в перерахунку на одну дійну вівцематку. Таким чином вівчарство в Карпатах 4 місяці в році функціонувало як крупнотоварне, а решта 8 – як дрібнотоварне. Перевага цієї системи полягала в можливості організації переробки овечого молока, адже виготовляти всі вищезазначені продукти можна лише маючи у розпорядженні кілька десятків літрів вихідної сировини, для чого необхідна чисельна отара, а після повернення з полонин отари розділялися на свої дрібні складові й майже два місяці (до першого снігу) вівці паслися там, де літувала ВРХ (очищуючи пасовище від того, що не спожила худоба), а ранньою весною вівці першими випускалися і на пасовища, і сінокоси й від цього трава росла густою – тобто продуктивність площ суттєво зростала.

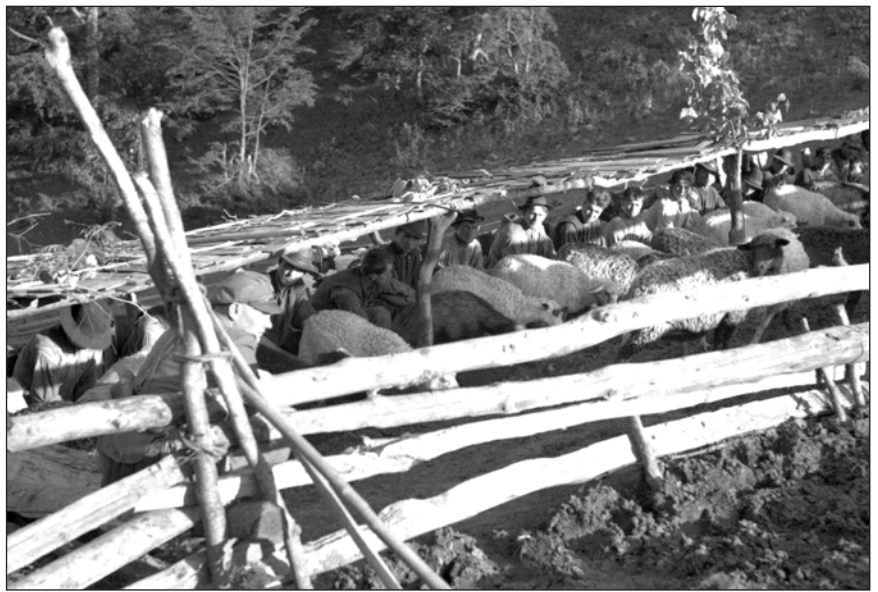
Для ефективного ведення полонинського літування вівцематки повинні були мати ще належну молочну продуктивність, а у овець лактація триває 4,5-5 місяців. З цієї метою практикувалися березневі окоти, отож овець парували в жовтні – вже після повернення з полонин (вагітність, тобто «кітність», у всіх без винятку порід овець триває 5 місяців). Два місяці після окотів матки годували потомство; напередодні полонинського ходу (на Прикарпатті – 20 травня) ягнят відлучали, тож наступні 2,5-3 місяці їх можна було (і навіть потрібно!) доїти, аби виготовляти цінну харчову продукцію. Століття такої схеми ведення вівчарства виробило дуже багато прийомів і традицій; народ склав багато пісень і легенд, про що написано чимало художніх і наукових книг.

Не будемо відволікати уваги читачів характеристиками продуктів харчування, отримуваних від овець – м'яса (баранини), будза, бринзи, вурди і масла. Лише коротко скажемо, що це – унікальна, дієтична і навіть лікувальна продукція (достатньо назвати одну

цифру: молода баранина засвоюється нашим організмом на 85, тоді як свинина – лише на 65%). Фактичне зникнення в теперішній час з раціонів гуцулів-бойків вівчарської продукції є величезним негативом епохи глобалізації і нашим величезним упущенням. Ми ж розглянемо детальніше лише одну продукцію вівчарства – вовну.

Карпатських овець стригли один раз на рік – переважно в квітні, а новонароджений молодняк, котрий не йшов у полонини, – здебільшого в липні, коли довжина вовни сягала близько 10 см. Вовна молодняка першої стрижки – поярок (гуцули називають її «мічка») володіє унікальними технологічними властивостями і найпридатніша для виготовлення в'язаних (плетених) виробів. Саме з «мічки» жінки й дівчата в'язали светри, шарфи, рукавички і все інше, через що вона цінувалася вище за рунну вовну дорослих овець. Але цю останню навчилися переробляти на знамениті ліжники, килими, верети, але найпершим слід назвати, мабуть, сукно – адже воно було тканиною ручного виготовлення, яку використовували для пошиття як повсякденного, так і вишуканого святкового одягу. Для тkania сукна на спеціальних верстатах (нині їх побачиш хіба в музеї!) вовну (переважно чорного кольору; з білої і сірої ткали сукно для спеціального одягу – головним чином весільного) пряли, а коли вона була готова – «чорнили», обробляючи у відварі дубової кори, до якого додавався залізний купорос ($\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$). Внаслідок такої обробки сукно отримувало стійкий чорний колір, що не піддавався линянню впродовж багатьох десятиліть. А вже після цього сукно «піхали» – за допомогою спеціальної ступи, облаштованої у водяних млинах (цього нині, мабуть, не побачиш ніде). У підсумку отримувалася щільна тканина, з якої шили верхній одяг – кептарики і куртки (останні гуцули називають «сердак» чи «сардак»). Для повсякденного одягу сукно не «чорнили», але процедуру ступи тканина проходила обов'язково, бо після неї тривалість використання виробів зростала в рази, а це був немаловажний фактор.

З жалем констатуємо, що технологія виготовлення сукна (в усякому разі на Прикарпатті) повністю втрачена, а «сердаки» – як для любителів ста-

ровини, так і різноманітних художніх колективів шиють з тканин фабричного ткання. Вони кардинально відрізняються від домотканого текстурою, щільністю, а головне – складом, адже містять 30-70% синтетичних ниток, тоді як домоткане складалося на 100% з вовни й «тримало» тепло тіла навіть при поважних морозах, а в теплу пору не спричинювало потіння: унікальність овечої вовни, як текстильної сировини, полягає в тому, що вона здатна поглинати до 40% від маси вологи й при цьому залишається сухою – ба більше – випромінює тепло. Не дивно, що вовняна одежа – гігієнічна і практична, й лише в дуже рідкісних випадках може викликати алергію, тоді як використання синтетичних тканин є одним з факторів, що її спричинюють як правило, а не виняток...

Придбати нині «сердак» із домотканого сукна дуже непросто, адже востаннє, мабуть, сукно ткали років 70 тому. Святкові сердаки – це справжній витвір мистецтва, причому кожне село мало свої традиції узорів, своєрідний «маркер» території: по одежі легко впізнавали, жителем якого населеного пункту є її володар.

Не менш важливим «винаходом» мешканців Карпат було використання овечої вовни для ткання верет, килимів та ліжників, причому коли перші дві категорії виробів (без огляду на візерунки) за методом виготовлення нічим особливим не характеризуються у порівнянні з технологією ще стародавніх майстрів Близького Сходу, то ліжник – це справжній винахід гуцулів, адже він поєднує в собі прядіння двох принципово різних типів ниток, специфіку ткання і абсолютно новий елемент: звалювання шойно витканого ліжника в штучному водоспаді особливої конструкції, так званому «валилі». Хто і коли вперше застосував цю технологію, достеменно точно не встановлено, але ліжники (так звані «джерги») відомі ще з XVIII-го століття.

Спочатку ліжники-«джерги» були монотонними – такими, як колір використаної вовни, але в першій половині XX-го століття з'явилися перші візерункові (біло-сіро-чорні, так звані «саморідні», тобто виготовлені з вовни різного природного забарвлення), а після того, як майстриня з Яворова Параска Шкрібляк-Король, більше відома як «Біленька» (була блондинкою, що малохарактерно для гу-

цулок) почала фарбувати білу вовну в різні кольори, ліжники заіскрилися всіма барвами веселки і з суто практично-утилітарних перетворилися на вироби мистецтва, мати яких в своєму помешканні прагнуть не лише пересічні громадяни, але й особи чималого достатку.

За первинним задумом ліжник був (і практично залишається) атрибутом постелі (ліжка і ліжник – однокореневі слова). Як відомо, головним критерієм постелі є комфорт при спанні і максимальне теплозбереження покривал. Карпатський вовняний ліжник у цьому аспекті майже не має собі рівних: за рахунок об'єму (при мінімальній масі) він забезпечує максимальну теплоізоляцію тіла і водночас поглинає вологу, якщо людина потіє, через те під ліжником не жарко в теплу пору року і не холодно при зниженій температурі. Такі властивості досягаються внаслідок технології звалювання, бо коли порівняти ліжник і килим, вони – попри абсолютну однаковий склад (в натурі – вовна 100%) і принципи виготовлення (ткання на майже ідентичних верстаках), – це зовсім різні вироби в плані їх практичного використання: килим в якості атрибуту постелі зовсім непридатний – тепло він зберігає вкрай погано. Вирішальне значення має звалювання у «валилі», коли ліжник отримує значний об'єм при рівнозначних з килимом показниках маси (ваги).

Все вищесказане може видатися нудним і загальновідомим, але воно послужить обґрунтуванням важливої тези про те, яка саме вовна потрібна для ліжництва й, відповідно, які вівці бажано (властиво необхідно!) розводити в Карпатському регіоні, адже ліжник став своєрідною «візитною карткою», якщо хочете – «брендом» Гуцульщини ба й України загалом.

Справа в тому, що якісний ліжник можна виготовити лише з неоднорідної грубої вовни косичного типу руна, в якій наявні три категорії вищезазначених волокон: ость, перехідний волос і пух. Не дивно, отже, що ліжництво зародилося в ареалі поширення овець «цакель-рацка», які мають саме таку вовну; на рівнинних просторах – ні в Україні, ні деінде овець такого типу давно не розводять. Тому можна зрозуміти правителів держави, яка встановила свою абсолютну гегемонію на наших теренах після перемоги в Другій світовій війні,

Отара гірськокарпатських овець на полонині Стайки. Верховинський район, 1980 р.

тобто від травня 1945-го року, вносячи кардинальні зміни практично в усі сфери суспільного життя, зокрема і в принципи функціонування сільськогосподарства. Суцільна колективізація, ліквідація приватного землекористування (максимальна ділянка для використання родиною визначалась в розмірі 0,5 га для членів колгоспу чи радгоспу і 0,15 га – для робітників) майже не давала можливостей утримувати овець, тож як це не було болісно для багатьох, у наступні 15 років (тобто до початку 60-х минулого століття) сімей, де ще утримували овець (не більше 5 голів) майже не залишилось: практично все вівчарство зосередилось в колективних господарствах, навик розведення цих тварин плавно забувалися ширшим загалом, бо не було об'єкта догляду. Ліжництво, килимарство та інші напрямки народних промислів мали зникнути як непотрібні: соціалістичний лад бачив усе крізь призму планової економіки і приватне підприємництво вважав кримінальним злочином (була навіть відповідна стаття карного кодексу, котра передбачала як штрафні санкції, так і тюремні терміни). Вся продукція, вироблена в колгоспах і радгоспах (за малими винятками) підлягала державним закупівлям й дуже швидко виявилось: вовна «колективізованих» карпатських овець мало- або й зовсім непридатна для промислової переробки – текстильні підприємства СРСР були налаштовані на використання однорідної овечої вовни – тонкої і напівтонкої. Ліжники? Ні, такої номенклатури в переліку Держплану не було.

Що ж робити? Була думка завезти в Карпати принципово бажаних овець, а всіх аборигенів пустити на забій, але карпатським вівцям допомогло нещастя: в повоєнній країні, де остаточно переміг соціалізм, бракувало всього, в тому числі й зайвого поголів'я. Перед ученими-аграрниками поставили завдання вирішити проблему з мінімальними затратами сил і коштів. Й незабаром «Соломонове рішення» було знайдено: місцевих баранів відправити на забій, а замість них в отари запустити плідників цигайської породи. Згідно задуму, мало відбутися поглинальне схрещу-

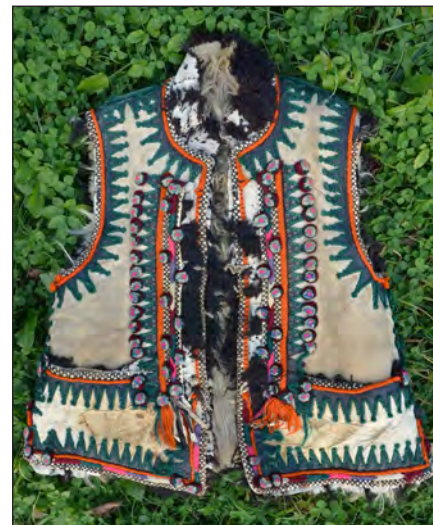
вання, карпатські вівці мали стати особинами з однорідною вовною, а «рачка-цуркан» – просто зникнути. Окрім того, кардинально змінювалося ведення вівчарства: галузь переводилася на систему ранніх окотів (в січні – першій половині лютого) з метою досягнення молодняком забійних кондицій в рік народження. Полонинське літування? Нехай буде. Але доїти овець і виготовляти на високогір'ї бринзу майже неможливо – після того, як матки вигодовуватимуть ягнят з січня по травень, молока від них вже не отримаєш. Ну і що? Степових мериносів – головну породу овець країни – ніхто ніколи не доїв і не доїть – без бринзи можна спокійно обійтись.

Але природно-кліматичні умови Карпат внесли корективи в ці далекосяжні плани. На полонинах, розташованих на рівні понад 1000, а подекуди – й 1500 метрів, холодний дощ і навіть сніг в червні-липні – не дивина. Цигайські барани, котрі мали парувати маток влітку (для ранніх окотів!) гинули на альпійських пасовищах, така ж до-

ля чекала на їхніх потомків, котрі мали нещастя успадкувати характер руна породи-покращувача. В усьому звинувачували обслуговуючий персонал (пастухів), не один був змушений компенсувати загибель власними коштами і всіма правдами-неправдами намагався надалі в полонину не йти. Оскільки явище набуло масового характеру, знову ж таки доручили вченим розібратися в ситуації. Провівши два сезони на полонині як пастух, науковий співробітник Коломийської сільськогосподарської дослідної станції Михайло Гульчій прийшов до невтішного висновку: вівці з однорідною вовною переносити надмірні опади в поєднанні з охолодженням не можуть: їхня вовна затримує в руні воду, й тварини гинуть від пневмонії (запалення легень). Аборигенні ж, маючи неоднорідну вовну і косичний тип, захищені від напасти тим, що зайва вода стікає з них, наче з даху, не затримуючись в руні. Спробу перевести карпатське вівчарство на рейки однорідної вовни довелося припинити, хоча «за інерцією» було випробу-

вано ще понад десяток інших порід для схрещування, але у підсумку отримано аналогічні результати, як і при використанні цигаїв.

Річ відома: в кожному негативі є й певний позитив, і навпаки. Досвідчені селекціонери помітили, що деяка частина помісних тварин від схрещування місцевих маток з цигайським баранами (це були віддалені поміси – II і III покоління) мають суттєво покращену вовну: в ній відсутній «мертвий волос» (огрубіла і ламка ость), підвищений вміст перехідних волокон, дещо довший і в більшій кількості пух при косичній формі руна, з підвищеними на 25-30% настригами вовни, котра отримала назву «вовна килимного типу». Дуже важливим було те, що вівці з такою вовною легко переносили місцеві погодно-кліматичні умови й не гинули на полонинах навіть у несприятливі сезони. Ліжникарки, працюючи нелегально (їх звинувачували у... спекуляції) всілякими правдами і неправдами намагалися роздобути вовну таких овець – ліжники з неї виходили особливо гарними. Не один завідувач складу колгоспу чи радгоспу був покараний «за розтрату майна» (таємно продавав людям вовну господарства, а її всю належало здавати державі) й це тривало доти, поки до прикарпатського села Тюдів не прибув з візитом високий гість – перший секретар ЦК Компартії УРСР Петро Юхимович Шелест. У сільському будинкові культури лаву, де він мав сидіти, застелили розкішним ліжником. Побачивши виріб вперше в житті, правитель України поцікавився, що ж воно таке, а коли почув відповідь – мовляв, це виріб народних майстрів, запитав, де можна щось таке придбати. Місцеві зам'ялися, і замість того, аби чесно сказати, що ліжник фактично перебуває «поза законом», відповіли: колгоспи і радгоспи регіону запросто можуть налагодити виробництво ліжників, але оскільки вся вовна, котра тут вирощується, підлягає здачі державі, сировини для такого виробництва в господарствах не залишається. Високий гість пообіцяв «розрулити» проблему і незабаром гірські колгоспи й радгоспи отримали дозвіл переробляти вовну на місці. Після 1966-го року це стало поворотним моментом у гірськокарпатському вівчарстві та відкрило шлях до селекційно-пле-

Чоловічий і жіночий сердаки; святковий кептар з овечої шкіри. Село Яворів Косівського району. Виготовлено у 30-і роки ХХ ст.

мінної роботи з вівцями у напрямку вдосконалення поголів'я за характером руна, яке мало бути вже названого «килимного типу».

На консолідацію цього породного типу пішло ще майже чверть століття і врешті-решт наприкінці 80-х Міністерство сільського господарства затвердило бажаний тип в якості нової породи з назвою «українська гірськокарпатська».

І ось настали 90-ті роки, Україна стала незалежною державою. Колгоспи і радгоспи припинили своє існування, країна переходила на рейки ринкової економіки. Й сталося майже за Карлом Марксом: «З помями вихлопнули дитину»: більшість консолідованого племінного поголів'я (причому не лише овець, але й ВРХ, свиней, птиці та ін.) було втрачено, тож велика і важка праця з консолідації української гірськокарпатської породи фактично зійшла нанівець. Лише окремі ентузіасти, що згодом стали фермерами, зберегли невеликі стада тварин бажаного типу, але селекційно-племінна робота з ними була занедбана й зараз потребує зусиль ніби «з нуля». За наявними на даний час відомостями, збереглося тільки два племінних господарства овець української гірськокарпатської породи – одне в Закарпатській області, а друге – на Буковині, але ходять вперті слухи, що їхні власники бажують позбутися і їх, тож дай Боже, аби на момент виходу цієї статті у світ ота погана інформація

виявилася неправдою, а господарства не лише збереглися, але й наростили поголів'я. Нині як ніколи гостро стоїть питання відродження карпатського вівчарства, бо відсутність цих тварин добре відчувається повсюдно. Про полонини вже говорилось, але багато пасовищ і навіть сінокошних площ на передгір'ї (не кажучи вже про гори) перетворюються на чагарники, переходячи в ранг «інших земель», якими зазвичай у кадастрових записах маркують явні неугіддя.

Наголосимо ще раз: вівця – незамінна тварина в Карпатах, якщо люди бажують тут не лише доживати віку, але й залишити у спадок нащадкам квітучий край, а не такий собі «марсіанський пейзаж». Зайве нагадувати, що альпійські країни – Австрія, Швейцарія, північ Італії і південний схід Франції – мають розвинуте вівчарство, адаптоване до їхніх умов, а сусідня з нами Румунія активно розвиває своє карпатське вівчарство – достатньо літом піднятися з далекоглядом на Чорногірський хребет і перекопатися в правдивості сказаного.

Вівчарство – галузь специфічна; вона буде економічно ефективною лише в тому випадку, якщо використовувати абсолютно все, що продукують ці тварини (до гною включно). Орієнтація на щось одне (колись популярним був лозунг «вовна – основна продукція вівчарства») неминуче спричинить збитковість або низьку рентабельність, і це – без високих наук – добре знали наші предки, котрі залишили численні приклади і вдалого господарювання, і зразки – не боюся сказати – геніальних витворів рукоділля, як ось оці гуцульські

святкові кептари для дітей і дорослих, пошиті з овечих шкір, котрих нині днем з вогнем не знайдеш за будь-які гроші.

Горянам, але в першу чергу їхнім правителям, конче необхідно звернутися до проблематики вівчарства й розпочати, напевно, слід з розробки, затвердження і неухильної реалізації програми відродження галузі в Карпатському регіоні. Потрібні, зрозуміло, інвестиції – як з бюджету, так і від товстосумів, котрі воліють закупляти вілли на Канарах, наївно сподіваючись доживати там віку у випадку непередбачуваних і небажаних для них подій, але наочний приклад Павла Лазаренка доводить: лише «в своїй хаті своя правда» (Тарас Шевченко), бо чужина може прихистити, але там потрібно працювати з подвійною віддачею, награвовані кошти заберуть – відповідні закони на те знайдуться, а народ ніколи не вибачить злодійства і брехні.

Ситуація критична, але не безнадійна. За доброї волі всіх і готовності працювати добросовісно й творчо, «золоте руно» Карпат має шанс на відродження. Треба вірити, що так воно і буде!

Доїння овець у господарстві фермера Василя ПЕТРИЧУКА. Хребет Сокільський, с. Яворів Косівського району, 2019 р.; на передньому плані – матка української гірськокарпатської породи з бажаним типом руна, 2009 р.

Іван СЕНЬКО,
етнолог, краєзнавець, фольклорист, літературознавець,
кандидат філологічних наук,
м. Ужгород

ВИТОКИ РІДНОГО КРАЮ

ВІВЧАР ВІВЦІ ЗАВЕРТАС...

Благословенні час той і година,
– Коли земля ця цвітом процвіла,
Де бродить з калаталами маржина
У морі запахушого зела,
Благословенна кожна полонина,
І кожен порух свіжого стебла...

Максим Рильський. «Карпатські октави»

БОЖА ХУДОБА

У збірці Петра Лінтура «Угро-русские коляды» (Ужгород, 1942) є одна колядка із такими словами:

*Ой із-за луга з-за зеленого.
Відти ж виходит ни мла, ни вода,
Ни мла, ни вода – лиш білі вівці.
А за вівцями святий Никола,
Другий вівчарик – бо й святий Юра,
Третій вівчарик – сам Ісус Христос...*

Вівчарі несуть трембіточки: Никола – мідну, Юра – м'яку, тобто із латуні, а Христос – золоту. Як затрубече Никола – гори побіліли, птахи заніміли, бо свято Николи святкують 6 грудня; як затрубече Юра – «гори-долини зелені стали», бо святий Юрій 6 травня «відмикає землю й небо»; а Христос як затрубече – «пішли голоси по полонинах»...

У нашій старій хаті висіла ікона, на якій Ісуса було зображено дитиною, із ягнятком на руках. Для нас, малечі, ікона була дуже зрозумілою, бо коли приходило Різдво Христово, до хижі заносили соломи, випускали ягнят із царка, що був під постіллям, і ми в тій солоні беркицькалися, гралися із ягнятами, бекали.

Пізніше дізнався, що це було ворожінням, аби на обійсті не переводилися вівці. Адже вівця – не тільки символ, але й реальний фактор заможності. У нас було щось із сім овець. На Святий вечір батько з мамою ворожили, аби вівці держалися гурту, аби їм вовк не зашкодив, аби не бегтегували. Для цього вівсяним перевеслом ложки зв'язували, овець ладаном обкурювали.

Гуцулка в кептаріку з домотканого сукна. Фасон і узір характерний для с. Соколівка, пошитий орієнтовно 1947 р.; родина Зеленчуків з с. Яворова в гуцульських шкіряних кептарях, які дісталися їм у спадок від батьків. Великдень, 2019 р.; ліжничка з с. Яворова Богдана ШРАЙБЕР зі своїми виробами з вовни: окрім ліжників різного типу, вона виготовляє куртки, шарпетки-«капці» та ін.

Поганські й християнські мотиви переплелися в обрядах і віруваннях. Ще в кінці минулого століття у горах можна було почути: «Поки Бог не сотворив людей, то сам вівчарив. Вівці слухали його: куди він лиш свисне, туди вони йдуть. А кіз не було ще тоді на світі. Але приходив до Бога чорт та й каже: «Дай мені, Богойку, трохи овець! У тебе така черода, а у мене й одної овечки нема». Тоді відділив Бог чортові трохи овець. Прийшлося чортові переганяти свої вівці з стинища на стинище. Вівці пуджались його й розбігалися перед ним на всі боки. Не міг собі бідний чорт дати ради з ними і розлютився на них дуже. Почав їх імати за хвости і стягати до купи, а що вівці дуже рвалися, то пообривав і позадирав їм хвости. І так з овець сталися кози».

І Біблія розповідає про вівчарство як про один із найдавніших видів господарської діяльності людини. В оповіді про Каїна й Авеля наголошено: «І був Авель пастух отари, а Каїн був рільник. І сталось по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. А Авель, – він також приніс від своїх перворідних з отари та від їхнього лою. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву його...»

Археологічні дані засвідчують, що в Карпатах вівчарство культивувалося уже на рубежі нашої ери: при розкопках знайдено ножиці для стрижки овець, а цим ножицям, на думку фахівців, майже дві тисячі років.

Народні перекази пов'язують з вівчарством виникнення трьох сіл Міжгірщини – Вучкового, Стригалень і Прислопа. Ясінянці вважають, що і їх село заснував вівчар Іван Струк на місці зимування овець.

Вівчарство – важлива ділянка господарської діяльності горян. Це – і м'ясо, і бриндзя, і одяг: вуйош і холошні із домотканого сукна, гуні й капці, рукавиці, кожух, кептар, шапка смушева... А ще вовняний ліжничок.

На весіллі молодим під ноги стелили гуню – на багатство. Коли вили вінки, то вживали тільки вовняні нитки, – також з магічною метою. Як багато значить вівця для верховинця, зуміли передати наші митці: Федір Манайло на полотні «Хлопчик з ягнятком» (1937), Василь Сvida дерев'яною скульптурою «Вівчарі» (1970), Володимир Микита в знаменитій картині «Ягнятко» (1969).

НА ВИСОКІЙ ПОЛОНИНІ

Догляд за вівцями чітко ділиться на два періоди: зимування у вівчарниках і випасання на полонинах. Зима – час окотів. Добре зимування – запорука збільшення отари. До зими треба підготуватися: для овець накопити сіна, а для ягнят – отави.

Звідалася баранчика круторога вівця:

– Ци зробиш ми на всю зиму зеленого січня?

*– Я не зроблю, я не зроблю – зроблять тото люди,
Бо хто тебе визиме, того хосен буде.*

Хосен – це і ягнятко, і три, а то й чотири кілограми вовни з вівці, і перший удій молока «на міру», пропорційно до якого отримає газда удій від всієї отари... Від однієї вівці надаюють молока для виготовлення десяти-одинадцяти кілограмів сиру.

Доїння «на міру», або ж «мішання овець» – то велика подія, справжнє свято. Радянські ідеологи перетворили його в агітаційно-масовий захід «проводів на полонину». Як проходило «мішання овець», зберігся спогад вівчаря Михайла Тарчинця із села Ізки на Міжгірщині: «Мішання овець буває у маю. Зганяють вівці увечері, доять їх і варять шутрянку. Вівці ночують у кошарі, і рано їх доїть вівчар, старався так подоїти, аби менше дали на міру, бо легше буде видати гелети. І з цього молока варять шутрянку, і п'ють її, хто хоче. А овець своїх кожний газда може забрати і пасти до обіда. На міру доять самі газди. Перед тим ворожать: стягають листя з галузки бука. Кажуть: «Як се не пошкодить букові, і він на другий рік зазеленіє, так би ніщо не шкодило моїм вівцям». Міряють молоко ополониками. Вісім ополоників входить до одної купки. Купка – то один літер. Вісім купок – то вже одна гелета. За кожний ополоник газді, як прийде ватажити, вівчарі мають дати одну гелету молока. Надосне в обід молоко продають і за ті гроші купують солі для овець. Жони газдам приносять пироги, голубці, випивку. Люди сідали і гостилися».

У Федора Бабинця у Волівці, у його домашньому музеї, я бачив «рвоваш» – метрової довжини чотиригранна паличка, на якій відповідними зарубками вівчарі фіксували, скільки котрому газді мають видати гелет.

Вівчар Дмитро Коваль із Келечина на Міжгірщині розповів ще таке: «Коли женуть овець у кошару в перший раз, то на струнгу кладут грань, оби худоба перейшла, оби до неї ніщо не бралосся, як не береться до огня. В середині кошари робили хрест. Давно вівчарю нічого не платили, бо він кошару клав на своїй землі і гноїв її. А газда, коли йшов ватажити, виносив їсти і собі, і вівчарям. При чехах келечинці продали хашу в Ділку і купили полонину над Пилипцем. Тоді купили собі полонину рекітці і ляхівчани. Вівчареві, який ішов у полонину, треба вже було платити від кожної вівці».

Уся полонинська епопея віддзеркалює у вівчарських коломийках. Уся – від ранньої весни до осені.

Підготовка до виходу на полонину:

Ой піду я в полонину, у полониночку.

Ци не розбив буйний вітер мою колибочку?

Ой ци розбив, ци не розбив – буду поправляти

Та ще буду в полонині вівці літувати.

Вихід на полонину:

Ідуть вівці в полонину, ягната – за ними,

А козята – трьома шори, вівчар – межі ними.

Наказ вівчареві:

Ой вівчарю молоденький, солодка жентиця,

Кедь нам вівці виздыхають – твоя шибенця.

Про полонинське привілля:

У зеленій полонині корови та вівці,

В полонині ціле літо дзвенять колокольці.

Прощання з полониною:

Та вже паде жовтий листок з тої буковинки,

Чекай мене, моя мила, бо йду з полонинки.

Колиба і ватра – два найбільш характерні символи літування на полонині. Колибу робили у затишному місці, недалеко від криниці. Ватру запалювали від живого вогню – добутого тертям або з допомогою красала. Вона за все лі-

то не вгасала – і їсти варили, і грілися біля неї, і звіра вона відлякувала, і захищала від нечистої сили. Від травня до вересня палала полонинська ватра. А потім на полонині затишло бляння овець, дзвін колокольців, гук вівчарських трембіт. До наступної весни.

ПАСТИРІ

Багата мова нашого народу. Для означення особи, яка доглядала домашню худобу, маємо точні і влучні слова: свинар, волар, конюхар, вакар, вівчар... А ще: чередник, чабан, пастух, скотар... А ще давня назва: пастир. У вертепних дійствах маленькому Ісусу вклоняються пастирі.

Найчастіше чуємо романтизоване слово «вівчар». Пісенний вівчар «на овець биркать», «сидить на купині й на сопліці грає», «за ременем носить самі сороківці». У збірці Володимира Гнатюка «Коломийки» є одна дівоча співанка про привільне життя вівчарів. В уяві співачки вони «сидять у ватерки, білі ніжки гріють», «білими волічками ніжки підвивають», «возьмуть трембіточки та ще й трумбітають».

Від вівчаря Івана Фурдя записано якби відповідь на цю співанку:

Та не знаєш, дівко біла, вівчарську роботу,

Що я мушу вівці пасти і в студінь, і в сльоту.

Та ти думаєш до схід сонця, що я ще дримаю,

А я вівці вже подоїв, на пашу пуцаю.

А ти думаєш, що я рано кучерики чешу,

А я ватру піддуваю і варю кулешу...

Так на антитезі побудовано всю співанку, в якій є правдива інформація про один робочий день вівчаря: не ховається від бурі – по кісницях овечок глядає; трембітою не милій голос подає – вовка відганяє; як подоїв вівці, не відпочиває, а «хворі руки гоїть»; не робить, що забagne, бо за вівцями «ледве ноги тягне».

А ти думаєш увечері, що я собі лежу,

А я сиджу, пошиваю пірвану одежу.

А ти думаєш опівночі, що сплю як на глушу,

А я ватру підкладаю та онучі сушу.

Закінчується вівчарська співанка іронічним висновком:

У високій полонині щебетали сої.

Оби'сь знала, дівко біла, про гаразди мої.

У співанках і переказах про вівчарське життя на полонині найчастіше звучать такі мотиви:

1) тяжко бути в розлуці з коханою, і вівчар вночі, долаючи великі відстані, йде на побачення з милою, або ж во-

на йде в полонину ніби ягоди збирати, а насправді – щоб любка увидіти;

2) вівчар вівці загубив, журиться, та дівчата, що вийшли яфину збирати, сказали, де знайти овець:

*Не журіться, вівчарики, не буде бідиці:
Ваші вівці недалеко, пасуться в кісниці...*

3) вовк або ведмідь зробив отарі шкоду, з таких пригодно філософські висновки: «Блудна вівця – вовча вечеря», «Котру вівцю Бог вовку назначив, тому мусить вовк з'їсти», «І пораховану вівцю вовк їсть», «Біда вівцям, де вовк пастушить»;

4) напад розбійників;

5) вівчар зустрічається на полонині із злими силами – чортом, чугайстром, мавкою.

Два останні мотиви лежать в основі цілого ряду пригодницьких сюжетів у формі переказів, бувальщин, билиць, співанок-хронік.

У Келечині поширений переказ, як вівчар трембітою дав знати про біду. Він трембітав-промовляв:

*Татуню, татуню,
Бери на ся гуню
Та йди в полонинку,
Знай за худобинку.
Бо прийшли опришки
Та забрали стрижки.*

Батько почув, вибіг на полонину, звільнив прив'язаного до бука сина, і вони разом наздогнали злодіїв і відбили свою отару.

І в змаганні з чортом, хто міцніше стисне камінь, хто ним далі кине, перемагає метикуватий вівчар, взявши замість каменя будз сиру. Гірше, коли вівчар закохувався в мавку – він марнів, ходив лісами, цураючися людей. Такі історії опубліковано у збірках «Легенди Карпат» (1970), «Легенди нашого краю» (1972), «Чарівна торба» (1988)...

Фольклорний образ вівчаря – це майстерне переплетення вимислу і реальності.

З ПОГЛЯДУ ПОЕТІВ І МИТЦІВ

«Теплим весняним ранком Іван ішов в полонину...»

Це – про Івана Палійчука, головного героя чудової повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». На основі фольклору і побаченого на власні очі Михайло Коцюбинський достовірно описав вівчарське життя на полонині.

Юний вівчар і його отара (Свидовецькі полонини, Закарпатська область)

Є у повісті рядки про те, як ватаг добував живий вогонь: «Заклавши в одвірки скалку, двоє людей перетягали ремінь, від чого скалка крутилась й скрипіла... Скалка починала куритись, і скоро маленький вогник вискочив з неї та запалав з обох кінців. Ватаг побожно підняв вогонь і встромив в ватру, зложену коло дверей».

Спостережено все, до найменших дрібниць: як ватаг обходить з вогнем стоїще, як вівчарі відганяють «вуйка» від кошари, як доять овець і роблять сир, про що співає спузар, якими словами знешкоджують злі наміри арідника – аж до поетичних хвилин прощання з полониною: «Стекла маржинка назад в долини, розібрана хазяями, одтрембітали своє трембіти, лежать стоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем. Лишилися тільки ватаг зі спузарем. Вони мусять чекати, аж згасне вогонь, той вогонь полонинський, що сам народився, неначе Бог, сам має й заснути».

У творчості тих, хто розробляє тему Карпат, з образом вівчаря зустрічаємося досить часто: «Старий вівчар», «Вівчарева полонина», «Бодай тебе, вівчарику» Сидора Воробкевича, «Полонинський пастух» Василя Гренджі-Донського, «Полонина» Юрія Гойди, «Гірський вівчар» Андрія Патруса-Карпатського, «Пісня вівчаря» Юлія Боршоша-Кум'ятського... І у віршах для дітей: «Молодий вівчар» Василя Вовчка, «Я ходив на полонину» Володимира Ладижця...

У розробці теми легко виділити поетичні штампи: отари овець порівнюються з білими хмарами, вівчар на сопілці виграє чи в трембіту дує, а кохана жде його в садочку...

Федір Зубанич у романтичній повісті «Полонина» намагається заперечити романтикам від вівчарства: «Вівчар – не завжди гордо випростана напружена й плакатна постава з піднятою догори трембітою. Його життя – будні. Праця без вихідного, та ще й далеко від села. То таки мужні люди – наші полонинники». Але образ вівчаря, батька ліричного героя, Федір Зубанич змалював у стилі романтиків: велично, барвисто.

Контрасти – вікові, соціальні й історичні – домінують у новелі Івана Чендея «Трембіта», оповіданні Луки Дем'яна «Під смерекою», повісті Василя Басараба «Осідлані гори»...

Дід Микула із новели Чендея «Трембіта» у молодості так трембітав, що «одна донька австрійського графа» кожного літа приїжджала слухати його гру, а на схилі літ у ко-

лі вівчарів він говорить мрійно: «Я нині корову дав би-м, коли би мені хтось подарував зуби та аби я міг затрембітати голий раз!.. Та зазеленіли би хащі далекі, а гори довкола заговорили би до вас усіх!»

Старий Вашкуляк із оповідання Луки Дем'яна «Чабани» просить молодого вівчаря: «Старий вже я, синку, нездужаю... А якби колись і сталося щось, то прошу тебе, візьми трембіту й затужи за мною на всю полонину. Хай рідні ліси відгукнуться!»

Вівчарські символи – трембіта чи сопілка, вузловата палиця – є і в повісті Василя Басараба.

Але спостережено й інше: коло худоби наберешся не дуже приємного запаху, бо в холодній воді помиєш хіба руки та лице; найбільша мука для вівчарів – це мряки і сльота. Дід Іван Кришинець бачить на полонині не тільки те, що сприяє життю, але й те, що нагадає про смерть: «Обліпить чоловіка густими туманами – лице, груди, руки, аж на тобі просякає вуйош. А як потягне на те вітром, то так, як пилою... якби чоловікові перепиловав кістки. Ти – старий, а мусиш бігати за псами, аби розігрітися. Назгинався я від того вітру! Не раз спускався, як дівчак, по слизькій похиліні – до кошари... в западину, в яму, аби лиш не дуло. А то й коло ватри треба було передригоніти».

На полотнах, у скульптурі не доводилося бачити полонину з цього боку. Митці здебільшого звертають увагу на етнографічний і ведичний бік вівчарства. Як на картинах «Вівчар» Федора Манайла та «Зустріч на полонині» Йосипа Бокшая, gobелені Наталії Герц «Вівчарі», скульптурних композиціях «На полонину» та «Повернення з полонини» Василя Свиди...

На картині Йосипа Бокшая «Зустріч на полонині» (1957) нема вівчарів, але є результат їхньої праці – молоко в бербеничках, які звисають по обидва боки сидел трьох коней. Ведуть коней з вантажем дівчата у гуцульській одежі. Назустріч їм – косарі, що піднімаються шувари косити. Так художник натякає про зиму, коли треба буде утримувати овець на зимівках. Широкий гірський краєвид, осяяні сонцем постаті відданиць і легінів, контрасти голубих, червоних і жовтогарячих кольорів – все це буденну сцену із життя горян робить святковою. Картину придбала Держав-

на Третяковська галерея в Москві, що робить її малодоступною для краян. Але ця картина поряд з іншими творами Йосипа Бокшая була доказом його високої майстерності: у 1958 році його було обрано членом-кореспондентом Академії мистецтв СРСР.

Та чи не найповніше і достовірніше, з великою майстерністю відтворено літування на полонині в епізодах фільму «Тіні забутих предків». У написанні сценарію за твором Михайла Коцюбинського брав участь Іван Чендей, а консультантом при створенні картини був Федір Манайло. Фільм, у якому головну роль зіграв Іван Миколайчук, визнано одною із двадцяти кращих картин світу усіх країн і народів.

Всі згадані твори були помітним явищем у мистецькому житті краю, бо в них автори поєднали свій талант із глибинним знанням народного побуту.

БОКОРАШІ

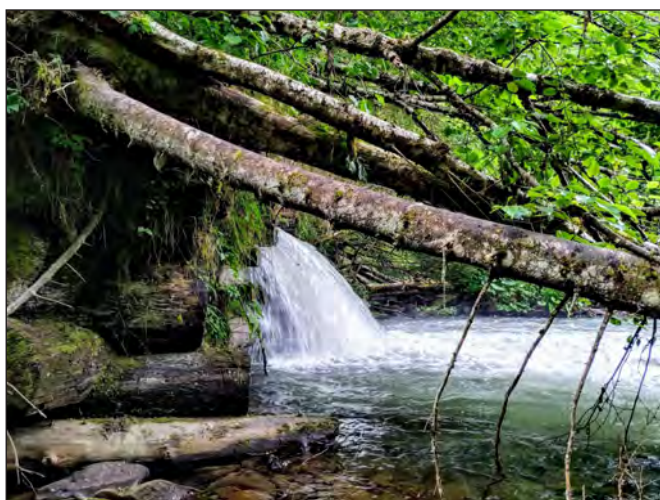
*Ой сяду я коло річки, буду собі плести,
Вби'м милого увиділа бокорикки весті.
Коломийка із Синевира*

ЗВЕЛИЧЕНІ ГОЙДОЮ, БОКШАЄМ, ЗНОБОЮ...

То було у ювілейні дні, присвячені 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша. У 1991 році артисти Закарпатського українського музично-драматичного театру інсценізували оповідання Маркуша «Дараба розбилася». Глядачі з великою увагою слідкували за розгортанням драматичних подій оповідання про велике кохання і підступну зраду побратима. Гострий діалог бокорашів Василя та Юри відбувається на плоті, який без керма мчить на розбурханих хвилях назустріч небезпечній тіснині – там стихія повинна розсудити їх... Автор не розповів про те, як вершився суд Божий; із короткого епілогу читач дізнається, що надвечір, коли збігла повінь, у Тисі вилували два трупи.

На дарабі, що пливе Теремлю, розв'язується й спір суперників із кінофільму Івана Ольбрахта, Карела Нові та Владислава Ванчури «Марійка-невірниця» (1934). Ролі зіграли професійні бокораші із Колочави, тому сценка вражає своєю документальністю.

**Руїни князи-гаті поблизу села Усть-Говерла
(Рахівський район Закарпатської області)**

Давно уже не пливають дараби по Тисі й Терембі, і професія бокораша відійшла у минуле. Хіба художнє слово чи кіноплівка допоможуть нам зустрітися з мужніми флісниками, дарабашами, плотарями... Про них нагадують оповідання Марка Черемшини «Керманіч» (1896), вірші Дмитра Вакарова та Юрія Гойди, кінофільми «Над Тисою», «Білий птах з чорною ознакою»...

Після Другої світової війни журналісти із Києва та Москви шукали на Закарпатті екзотику. І зарясніли в їхніх публікаціях кептарика, трембіти, плоти. Волею Семена Гудзенка

*Рослий бук покинув виси
И поплыл по Тиссе.
(«Плотогонь», 1947)*

Хоч бук ніколи не сплавляли, бо він важкий і тоне у воді. Тисою, Теремблею, Рікою пливли смерекові плоти.

То був час романтиків, які для щасливого майбуття не шкодували карпатських лісів. На п'єдестал пошани було піднято лісоруба із сокирою, а пізніше – із бензопилою. Співалось бо:

*Ой зажену у смереку гострую сокиру,
Чуєш, враже: лісоруби вимагають миру.*

Чи ще так:

*Закукала зозулиця в лісі за горою,
Що гуцули ліс рубають електропилою.*

То був час, коли людина сприймалася «колісцем і гвинтиком великої справи». Оспівувалась не конкретна людина, а людина-професія. Про це промовисто скажуть назви віршів Юрія Гойди: «Лісоруб», «Шахтар», «Агроном», «Коваль», «Трактористці», «Комбайнер», «Виноградар», «Електромонтер», «Скляр», «Пекар», «Ткалі», «Двірники», «Обхідник», «Листоноша», «Учитель», «Льотчик», «Колгоспні косарі». На фоні всіх оцих професій виділялася професія бокораша, яка вимагала від людини особливої мужності. Юрій Гойда не міг оминати людей такої романтичної професії – у 1947 році він написав на рівні того часу вірші «Бокораш Канюк», «Балада про бокорашів», «Бокораші».

Того ж року художник Йосип Бокшай завершив роботу над своїми монументальними «Бокорашами» (розмір 190 x 300 см). На плоті, який мчить на бурхливих хвилях ріки, два легіні: один напружено веслує опачиною, а другий прощально махає крисанею дівчатам, які зібралися на березі біля могутнього дерева. І бокораші, і дівчата одягнені у гуцульські строї, пози їх величні. Шкода, що картина не залишилася в області, а стала окрасою Одеського художнього музею.

Не на Закарпатті, а у Державному музеї українського образотворчого мистецтва знаходиться й скульптура Валентина Зноби «Бокораш» (1957). Бокораша вирізьблено із дерева, майже у повний зріст, у хвилину найбільшого напруження – коли з допомогою опачини він намагається відвернути пліт від небезпечних валунів.

Розробляли цю тему й інші митці Закарпаття, Прикарпаття й Буковини. Серед їхнього доробку виділяється картина Федора Манайла «Останній бокор» (1969). Художник обсервував цю професію філософським поглядом. На полотні він зобразив чотири покоління бокорашів (одне представлено покійником). Стоячи на мості, троє у яскравій гуцульській вбері, вони проводжають у легенду останню дарабу на Тисі.

З неоднозначними почуттями відправляємо в легенду отой бокор і ми, глядачі та читачі.

РОЗМОВА З БОКОРАШАМИ

У пошуках колишніх бокорашів я завітав на Хустщину, у село Криву, біля якого зливаються дві лісосплавні ріки – Ріка і Тиса. Язик привів мене до Володимира Ізая.

«Родом я із Ізи, – відрекомендувався Володимир Михайлович. – 1921 року народження, а у Кривій живу з 1946 року. Про таких фіглюють: жона женилася, а я віддався. Ми з няньом Рікою бокори водили – із Верхнього Бистрого до Кривої. То й не дивно, що жону знайшов собі у сьому селі». Володимир Михайлович розповідав і про батькове бокораштво ще за часів масариківської республіки. Старий Михайло Ізай водив «марадики» по Ріці аж із Лопушного. Заробити не було де, то й ішов бокорашити. Мінялися режими, та незмінною була потреба у деревині. То старий Ізай сплавляв ліс і в часи гортіївського режиму. Брав із собою й сина.

«Із Ізи до Верхнього Бистрого ми йшли пішки, проходили цю відстань за один день, – розповідав про бокорашські будні Володимир Михайлович. – Перепочивали у Волово-му під дубом. Несли з собою у тайстрі хліб. Верталися, якщо була добра вода, за 12 годин. Та се – коли благополучно пливли. Верховинці сердилися на нижнян, перегороджували ріку деревом. Як налетить бокор на таку перешкоду, то потім кілька днів треба збирати та зв'язувати колоди. Ще небезпечними були Ступи у Майдані та Ворота в Кізьому, нижче Волового. А ще – Марині пороги у Нижньому Бистрому. Як їх проминули, то вже до Кривої допливали спокійно. За один раз сплавляли до двадцять кубиків лісу. Заробляли 30 – 50 пенгів за один марадик».

У 1952 році молодий Ізай перейшов бокорашити на безпечний відрізок лісосплаву – від Кривої до Вілока. Заробіток у карбованцях був непоганий, якщо рахувати, що колгоспники працювали майже задармо. «Із Кривої до Вілока ми сплавляли дві-три табліни, 40 – 50 кубометрів лісу. Відстань цю пропливали за один день. Вранці відправимося, а вечером ми уже у Вілоці».

Коли бокораштво припинилося, то Володимир Ізай з Тисою не розпрощався – він став паромником. 22 роки працював на паромі, аж доки не збудували напроти Кривої міст через Тису. Шкодує, що паром не зробили музейним експонатом, а лишили замуленим іржавити...

Розповідь Ізая доповнив Петро Свереняк із Веряці: «Давно Тисою дуже много лісу сплавляли. У Кривій був портош. Рікою сплавляли по одній табліні, по 15-20 смерек довжиною 15-20 метрів. А із Кривої до Барієва зв'язували марадиком по шість дарабів. То лише подумати, скільки лісу вивезли із наших гір!»

На Терембі лісосплавом займалися бокораші Синевира. Та на цій ріці бокораштво припинилося найшвидше – у зв'язку з будівництвом Терембле-Ріцької ГЕС. Свої бокори синевирці сплавляли до Буштина. Тому із Кривої їду шукати цікавого співрозмовника не у Синевир, а в Буштині. Та не доїхав, бо познайомився із колишніми бокорашами села Стеблівки.

Юрій Ціпкало водив бокори із Тересви до Барієва, а в часи Гортія аж до Солноку. Що найбільше запам'ятав? Що Тису «теребили», тобто розбивали великі небезпечні валуни, щоб бокораштво було безпечнішим. «Не дай Бог налетіти на гряди! Бокор розіб'ється, а було, що й люди гинуть. Найнебезпечнішим було коліно Тиси нижче Хуста. Коли його проминули, то бокором приставали до берега і ночу-

вали. То місце називали Красним полем. Правда, там дуже холодний вітер віяв. Розклали ватру і ночували. Два бокораші вели два плоти, 50 – 60 кубометрів лісу. Від Барієва плвли ніч і день. Від Барієва можна було сплавити за один раз і тисячу кубометрів лісу».

Розповідь Юрія Ціпкала суттєво доповнив його односельчанин Іван Ігнат: «Кайлаки ми в'язали у Тересві. Коли все добре, то до Барієва допливали за один день; а якщо сядемо на гряді, то ся дорога могла зайняти і два-три дні. Із Барієва ми плвли два-три тижні. Робили ми на плоті колибу, встеляли дошки, на них утрамбовували глину, оби мож огонь класти. Варили собі кулешу, ріпу. Рибу їмняли і варили. Дрова букові везли ми з собою. Коли залишалися, то ми їх у Солноку продавали. Купували колачі солноцькі, миндру. Верталися звідти поїздом у Чоп. За літо три-чотири рази водив я кайлаки до Солнока. Починали сплавляти ліс у марті, а закінчували перед Різдрвом. Газди на бокораштво не йшли – ішли бідняки. Більше йшли румуни. Гуцули сплавляли ліс із Богдана до Тересви – по дві табліни. Оті дві табліни називалися бокором. А п'ять таблін, які вели із Барієва, називалися кайлаками... Розраховувала нас дирекція у Буштині. Оплата – від кубометрів сплавленого лісу».

Детальніше про оплату праці бокорашів розповів Петро Попович, також стеблівчанин. «Я бокори водив від 1922 до 1942 року. Одна плотина – 50 кубометрів. Зв'язували смереки лісковими гужовками. Просвердять кінці смерек, продінуть в отвори гужовки, так роблять табліну. Я був перший бокораш, ні разу не сів на гряді. Коли кричали з берега: «Щаслива дорога!», то відповідав: «Красно дякую!» А коли хтось сказав збитошно: «На суху гряді!», то відповідав: «Най ти пси губи оближуть!» Я водив бокори із Тересви до Барієва, в'язав гужовками до сто кубометрів. За один кубометр платили 7 корун. У часи Гортія із Барієва до Сегеда сплавляли 500 кубометрів. Плвли ніч і день, 14 діб. Платили нам пенгами. Айбо то мені комуністи не зарахували, то пенсії не маю».

Слухаючи бокорашів, переконуюся в тому, що не романтика вела їх на плоти, а безробіття та бідність. Це стосується всіх часів, і тих, коли їм платили талярми, кронами, пенгами, і тих, коли бокораштво оплачувалося карбованцями.

ІДУЧИ ДО ВИТОКІВ

Розповіді колишніх бокорашів дають конкретну інформацію про лісосплав у недалекому минулому. Але можливості людської пам'яті не безмежні: чим далі в глиб віків, тим частіше бувальщина витісняється переказом, а переказ – легендою.

Ось як згідно однієї легенди почалося бокораштво на Тисі: «Піймали опришка-гуцула й судили. Пани присудили йому смерть. Він не убив нікого, тому вішати його не мали права. Присудили його утопити, але так, аби і другим було лячно: збити колоди, на них поставити стовп, до того стовпа прив'язати засудженого і пустити долі Тисою, як надійде повінь, – най ріка б'є тими колодами в скелі, най їх трощить, най топить нещасного». Оповідач із Богдана, що на Рахівщині, свою розповідь підпорядкував логіці фольклору: «Тиса змілоствилася – не розбила дарабу з опришком, винесла її аж в Дунай. Визнали, що опришок не завинив тяжко, раз його

Тиса живим лишила. Відпустили його з умовою, що він буде ліс із гір на рівнину сплавляти. Так почалося бокораштво на Тисі».

Біля Богдана є залишки лісосплавної греблі. Кажуть, що це кляуза, гамованка. За походженням перше слово – німецьке, друге – румунське, оформлені ж вони за законами української мови. Отже у зародженні лісосплавли брали участь і німці, і румуни, і русини-українці... А слово «бокор» говорить, що у формуванні лісосплавної лексики відіграли певну роль і угорці, бо «бокор» по-угорськи – це пара чого-небудь... У цьому випадку – пліт із двох секцій. І флісники, як називали сплавників лісу в Усть-Чорній, – слово за походженням чужоземне, німецьке. І ворарі, як називали плотогонів на Великоберезнянщині, поіменовані чеським словом. Жителі Ворочева переконані, що першопоселенцями у їх селі були ворарі, хоч це поселення виникло у бокорашські часи – у 1552 році.

Ідучи до витоків Ужа, з легендою про бокораштво зустрівся і в Ставному. Михайло Рейпаші, житель цього села, пояснив: «Наше село називається так, бо тут давно були стави, у яких збирали воду для сплаву лісу». Та заглянувши в історичні джерела, знайдемо, що перша письмова згадка про Ставне відноситься до 1549 року. В той час ліс по Ужеві ще не сплавляли – плоти попливли тут десь у середині XIX століття.

Ужеж, як і Латорицею, ліс сплавляли до того часу, доки тут не збудували залізницю, якою деревину транспортувати вигідніше. Лісосплав на Ріці замінили потужні радянські машини-лісовози – велике лихо для гірських доріг.

Найдовше бокораштво протрималося на Тисі – повноводній, добре відрегульованій. Досвід водіння плотів підказував, що у небезпечних місцях слід робити дерев'яні стінки-кашиці, вздовж яких бокори випливали на широчинь ріки. Особливо треба було зробити безпечним плавання плотів із сіллю – від Солотвина до Солнока. Для цієї мети Тиса використовувалася здавна. Сплав лісу почався в кінці XVIII століття.

У серпні 1839 року Яків Головацький проплив на плоті від Великого Бичкова до Сигота. Романтик так передав свої враження від подорожі: «Змахнули кермами, і ми вже посеред Тиси! О, як любо плити бурхливою рікою! Холодний, приємний вітерець повіває, людина сама стає кращою, підноситься й розгортає крила, наче птах, що хоче летіти, але її обтяжує тіло і в'яже з землею... Береги, заманені зеленим вівсом і високим бадиллям кукурудзи, зникають, наче уві сні, перед зачарованими очима. Все минає, змінюється і віддаляються околиці, найрізноманітніші овиди. Тільки ця безперервна музика в супроводі гуку бистрої ріки, удари об пліт моїх бокорашів розбурханих хвиль постійно звучить у вухах, зачаровує».

Залишив нам письменник і дещо конкретнішу інформацію. Ось що він спостеріг у Великому Бичкові, чекаючи, доки великобичківці лаштували пліт: «На Тисі... було вже багато плотів: одні з сіллю, прикритою рогожею, інші з гонтом, дошками й т.д. Та глянь, згори плвуть нові плоти, дим іде з палаючого багаття, де гуцули запалюють свої люльки. Гуцули в червоних куртках (казайках) грають і співають. Попереду пливе пліт, на нім старий, сивий гуцул, а з ним жвавий легінь. Хлопець співає коломийки й кермує веслом (кермою)...»

Чотирма роками пізніше на плоті від Хуста до Великої Копані проплив словацький письменник Богуш Носак-Незабудов. Із бокора, який то плыв, як лебідь, то розгойдувався коліскою, то скрипів-скреготав на валунах сорокою, мандрівник споглядав руїни двох замків, білі хатки на берегах Тиси, і це навіювало йому думи про скороминуче й вічне. Богуша Носака-Незабудова цікавило, хто швидше буде у Великій Копані – він на плоті, чи його супутники-крамарі на возах. Виявилося, що вози їхали швидше.

Документальних матеріалів про бокорашство зібрано дуже мало, навіть у Музеї лісу і сплаву на Чорній ріці. Вчені (І. Сабадош, Л. Слісаренко) досліджували лексику бокорашів, їх знаряддя праці та процес виготовлення плотів. Але немає кращого екскурсовода, ніж народна пісня.

ПІСНІ БОКОРАШІВ

Їх небагато, бокорашських пісень, але вони є і дуже точно й достовірно опісують верховинців, які тривалий час на прожиття заробляли лісосплавом.

Заможні газди кепкували:

Бокораші-неволяші не хочуть робити.

Лише ідуть доли водов літо загубити.

Самі бокораші не цуралися газдівства:

Ой у зимі – у бутині, в літі – доли водов,

А на осінь – газдувати, білявино, з тобов.

Професія небезпечна, але вона давала заробіток.

Попливу я по Терєблі на сухім кимаччю.

Принесу вам, дрібні діти, дому по колачу.

Та не завжди обіцянка виконувалася:

Та я іду, хлоп молодий, бокорики вести...

Що'м заробив, тото'м пропив – ніщо дому нести.

Пісня – то розрядка після великого напруження. Та не завжди плавання закінчувалося піснею. Стихія є стихією.

У журналі «Літературна неділя» за 1942 рік була надрукована співанка-хроніка про загибель дарабаша Василя Шемоти із Квасів на Рахівщині.

Ой кувала зозулечка на лучи, на лучи.

Утопився хло Василько, дарабу ведучи.

У Рахові утопився, в Берлебаші ймили,

Рідні сестри заплакали, в дзвони задзвонили.

Дараба вирушає в путь...

Для його товаришів найважче – передати сю сумну звістку старій Шемотисі, матері Василя.

Шемотиха в біді лиха, вна того не знала,

Вечеричку зготовила, єго визирала.

Вечеричку зготовила, ще до того пити,

Визирає Василечка: ме з Бичкова іти...

Материнське серце віщувало щось недобре. Коли побачила Василевого товариша, гірко заплакала. І йому важко вимовити оті кілька слів.

Ой як зайшов та товариш та став серед хати:

Та буду вам, Шемотихо, новину казати.

Ой як пішов та товариш, на стіл ісклонився:

Сесе така новиночка – Василь утопився...

І знову психологічна і побутова достовірність – голо-сіння матері.

Шемотиха вислухала та мертвою стала:

Та як єм тя, Василюк, з малого кохала.

Та ж достовірність – у її розмові з чоловіком:

Ой таздику мій солодкий, вийшла нам новина,

Аби'сьме йшли кочувати з Берлебаші сина.

Ой таздику мій солодкий, що маю чинити?

Я йду коням їсти дати, ти йди дай дзвонити.

Психологічно вмотивована фольклорна за походженням розмова Шемотихи з конем. Ще ця розмова дає зрозуміти, що для Василя бокорашство було не основним заняттям: він любив господарювати.

Ой вивела Шемотиха коні за ворота,

Заїржав же сивий коник, як одна сирота.

Не ржи, не ржи, кониченьку, нема чого ржати.

Нема, нема Василечка тобі їсти дати.

А хто тобі їсти давав, хто тебе напував?

А тот Василь молоденький, тот тебе жалував.

Напроти тих місць, де гинув бокораш, встановлювали хрест. Багато було таких хрестів на берегах Терєблі, Терєви, Тиси... А де гинуть молоді люди – там творяться пісні-пам'ятники. І перекази. І легенди. Записати би їх всі, поки не забуті учасниками і свідками бокорашства. Для наступних поколінь.

СВІДКИ СТАРОВІЩЬКОГО САКРАЛЬНОГО ЦЕНТРУ АРХІВ ВОДНИХ ТОПОНІМІВ

Любомир ДЕРЖИПЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук,
науковий співробітник
НПП «Гуцульщина»,
голова ГО «Спадщина
Гуцульщини»,
Івано-Франківська область

Дана сіді (шіді) річка дана, дана,
дана сіді (шіді) річка дана, дана.
Із пісні

«Карпати... живий музей та архів не лише української, але й всеєвропейської міфології. Тут вціліли язичницькі назви високогір'їв, ґрунів, верхів (вершин), каменів, печер, водойм, що не тільки носять назви давніх богів, духів та волхвів, священних істот, але й самі є їх подобою (образом)» писав у Бусовій книзі Степан Пушик.

Вдумаймося у слова епіграфу, які часто, з деякими змінами і доповненнями вживаються в наших піснях, приспівках, коломийках. Що це? Випадковий набір слів для рими, чи в них давно закладено якесь, незрозуміле нині, значення. Скоріше останнє. Це давня молитва, мантра, гімн Воді, її прослава і шанування.

Вода, як і Сонце, в уявленнях наших далеких пращурів були головними життєдайними стихіями. Такими вони залишаються і для нинішніх людей. В українському фольклорі вода є межею між світами й станами людського буття, символізує силу та енергію дівчини і жінки, життєдайне жіноче начало, а також родючі сили природи, виступає Праматір'ю Світу (11, 12). О. Таланчук (12) пише: «Якщо ж говорити про поклоніння слов'ян силам стихій, то, напевне, воду серед них можна по-

Людиноподібна статуя – Терношорська Лада (знаходиться на межі сіл Яворів і Снідавка Косівського району Івано-Франківської області)

ставити на перше місце. Українці ж і досі залишилися водопоклонниками – свідомими або підсвідомими. Семантичне поле міфологеми води безмежне, враховувати всі нюанси символічного застосування її у народній свідомості, мабуть, неможливо, тому що говорити про воду – це зачіпати питання життя і смерті, космосу і хаосу; це говорити про матір і дитину, небо і землю, літо і зиму, красу і розум, любов і страждання, – тобто про все, що бачить, чує і чим живе людина».

Споконвіку людина обожнювала воду, поклонялася їй, молилася до неї, відправляла з нею різноманітні ритуали і таїнства. Вода супроводжувала і супроводжує людину в ритуалах і повсякденному житті від народження до смерті. Свячена вода і нині є помічницею при різних недугах, проблемах. Особливий культ води (непочатій, намоленій, заговореній, освяченій, в якій гасили вуглини чи палаючу скіпку тощо) побутував і подекуди досі зберігається в Україні. На честь води створювали святилища, де на скелях, каменях карбували, видовбували відповідні «водні» символи. Тут відправлялися ритуальні дії, виконувалися пісні, прослави, щедрівки, танці, хороводи, приносилися некровні жертви тощо. Багато чого з цієї спадщини перейшло в народні звичаї, стало невід’ємними елементами етнокультури нинішніх поколінь та трансформувалося в сучасні вірування, ритуали, святкування.

Місяцям, де відбувалися різні сакрально-ритуальні дії, давали назви, пов’язані з водою, які її відображали чи співвідносилися до неї. Такі назви рясно представлені в Карпатському регіоні, що свідчить про давнє шанування і благоговійне ставлення до води. Це річки, потоки, поселення, гори, хребти, урочища. Отже, похідні від води назви можуть вказувати на колишнє сакрально-ритуальне призначення місцини, пов’язане з водою. У власних назвах – назвах поселень і їх складових, гір, урочищ, річок і потоків, іменах, прізвиськах і прізвиськах людей, місцевих назвах тварин тощо – закодований великий пласт нашої старовіччини (4). Ось що про місцеві назви писав відомий історик Іван Кузич-Березовський: «Пригляньмося до німих свідків, які хоч і не говорять людською мовою, зате говорять мовою віків та тисячоліть. Ця мова більш переконлива, як деколи писана історія» (7). Місцеві назви

(топоніми) є дуже консервативними, з деякими більшими чи меншими змінами, діалектичними особливостями доносять до нас інформацію про минулі часи. Вони є важливими чинниками історії, мовної, господарчої, сакральної археології, пізнання старовіччини. За сукупністю, взаємним розташуванням топонімів (місцевих назв), за правильною методологією, яка базується на комплексному підході, врахуванні історичних, географічних, часових, мовних, інфраструктурних, виробничо-господарських особливостей, космогонічної та теогонічної міфології, легенд, реліктів духовної і матеріальної культури численних поколінь тощо, можна довідатися про давноминулі часи. Деякі топоніми прозорі, легко вгадується їх походження і значення, інші стали незрозумілими в силу зміни мови впродовж віків (4).

Для правильного тлумачення і розуміння давніх назв необхідно «зануритися» у космогонічні уявлення, міфологію, звичаї, ритуальну символіку предків. Неабияке значення для розуміння старовіччини, тлумачення власних назв мають прадавні індійські писемні пам’ятки, епос, Веди, Рамаєма та ін. Праслов’янська, праукраїнська та індоіранська міфології, епос мають багато паралелей, що свідчить про їхнє спільне коріння, походження (5, 8, 9). Незрозумілі нині і малозрозумілі слова, назви мотивовано тлумачаться за допомогою санскриту, літературної мови, що штучно створена в II – I тис. до н.е. на основі діалектів, мов, які існували на теренах Європи і Азії, в тому числі України і Карпатського регіону. Близько 60% слів, коренів слів сучасної української мови і санскриту є однаковими (5, 8, 9). А в закарпатських, гуцульських, бойківських діалектах цей відсоток ще більший. У санскриті, як і в інших мовах, деякі слова можуть мати різне значення (оніми) залежно від контексту і, навпаки, якість залежно від контексту і, навпаки, якість залежно від контексту і, навпаки, предмет може позначатися декількома словами, поняттями (синоніми). Ці особливості відображають багатство мов. Так, земля в санскриті має понад 150 синонімів (5), сонце, місяць, бик, королева – понад 50. Різні написання і вимова цих синонімів очевидно залежали від місця того чи іншого носія в ієрархічній структурі території, поселення, роду. Санскриту та українській мові властиве повторення однакового значення в складних словах для підсилення, на-

дання їм вищого значення. Приміром: Буйтур – буй – бик і тур – бик, тобто бик бичий, могутній, дуже сильний бик, в переносному значенні: герой, захисник, провідник. Варвара – вар, варош – місто, фортеця, ворина (огорожа), варта (сторожа, охорона); подвоєння кореня надає слову найвищого значення – твердиня, неприступне місто, надійна огорожа, сторожа тощо (4, 9).

У контексті до водної теми розглянемо українські і праслов’янські міфи, вірування, космогонічні (світотворчі) уявлення про Первинні Води, Самозародження Великої Богині із Первозданих Вод і творення нею світу, Океан Творинь, Світове Дерево тощо (1, 4, 8, 9). Не варто лякатися давніх вірувань, міфів, недооцінювати їх, глузувати над ними. В них, а також в казках, гайках, піснях, щедрівках, писанках, вишивках тощо відображено світосприйняття наших пращурів. Ми їх любимо, хоч часто не замислюємося над символічним значенням певних об’єктів, символів і персонажів. Вони є неоціненним і наразі мало дослідженим скарбом багатющої історико-культурної спадщини. Про важливість пізнання давніх звичаїв, вірувань предків переконливо висловлювався митрополит Іларіон (Іван Огієнко): «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – таки його віра дохристиянська. У цьому вага дохристиянських вірувань. Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх, ми можемо належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу» (Митрополит Іларіон. «Дохристиянські вірування українського народу»).

У праукраїнських міфах про створення світу, богів і всього сущого йдеться про те, що на початку нічого не було, лише водна безодня, первинний хаос, (порівняймо, як і в Біблії), так звані Первинні, Первозданні Води, Первинний Океан, з яких зародилася Велика Мати, Прародителька всього сущого. У різні часи та у різних етносів її називали Велика Богиня, Жива, Баба, Мокоша, Інанна (Неня), Родова Мати, Дана, Діва, Лада, Берегиня, Рожениця тощо. Вона богиня світової гармонії, шлюбу, краси, любові (1, 8). Аналогічні міфи були в шумерів (народження богині Інанни із первозданих вод), греків та римлян (народження Афроді-

ти і Венери відповідно із морської піни). Всі ці назви уособлювали Світову Жінку, яка дає життя всьому суццюму. Після постання із Первозданних Вод Праматір, Лада, народжує різних богів, первинні небо та земля і все суще.

У Карпатах добре збереглися мовні, топонімічні, матеріальні артефакти давньої міфології. Зокрема означені міфи, Жінка, Первинна Мати, відображені у десятиметровій людиноподібній кам'яній статуї Терношорського мегалітичного святилища (знаходиться на межі сіл Яворів і Снідавка) і місцевих топонімах. Первинні (Первозданні) Води відображені у назві гірського села Снідавка, яке розташоване у Косівському районі Івано-Франківської області. Тут збереглося багато місцевих водних назв – це присілки, кутки, гори, річки, потоки, які означають воду, потік, річку, або пов'язані з ними: Снідавка, Річка, Межиріки, Млаки (Влаки), Вихід, Остріки, Гук, Кагла, Безвінний, Шиндрівка, Рибниця, Пістинька, Безулька, Камінець, Ріжі та ін. Одні назви (Річка, Межиріки) зрозумілі, прозорі, решту не зовсім зрозумілих назв мало хто може пов'язати з водою, хіба що Рибницю, бо риба живе у воді. Це свідчить, що Снідавка, очевидно, мала якесь дуже важливе водно-сакральне значення.

Назву Снідавка деякі етимологи, історики, лінгвісти виводять від слова сніданок, начебто тут часто снідали опришки (2, 3). Але таке пояснення видається мало мотивованим, якщо не безпідставним. Тлумачення слів за допомогою санскриту доводить, що слова Снідавка і Річка (село і однойменна річка) є етимологічними двійниками, синонімами, означають «вода, та, що дає воду» (6, 9). Причому слово Снідавка давніше і в ньому закладений значно глибший зміст. Снідавка – видозмінене первинне Сінд-дана, яке з часом приймало форми Сінд-давка – Снідавка. Переставляння букв у словах – явище досить поширене на Гуцульщині (наприклад: таріль – талір, коноплі – колопні, видорші – водохреща, ирстени – християни тощо). Так само *снід* це колишнє *сінд*. Друга частина слова, яка нині має форму *давка* первинно писалося *данка*, *дана*, а ціле слово мало первинний вигляд Сінддана – Сіндданавка – Сінддавка і, нарешті, Снідавка. Щож означають *сінд* і *дана*. На санскриті *сінд* – *сіндеу* означає річка, потік, течія, бик, самець. Бик і во-

да охоплюють широке коло понять – небо – бик – дощ, земля, корова, зрошення, запліднення, врожай, багатство, добробут. *Дана* – матріархальна богиня, жіноче фольклорне божество, уособлення жіночого начала й первозданних «жіночих», тобто земних вод (боліт, джерел, криниць) – з них творився упорядкований світ. В Рігведі *Дану* – ріка, потік, вода, богиня вод (8, 9). *Дана* – *Дану* тотожна праслов'янській Дані, Ладі, Великій Матері. Цей корінь є в багатьох гідронімах – Дон (Дан), Дунай (Дан-ай), Дніпро (Дан-апр), Дністер (Дан-астер) тощо. Отже обидва корені слова Снідавка стосуються води. Якщо в двокореновому слові обидва корені мають однакове чи подібне значення, хоча пишуться і звучать по-різному, то вони взаємно підсилюють одне одного. Тоді Снідавка-Сінддавка означає якусь дуже важливу воду, головну воду – Воду Вод, Первинну Воду із якої, відповідно до міфу, описаному вище самозародилася Велика Мати, Мокоша, Лада, Дана, яка відтак створила світ і все суще. Бо із центру села, з урочища Влаки (Млаки), що означає джерело, витікає струмок, який омиває Терношорське святилище (Терношорську Ладу). Раніше на цьому місці було озеро – море – Первозданні Води, які сягали аж до скал святилища. З них і самозародилася Лада, Велика Богиня (4).

Широко вживаний у різних інтерпретаціях приспів чи пісня: «Дана сіді річка дана дана, дана сіді річка дана дана» є, очевидно, молитвою, а чи реліктом (залишком) давньої молитви, мантри, прославляння води, гімну першооснови життя, Первозданних Вод, творення. Тут аж три означення води – *сіді* (сінді), *дана* і *річка*. Часто вживаючи цей та інші подібні приспиви нинішні люди не підозрюють, що прославляють воду – основу життя на землі. Всі ці слова відображені в слові Снідавка і тутешніх топонімах. Подібні пісні, приспиви є у сербській пісні про воду «Ай, дану, дану, данай! Дра да ну данай» та епосі інших слов'ян (11). Це підтверджує факт існування спільної мови і звичаїв праслов'ян.

По центру Снідавки проходить вододіл між басейнами найбільших лівих допливів р. Рибниці – р. Безульки та р. Річки. Із джерел, що струмують праворуч від вододілу, витікають потоки, які формують Первозданні Води, що омивають Терношорське святилище і впадають у р. Безульку, ліворуч – ви-

токи р. Річки і її допливів, присілки з «водними» назвами, чи співвідносними до води – Камінець, Кагла, Шиндрівка, Межиріки, Безвінний, Остріки, Гук.

Також найдавніші українські колядки донесли до нас стародавні уявлення про те, як із хаотичного первісного океану з'явився світ. У них мовиться про часи, коли не було ще ні Неба, ні Землі, а було тільки синє Море. На тім Морі стояло Дерево. На Дереві три птахи радили раду: як заснувати світ? Світове Дерево в українських колядках, міфах показане як першородне дерево, Дерево Життя, яке росте посеред Вирію, уособлює поєднання трьох світів – небесного, земного і потойбічного. А вода уособлює першопочаток, вихідний стан всього суццюго, еквівалент первісного хаосу, вона започатковує перший етап творення і впорядкування світу (11,12).

У різних етносів, у різні часи світовим деревом були дуб, ясен, липа, береза, явір тощо. У праслов'янських міфах Світове Дерево виростає із голови Великої Богині, або із Первозданних Вод, Первинного Океану тощо (1). Образ світового дерева зберігся до наших часів. Його стилізовано зображають на вишитих рушниках, килимах, писанках тощо, часто як традицію, а не усвідомлення первинної суті і значення образу. До речі, різдвяний дідух теж символізує світове дерево.

У Карпатському регіоні Світовим Деревом найчастіше вважався явір. Світове Дерево, Першородне Дерево, Дерево Життя, символізувало організацію світу в просторі і часі. Воно слугувало моделлю триєдиної вертикальної структури світу – крона, стовбур, коріння відповідали небові, землі, підземному царству (1). У нашому сакральному комплексі світове дерево явір відображене у топонімі Яворів. Короною (короною) був хребет Сокильський з низкою мегалітичних святилищ різним богам, які, як і належить, перебували у небі (4). Назва Сокильський тлумачиться: від сокола – першоптаха – Сокола-Рода, який звив гніздо у кроні Світового Дерева. А Род уособлював родночість, плодючість, небо, сонце, він бог життя, долі, володар вирію тощо (1, 4). В українській міфології Род має ще назви Мокош, Велес, Стрибог, в індійській – Шіва, Рудра, рудий бик – володар небес (1, 8, 9). Від Рода походять назви сіл Рожнен (Род-ен), Бабин. Отже, із дна первинного Океану, Первозданних Вод

Село Снідавка. Вид на хребет Ігрець, вершину Чорний Грунь, урочище Каглу

(Снідавки – Сінд-дани) виростає Світлове дерево. Підземна частина дерева – корінь, яка уособлює потойбіччя, відображена у назві присілку Снідавки Ямка (Йимка). У індоарійській (в тому числі і праукраїнській) міфології Яма, Їма – божество підземного царства – потойбіччя. Стівбур, земля, де живуть люди і все суше, відображено у назві присілку і річки Безулька (первинна, богом дана, народжена із первозданих Вод земля). Усі ці топонімічні артефакти і нижня частина святилища розташовані на одній лінії (4).

Велика Богиня була ще й дарувальницею смерті (1). Нижче від Млаків, обіч потоків (первозданих вод), розташовані присілки Ямка (Йимка, Яма) і Кругла. Яма (Їма, Йїма) у міфології уособлює потойбічний світ, а круг – життєве коло, циклічний, нелінійний час (1, 8).

За переказами, Терношорська Лада допомагала безплідним жінкам завагітніти. Це місце підвищеної енергетики, яку відчувають відвідувачі, а в декого, особливо у жінок, відбуваються зрушення і неприємні відчуття у статевій сфері, проявляються головні болі, запаморочення, опановує страх, боязнь висоти тощо. Тому на території давніх сакральних об'єктів слід бути обережними, щоб не нашкодити своєму здоров'ю. Наші пращури, вірніше провідна верства – волхви, знали як поводитися в таких місцях, як користуватися цією енергією, нинішні покоління

втратили ці знання і можливість скеровувати на благо енергії, що йдуть із надр землі.

Детальніше розглянемо особливості тлумачення «водних» місцевих назв у Снідавці і околицях.

Млаки (Влаки). Присілок розташований майже у центрі Снідавки. Млаками називають заболочену місцевість, звідкіля часто починаються ріки, потоки. Так само на санскриті *мулака* – *млака* означає основа, корінь, джерело, витоки. У індійській міфології *мулака* пов'язане із *Дану* – богинею первозданих вод. Поряд з Млаками розташований присілок **Вихід**, що в контексті до нашої теми означає початок, вихід вод, джерело. Тут є джерела, які формують річку Безульку, що омиває святилище. Тож місцеві назви вказують, що на присілках Снідавки Млаках і Виході беруть початок Первозданні Води, з яких, відповідно до міфу, народжується, постає Велика Богиня, Велика Мати, Родова Мати, Мокоша, Лада, Дана, відображена у статуї вагітної жінки Терношорського святилища. Вздовж потоку, що омиває Терношорське святилище (Первозданих Вод) розташовані присілки Снідавки Ямка і Кругла.

Ямка. Місцеві мешканці вимовляють це слово по старовітськи – Йимка, або ще м'якше – Йїмка, майже так, як вимовляється ім'я індійського бога потойбіччя, підземного царства – *Йїми*, *Їми*, *Ями* (11, 12). Тут, у Ямці, відповідно до міфу, є корінь, підземна частина Родового Дерева – Явора.

Кругла. Круг – життєве коло, циклічний, нелінійний час, символ нескінченності, ідеального абсолюту, вічнос-

ті, довершеності, досконалості, внутрішньої єдності (1). Символізм круга надзвичайно багатогранний і поширений в різних царинах людського буття і діяльності. Окрім сказаного вище, він і символ вод, жіночості, материнства, творіння і річного сонячного циклу, і циклу людського життя (народження-зрілість-смерть), часто виступає символом сонця, місяця, неба, всесвіту.

Безулька – присілок села Яворів і одноіменна річка. Відповідно до означених міфів, після постання із Первозданих Вод Праматір, Лада створює первинні небо і землю, що відображено в топонімах. Слово Безулька складається із двох коренів *Без* і *уль* та суфікса *-ка*. Ці два корені *без* і *уль* співзвучні із коренями *бос-* та *іл* і вони є пізнішими похідними, видозмінами: *бос* – *бес* – *без*; *іла*, *ілка* – *ул*, *улька*. Слово *бос* означає бик, тур, віл, самець, а в переносному значенні – небо, сонце, уособлення сили, порядку, чоловічого начала (11, 12), а *ул*, *іла* – земля, корова – жіноче начало (5, 11). Слово *іл* – мул, намул і означає землю, яку виносить вода. Безулька ще може означати в цьому контексті первинну, божественну землю, а бик – тур – небо, сонце відображені у назвах довколишніх гір (4).

Чорний Грунь – найвища вершина на хребті Ігрець. Грунями у Карпатах називають невеликі хребти, або гори. Беручи до уваги сакральне значення гори і загалом хребта, правдоподібно видається версія походження назви від Варуни. *Варуна* – *Варунь* – *Гарунь* – *Грунь*. Розташування гори, водні топоніми довкруг свідчать про водне походження назви гори. Бог Ва-

Вервичка лунок і петрогліфи на камені з чашами; ритуальні чаші (видовби)

руна в індійській міфології уособлює чорний колір і західну сторону світу, він, між іншим, був також покровителем вод, первозданних вод. *Var* у санскриті має багато значень, серед них одна із назв води (8, 9).

Остріки. Назва присілка, урочища, лісу і струмка, які розташовані на сході Снідавки, під хребтом Буковець Ріцький. Можливі два мотивовані тлумачення в контексті водної тематики. Перший – від розташування (колишнього чи теперішнього) присілка Остріки, Острік (видозмінене Устріки) біля впадання потоку до річки Річки. Місце злиття двох водотоків, річок називається устя ріки (вустя, остя, устя), скорочено – устріки. При злитті потоків, рік дальша течія стає могутнішою, посилюється. Від цього місця могла постати назва присілка, місцевості. Подібні назви вельми поширені в Карпатах і загалом по Україні.

Другий варіант. Слово утворене двома коренями. *Остр* – видозмінене *устр*, *уштра*, що санскритською означає *бик*, *самець*. Другий корінь ріки – *ріка*. Отже Бик-ріка, Ріка-самець, Самець тощо. Бик в певні періоди, особливо від епохи Тельця, уособлював бога, творця, небо, звитягу, силу, порядок, зрошення, запліднення. Такі гідроніми теж дуже поширені в Україні (8, 9). Обидва тлумачення вірогідні, відображають стосунок до води і не є в протиріччі між собою. Слово Остріки – Бик-ріка стосувалося важливої, великої води, очевидно відображало одне те саме що й Первозданні Води і Океан Творинь, один із їхніх синонімів, всі вони знаходяться в межах одного ландшафту.

Межиріки. Присілок, який розташований у північно-західній частині Снідавки. Назва Межиріки начебто прозора і пояснюється розташуванням між ріками, між водами. Але Межиріки розташовані не серед рік-потоків, а на лівому березі та обабіч ріки Річки. Тому можливе інше, мотивованіше тлумачення назви в контексті до інших водних топонімів. Поруч розташовані присілки, потоки, гори, які мають водне походження і тлумачення: Кагла (Кала – Океан Творинь), Безвінний (Божа Вода), Устріки (Ріка-Самець, Ріка-

Бик, злиття рік – устя ріки). Тут же гора Шиндрівка – місячна гора, а місяць (Чандра-Шиндра) теж асоціювався і асоціюється з водою. Назва Межиріки складається із двох слів-коренів *межи* і *ріки* (ріка). Друга частина прозора, зрозуміла – *ріка*, *вода*. А ось перше слово *межи* можливо мало первинну форму *мага*. Як ми знаємо, люди часто переставляли та замінювали букви в словах, а деякі опускали. І коли слово *мага* перестало вживатися, за подібністю і переставлянням букв (*мага* – *мажа* – *межи*) набрало теперішньої форми *межи*. На санскриті і праукраїнською мовою, яка тут побутувала в прадавні часи (3-2 тисячі років тому), *мага*, *мега* означає великий, велика, могутня, дебела тощо, тобто щось дуже значуще і важливе (8, 9). Це слово маємо в численних топонімах – Мега, Мигово, Коло-мия (мия – мяя – мая – мега – маза – маха) тощо. Співзвучне слово *мая* означає і мати, і ріка (вода), отже, ріка-мати. Очевидно, що двокореневе слово Межи-ріки – це видозмінена первинна назва Мега Ріка, тобто велика, головна, Мати-ріка, Божа ріка (вода), Океан Творинь, Первинна Вода. Таке ж значення мають тутешні топоніми Безвінний, Устріки, Снідавка. Отже, ці та й деякі інші тутешні гідроніми є синонімами.

Кагла, Кала. Присілок і урочище під Ігрецем, західніше Межирік. Є різні мотивації щодо тлумачення назви. Слово Ка-гла похідне від Ка – гала, складається із двох слів-коренів *ка* і *гал-*,

кожне з них має декілька значень. За індо-арійською міфологією, *Ка* означає творець – одне з імен Вішну, а також сонце, душа, тіло, час, вода, голова, радість, веселощі. (8, 9). *Гал* – означає низовина, болотиста місцевість, а також бик, віл, тур, чорний пес – галяс, чорна ворона – галка (кавка), галиця – чорна змія тощо. В контексті до водної теми ми вибираємо означення *ка* – вода і *гал* – низовина, болотиста місцевість (8, 9). Отже, болотиста місцевість, джерела, звідки витікають струмки, з яких починається ріка Річка.

Друга інтерпретація. За міфологією *ка-гла* – *ка-ла* означає Океан Творинь, де все виникає і все зникає. Обидва тлумачення не є в протиріччі. Очевидно, на місці Межирік і Кагли було природне чи штучне озеро – море – Океан Творинь. Згодом воно засипалось, замулилось. Лише назва Кагла промовляє про колишнє первинне море-океан.

Безвінний. Є міркування місцевих мешканців (почуте від Світлани Лук'янівни Медвідчук), що назва тлумачиться як місце без води: безвідний – безводний. Тобто стосується води. Але хід тлумачення вибраний невірний. Присілок розташований нижче Межирік і на берегах Річки. Навпаки, місцевість добре обводнена. Можливі різні варіанти тлумачення походження і значення назви. Санскритською *бос* (без) – бик, самець, в переносному розумінні – провідник, очільник, уособлення сили, звитяги, порядку. Корінь *вінний* – *відний* споріднений і виводиться із

слова *вандана*, що в індійському епіці (пуранах) означає *славна, славлена річка, вода* (8, 9). Отже *бос-вандана* – Божа (могутня) славна вода. З плином часу, мовних змін назва трансформувалася у Безвінний – Безвідний. Подібні назви часто трапляються в Карпатах.

Річка. Назва ріки, що бере початок з-під Ігреця і Шиндрівки, урочища Кагла, протікає через с. Річку і впадає у р. Рибницю в с. Соколівці. Означення *річка* стосується води, та що дає воду, вода, волога.

Рибниця. Річка бере початок у середньогір'ї із-під Буківця Ясенівського, її допливи Безулька і Річка починаються з-під хребта Ігрець. Слово *Рибниця* вказує на походження від риб – та, що дає риб, багата на риб, вмістилище, середовище для риб. Символізм риб тісно пов'язаний із символізмом води, водної стихії. Риба, як і вода, символізує життя, очищення, здоров'я і плодючість.

Пістинька. Річка, яка починається у середньогір'ї. Один її рукав – Пістинька Брустурівська витікає із сусідніх зі Снідавкою урочищ і гір (Шиндрівка, вододіл між Шепотом та присілками Снідавки Межиріками, Безвінний, Гук, та ін.). Другий рукав починається з-під Грегота. Латинською мовою і санскритом *пісцес* означає *риба*. Отже р. Пістинька синонім р. Рибниці.

Гук. Присілок Снідавки на р. Річці. Вздовж течії р. Річка трапляються пороги, скелі, водоспади. Такі пороги, водоспади на Гуцульщині називають гуками, через гуркіт, гук води. Тож ця

назва утворена стосовно води – шум, гуркіт води.

Шиндрівка. На північному заході від Межирик, від хр. Ігрець відгалужується невелике пасмо із горою Шиндрівка. *Чандра – Шандра – Шиндра* санскритською означає місяць. Отже, місячна, місяць над водою. У індоарійській міфології Чандра – Місяць пов'язується з жіночим началом, водою. Також він є джерелом дощової і сім'яної вологи (9).

Камінець. У Снідавці-Сіндавці є дві вершини з назвою Камінець (Камінець, Камінець), одна на хр. Ігрець, друга – у центрі села, де було скельне святилище. Назва Камінець (Камінець, Камінець, Камінець) може тлумачитися двоюко. Перше означає камінь, гірська порода. Камінь був символом духовної міцності, стійкості, твердості, непоборності. У місцях знаходження самотніх каменів, чи груп, споруджувалися святилища різним богам, влаштовувалися різні ритуальні дії, святкування, гуляння. На Гуцульщині поряд із словом камінь частіше вживали і вживають слово *плита, плите* (каміння). Саме скелі, кам'яні розсіпи назва Камінець і може відображати.

Але в контексті до водної теми можливе інше походження і значення топоніму. Слово Камінець складається з двох коренів *Ка-мин* і суфікса – *ець*, який вказує на приналежність до чогось. Одне із значень кореня *ка* – вода, *минь* – риба (8), отже, вода для риб – Рибниця. На Камінці, що на хреб-

ті Ігрець, над урочищем Кагла є велетенський ромб (9x5 м), який теж уособлює воду, родючість, першооснову (4). Таке міркування заслуговує на увагу. Бо гора Камінець розташована над Каглою, Океаном Творинь, звідки беруть початок численні струмки, що започатковують р. Річку. Неподалік гора Шиндрівка, що означає *місячна*, а місяць асоціюється з водою. Можливо, в цьому слові відображено водне значення. З часом істине значення слова призабулося і за подібністю звучання і написання набрало форми *Камінець* і асоціюється із каменем.

Зв'язок скельних сакральних об'єктів – комплексів із водою (святилища, цілющі криниці, струмки, річки), зафіксований у фольклорі, піснях, легендах, переказах: «З-під каменя б'є вода», «Скеля посеред моря-океану» тощо. До таких міркувань спонукає сакральний комплекс у центрі Снідавки, бо тут є відповідні артефакти. На Камінці (скельному комплексі), що у центрі села, було скельне астрономічно-календарне святилище. Дещо західніше, під скелею, є великий камінь з видовбаними у вигляді трьох чаш і вервочки менших лунок. Видовби, чаші, лунки, очевидно, знаменували воду, або мали ритуальне водне призначення чи значення. На верхньому, найвищому кам'яному святилищі є сліди виходу, просочування води і стікання вниз, у бік каменя з видовбами.

Дещо нижче, за 70 м від каменя з чашами, є трохи менший камінь з давніми письменами (знакове письмо). Такі петрогліфи (штрихи, знаки, зображення на каменях, видовженої, ланцетовидної форми, що символізують рибу) є також у різних місцях чашного і найвищих каменів, скал, а також на скельних святилищах Європи, датовані кам'яним віком. Отже, вони могли постати в 7-3 тисячолітті до Христа. Можливо ці петрогліфи несуть інформацію, яку передали наші далекі пращури нинішнім і прийдешнім поколінням. Очевидно, вони символізували союз сонця і води, двох визначальних життєдайних стихій. Верхні камені – святилище сонцю, сонячна календарно-астрономічна обсерваторія, нижні камені з петрогліфами, чашами означували воду. Точного призначення і значення цих символів, назв тощо ми наразі не знаємо. Аналогічні чаші були і є на багатьох давніх мегалітичних святилищах (4, 6). На жаль, давні

письмена на верхніх каменях сильно пошкоджені нинішніми марнославними відвідувачами, які на кожному стовпі, камені, навіть дереві намагаються залишити свій автограф. Це звичайнісінький вандалізм, руйнація історико-культурної спадщини, до якої належать давні сакральні об'єкти і петрогліфи.

ВИСНОВКИ І ГІПОТЕЗИ

З висоти пташиного польоту село Снідавка виглядає ніби чаша, оточена звідусіль короною гір і пагорбів, на яких мальовничо розташувались оселі мешканців. Посередині села простягається невеличкий хребет з горою Камінець. Він виглядає наче міфічна скала, гора серед вод, серед океану. Географічне положення, розташування гірських хребтів і вершин, гірських потоків (витоків Первозданих Вод), наявність скельних святилищ, промовисті топоніми (зокрема мікротопоніми – назви присілків, кутків, урочищ) свідчать про давню величну славу і сакральне (священне) значення цієї місцевості. Висновується гіпотеза про те, що на території Снідавки і довкруг неї у давнину був сакральний паломницький центр на ознаменування першооснови і першопричини життя, постання і структурування світу, створення всього суцього. Очевидно, ця місцевість була найважливішим міфотворчим центром, головним святилищем ВОДИ. Лише тут маємо такі численні мовні і скельні артефакти, що відображають космогонічну і сакральну міфологію, відображають основні життєдайні стихії Воду і Сонце, їх поєднання, союз. Ці факти дозволяють висунути гіпотезу, що, власне, тут зародилися, постали давні світоглядні (космогонічні) уявлення, вірування, міфи індоаріїв «Про Первозданні Води», «Про самозародження Великої Матері із Первозданих Вод», «Про Океан Творинь», «Про Світове Дерево», «Про народження нового сонця-бога у день зимового сонцевороту, перемогу світла (Білобога) над темрявою (Чорнобогом)» та ін.

Різні назви води, які зафіксовані в топонімах, свідчать про її особливе шанування, наділення величальними епітетами, відображення різних її станів, ритуальних назв і дійств тощо. Так само в нинішній мові маємо різні означення щодо води, різних її станів і іпо-

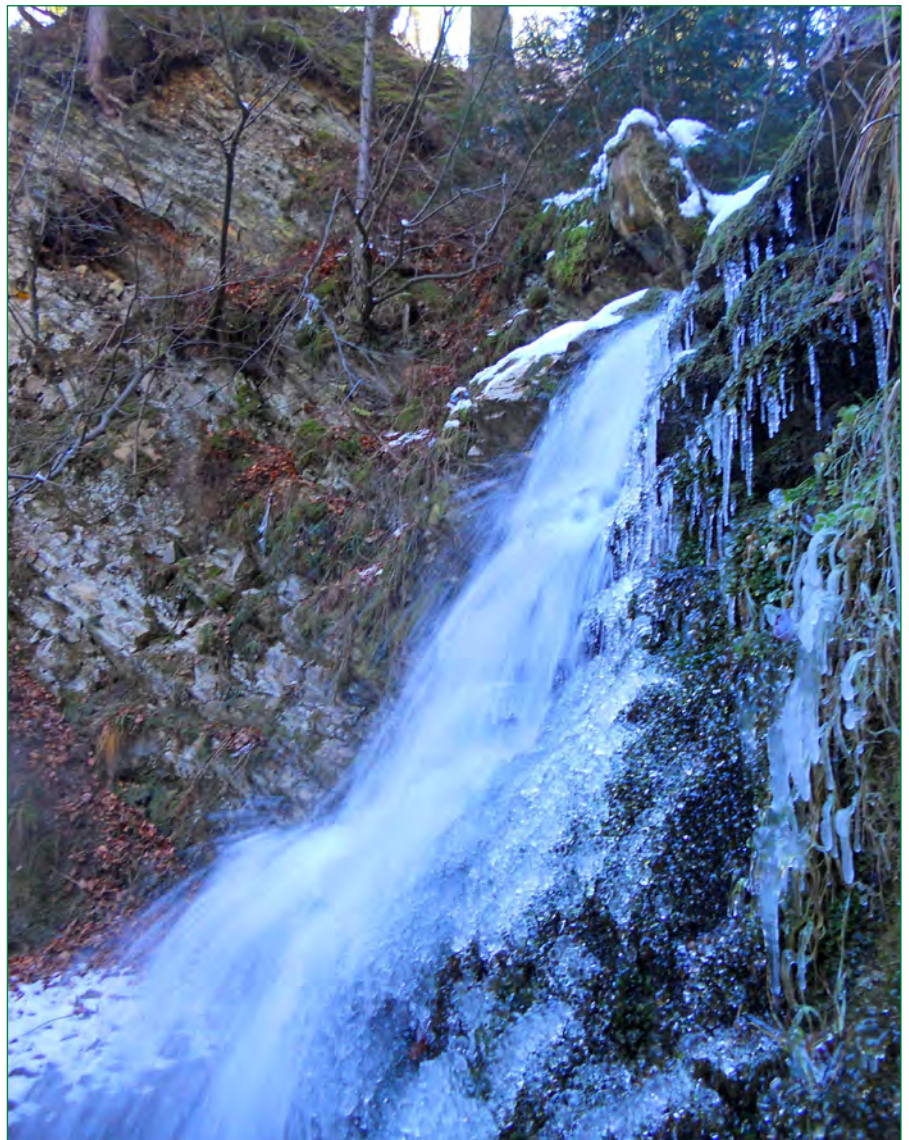
тасей: вода, ріка, потік, волога, калюжа, баюра, роса, дощ, лід, сніг, іній, туман, пара, свячена, непочата, йорданська, гашена тощо. Те, що більшість назв присілків у Снідавці нині незрозумілі й мотивовано тлумачаться за допомогою санскриту, свідчить, що вони постали в часи, коли тут побутувала Прамова, споріднена із санскритом.

Щодо унікальності, сакральності Снідавки є матеріальне підґрунтя. Перед будівництвом нової школи проводилися геолого-пошукові роботи, під час яких геологи виявили дуже потужні водоносні горизонти в районі села. А місцевості над підземними водами, між річками, посеред вод мають підвищену енергетику, є місцями сили. Давні люди, зокрема жерці, волхви, відчували вібрації енергій. Нинішні мешканці втратили таку здатність. Лише окремі особистості відчувають пульсування і силу енергій, які струмують

із надр землі. Такі люди неодноразово підтверджували особливу енергетику у цій місцевості, переважно позитивного впливу на стан і здоров'я людей. Тому так приваблюють такі місця численних туристів, гостей, місцевих мешканців.

Це попередні висліди і міркування щодо Снідавки. Потрібні детальні всесторонні дослідження археологами, геологами, мовниками, істориками, географами феномену Снідавки і Карпат загалом у пізнанні історико-культурної спадщини, місця регіону у житті далеких прашурів, становленні мови, писемності. Довколишні території, зрештою й всі Карпати, практично не досліджені з позицій системності.

Нинішня віддаленість окремих територій чи поселень від важливих цивілізаційних центрів не може бути ознакою їх маргіальності. За наявності і чисельністю реліктових проявів матеріальної і духовної культури, звичаїв,

Водоспад Гук
на р. Річка у с. Снідавка

обрядів, вірувань, знань, археологічних, сакральних об'єктів, власних назв (назв рослин, тварин, топонімів, антропонімів тощо) визначаються центри зародження, походження тієї чи іншої культури. Саме у Карпатах найповніше збереглися прадавні ремесла, традиції, звичаї, елементи архаїчної духовної та матеріальної культури, давні назви, господарська, весільна і сакральна обрядовість (остання досить повно відображена у християнських святкуваннях, гаївках, писанках, коляді, клечанні тощо), а також численні археологічні пам'ятки. Концентрація і поєднання сакральних об'єктів, промовистих топонімів, міфології підтверджує припущення, що, власне, тут був один із духовних центрів наших далеких пращурів. Ці важливі факти потрібно фахово інтерпретувати, правильно, розумно використати на благо розвою краю, для усвідомлення та утвердження національної ідеї.

Автор цієї статті усвідомлює, що перебільшення значимості нашої спадщини, необґрунтоване возвеличування минувшини, старовіччини є шкідливим. Але ж і друга крайність – применшування, недооцінка, комплекс меншовартості – ще гірше. Чомусь вперто нав'язується думка, що тут жили одні дикуни, маргінали, нічого вартісного тут не могло бути, все привнесене, запозичено в інших племен. Сакральні, археологічні топонімічні, міфологічні артефакти, на основі яких зроблені висновки, гіпотези, припущення свідчать про протилежне.

Древні сакральні об'єкти та місцеві назви є важливими реліктами (залишками), свідками старовіччини, цінними, унікальними чинниками історико-культурної спадщини, важливою передумовою розвитку, пропаганди низки різних видів туризму, традиційних і нових, оригінальних. Історико-археологічна спадщина ще не посідає належного становища в свідомості і економіці. При відповідній політиці вона може стати і, неодмінно стане, визначальною в структурі туристичної індустрії, в збалансованому розвитку краю. Правильне висвітлення історико-культурної спадщини дає відповідь на сакраментальні питання: хто ми, звідки, які наші корені? Археологічні пам'ятки, топоніми, ороніми, гідроніми, антропоніми спонукають і уможливають по новому, об'єктивно, неупереджено, без політиканства і ультрапатріотизму оцінити історію Карпатського краю, спростовують стереотипи про іншомовне та відантропонімне походження власних назв, про мовні, культурно-обрядові запозичення, про маргіальність і вторинність в цивілізаційних процесах. Мотивоване, на основі системного підходу і санскриту, розшифрування власних назв уможливує по-новому поглянути на історію і місце краю в системі історичних координат, сприятиме відновленню генетичної пам'яті, збереженню етнокультурної спадщини. Комплексне дослідження та осмислення давньої історії засобами мовної і класичної археології, мовознавства, культурології тощо – окрема тема, яка вихоплює з пітьми забуття несподівані, величні, парадоксальні докази про роль і місце регіону в історії країни, цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія. – К: «Либідь», 2005, – 863 с.
2. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. – Івано-Франківськ, 2011. – 656 с.
3. Грабовецький В.В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. – Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2004. – Т.3. – 460 с.
4. Держипільський Л.М. Древні скельні святилища та топоніміка Косівщини. – Косів: Писаний камінь, 2015. – 140 с.
5. 167 синонімічних назв Землі у санскриті. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 207 с.
6. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. – Львів: «Манускрипт», 2011, т. 1, 447 с.
7. Кузич-Березовський Іван. Березівське боярство на тлі України. – Детройт, 1962. – 320 с.
8. Наливайко С. Тисяча найновіших тлумачень давньоукраїнських назв, імен, прізвищ, термінів та понять (на індоіранському матеріалі). – Національний науково-дослідний Інститут українознавства МОН України. – К., 2008. – 360 с.
9. Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. – Національний науково-дослідний Інститут українознавства МОН України. – К., 2009. – 504 с.
10. Пушик С. Бусова книга // Перевал. – 2007, № 4, с. 165 – 202; 2008, № 1-2, с. 155 – 188; 2011, № 2-3, с. 281-309.
11. Сорочук Л. Вода і вогонь як життєдайна основа в українській фольклорній традиції (образно-символічне наповнення) [Електронний ресурс] / Л. Сорочук // Українознавство : [календар-щорічник]. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – Режим доступу: <http://uaznavstvo.univ.kiev.ua/ua/Calendar/Calendar-2005.html>
12. Таланчук О. Українознавство. Усна народна творчість. – К., 1998, 380 с.

ПАМ'ЯТІ ВЧИТЕЛЯ

3 вересня 2019 р. минув рік, як відійшов у засвіти невтомний трудівник, патріот, просвітитель, філолог, санскритолог, лікар і поет В.О. КОБИЛЮХ. Народився Василь Олексійович 12 червня 1935 року у селі Журавники Пустомитівського району Львівської області. В 1958–65 роках навчався на філологічному факультеті Львівського університету імені І. Франка. Підготував дипломну роботу «Українська мова і санскрит». Однак через розповсюдження літератури антирадянського змісту його не допустили до захисту і відрахували з університету. Лише в незалежній Україні, у 1997 році, захистив цю роботу і отримав диплом про закінчення університету. Маючи диплом про середню медичну освіту, поступив до Львівського медінституту, який закінчив у 1967 році. Працював лікарем-терапевтом до виходу на пенсію. У вільний від роботи час (вечорами, у вихідні і святкові дні) самотужки опановував санскрит, скрупульозно вивчав зарубіжні та вітчизняні писемні джерела, стосовно України, в царні археології, географії, мови, називництва, генетики, досліджував багатющу історико-культурну спадщину, працював в бібліотеках, здійснював наукові експедиції, подорожі.

Широка ерудиція, неабиякий письменницький талант, неймовірна працьовитість Василя Олексійовича спричинилися до написання статей до словників на медичну тематику: «Орфографічного словника українських медичних термінів», «Українсько-латинсько-англійського медичного тлумачного словника», «Українсько-латинсько-англійського медичного енциклопедичного словника у 4 томах», численних науково-популярних статей, розвідок, есеїв у різних часописах про санскрит, санскритсько-українські мовні паралелі і спільне походження, а також книг: «167 синонімічних назв Землі у санскриті», «Душа Японії: айни очима українця і санскриту», «Праукраїна і

Василь КОБИЛЮХ
(1935 – 2018)

Санскрит», «Музика Праукраїни та її відлуння у Санскриті». Окрім науково-популярних праць, писав змістовні вірші, які ввійшли у поетичну збірку «Прийшла до мене Україна».

Був учасником численних наукових конференцій, «круглих столів» тощо, на яких активно і переконливо дискутував, популяризуючи санскрит. На одній із таких конференцій я мав честь познайомитися із Василем Олексійовичем. Ця зустріч є незабутньою, відтоді почалося моє зацікавлення санскритом і дослідження власних імен Гуцульщини і загальною Карпат. З'ясувалося, що велика (більша) частина наших власних імен, зокрема топонімів, мотивовано тлумачиться на основі санскриту, що свідчить про те, що тут у давнину існувала Прамова, споріднена із санскритом. Це підтверджує правильність і достовірність вислідів і тверджень самотутнього санскритолога, що українська мова зберегла найбільше слів, які легко витлумачуються у санскриті, особливо карпатські діалекти (гуцульський, лемківський, бойківський, закарпатський) і, що санскрит «потрібно відчитувати крізь призму української мови».

Варто зазначити, що творчий доробок цього вченого, новий, свіжий погляд на історію України, яку для нас писали чужинці і їх доморошені прислужники, викликає неоднозначне сприйняття і необґрунтовану критику з боку адептів офіційної науки. Попри несприйняття, звинувачення у міфотворчості і критику ставлеників офіційної науки, праця цього подвижника, ентузіаста, патріота заслуговує на

пошану і глибоку увагу. Вона будить увагу, вихоплює з пільми забуття, парадоксальні, величні свідчення нашої старовіччя і самотутності, спонукає до зацікавлення предметом, роздумів, вивчення і дослідження своєї історії, до перегляду усталених, часто сфальсифікованих історичних догм, поглядів, стереотипів, нав'язуваних чужинцями про маргінальність наших теренів, їх незначущість у цивілізаційних процесах.

В українознавстві, історії України є велика прогалина, бо попередня окупаційна влада не допускала вивчення санскриту, Вед і інших творів на цій мові в школах і вишах, щоб українці не дізналися про свою справжню історію, спорідненість нашої мови зі санскритом, значущість у становленні нинішньої цивілізації. На жаль, офіційна наука не квапиться залагодити упущення і забороны попередньої окупаційної влади, а адепти від академічної науки, самі не роблячи належного в цій царині, паплюжать, шельмують, обзивають міфотворцями, необґрунтовано критикують самотутніх ентузіастів і дослідників нашої старовіччя. Вперто продовжується нав'язування думки, що тут нічого вартісного не могло бути, все привнесено, запозичено в інших племен і народів.

Тому неоціненним є дослідження, подвижницька праця світової пам'яті Василя Олексійовича Кобилюха в царині історії України, мовознавства, називництва, медицини.

Любомир ДЕРЖИЦЬКИЙ

Упродовж багатьох століть на території теперішнього Закарпаття народними майстрами формувалися стильові орієнтації, вироблені на ґрунті місцевої мистецької спадщини та європейських мистецьких напрямів. Внаслідок своєрідності фізико-географічних умов, тривалих контактів з іншими народами, в матеріальній і духовній культурі закарпатців відбулося перехрещення елементів і явищ, різних за своїм етнічним походженням.

Унікальне зодчество народних майстрів Закарпаття відображено передовсім у збережених сакральних спорудах. Завдячуємо також краєзнавчим музеям, де експонуються численні культові та ужиткові вироби з дерева: різьблені хрести, підсвічники, скрині, шафи, канапи, полиці та інші побутові речі. Часто-густо тут можна ознайомитися також з відтвореними чи реставрованими інтер'єрами та екстер'єрами житлових й господарських споруд, або їхніми фрагментами.

Один з перших (діючих нині) краєзнавчих музеїв Закарпаття був заснований на території Ужгородського замку в 1945 році, а перша експозиція відкрита 1947 р. Чільне місце серед 115 тисяч експонатів в ньому зайняли вироби художнього дерева та меблі минулих століть. На особливу увагу заслуговує збережена тут дерев'яна скульптура народного художника України Василя Свида. Незважаючи на вплив майстрів закарпатської школи, мистецтво Свида зберігає неповторну самотутність. Ще в ранніх творах він привернув увагу «своєрідністю світовідчуття й образного мислення, легко вгадуваним авторським почерком» [1, 23]. В експозиції Закарпатського краєзнавчого музею розміщені такі твори цього відомого мистця: барельєф «Гуцульська родина», декоративні тарелі «Весна», «Літо», «Осінь», горельєф «Хай завжди буде сонце», триптих-горельєф «Шлях до визволення»; декоративна скриня, виготовлена з черешні та оздоблена тематичним рельєфом «Возз'єднання». У сусідньому з краєзнавчим музеєм – Закарпатському музеї народної архітектури та побуту – зберігаються ще дві яскраві роботи Василя Свида: кругла скульптура «Пряля на коні» та горельєф «Весілля», який у нижній частині переходить в круглу скульптуру. Для згаданих творів характерна висока

АРТЕФАКТИ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВА В МУЗЕЯХ ЗАКАРПАТТЯ

Микола КОЗУРАК,

м. Львів

виконавська та композиційна майстерність, а їхній образний лад пронизаний природним для художника духом народного сприйняття світу й мистецтва. За стильовими ознаками ці роботи близькі до народної скульптури – безпосереднім виявом почуттів і лаконізмом подачі монументалізованих форм, узагальненістю силуетів. Усе це відповідає народному розумінню та високому поцінуванню дерева як матеріалу. В наступні роки почали створюватися краєзнавчі музеї й в інших містечках та селах Закарпаття. Зокрема у 1957 році такий музей був заснований у селі Великий Бичків. Його трьохтисячна експозиція розміщувалася в семи залах, площею понад двісті квадратних метрів. Окрім експозиції відділу історії, тут розміщені вироби з дерева, виготовлені місцевими майстрами народної творчості на початку ХХ століття.

На кілька років пізніше відкрився краєзнавчий музей у селищі Ясіня. В його експозиції було багато старовинних меблів та ужиткових і декоративних речей першої половини ХХ ст. А вже на початку 20-х років ХХ ст. тут діяла деревообробна школа з навчальними майстернями, в яких виготовлялися не тільки меблі, але й різьблені ужиткові речі. В школі прагнули підготувати майстрів з виготовлення іконостасів, тому значне місце в програмах відводилося рельєфному та об'ємному різьбленню. Орнаментальне гуцульське різьблення Ясінської деревообробної школи відрізнялося від Косівської та Вижницької не тільки пропорційністю окремих елементів, але й тим, що для акцентування окремих фрагментів їх досить часто підфарбовували. Ясінська школа сприяла розвитку народних ремесел як у прилеглих до Ясіня селах – Лазещина, Плиутавий, Стебний, так і у віддалених – Бичкові, Крушнику, Требушанах, Рахові. У 1930-1934 роках у школі навчалися такі відомі представ-

ники закарпатської школи різьби, як Михайло Тулайдан, Василь Смердуд, Михайло Романюк та Василь Свіда. В експозиції музею привертають увагу дерев'яні предмети побуту, зроблені на початку ХХ ст.: стіл-скриня, колиска з гуцульської хати, дерев'яні ходулі для немовляти, жорна і веретена, пральні дошки, бочки, відра-бербениці та інші ужиткові речі, декоровані різьбою та орнаментом, виконаним технікою випалювання. Окремі елементи різьбленого орнаменту відзначаються філігранним виконанням та пропорційною вишуканістю. Їхня художня виразність часто сягає високої досконалості. При оздобленні виробів плоским різьбленням найпопулярнішим мотивом геометричного орнаменту були круглі розетки з радіально-розміщеними чотирма, шістьма або вісьмома стилізованими пелюстками. Завдяки різній кількості пе-

люсток досягалася різноманітність таких розеток. Окрім ужиткових виробів, меблів та рельєфних сакральних речей (дерев'яних ручних хрестів, підсвічників та різьблених фрагментів іконостасів), учнями та випускниками школи виготовлялися й музичні інструменти – скрипки, цимбали. Серед музичних інструментів, крім скрипок, зроблених Михайлом Тулайданом, в експозиції виділяються символічні для цього гірського краю – трембіти. Їх виготовляли переважно з дерев, у які влучали блискавки. Виготовлені з такої деревини трембіти мали краще і гучніше звучання. До речі, трембіти для гуцулів виконували роль як ритуального, так і сигнального інструменту (їх можна було чути на відстані 7-8 кілометрів)... Є у Ясінях і приватний музей, облаштований у «Крамниці різьбяр», яка належить відомому у селищі майстру по художньому дереву – Василю Ропчуку. Серед його експонатів анімалістичні різьблені фігури, мініатюрні сувеніри, рами та давні меблі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: стільці, канапа, лави та ліжка. У селищній раді планується масштабний комплексний музейний проект по створенню «Музею Гуцульщини».

У 1963 році був заснований краєзнавчий музей в м. Хусті, з десятима залами загальною площею 1500 метрів і експозиційним фондом близько 2000 одиниць. Загалом у Хустському районі діють 13 краєзнавчих музеїв, переважна більшість яких розміщена у приміщеннях загальноосвітніх шкіл: народознавчий музей «Бабусина світлиця», на базі школи-інтернату с. Нижній Бистрий; «Історико-краєзнавчий музей» на базі Березівської ЗОШ; «Краєзнавчий музей» у школі с. Монастирець; «Краєзнавчий музей» у с. Золотарьово; музей «Берегиня» на базі ЗОШ с. Горінчево; краєзнавчий музей «Повернення із за-

Дерев'яний різьблений обрядовий хрест з присілка Новоселиця, поблизу Рахова (поч. ХХ ст.).

буття», на базі ЗОШ с. Стеблівка; краєзнавчий музей «Скриня минулого», на базі Кривської ЗОШ; краєзнавчий музей «Світлиця» Заломської ЗОШ; краєзнавчий музей ЗОШ с. Данилово; краєзнавчий музей ЗОШ с. Велятино; літературно-просвітницький музей літератури, фольклору та мистецтва на базі Копашнівської ЗОШ; етнографічний музей «Відгомін літ» Боронявської ЗОШ; етнографічний «Музей хліба» Нанківської ЗОШ.

Майже у всіх вищезгаданих музеях у невеликій кількості експоновані вироби з дерева, виготовлені переважно у першій половині ХХ ст. Це – меблі, корита-довбанки, знаряддя праці, ритуальні хрести. Багато з них декоровані орнаментальним різьбленням, або розетками у вигляді солярних знаків, окрім дерев'яних лав, які виконували лише утилітарні функції. Вони виготовлялися з масивних дощок шириною до 60-ти сантиметрів, при ширині до 12-ти і встановлювалися вздовж фасадної та бокової стін, на висоті 50-60 сантиметрів від рівня землі чи помосту. Окрім того, що лави використовувалися для відпочинку, тут займалися різноманітними господарськими справами, зокрема – прядінням, для чого висвердлювалося кілька отворів, щоб кріпити куделі. Одночасно з довгими лавами користувалися і переносними короткими лавицями, які встановлювали біля високих ліжок, та низькими стільчиками для замішування кукурудзяних страв (місцевих різновидностей кулеші). В експозиції та фондах багатьох з вищезгаданих музеїв зібрані невеликі дерев'яні побутові речі, які при загальному подібному функціональному навантаженні різняться між собою формою, декором, пропорціями та конструкцією. Ці відмінності можна простежити на сільничках та мисниках з експозицій краєзнавчих музеїв Великоберезнянського, Іршавського та Рахівського районів. У деяких сільничок проста прямокутна форма збагачена профільованою накривкою та ажурною і фігурно прорізаною верхньою частиною (Іршавський район). Сільнички гранчастої форми зустрічаються як з чистими гранями, так і з декорованими (Великоберезнянський та Рахівський райони). Ажурно-прорізане декорування, як правило, робиться у верхній частині, що розширює функціональні можливості – виріб можна кріпити до вертикальної площини, а також легше утриму-

вати при користуванні. Інші сільнички – круглої або напівкруглої форми також зустрічаються з накривками або без них, збагачені декоруванням по всій поверхні чи тільки у верхній частині. Декорування може бути у вигляді плоскорізьблених круглих розеток (Рахівський район), або хвилястих чи зубчатих поясків та пунктирних виїмок (Великоберезнянський та Іршавський райони), зроблених напівкруглими різцями й «фучиками» – різцями з тонкими гострокутними завершеннями, які використовують переважно для контурного плоского різьблення. Мисники, як і сільнички, різняться між собою конструкцією, формою та декоруванням. В експозиціях краєзнавчих музеїв майже в усіх районах Закарпаття спостерігається найбільша кількість відкритих, підвісних мисників. Конструктивно вони вирішені у вигляді однієї або кількох горизонтально розміщених полиць, закріплених перпендикулярними, поставленими на ребро дошками. Іноді їхні бокові, торцеві та найчастіше верхні частини оздоблені профільованням. Лицеві площини полиць збагачувалися контурно різьбленими розетками та декоративними смугами у вигляді зубчатих або ажурних прорізів. У курних хатах, через кіптяву, яка осідала на полиці і посуду, застосування відкритих мисників було недоцільним. Тому в таких приміщеннях використовувалися мисники з дверцятами, які закривали верхні полиці, залишаючи кілька або одну нижню полицю (які знаходилися поза зоною диму) відкритими. Неподаляк мисників висіли невеликі полочки для ложок – «ложечники». Їхні невеликі відкриті площини не потребували візуального збагачення, тому декором тут слугує тільки контурне профільовання верхньої частини. Більші побутові речі – корита, гелети, дійниці, коновки, бочечки, ступи, видовбувалися сокирами й долотами з таких порід дерева: груші, липи, верби, ялівцю, бука, осики. При виготовленні ємкостей для вина використовували деревину дуба. Видовбаний та бондарський посуд оздоблювався переважно орнаментом у вигляді кілець, напівкругів, зубчиків, шестипелюсткових та хрещатих розеток, а також «зір очкових» та пунктирних смуг, виконаних технікою випалювання або плоского різьблення.

У 1965 році відкрився Виноградівський районний історичний музей. Серед 18 000 експонатів музею

багато дерев'яних ужиткових виробів, виготовлених місцевими народними умільцями, переважно угорцями, впродовж ХІХ – початку ХХ століть. Оздоблені вони орнаментальними смугами зі стилізованих різьблених та розписних рослинних елементів. Цей мотив характерний не тільки для виробів місцевих умільців, але й для ужиткових речей, зроблених майстрами сусідніх районів, де переважає угорське населення, зокрема – Берегівського, Виноградівського та Хустського.

Сучасні угорські різьбярі Закарпаття продовжують місцеві традиції, використовуючи різьблення з рослинними елементами в інтер'єрах та екстер'єрах як житлових, так громадських споруд. Наприклад, вхідна хвіртка краєзнавчого музею угорського населення у селі Вишково (неподалік Хуста) має глибоке різьблене обрамлення зі стилізованих рослинних елементів, які композиційно і стильово пов'язані з симетрично розміщеними декоративними картушами та верхньою площиною з різьбленим декоративним написом (назва музею). Чотирихилий захисний дашок хвіртки, накритий трьома рядами гонти, візуально перекликається з накритим гонтою стріжком дахом приміщення музею (який влаштований у дерев'яній хаті початку ХХ століття), а декоративне різьблення – з фігурними стовпцями-колонами, на які опирається широке піддашся, утворюючи відкриту галерею.

Музей етнографії у с. Новоселиця, поблизу Виноградова, був відкритий 1989 року, в приміщенні колишньої фари (будинку, де проживали священнослужителі села). Розміщений музей навпроти пам'ятки дерев'яного сакрального будівництва – церкви Успіння Пресвятої Богородиці (ХVІІ ст.). У музеї чотири експозиційні відділення. Значне місце серед них займають дерев'яні побутові речі – ткацький верстат, знаряддя праці та інші побутові речі, які пов'язані з культурою волохів. Дуже лаконічне оздоблення, а часто і його відсутність, характерні саме для ужиткових виробів волохів, з пластично вишуканою й функціональною формою. Так, у бондарних виробах (бочках, гелетках, барилках для вина) своєрідний декор утворений ритмічно викладеними у кілька рядів вузькими обручами.

**Василь Свіда.
«Весілля» (1984 р.).
Махонь, барельєф поєднаний
з круглою скульптурою.
Закарпатський музей
народної архітектури та побуту**

У Музеї екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, який функціонує у Карпатському біосферному заповіднику (на окраїні м. Рахова), створеному на початку 90-х років минулого століття, окрема експозиція присвячена життю та побуту закарпатських гуцулів. В одному з відділів музею експоновано інтер'єр гуцульського житла з дерев'яним ліжком, столом, підвісною коліскою, мисниками та іншими елементами інтер'єру й ужитковими предметами, з характерним для закарпатської Гуцульщини оздобленням – лаконічним різьбленням та випалюванням у вигляді невеликих розеток (інколи розпеченим металевим клеймом майстрами наносилися цілі орнаментальні смуги) у вигляді «сонечок», хрестиків, «руж» (стилізованих квітів), зубчиків, кілець, шестипелюсткових розет, ромбів. Дрібний, у масштабному співвідношенні до загальних форм виробів, орнамент не перешкоджає цілісному сприйняттю форм, підкреслюючи їх пластику.

Поблизу с. Ділове, на території Географічного центру Європи, розміщений ще один краєзнавчий комплекс, в який входять – еколого-освітній «Центр Європи» КБЗ, колиба і кав'ярня. В цьому комплексі експоновані не тільки дерев'яні ужиткові речі, музичні інструменти минулого, але й вироби сучасних різьбярів. На окрему увагу

заслужують твори місцевого умільця Михайла Понціра, розміщені в еколого-освітньому центрі «Центр Європи», відкритому в червні 2010 року. У своїх художніх тематичних творах, а також в ужиткових речах (меблях – стільцях, стелажах, столах, обрамленнях), майстер максимально використовує текстуру деревини, залишає незайманими (необробленими) найцікавіші у композиційному плані фрагменти деревини з різноманітними розгалуженнями гілок і коріння. За своїми формами усі фрагменти асиметричні, з мінімальним використанням прямих ліній та рівних функціональних площин. Таке вишукане контрастне поєднання візуально доповнює інші експонати музею.

Народний приватний музей «Сріберна земля» у с. Грушево Тячівського району був відкритий у 1994 році. Серед зібраних близько 5000 експонатів – велика кількість дерев'яних ужиткових та декоративних речей не тільки з Тячівського, але й з сусідніх районів, зокрема Хустського та Рахівського, де засновник музею, художник Василь Тегза, певний час проживав і зібрав значну кількість найяскравіших виробів місцевих умільців. Зокрема «пасківників» – спеціальних дерев'яних бондарських виробів круглої та еліптичної форми, клепки яких стягнуті зверху і знизу плоскими обручами. Дві вищі за інші, діаметрально розміщені, з ажурними фігурними прорізами клепки утворювали ручки. Зовнішня поверхня «пасківників» оздоблювалася дрібним геометричним орнаментом, який найчастіше робився технікою випалювання у вигляді хрещатих композицій у центральній частині і накривці.

Неповторним є «Музей дерев'яних церков» у с. Пилипець, заснований місцевим народним умільцем Андрієм Воробцем. Він одночасно і засновник, і автор новостворених експонатів – численних макетів дерев'яних церков і дзвіниць не тільки прилеглих населених пунктів (як макет церкви Св. Миколая, 1772 р. із сусіднього села Подобовець Міжгірського району), але і численних макетів сакральних споруд з найвіддаленіших куточків Закарпаття – церкви Вознесіння Господнього, 1824 р., з дзвіницею 1813 р. у с. Ясіня Рахівського району. Усі виконані на високому технічному рівні. Майстер витримав у масштабі не тільки загальні пропорції, але і співвідношення окремих деталей, які достовірно відтворюють первісний вигляд сакральних споруд, адже у деяких пам'ятках під час ремонтів змінювалася кривля і добудувалися пристінки, зашальовувалися стіни та площини верхів. Деякі храми та дзвіниці, як, наприклад, розібрана у 1923 р. дзвіниця при церкві Покрови Пресвятої Богородиці (1834 р.) у с. Тростник Виноградівського району збережена тільки на давніх світлинах та на достовірно відтвореному макеті Андрія Воробця. Те ж саме стосується й церкви Архангела Михайла, 1770 р., з с. Смереків Великобурзянського району, яка у 1931 році була розібрана й перевезена до Чехословаччини. Правда, її чекала краща доля – вона була заново відтворена й експонована у новоствореному Музеї народної архітектури (під відкритим небом).

Музеї під відкритим небом заслуговують на особливу увагу. Їх на Закарпатті декілька.

Ключове місце серед них займає Закарпатський музей народної архітектури і побуту.

Перший європейський музей під відкритим небом з'явився у Швеції ще у другій половині XIX століття. Місце, відведене під музей, було вкрите окопами (по шведськи – «скансенами»), від чого назва закріпилася за музеєм і поширилася згодом на інші аналогічні музеї. Наприкінці 1934 року в місті Мукачеві організовано Етнографічне товариство Підкарпатської Русі. Науково-дослідна робота товариства та збір музейних експонатів сприяли створенню в Мукачеві етнографічного музею. Переважна більшість експонатів цього музею перейшла в спадок до Народного музею Закарпатської Украї-

ни, створеному в Ужгороді у 1945 році. З 1947 року музей переміщено до Ужгородського замку. З цього часу тут діє Закарпатський краєзнавчий музей. У 1965 році при Закарпатському краєзнавчому музеї започатковано відділ народного зодчества та етнографії, метою якого стало відображення минулого Закарпаття, його традицій, матеріальної та духовної культури. Групи для проведення роботи по збору необхідних матеріалів направлялись в першу чергу у Рахівський, Тячівський, Міжгірський, Хустський, Свалявський та Перечинський райони. Музей почали споруджувати на Замковій горі, неподалік Ужгородського замку, і у червні 1970 року відкрили для відвідувачів [2, 7]. Усі музейні споруди – оригінальні пам'ятки народного зодчества, які увібрали в себе багатовіковий будівничий і художній досвід місцевих майстрів, їхню творчу винахідливість. У музеї експонуються зразки народної архітектури і предмети побуту Закарпаття, починаючи від XVIII ст. до першої половини XX ст. Тут представлена народна архітектура і побут закарпатців як низинних і передгірних районів (житлові та господарські споруди із сіл: Оріховиця – Ужгородського, Ракошино – Мукачівського, Довгого – Іршавського, Стеблівка – Хустського, Бедевля – Тячівського та хата з села Тибава Свалявського районів), так і народне зодчество гірських етносів: гуцулів (Гуцульщина займає територію всього Рахівського району) – гражда із села Стебного, хата із села Кевелів та дзвіниці з присілка Вільховатий Рахівського району; бойків (територія Міжгірського, Воловецького та частково Великоберезнянського районів); житлові споруди із сіл Рекіти, Міжгірського та Гукливий Воловецького районів; лемків (північно-західна частина Закарпаття, в межах Перечинського та частково Великоберезнянського районів) – хати із сіл Гусного Великоберезнянського та Зарічево Перечинського районів, які прилягають до кордонів зі Словаччиною та Польщею.

На початку експозиції Ужгородського скансена розміщена садиба кінця XVIII ст. з с. Оріховиця Ужгородського району, до комплексу якої входять: хата, хлів із спільним дахом з стодолюю, хлівець та колодязь. Такий тип обійстя характерний для низинних землеробних районів – Ужгородського, Мукачівського, Хустського і за-

хідної частини Тячівського районів. Садиба із села Оріховиця (перенесена в музей у 1969 році) трикамерна – за схемою: хата, сіни і комора. Чотирисхилий дах споруди накритий рядами солом'яних снопів, прикріплених зверху «ключинами» (дерев'яними гачкуватими жердинами). У житловій кімнаті, стіни якої обмазані жовтою глиною, окрім великої печі, розміщені: в кутку – ліжко, під міжвіконними стіновими проміжками – широкі тесані лави, між ними – стіл, біля входу – дерев'яний, профільований мисник. Дерев'яна скриня для одягу оздоблена плоским, контурним, орнаментальним різьбленням з ромбовидними елементами.

Наступний експонат музею – хата з села Ракошино Мукачівського району, споруджена 1869 року, про що свідчить напис, вирізьблений на сволоку світлиці. Написи та орнаментальні оздоби (майже в усіх районах Закарпаття) мали переважно символічне значення і виконували роль оберегів. У музей хата перенесена у 1969 році. Хата – трикамерна, аналогічна до попередньої. Піддаштя опирається на профільовані прорізані стовпці-колонни, які утворюють галерею з дощатою обшивкою нижньої частини, оздоблену фігурними геометричними прорізами, що візуально перекликаються з ажурно-прорізними (у вигляді солярних знаків) у центральній части-

Вхідна, декорована різьбленням хвіртка красназвочного музею у с. Вишково (кінець XX ст.)

ні фронтонів декоративними смугами, які водночас слугували вентиляційними отворами. Усі ці декоративні елементи композиційно підтримані фігурно прорізними карнизами, які оперізують хату по периметру. Привезена разом з хатою хвіртка оздоблена з фасадної частини різьбленими круглими розетками. В інтер'єрі хати добре збережені ліжка й канапа, спинки яких оздоблені контурним профільованим різьбленням. Стіл-скриня декорований орнаментальним різьбленням у вигляді смуг з круглих солярних знаків різної величини. Подібними солярними знаками у вигляді круглих розеток оздоблені бокові площини дитячої коліски. Розміщена на стіні над лавами полочка для дерев'яних ложок декорована профільованими ажурними.

Хата з села Довгого Іршавського району (знаходиться в експозиції музею навпроти хати з села Ракошина) споруджена у другій половині XIX ст. Вона є типовою для населення долини ріки Боржава. Споруда трикамерна, рублена з кругляків, які покладені на дубові підвалини. Досить стрімкий чотирихилий дах накритий гонтою. Шестишпорові вікна розміщені з фасадного боку (асиметрично) і одне з причілка. Нижня, обшита дошками, частина галереї декорована двома смугами ажурних напівкруглих прорізів. Верхня частина галереї – у вигляді різьблених стовпців-колон. Стіни зі середини і ззовні обмазані глиною та пофарбовані в світло-блакитний колір. В інтер'єрі хати акцентує стіл-скриня на фігурно вирізьблених ніжках, лицеві площини якого декоровані контурно прорізними круглими розетками з однаковим геометричним рисунком, але з різними пропорціями. На стіні, над лавою, підвішений мисник, нижня полиця якого збагачена профільно прорізними модулями, а бокові – простим півкруглим профільованням. Незвичний у пропорційному плані (у співвідношенні масивної спинки до тонких ажурних ніжок) «стілчик-ослінчик» розміщений біля печі. Спинка збагачена напівкруглим ажуром, який обрамлений різьбленою з півкруглих елементів смужкою. Така ж декоративна смужка оперізує спинку по контуру. У коморі хати

розміщений ще один цікавий експонат – дерев'яна тринога діжка, у якій гарячим розчином з попелу відбілювали тканини.

Хата з села Стеблівка Хустського району була споруджена наприкінці XIX ст. Двокамерна, первісно складалася з кімнати і комори. Пізніше у коморі прорізали вікна і перетворили її у житлове приміщення. Серед інших житлових споруд скансена хата виділяється стрімким чотирихилим дахом, який у три рази вищий за висоту стін. У цій місцевості це зумовлено не тільки великою кількістю опадів, скільки впливом місцевого стилю «народна готика», який був тут розповсюджений ще з XV ст. З фасадного і торцевого боку стіни хати оперізані галереєю на фігурно прорізнаних стовпцях-колони, яка у нижній частині захищена дощатим опананням, збагаченим у середній частині ажурно прорізаною смугою з ромбовидних елементів. У інтер'єрі, як і в попередній хаті, акцентує скриня для одягу, оздоблена контурним різьбленням не тільки з фасадного боку, але і з внутрішнього (з датуванням 1811), що зустрічається дуже рідко. Фасадна частина столу-скрині (для посуду) також декорована контурно різьбленими пунктирними смугами по периметру і композицією з хрещатих елементів у центральній частині. Спинки стільців, ліжка і канапи у верхній частині збагачені контурним профільованням.

Експонат з села Бедевля – хата заможного селянина, споруджена у 1888 році, про що свідчить різьблене датування сволюка одвірка. Споруда трикамерна – складається з двох житлових приміщень та сіней, розміщених, як і в більшості аналогічних хат того періоду, посередині. Стіни хати споруджені з букових брусів, на дубових протесах (підвалинах). Замками типу «риб'ячий хвіст» пов'язані на кутах вінці зрубів. Чотирихилий високий дах накритий у кілька рядів драницею. Винос даху над фасадною стіною, який опирається на профільно різьблені стовпці-колони, утворює напіввідкриту галерею. З зовнішнього боку між вінцями стики стін зашпаровані глиною і пофарбовані у світло-блакитний колір. З внутрішнього боку вся поверхня стін обмащена глиною і побілена. В інтер'єрі хати звертають на себе увагу меблі, оздоблені різьбленням – поруч з ліжком стіл-скриня та скриня для одягу,

декорована рослинним орнаментом з датуванням: «1902». Серед дерев'яних ужиткових речей – підвісна вага, качалка, мисник, дерев'яне відро, виплетений з лози кіш.

Хата з передгірного сваявського села Тибава – одна з найстаріших дерев'яних житлових споруд у музеї, вона збудована наприкінці XVIII ст. До музею хата перевезена у 1967 році. Кругляки на дубових підвалинах скріплені між собою у простий замок, з невеликими випустами. Окрім багатьох побутових речей (коновок, баклаг, оздоблених різьбленням солянок, горнят, тарілок), які розміщені на лавках, на стінах висять музичні інструменти, зокрема сопілка і скрипка. Стіл-скриня з фасадного боку декорований великими контурно різьбленими круглими розетками, які розміщені обабіч різьбленого хреста. Вище нього орнаментальна смуга з різьблених, наполовину менших від розеток, шестигранних «зірочок». Масивна стільниця робить стіл-скриню монументальною.

Гуцульська хата середини XVIII ст. з с. Кевелів Рахівського району, встановлена в експозиції у 1973 році. При кількарізковому перенесенні хати на інше місце на міжвіконній стіні різьбилися датування – «1811» та «1865». При цьому кожного разу робилися невеликі зміни (наприклад дещо розширювалися віконні прорізи). Існує припущення дослідників дерев'яного народного зодчества Закарпаття, що хата раніше входила до комплексу однієї з гражд, які розміщувалися на схилах гір довкола Ясіня. Незважаючи на невеликі розміри, ця трикамерна хата сприймається монументально, адже кожна стіна викладена з чотирьох яєнових напівколог, які в прорізі сягають 50-60 сантиметрів. Споруда складається з трьох окремих приміщень – житлового, сіней та комори. Дим з печі житлового приміщення, через сплетену пруттям і обмазану глиною чотиригранну трубу, виводився в сіни, які мають наскрізні двері – одні ведуть із зовні до хати, інші (подібно до житлових приміщень гражд), до інших господарських приміщень. Розширені у 1946 році фасадні вікна житлового приміщення та встановлене цього ж року вікно комори дещо змінили загальний зовнішній архітектурний вигляд споруди. В інтер'єрі хати на окрему увагу заслуговує архаїчний стіл з масивною стільницею, у

якій вирізані миски-довбанки з просвердленими на дні отворами, які відкривали під час миття.

Ще одна житлова гуцульська садиба, яка представлена в експозиції музею, – гражда з села Стебного Рахівського району. Це комплекс господарських і житлових споруд, проміжки між якими заповнені високою зрубною стіною, що створює єдиний архітектурний комплекс, який нагадує давньоруські оборонні споруди. Зрештою, вони і були для горян своєрідними «фортецями», які боронили не тільки від диких звірів, але і від непрошених гостей та негоди. Зв'язок із зовнішнім світом підтримувався лише лише через браму та розміщену в ній хвіртку. Споруди трикамерної хати, хліва, комори і кошари для овець – розташовані у два ряди. Вдвох огорожі односкіли дахи (навіси) з півтораметрових драниць з внутрішнього боку служили місцем для зберігання дров та різних побутових речей, а з зовнішнього надійно захищали від поривів вітру і в умовах негоди здійснювали зручний зв'язок між усіма спорудами. Гражди були поширеним типом житла на території всієї Гуцульщини. Поступово, через масову вирубку лісу наприкінці XIX – початку XX століть, почала зникати значна чисельність диких звірів, а заодно й потреба в оборонних якість житлових та господарських споруд і гражд ставало все менше. В деяких випадках, коли господарі мали велику кількість «маржини» (худоби), переважно овець, споруджувалися додаткові прибудови «притули» – вузькі хлівці, які примикали до північного боку житлового приміщення (з додатковими входами через сіни). Різні варіанти розвитку притул простежуються серед «розімкнутих гражд» неподалік сіл Білин (урочище Жолоб), Богдан, Бреболя, Відричка та в урочищі Буковина, неподалік села Ясіня. Остання («розімкнута гражда» в урочищі Буковина) характерна наявністю на південному фасаді житлового приміщення відкритої галереї. Подібного типу «розімкнута гражда», споруджена у другій половині XIX століття, ще донедавна існувала у присілку Новоселиця, неподалік Рахова. Для її збереження автором цих рядків на початку 1970-х років було запропоновано місцевій владі відкрити тут невеликий краєзнавчий музей. Адже, окрім того, що гражда мала добре збережений зовнішній вигляд, тут знаходилася ве-

лика кількість давніх художньо-оздоблених дерев'яних побутових речей – коновки, бербениці, ложки, мисники, лави, стіл, канапа та обрядові хрести, зроблені місцевими умільцями наприкінці XIX – початку XX століття, а також домотканий одяг, ліжники, та керамічні тарелі 1910 – 1930-х років, придбані на ярмарках у Сиготі, Великому Бичкові та Рахові. На жаль, ця пропозиція не була підтримана місцевими чиновниками і у 80-х роках XX століття, через аварійний стан, гражда була розібрана, а на її місці планувалося встановлення дерев'яної родинної каплички. Та з ініціативи місцевої греко-католицької громади і за згодою родини Козураків на початку 1990-х років було вирішено спорудити тут повноцінну муровану церкву. Подібні до новоселицької «розімкнуті гражди» частково збереглися в урочищах Пражин, Кабин та неподалік Богдана і Бребої. Цікаво, що права, житлова, частина гражди з присілку Бреболя споруджена у 1760 році, а ліва у 1830-му. Від деяких гражд, розміщених у високогірних місцях – під полонинами Терентин та Перелісок, залишилися тільки житлові споруди, які використовуються родичами колишніх господарів (газд) як літні будиночки. Фронтони більшість з цих споруд мають вентиляційні ажурно прорізані отвори у вигляді однієї або кількох круглих чи утворених з кількох трикутних прорізів розеток, які водночас візуально збагачували їхні площини.

Дерев'яне народне зодчество іншої етнографічної групи населення Закарпаття – Бойківщини (яка охоплює територію Міжгірського, Воловецького, частково Великоберезнянського районів) представлене в музеї трьома експонатами, які збудовані у XIX столітті в селах Гукливій, Гусний та Рекіти. Характерними для Бойківщини були двори відкритого типу, які споруджувалися переважно двома планувальними варіантами – однорядним (коли усі споруди розміщені рядно, під спільним дахом), так звані «довгі хижі», та відкриті двори з вільною забудовою господарських та житлових приміщень, без певної системи [4, 16]. При цьому найпоширенішими житловими будинками були трикамерні споруди. Зустрічалися чотирикамерні будинки, які служили перехідною ланкою між відкритими дворами з вільною забудовою та однорядними дворами. Довгі чотирикамер-

**Юрій Павлович.
Фрагмент рельєфу
із зображенням Божої Матері.
Музей гуцульської різьби
Ю. Павловича, м. Рахів;
іменитий різьбар
серед власних
мистецьких витворів**

ні будинки утворювалися шляхом додаткових прибудов господарських та житлових приміщень.

Одним з найпоширеніших варіантів житла цієї етнографічної групи на Закарпатті є хата початку XIX століття з села Рекіти Міжгірського району. Хата тридільна у плані (сіни, житлове приміщення, комора), споруджена з ялинових плениць (розколотих навіпіл плениць), з випустами вінців зрубів на кутах. Одвірки вхідних дверей – трапецієподібної форми. Над дверима прикріплена верхівка молодого пагона смереки – магічно-символічний знак, який коренями сягає в язичницькі вірування східних слов'ян. Вважалося, що цей знак захищав від злих і ворожих сил, сприяв родючості, оберігав від грому. Чотирисхилий дах покритий снопиками з житньої соломи. В інтер'єрі хати, під віконними стінами простягаються широкі тесані лави, між якими знаходиться стіл. З правого боку від входу встановлений мисник, оздоблений профілюванням. У сінях розміщені дерев'яні бочки, ступи та інші побутові речі. Поблизу хати встановлено оборіг для сіна, увінчаний чотирисхилим наметовим дахом.

Черговий варіант народного житла бойків представлений хатою першої половини XIX століття – з села Гукливий Воловецького району. Характерною особливістю планування цієї хати є розташування житлового приміщення між сіннями і коморою, що робило його теплішим у зимовий період. Вздовж фасаду розміщена відкрита галерея, з виносом даху, який захищав стіни від намокання у негоду і від перегріву в літній час. Високий, чотирисхилий солом'яний дах утричі вищий за видиму частину зрубу. Три віконні прорізи житлового приміщення з рамами, які пересуваються по горизонтальних жолобах. Серед побутових дерев'яних хатніх речей – видовбані з суцільних шматків дерева ступа, дідниці, коновки, сільнички. Особливу увагу привертають мисник і ложечник, які оздоблені витонченим орнаментальним різьбленням, та дитяча колиска над ліжком.

Хата першої половини XIX століття з села Гусного Великоберезнянського району теж відображає бойківське народне зодчество. Вона перевезена в музей у 1967 році. Це довга дев'ятнадцятиметрова споруда, під

спільним дахом якої знаходяться: сіни, житлове приміщення, комора, хлів, пелевня (стодола). Споруджена зі смерекових плениць. Стіни складені з протесів, стесаних зі середини під гладку стіну. Високий чотирисхилий дах покритий крученими снопами з житньої соломи. Вздовж фасадної стіни влаштований ганок, оздоблений геометричним орнаментом. Внутрішнє планування типове для бойківських хат: житлове приміщення знаходиться між сіннями і коморою. Серед сільськогосподарського реманенту привертає увагу великий кадуб, розміщений у стодолі. Ця велика (двометрової висоти і півтораметрової ширини) діжка видовбана з цілого стовбура, призначалася для збереження вівса.

Народне житло лемківської етнографічної групи населення Закарпаття (яка охоплює найзахіднішу частину області – Перечинський та частково Великоберезнянський райони) представлено хатою кінця XIX – початку XX століття з села Зарічево Перечинського району. Реставрована і відкрита для відвідувачів у 1985 році. Хата шести-камерна, під одним чотирисхилим дахом знаходяться: сіни, житлове примі-

щення, комора, пелевня, стайня, хлівець. Скріплююча поперечина вхідних дверей оздоблена круглим профілюванням. Характерним для лемківської садиби є об'єднане розміщення під одним дахом житлових та господарських приміщень [5, 63]. Інтер'єр хати подібний до інтер'єрів бойківських житлових споруд, за винятком різьбленого стола-скрині, який відрізняється від інших столів своїм оздобленням та вишуканими пропорціями. Серед експонатів хати – верстати, ярмо з профільованим верхом, стільці з ажурно прорізними спинками, корита та інші ужиткові речі.

У музеї представлені також типові взірці народного зодчества румунського та угорського населення Закарпаття. Перші румунські поселення на Закарпатті з'явилися у першій половині XIV ст. Народне зодчество румунського населення розвивалося у тісному зв'язку з зодчеством українського та угорського населення, що призвело до багатьох спільних рис.

Хата початку XX століття з села Середнього Водяного Рахівського району відображає поширений у місцевого румунського населення тип житлових споруд за такою схемою – сіни (які суміщають також роль кухні), святкова та житлова (буденна) кімнати [6, 87]. Характерним для румунських сіл Закарпаття є широкі дощаті ворота для в'їзду возів на присадибну територію та хвіртка для проходу. Основою конструкції воріт є три масивні чотирикутні дерев'яні стовпи, на яких закріплені ворота, й хвіртка, захищені зверху двосхилим дашком від опадів. Хвіртку, а деколи й площину воріт, оздоблювали ажурним різьбленням (найчастіше з геометричних модулів). Дерев'яні стовпи прикрашалися різьбленням переважно тільки у нижній частині, що візуально підтримувало і збагачувало, але не переважувало загальну композицію воріт. Планування, архітектурні деталі хати з Середнього Водяного близькі до хат з наближених сіл та прилеглих районів, зокрема до хати з села Бедевлі. Навіть пропорції стін і стрімких дахів та розміщення печей обох трикамерних хат аналогічні. Різняться між собою ці дві споруди кількістю вікон, формою їхніх рам та оздобленням лицевих фасадів. Якщо нижня частина галереї садиби з Бедевлі виготовлена з простих, вертикально розміщених дощок, то ганок ха-

Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Зліва – знаменита Шелестівська церква, м. Ужгород

ти з Середнього Водяного збагачений ажурними орнаментальними прорізами у вигляді стилізованих тюльпанів. Зате стовпці-колони галереї садиби з Бедевлі, на відміну від простих стовпців хати з Середнього Водяного, збагачені профільованим різьбленням. Є невеликі відмінності і в інтер'єрах споруд. На відміну від простої, без оздоблення канапи житлового приміщення хати з Верхнього Водяного, задня спинка канапи хати з Бедевлі декорована фігурним профільованням і має точені фігурні бильця. У снігах-кухнях обох хат, крім печі, можна побачити різні побутові речі. Якщо у снігах хати з Бедевлі це – переважно столове начиння, качалка, мірки, ложки, то у снігах хати з Середнього Водяного побутові речі, пов'язані з традиційним заняттям румунів – вівчарством: ємності для виготовлення овечого сиру, вурди та інших молочних продуктів.

Хата кінця XIX століття (на центральному сволоку – «мештергеренді» – є різьблене датування – «1879») з села Вишкова Хустського району відображає в музеї один з типів народного житла угорського населення Закарпаття [6, 87]. Зрубні стіни хати викладені з дубових брусів, які ззовні і зсередини обмазані глиною і побілені. В Угорщині дерев'яні зрубні житлові споруди зустрічаються вкрай рідко, лише на півночі, де проживає етнографічна група палочів. У другій половині XIX століття в закарпатських селах з угорським населенням почали з'являтися хати з дубовими каркасами

стін, які заповнювалися деревом, саманими цеглинами або глиною, змішаною з соломою.

Планування хати з села Вишково є своєрідним. Спочатку вона була трьохкамерною. Пізніше, на початку XX століття, за рахунок частини галереї житлове приміщення виноситься наперед і водночас ділиться на дві частини – житлову і кухню. З двох боків фасади хати оперізана напівзакритою галереєю з різьбленими стовпцями-колонами. Прикрашені різьбленням, у вигляді шестипелюсткових розеток, усі вхідні двері. Стрімкий чотирихилий, вкритий гонтою дах посередині і з торцевого боку має напівкруглі димники (отвори, призначені для виходу диму та вентиляції), які водночас збагачують свою пластикою (з плавними переходами) площини даху. У світлиці (великій кімнаті) експонуються дерев'яні побутові речі, оздоблені витонченою різьбою, та різьблені сюжетні твори з колекції відомих культурних діячів минулого на Закарпатті – І.А. Сільва (1838 – 1904 рр.) та С.І. Сільва (1870 – 1932 рр.). Це одна з найбагатших колекцій художньої різьби Закарпаття другої половини XIX – першої половини XX століття. Кожна річ цієї колекції, окрім декоративного, має ще й певне утилітарно-функціональне призначення (шафи, столики, підставки, ліжко, колиска та інші речі хатнього вжитку). Окрім того, що вони зручні у користуванні, оздоблені ще й багатою декоративною різьбою. Як і в інших селах з угорським населенням, орнаментика переважно рослинного характеру. В орнаментальних мотивах використані стилізовані зображення квітів, дубового листа та виноградної лози, виконані різними технічними прийомами, переважно ажурним

та рельєфним різьбленням. Серед сюжетних робіт художнього дерева експоновані барельєфи і горельєфи з різними мотивами, в яких помітна спроба народних митців через алегоричні образи відтворити фрагменти сільського побуту.

До пам'яток сакрального дерев'яного зодчества належить експонована у Закарпатському музеї народної архітектури і побуту Шелестівська церква XVIII століття. Споруджена у 1777 році, у 1927 році перевезена в місто Мукачево, а в 1974 році – в Ужгород, де була встановлена в музеї. Вона належить до лемківського типу сакральних споруд, який вдало поєднує в архітектурному вирішенні риси як найдавнішого народного будівництва – наметового, так і пізнішого – барокового, які поєднані в єдину цілісну архітектурну композицію. Церква споруджена з дубових брусів, шириною до 45 сантиметрів, кути яких скріплені замками типу «ластівчиний хвіст». Два зруби діляться на три приміщення – бабинець (притвор), наву і вівтар. Перекриття основного зрубу нави наметове, з трьома заломами, бабинця – плоске, обшите дошками. Над бабинцем височіє каркасна дзвіниця, споруджена з дубових брусів, які скріплені дерев'яними тиблями. Висота дзвіниці сягає 22 метри. Дахи церкви накриті гонтом. Західний, північний і південний фасади центрального зрубу оперізана аркадою-галереєю, з дубовими, профільованими стовпцями-колонами, які мають підкоси з горизонтальними розпірками. В інтер'єрі храму вівтарна частина відокремлена від нави іконостасом з ажурною та рельєфною рослинною різьбою з обрамленнями, в які вмонтовані ікони XVIII століття, перевезені в музей у 1975 ро-

ці з церкви села Колочава. У бабинці храму експонуються окремі фрагменти старовинних іконостасів, дерев'яна люстра, різьблені підсвічники.

Поруч з церквою встановлена природоохоронна каплиця XIX століття, привезена сюди з села Новоселиці Міжгірського району у 1982 році. Вона накрита чотирихилим наметовим дахом з драгиці. В середині каплиці – колекція унікальних, вирізьблених з липи дерев'яних скульптур XIX століття. На особливу увагу заслуговує скульптурна група «Розп'яття з пристоячими», виконана невідомим народним майстром у першій половині XIX ст. Скульптури покриті левкасами і розфарбовані. Композиційне та пластичне вирішення, співвідношення пропорцій, трактування образів, свідчать про високу майстерність народних митців того періоду.

Неподалік каплиці розміщена ще одна пам'ятка кінця XIX століття – дзвіниця з села Вільховатого Рахівського району, перенесена в музей і встановлена у 2002 році. Вона є типовою для сакральної архітектури Рахівщини XIX – початку XX ст. Дзвіниця двоярусна, зрубно-каркасна конструкції, шестигранна в плані. Зруб нижнього яруса – з п'яти тесаних, великих колод, з'єднаних на кутах у замок «ластівчиний хвіст», звернуто захищений широким піддашшям. Верхній ярус каркасний, споруджений з шести опорних тесаних стовпів, скріплених між собою скісними брусами та шестигранними рамами у верхній і нижній частині каркасу. Під склепінням шестигранного наметового даху, увінчаного маківкою з хрестом, на трьох масивних дубових балках закріплено дзвін. На фасадній стіні другого яруса врубані одностулкові вхідні двері, до яких ззовні прилаштовані сходи.

В Ужгородському скансені (Закарпатському музеї народної архітектури та побуту) зберігається ще один цінний експонат – повний комплект виставкових світлин дерев'яних церков Закарпаття періоду 1919 – 1925 років відомого чеського дослідника Флоріана Заплетала, які були подаровані музею учнем Ф. Заплетала, спадкоємцем його архіву, академіком Миколою Мушинкою (Пряшів, Словаччина).

Дещо інакшим у співвідношенні до Ужгородського є скансен у селі Колочава, під назвою «Старе село». В ньому також розміщені пам'ятки міс-

цевого дерев'яного будівництва, з характерними для цього району давніми спорудами і численними побутовими речами, фотоілюстраціями та іншими експонатами, характерними тільки для Міжгірського району. Серед експонатів на окрему увагу заслуговують: типова хата селянина; споруда церковно-приходської школи; єврейська корчма; єврейська «бужня» (з давніми фотоілюстраціями); хата-пральня; хата вічваря; хата шустера; хата бондаря; хата бірова; хата ткача; кав'ярня-музей Ольбрахта-Егана.

Значне сприяння для поповнення експонатів (у тому числі й виробів з художнього дерева) та архівних документів колочавського скансена надає меценатом, краєзнавцем і науковцем Станіславом Аржевітіним. Він є й автором цілої низки публікацій і книг про Закарпаття, зокрема документального багатотомника «Карпатська Україна: епоха в добі», який почав видаватися у 2013 році.

Ще один скансен, але значно менших розмірів і відповідно з меншою від двох попередніх кількістю експонатів, знаходиться в селі Тисобикень Виноградівського району. В ньому відображено історію, життя та звичаї угорського населення Закарпаття. Музей був відкритий у 1970 році в староругорській садибі, спорудженій у 1895 році. В значній кількості представлені й експонати, виготовлені на початку XX століття давніми угорськими умільцями з дерева. Звертає на себе увагу оздоблення цих речей у вигляді декоративних смуг з елементами стилізованого рослинного орнаменту (плоске різьблення). При цьому загальний фон виробів додатково збагачений окремими дрібними елементами у вигляді квітів, листочків, комах та інших анімалістичних зображень.

Своєрідним музеєм під відкритим небом є «Музей лісу і сплаву» неподалік села Синевирська Поляна на Міжгірщині, відкритий у 1976 році, після реставрації греблі середини XIX століття. На жаль, у 1998 і 2001 роках весняні паводки пошкодили греблю, але пізніше її частково відновили і тепер музей знову можна відвідувати. В музейній експозиції представлені не тільки знаряддя праці лісорубів, але й інші побутові дерев'яні речі. Аналогічний музей планується відкрити й у верхів'ях ріки Білої Тиси, в урочищі Говерлянка.

З нещодавно відкритих музеїв слід відзначити Музей гуцульської різьби Юрія Павловича у місті Рахові, створений кілька років тому завдяки старанням і добрій волі мецената, власника готелю «Європа» Юрія Бендака. Серед експонатів музею такі доробки цього унікального майстра: твори ужиткового мистецтва – свічники, бартки, шкатулки та тематичні – тарелі й шкатулки з ювелірно-різьбленими рельєфними зображеннями Божої Матері, жіночими і чоловічими портретами місцевих жителів, геральдичними елементами та інкрустованим орнаментальним обрамленням на гуцульську тематику. Майстром вміло використана солярна символіка орнаменту гуцульських писанок, зокрема численні варіанти таких графічних знаків: «сонечка», «зірочки», «свастики», «кружальця», «ружі». Всі елементи розрізаних фігур об'єднані у цілісні мотиви чітким ритмом. Рельєфні композиції виконані на витончених планових співвідношеннях. Дзеркально-симетричні фігурні зображення використані в тематичних рельєфних тарелях: «Моя велична Гуцулія», «Край едельвейсів та орлів», «Августину Волошину», «Щедрий спадок славних предків». У доробку мистця – галерея національних іменитостей України: Тарас Шевченко, Іван Франко, Володимир Шухевич, Олекса Довбуш, Андрей Шептицький, Іван Миколайчук, Сергій Параджанов тощо. Створені Юрієм Павловичем образи відчитуються в етнокультурних, міфологічних, фольклорних, релігійних контекстах, досягаючи національної виразності й повноти смислового вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василь Свіда. Нетлінне. Життя і творчість / Упорядкував Свіда Я., Кушнір Б.; вст. ст. Мартиненко В., Свіда Я. – Ужгород: Карпати, 2015. – С. 23.
2. Байрак Я.М., Федака П.М. Закарпатський музей народної архітектури і побуту: Путівник. – Ужгород: Карпати, 1986. – С. 7.
3. Karel Neubert, Jan Royt, Bedrich Tykva. POKLADY MINULOSTI. Umelecke a historické památky Československa. – Praha: JDEON, 1990. – С. 277.
4. БОЙКІВЩИНА. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова Думка, 1983. – С. 16.
5. Народна архітектура Українських Карпат. – Київ: Наукова Думка, 1987. – С. 63.
6. Закарпатський музей народної архітектури і побуту: Путівник. – Ужгород: Карпати, 1986. – С. 87.

УКРАЇНА-НІМЕЧЧИНА: ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

Ірина ЙОНАШ,
заступник начальника
відділу рекреації та сталого розвитку
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

Протягом липня 2019 року працівники Карпатського біосферного заповідника брали участь в українсько-німецькій молодіжній програмі обміну досвідом «Захищасмо культурні ландшафти разом» (за фінансової підтримки Фондації EVZ та Асоціації «Довкілля та освіта» (Umwelt&Bildung.V., Німеччина).

Спершу програма реалізовувалась на території Східної Німеччини, земель Бранденбургу та Саксонії. Досвід тамтешніх біосферних резерватів щодо взаємодії з місцевими громадами та приватними підприємцями був надзвичайно цікавим та корисним, особливо для представників КБЗ. Відтак учасників програми покликали до себе Українські Карпати... За результатами зустрічей налагоджено тісні зв'язки та знайдено спільні інтереси для започаткування співпраці між українськими та німецькими природоохоронними установами в майбутньому.

Німецькі та українські партнери (молодіжна програма обміну досвідом «Захищасмо культурні ландшафти разом»). Берлін, липень 2019 р.

ШПРЕВАЛЬДСЬКА «ВЕНЕЦІЯ»; ОГІРКОВЕ ПИВО; НЕ ДРОВА, А ТРАВА...

Територія Шпревальду охоплює долину річки Шпре, яка тут надзвичайно густо розгалужується, створюючи мережу невеличких каналчиків. Місцевість дещо нагадує Венецію: можна вільно переміщуватися по каналах на невеличких човнах. До недавнього часу деякі населені пункти взагалі не мали сухопутних доріг... Тому там складено мапи водних маршрутів, подорожувати по яких щороку приїздить чимало туристів. Для регулювання рівня води в каналах, а також для плавного переходу з одного рівня на інший, створена система перепускних шлюзів, які є зручними для туристів.

Окрім такої природної атракції, Шпревальд також славиться місцевим національним колоритом. Долину населяють так звані лужицькі слов'яни, які ще називають себе сорбами, стверджуючи власну спорідненість зі слов'янами Сербії. В навколишніх селах створені невеличкі будинки-музеї історії та культури, де зібрані різноманітні предмети побутового вжитку та традиційного одягу, зі специфічним жіночим головним убором, що став візитівкою регіону.

На території Шпревальду добре розвинений туризм, тут розташована чимала кількість невеличких пансіончиків, гостинних дворів та хостелів, які пропонують відвідувачам різноманітні зручності та розваги. Проте, крім туризму, багато відвідувачів приїздить сюди завдяки місцевим смаколикам. Територія славиться огірками. Бренд маринованих огірків Шпревальду відомий у всій країні, вони продаються як в місцевих крамничках, так і у великих супермаркетах. У місцевій пивоварні можна замовити навіть «огіркове» пиво та лимонад...

На території такого специфічного краю і розташований біосферний резерват (БР) «Шпревальд» (містечко Люббен). На відміну від КБЗ, він має невеликий штат працівників – всього 7 спеціалістів, а питаннями охорони займається рейнджерська служба, яку окремо наймають шляхом укладання договору зі спеціалізованою організацією. Майже вся територія резервату знаходиться у приватній власності місцевих фермерів, які отримують від держави компенсацію за користування їхніми землями, або матеріальну допомогу за те, щоб виконувати певну господарську діяльність в той спосіб, який рекомендують спеціалісти БР.

Між місцевими громадами та БР налагоджена чітка співпраця, яка за підтримки держави приносить користь всім учасникам. Тут створена розга-

лужена система екобрендів місцевої продукції, яка позиціонується і просувається також і біосферними резерватами.

Українці мали можливість познайомитися з кількома прикладами взаємодій співпраці БР та громад. Наприклад, системою опалення з використанням сухої трави, екосадами та брендингом органічних екопродуктів.

Більша частина території навколо каналів вкрита грубою трав'яною рослинністю (осока та ін.), яка є непридатною для заготівлі сіна, а сільське господарювання тут ускладнене періодичними розливами річки і затопленням полів. Саме тому працівниками БР було запропоновано експериментальний проект розробки системи опалення одного населеного пункту з використанням сухої трави. Її після скошування спочатку на кілька тижнів залишають на полі, щоб насіння та всі корисні речовини просочилися в ґрунт для підтримання біорізноманіття, а вже потім траву збирають комбайнами, скручуючи у валики, які видніються повсюди на полях. Спеціально для цього проекту було замовлено виготовлення унікального котла. Близько 40 дворогоподарств нині забезпечені надійним опаленням...

Ще одним цікавим прикладом використання природних ресурсів на спільне благо став відвіданий нами екосад. Це невеличка площа землі з фруктовими деревами, яка пустувала після смерті власника. Громадська організація, під керівництвом працівників БР, взяла цю територію в оренду та привела до ладу, продовжуючи доглядати за деревами, без використання будь-яких хімічних засобів захисту від шкідників – все винятково природними методами. Так, наприклад, замість звичного для нас білення вапном стовбурів фруктових дерев для захисту від шкідливих комах, тут встановлюють нехитромудрі «готельчики» для комах, а також біля дерев влаштовують прихистки для природних ворогів комах, таких, як кажани та дятли; для того, щоб гризуни не підгризли коріння та кору, тут встановлюють місця для хижих птахів (сідала), а площу навколо дерев регулярно прокошують від трави, щоб був відкритий огляд. Для захисту від пошкодження копитними молоді насадження обгороджують спеціальними конструкціями. Догляд за садом здійснюють учасники громадської організації, а всі дерева в саду є доступними для оренди. Так, наприклад, можна орендувати кожне окреме дерево для різних потреб. Це дозволяє міським жителям мати власне дерево за містом, з якого можна зібрати врожай фруктів, а також час від часу навідуватися до нього на пікніки. Є навіть досвід орендування дерев шкільними класами для вивчення життєвого циклу з початку появи бруньок, аж до збору врожаю, коли всі спільно працюють а потім влаштовують свято з дегустацією власноруч приготованих смаколиків, що наглядно дозволяє дітям познайомитися з природними процесами, а також згуртує їх спільною працею. Група учасників проекту теж мала можливість долучитися до роботи в такому саду...

«Готель для комах» біля інформаційного центру біосферного резервату «Шпревальд»; презентація проекту системи опалення з використанням сухої трави; шпревальдська «Венеція»

Відвідини кількох місцевих інформаційних центрів теж не залишили нікого байдужим. Скрізь встановлені стенди з представленням не лише природних, але й культурних цінностей краю, а також інтерактивні інформаційні панелі, що дозволяють відвідувачам самостійно ознайомлюватися з експозиціями.

Дуже незвичним видом поширення екоосвітніх знань є діяльність органічних садів та грядок під відкритим небом, де можна власноруч попрацювати та навчитися особливостям різних методів господарювання. Поруч з ними створені демонстраційні пасіки, де відвідувачі можуть не лише послухати, а й побачити на практиці всі етапи роботи по розведенню бджіл, і навіть скуштувати мед з медових сот на рамках.

На території тамтешніх населених пунктів є безліч різноманітних крамничок, де продаються органічні продукти, вирощені на місцевих городах, що також підтримується та пропагується місцевими біосферними резерватами.

ДОМІВКИ ДЛЯ ЖАБ ТА ОДУДІВ; ДРУЖБА З ВИДРАМИ; ЖИТО НА «ТЕРИКОНАХ»...

Біосферний резерват «Оберлаузітц» (м. Варта), Верхня Лужиця. Ця місцевість вкрита буквально тисячею штучно створених ставків для розведення коропів, що було історично важливим промислом для краю. Також тут простягаються великі площі полів, засаджених різноманітними сільськогосподарськими культурами, та пустирі, вкриті лісовими насадженнями, поруч з територіями вугільних кар'єрів, діючих та рекультивованих.

Наше знайомство з БР розпочалося з відвідання інформаційного центру «Дім тисячі ставків», де було продемонстровано систему облаштування ставків по розведенню коропів, роботу з підтримки цих культурних ландшафтів, а також природоохоронні заходи для збереження видів рослин і тварин, пов'язаних з ними. Наприклад, всі ставки знаходяться у власності місцевих фермерів, які в різний спосіб намагаються збільшити продуктивність власних господарств, що не завжди сприятливо відображається на біорізноманітті. Тому кільком фермерам пропонується у співпраці зі спеціалістами БР дотримуватись рекомендацій стосовно методів гос-

подарювання, за що вони отримують від держави відповідну компенсацію, у зв'язку із відносно низькою продуктивністю. Це, наприклад, означає використовувати винятково натуральні корми, без додавання комбікормів та антибіотиків, які вбивають місцеву мікрофлору водойм; не застосовувати засобів боротьби з такими «шкідниками», як видри та водоплавні птахи, що харчуються рибою (а отже, наносять матеріальні збитки власникам), і т.п. Одним із прикладів досить витратних природоохоронних проєктів є створення посеред озера штучного острова для водоплавних птахів – для їхнього безпечного розмноження.

Також, за співпраці з резерватами, фермери отримують компенсацію при вирощуванні сільськогосподарських культур на замовлення місцевих виробників (наприклад, жита та маку для місцевих пекарень), або за використання технологій почергового вирощування різних (не завжди їстівних) культур для збагачення ґрунтів мікроелементами та затримання вологи, що забезпечує стабільну продуктивність навіть в умовах посушливого клімату.

... Відтак знайомство з БР «Оберлаузітц» привело нас до пустищ – суцільних піщаних дюн, вкритих штучними насадженнями соснових лісів, з невеличкими вкрапленнями природних мішаних та дубових лісів. Прикладом культурних ландшафтів на цій місцевості стали пасовища, які почали інтенсивно заростати через зменшення поголів'я овець. З'явилася загроза для існування певних видів тварин. Отож було започатковано програму з підтримки цих полів, яка також включала додаткові заходи зі збереження видів. Тут почали встановлювати штучно створені домівки для захисту місцевого виду птахів – одуда. Крім того, окрема програма по збереженню зникаючих видів земноводних (жаб) включає створення низки штучних водойм (зі спеціальною системою глиняної ізоляції дна), для забезпечення місць придатних для їхнього розмноження. У співпраці з місцевими пастухами було розроблено заходи по розчистці території від заростання соснами та кущами дроку, поруч із механічними методами розчистки полів. Водночас з випасанням овець громадські організації проводять тут роботи по очищенню полів від кущових заростей, використовуючи як найману, так і волонтерську працю. Група учасників програми обміну теж долучилася до роботи на цій території.

Крім того, працівники біосферного резервату ведуть спостереження за природним відновленням видового складу місцевих лісів, розділивши всю територію на зони з різним рівнем втручання...

На завершення свого перебування на території біосферних резерватів Німеччини учасники програми обміну мали можливість побачити різні види рекультивациі земель на місці колишніх вугільних кар'єрів. Деякі з них були засипані землею і перетворені на поля для вирощування різних культур, а на місці інших створено штучні озера: підземні води затопили місця, залишені після видобутку корисних копалин. Проте процес рекультивациі є досить довготривалим і затратним.

Сповнені вражень від побаченого, всі учасники з нетерпінням чекали продовження програми на території України, яка мала розпочатися вже через тиждень...

ЦЕНТР ЄВРОПИ; ОВЕЧИЙ СИР; СОКОЛИНЕ БЕРДО...

У рамках української частини програми її учасники з України та Німеччини відвідали унікальні території КБЗ зі збереженими культурними ландшафтами минулих років, а також місцини Карпатських гір, де ще ведеться традиційне господарювання. Спеціалісти відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ Ірина Йонаш та Іван Беркела спланували досить насичену програму, сповнену різноманітними цікавинками природного та історико-культурного походження. Все це супроводжувалося розповідями про самотність нашого краю та його жителів, а також знайомством не лише з культурними, але й гастрономічними особливостями. Гості мали можливість скуштувати традиційні гуцульські та національні страви інших меншин, які проживають тут, та оцінити гостинність місцевого населення.

Спочатку було проведено ознайомчу екскурсію по території центральної садиби КБЗ та показано цікаві об'єкти поблизу. Надзвичайні враження та емоції подарували відвідини Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, де гості познайомилися з історією формування Карпатських гір та з природними цінностями нашого краю, а також почули багато цікавого про звичаї, традиції, побут та особливості природокористування.

Наступного дня відбулася вітальна зустріч та знайомство учасників програми з директором КБЗ, заслуженим природоохоронцем України Миколою Рибакком, під час якої подано коротку інформацію про установу, її структуру, основні завдання та результати роботи за останні 50 років. Відтак – нові «освоєння» вже українських культурних ландшафтів... Перша зупинка – Географічний центр Євро-

Ткацтво з льону – традиційне ремесло лужицьких слов'ян (експозиція хати-музею);
соти з демонстраційної пасіки (інформаційний центр під відкритим небом у Шпревальді);
штучне гніздо для одудів у Верхній Лужиці;
випасання овець на території біосферного резервату «Озера і пустирі Верхньої Лужиці»;
рекультивована територія;
українська делегація під час екскурсій у лісовій зоні БР (Верхня Лужиця)

пи, туристично-інформаційний центр КБЗ «Центр Європи», колиба-музей, що розташована неподалік. На всіх тут чекав огляд експозицій, знайомство з нелегким промыслом бокорашів, що був колись традиційним для горян. Тут також знаходиться приміщення Рахівського районного товариства Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина», де зібрано багато «раритетних» інструментів, що використовувалися бокорашами при заготівлі та сплавланні лісу. Голова Рахівського районного товариства Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина» Іван Беркела виступив у ролі неперевершеного гіда.

Також тут, в Географічному центрі Європи, учасники програми обміну мали нагоду взяти участь у відкритті крафтової крамнички «Бриндзарня», що була створена в рамках популяризації гуцульської овечої бринзи, на шляху до отримання нею статусу «продукту з географічним зазначенням».

Наступним пунктом насиченої програми стала прогулянка до форелевого господарства КБЗ (близько 1км). Під час його відвідин всі дізналися про види форелі, які тут розводять для різних цілей, в тому числі і для зарибнення гірських потоків, а також познайомилися з іншими «жителями» господарства – двома молодими самцями косулі, Ромкою і Пашкою. Завершився насичений день обміном вражень за смачною вечерею, яку на замовлення гостей приготували працівники Трибушанського ПНД відділення заповідника.

...Новий день розпочався із відвідання Кузійського масиву КБЗ, зокрема відомого урочища Соколине Бердо, та продовжився екскурсіями до цікавих історико-культурних місць навколишніх населених пунктів.

Кузійський масив – справжній історико-культурний ландшафт, що затаїв родові таємниці Габсбургів, давні мисливські угіддя австро-угорської знаті, це допомогло зберегти майже недоторканою природу цієї території. Тут розташовані дві геологічні пам'ятки – доломітові штольні з привабливими умовами для життя багатьох видів кажанів. Загалом, маршрут до Соколиного Берда є дуже цікавим і мальовничим, адже поруч з типово лісовим пейзажем можна побачити поважні кам'яно-скельні виступи, з яких спадають невеличкі водоспади; багатий рослинний і тваринний світ. А на завершення, піднявшись на вершину скельного виступу – Соколине Бердо, можна насолодитися панорамним видом на навколишні гори, вкриті густими лісами.

Після повернення з маршруту на учасників чекав черговий сюрприз – гарячий обід: грибна юшка, зварена організаторами на вогнищі біля КПП Кузійського ПНД відділення.

Дорогою назад, під час кількох коротких зупинок, учасники програми мали нагоду побачити ще кілька цікавих

Працівники відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ Ірина ЙОНАШ та Іван БЕРКЕЛА знайомлять німецьку делегацію з традиційними промыслами гуцулів (офіс Рахівського районного товариства «Гуцульщина», Географічний центр Європи, с. Ділове Закарпатської області); під час відкриття крафтової крамнички «Бриндзарня» (Географічний центр Європи); на екологічній стежці до пам'ятки природи Соколине Бердо (Кузійський заповідний масив)

**Привал на горі Лисій (м. Рахів);
майстер-клас з доїння карпатських овець;
смакус гуцульська кулеша з бриндзею;
гребільниці з Німеччини**

місьць: дерев'яну церкву Успіння Пресвятої Богородиці в с. Ділове (1750 р.), кар'єр родовища Сауляк та піднятися на Скелю кохання в с. Костилівка.

...Вівчарство в минулі роки відіграло чи не найважливішу роль у житті місцевого населення, а в останні почало відходити на другий план. Для знайомства із особливостями роботи та побуту гуцулів-вівчарів у високогір'ї було організовано візит на полонину Ливковець, на території с. Чорна Тиса Рахівського району. Тут учасники програми змогли не тільки познайомитися з буднями вівчарів, а й особисто взяти участь у доїнні овець та у виробництві полонинської продукції. Також всіх пригостили традиційними гуцульськими стравами, приготованими на вогні. Гостей вразила надзвичайна краса навколишніх гір, та водночас суворість умов, в яких доводиться працювати вівчарям для підтримання традиційного способу ведення полонинського господарства. Іноземці відзначили те, наскільки важкодоступними та віддаленими є високогірні полонини, і скільки зусиль доводиться докладати місцевим жителям, щоб отримати продукцію вівчарства.

На зворотньому шляху, під час коротких зупинок, ми відвідали ще кілька цікавих локацій: місце злиття річок Чорної та Білої Тиси, скуштували мінеральну воду з джерела в с. Кваси, помилувалися красою місцевого водоспаду Труфанець, відвідали дерев'яну церкву Вознесіння Господнього (Струківську), що у 2013 році була внесена до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО (смтЯсіня).

Під час другої частини знайомства з культурою господарювання гуцулів учасники програми відвідали гірське дворогосподарство сім'ї І.В. Греблича – одного з найстаріших мешканців Рахова. Тут всі мали можливість оглянути як виглядає традиційне гуцульське господарство та процес утримання домашніх тварин, попрацювати на полі під час заготівлі сіна. Молоді люди спробували косити траву, розбивати валки, сушити та гребсти сіно, що, через особливості гірського рельєфу, робиться винятково за допомогою ручної праці, без використання жодних машин (на відміну від Німеччини, де цей процес є повністю автоматизованим). За допомоги в роботі господарі пригостили всіх смачним обідом, що складався із традиційних гуцульських страв, приготованих з продуктів власного виробництва, як кажуть в Німеччині, – на сто відсотків «еко» і «органік».

На завершення програми перебування в Україні на гостей чекала захоплююча прогулянка на гору Лиса – через парк «Буркут». Неперевершені панорами з видом на довколишні гори та місто Рахів, що обляглося в долині річки Тиса, не залишили нікого байдужим...

Сповнені вражень від всього побаченого та почутого, молоді люди готувалися до підсумкового заходу за результатами реалізації програми обміну. Підбиття підсумків відбулося в неформальній обстановці, супроводжувалося обміном вражень та думок про все побачене.

А ще – домовленостями зустрітися знову!

У ГАВАНІ МИСТЕЦТВА І ПРИРОДИ

*Юрій БАБІЧИН,
начальник відділу екологічної освіти
НПП «Синевир»,
с. Синевир, Закарпатська область*

Для розвитку віддалених сільських та природоохоронних територій ключову роль може відігравати мистецтво. Це вигідна взаємодія для місцевих жителів і художників. Успішним прикладом у цьому напрямку за останні понад два роки стали 6 локацій в Україні, Словаччині, Естонії і Чехії, які втілювали міжнародний проект «Території натхнення», підтриманий Європейським Союзом за програмою «Креативна Європа». Проект прагне створити сприятливі умови для професійних художників та творчих людей у сільських місцевостях чи унікальних природних зонах, які сповнені надихаючої атмосфери для творчості. Водночас це повинно покращити якість життя людей, які мешкають у цих селах, для більш ефективного використання оточуючого середовища.

Нещодавно у Національному парку «Лахемаа» (Естонія) відбулася підсумкова конференція проекту, яка мала назву «Геній місця. Мистецтво і природа». У ній взяли участь представники усіх територій, на котрих реалізовувався проект, а саме: село Гановце і організація «Machaon International», село Горка і організація «Annogallery» (Словаччина), Національний природний парк «Синевир», Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (Україна), край Стражніцко (Чехія) і господарі конференції – арт-музей Віїністу та Національний парк «Лахемаа» (Естонія). До участі в форумі також приєдналися художники, культурні діячі і природоохоронці з інших країн.

Конференція розпочалася з розгляду питань про роль місцевості для сучасного мистецтва та його ставлення до природи, традиційної культури і сільського розвитку.

Актуальними стали теми соціальної ролі митців, залучення місцевих спільнот до креативних проектів, стале функціонування арт-резиденцій, реабілітація спадщини, ландшафтів та цінностей сільських спільнот через мистецькі заходи тощо.

«Ми хотіли, щоб у нашому селі розвивалася культура і щоб діти росли у творчому середовищі, – ділиться досвідом менеджер проекту «Території натхнення» Світлана Белова. – Тому ми започаткували творчі заходи з художниками. Вони проводяться без суттєвого фінансування, але маємо іншу перевагу – підтримку села. У нас сформована ініціативна група, яка підтримує мистецькі заходи всілякими способами. Тепер діти села задіяні у творчому процесі. Майже половина школярів Гановець, включаючи ромів, брали участь у різних майстер-класах. Мистецьке виховання в

У залі засідань міжнародної конференції «Геній місця. Мистецтво і природа»; фото на згадку

ранньому віці і творчі імпульси дуже важливі для формування гармонійної особистості».

Світлана Белова і Йозеф Беднар – ідейні творці і автори проекту «Території натхнення». У селі Гановце вони створили успішну арт-резиденцію «Machaon» і регулярно проводять культурні заходи. Своїм досвідом поділилися на конференції, а також представили всіх партнерів проекту та їх території.

«Це ті місця, де художників чекають, а це так важливо для творчих особистостей», – стверджує Йозеф Беднар, президент природоохоронної асоціації «Machaon International» (Словаччина).

Безперечно, таким є НПП «Синевир». Про особливості роботи національного парку з митцями поділився досвідом автор цих рядків. Установа має більш як 20-річний досвід проведення культурних заходів. Крім того, минулого року тут створено нову арт-резиденцію «Рабачинка». Вона знаходиться на просторій території серед ялинового лісу, складається з 10 окремих будиночків і одночасно може прийняти 30 осіб.

Приймаючи у себе творчих людей, застосовуємо метод емоційного живлення. Його суть – не лише показати художнику найкращі природні чи культурні місця території, які володіють особливою естетичною енергетикою, але й створити затишне середовище, пригостити місцевими продуктами, забезпечити дружню атмосферу спілкування з тутешніми людьми.

Про край Стражніцко (Чехія) розповів Віт Грдоушек. Він та інші ентузіасти зуміли зберегти рідкісний сорт фруктового дерева оскорушу і відродити інтерес до нього як символу ідентичності регіону. Для досягнення цієї мети ентузіасти, зокрема, започаткували мистецьке дійство «Весна оскоруші», яке стало традиційним. Тепер подивитися на майже вимерле у Європі дерево та скуштувати плоди сюди приїжджають люди з різних країн. На конференції Віт

Грдоушек не лише розповів про культурні заходи і щедрі плоди землі Стражніцко, але й влаштував дегустацію оско-руші та місцевих напоїв.

А от словацьке село Горка стало відомим завдяки успіш-ним дитячим таборам, які проводить Петер Смік. Його до-свід викликав потужний інтерес учасників конференції.

«Наша організація мала, але ми робимо велику справу. Важливою частиною нашої діяльності є робота з дітьми. Ми хочемо передати їм свободу творчого мислення. Проводи-мо різні курси і майстер-класи з акцентом на керамічне мо-делювання, роботу зі склом та інше. Дітям і їхнім батькам це дуже подобається. А головне, що молодь зростає досві-дом і творчим мисленням», – каже Петер Смік.

«Територія історико-культурного заповідника «Тус-тань» також стала середовищем, де збираються творчі лю-ди, яким небайдужі мистецтво, історія і природа, – розпо-відає українська художниця і активна учасниця проекту «Території натхнення» Катерина Гай. – Починаючи з 2006 року, в Тустані щорічно проводиться фестиваль української середньовічної культури. У 2018 році йому передував дво-тижневий ленд-арт симпозиум «Земля сили», який прово-дився у рамках проекту і дав поштовх до подальшого мис-тецького і соціального розвитку краю».

Безперечно, територією натхнення є село Віїністу і На-ціональний парк «Лахемаа» (Естонія), в чому мали нагоду переконатися особисто учасники конференції.

Великий інтерес викликала доповідь відомого естон-ського мецената і засновника найбільшого в Естонії приват-ного музею мистецтв Яна Манітскі. Він ознайомив гостей з експозицією закладу, у якому представлено понад 1000 ро-біт естонських художників різних епох. Тож не випадково приморське село Віїністу, де розташований музей, назива-ють «гаванню мистецтва».

У рамках проведення конференції відбулося відкрит-тя виставки робіт, які створені під час мистецьких заходів проекту «Території натхнення». Тут відвідувачі також ма-ли нагоду детальніше ознайомитися з арт-резиденціями, де працювали художники і створювали свої твори. А от арт-резиденцію Національного парку «Лахемаа» учасники кон-ференції оглянули під час екскурсії. Тут вони ознайомилися з діяльністю скульптурної майстерні. До речі, «Лахемаа» – це перший національний парк, який був створений на тери-торії колишнього Радянського Союзу. Його площа 74784 га.

Міжнародна конференція «Геній місця. Мистецтво і природа» стала чудовою нагодою для людей з різних країн обговорити актуальні питання культурної діяльності і роз-витку віддалених місцевостей, обмінятися досвідом і нала-годити зв'язки для подальшої співпраці.

ЕКОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

Довкілля вражає своєю неповторною красою. Ви коли-небудь милувалися цвітінням садів чи слуха-ли пташиний спів? Коли людина стежить за приро-дою, то відпочиває душею.

Зі стрімким розвитком технічного прогресу ви-никло багато проблем у взаємодії людини та при-роди. Причина цього ховається в нашій голові, а точніше – у душі. Ми навчилися брати користь від природи. І це зовсім не схоже на симбіоз (тобто рів-ноцінну взаємодію). Це більше подібне до парази-тизму. Як комахи є паразитами для тварин, люди-на є паразитом для планети, зокрема її екологічно-го становища.

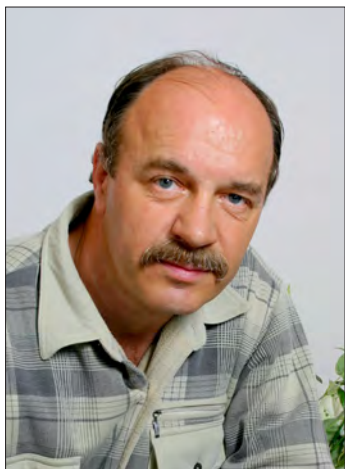
Мені здається, що екологія людської душі в тому, щоб навчитися жити в злагоді з довкіллям та зро-зуміти – ми теж є частиною природи. На жаль, по-ки що це важко. Люди надалі продовжують вирубу-вати ліси. Боляче ранять душу невинуваті вчинки нелюдів, бо й людьми їх називати не хочеться. А потім дивуємось, чому нас атакують постійні по-вені та катаклізми... До речі, екологи підраховали: за останні 15 років від масових вирубок постраж-дало 800 тисяч гектарів лісу. А «щороку в Украї-ні вирубують понад 40 тисяч гектарів лісу» (із сю-жету тижневика «Деталі» в ефірі телеканалу ZIK // <https://zik.ua/news>).

Крім того, забруднюємо довкілля хімічними речовинами, які наносять неймовірної, а іноді й невинуваті, шкоди довкіллю. «Щорічно по всій Україні в атмосферу потрапляє близько 17 млн тонн шкідливих речовин... Щороку екологічні ризики вбивають 12,6 млн людей, а це – 23% усіх смертей, які трапляються у світі» (повідомлен-ня на сайті УНІАН // <https://www.unian.ua>). Ке-рують усім матеріальні цінності...

Найпростішим прикладом екології людської душі є ситуація, коли замість того, щоб кинути сміття на вулиці, ви несете його до спеціального бака. Про того, хто вчинить саме так, можна ска-зати, що він береже природу. Недарма я почала саме питанням: «Чи милується довкіллям?» Аби природою насолоджуватись – потрібно піклува-тися про неї. Це обов'язок кожного, не зважаючи на вік, стать та суспільний статус.

Варто пам'ятати важливу істину: «Природа мо-же існувати без людини, а людина без природи – ні». Необхідно змінювати ставлення соціуму до до-вкілля й змінювати екологію людської душі. І по-чати варто із себе.

Анастасія ЛАБИК,
студентка відділення журналістики
Ужгородського національного університету

*Василь ШКУРГАН,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературної премії «Князь Роси» імені Тараса Мельничука,
с. Смодна Івано-Франківської області*
*Vasili ŞKURGAN,
membru al Uniunii naţionale a scriitorilor din Ucraina,
laureat al premiului literar «Kneaz Roşi» Taras Melniciuk,
satul Smodna, regiunea Ivano-Frankovsk*

ЖЕЛЬ МИ УКРАЇНИ.. MI-E MILĂ DE UCRAINA..

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–РУМУНІЯ

Берега шкода: повінь куснями глигас.
Повени шкода: захлинаєси смітем.
Жель ми за дривами – нарубавси доста.
Жель ми України, бо в'на –
и берег, и повінь.

Хтос на долинах наловит тих полін
(ади-о!),
зватеркує піч и зварит кулеші
(а чо' ні?);
ме фалити моченку, ме фалити день,
певно, шо помолитси й за моє здоров'ї...

Йо! Такі помолитси, бо душа жідна
(ой жідна!).
Йо! Такі помолитси з ріднов чілідинов,
бо добро такі та й ни з неба впало,
а з чїїхос рук, а й з чїїхос мук
(друдивси я днинські).

Ай же Господь-Бог мудро попровадив:
їх за шош пожелував, мені – діковать.
...Видит, шо я жепавий, видит,
шо я годен
ше раз запрөгтиси фист
й ше раз йти в дрива.

Берега шкода...
Повени шкода...

De maluri milă mi-i: le surpră vâltoarea.
De vâltoare mi-e milă:
se-neacă-n gunoaie.
Îmi pare rău și de lemne:
am tăiat destule.
Mi-e milă de Ucraina:
e și mal, și vâltoare.

Cineva mai în vale prinde
aceste buturugi (adio!).
Va încinge soba și va fierbe
o mămăligă (de ce nu?).
Noi vom lăuda tocănița cu brânză,
vom lăuda această zi,
Poate o să vă rugați
și pentru sănătatea mea...

O, chiar să vă rugați că păcătos
mi-i sufletul (o, păcătos!).
Chiar să vă rugați și împreună
cu rudele soției,
Că bunurile noastre n-au căzut
chiar din cer,
De mâinile cuiva, prin trudă-s
făcute (am muncit zi de zi).

Iar Bunul Dumnezeu a procedat
foarte-nțelept:
De ei i s-a făcut
milă și vreau să-i mulțumesc.
... Vede că sunt harnic, vede că mai pot
Să-mi adun puterile și să merg
iarăși după lemne.

De maluri milă mi-i...
De vâltoare mi-e milă...

Скігайте з поду старі цимбали,
пуцуйте з лепу кресані борше.
Єк шош забули, або й ни мали –
вздрите в музеї приватним в Польщи.

Шо, пристолочили голос, вуйку?
Ни сваритеси на тиливізор?!
Тепер жнікати мете цу жуйку,
поки ни встекло в души жилізо.

Мете на Погарь кігнути сани,
клісти задурно байдуже ріщі.
А там за слово брехливе, пане,
ади, Иван бахуре періщіт...

Бо мусит бути на світі правда!
Бо перед Божим престолом – рівні
и цей, сарака, и той, шо – влада
и на Донбасі, и в Криворівни.

А тому лупит и ни шкодує.
Бо битий – мудрий! Ци тут, ци в світі –
уліті сани собі зріхтує.
...В журу ни впаде, єк у шкрегпті.

Țambale vechi dați jos din podul casei
Și prindeți flori la pălării purtate.
Restul de lucruri le găsiți retrase-n
Polonia,-n muzeele private.

Ce-i, nene, ești sătul de vorbă goală?
Și nici televizorul nu-ți mai place?
Vom asculta-nflorita trăncăneală
Până-n rugină sufletu-l preface.

Cu sania-n Pogar și eu m-aș duce,
Vreascuri de foc să-aduc până spre seară.
Ne minte cineva cu-o vorbă dulce,
Și-un puști zburdalnic iar e bun de-ocară.

Fără-adevăr în lume nu se poate!
Egali suntem și-avem un Dumnezeu:
și cei sărmani, și cei ce-s în palate,
cei din Donbas și ce-i ce-s din Rahău.

Cel care bate-ar trebui să știe
Că cel bătut prinde la minte-n viață:
Iarna căruță-și face și-n câmpie
Se bucură de soare și verdeață.

Колис, ади, ек лазив на смереку,
то вабило постати над вершек...
Я важивси до неї ші зделека,
скакав, гий, пид копитами лошек.

Жідав ни так си вбїздрїти довкола,
бо гори зарїзбилиси битком,
ни так уздрїти степу рївне поле,
ек вчути волю кождим волоском.

Хотїв си з птахом змїрїти у небї.
Потвердив дїд: «Лиш воля набутна!»
У тїй природно спретанїй потреби
усї ми утолоченї сповна.

...И най си текнут збїцканї ординцї,
ким оводи кіруют з-пїд фоста.
Ми – з-пїд смерек гуцули-українцї,
чужї нам їх ци лють, ци й «доброта».

Cândva, văzând cum te urcai în pin,
Visam să-ajung în vârful lui, oricum...
Și, îndrăznind pe plaiul carpatin,
Am auzit tropot de mânăz pe drum.

Visam nu-atât de mult să pot să-admir
Peisaj cu munți – minune-ntr-adevăr –
Nu-atât să văd un șes, cât să respir
Al libertății vânt și-n fir de păr.

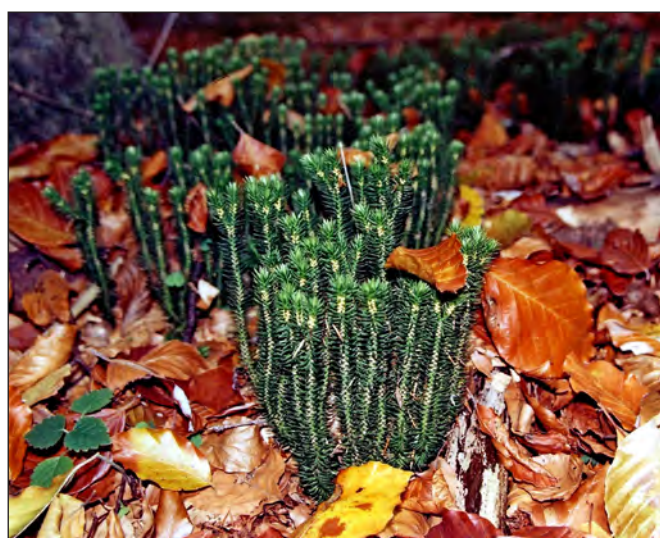
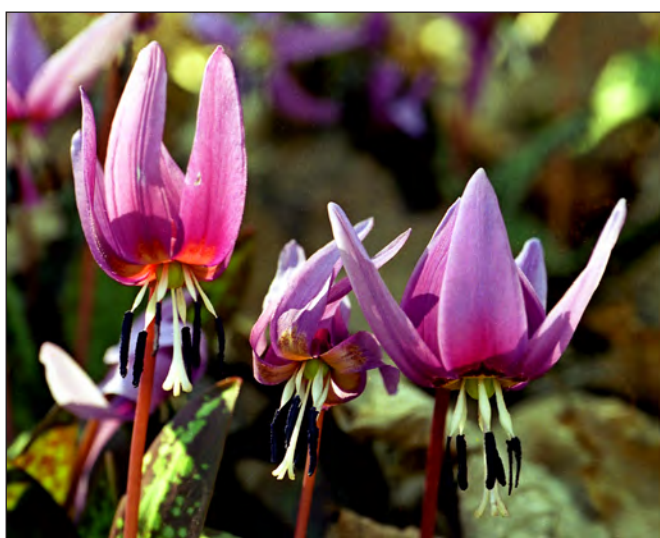
Ca pasărea în cer vroiam să zbor
Dar mi s-a spus: „Nu-i volnicia-un dar!”
Lupti pentru ea și nu-i deloc ușor,
Și-avem în ea un lucru necesar.

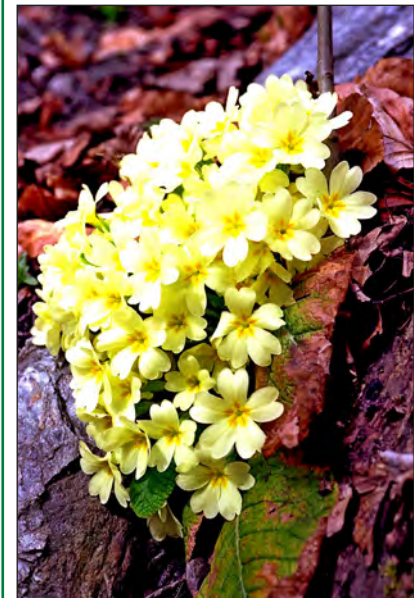
...Va trece hoarda iarăși ca un vânt
Prin coada respirată de păun.
Iar noi suntem huțuli pe-acest pământ
Și nu visăm ceva „mai drept”, mai bun.

Ци знаєш ти, шо сонечко –
коровка Божя?
Вин сам пастушит, їх молóка п'є...
А шо ни дано, то и ни дає –
мус засвітитиси изсередины... Кожде,

шо направці по кладці, би габи ни збили,
идет и ловит сонце на водї,
вам видповіст: «Сегодни молодї
цу фїльзофску гадку взели би на вила».

Бо шо там світла того й молока з коровки?..
Їм би зарáz и всьо би – без терпцу!
Вни в шашликах ни пизнают вивцу.
И їм самим ця певність
впхаласи в головки.

Їм тра' держави вже!
...Без москаля й позлітки.
Вни морщі mocno старині чоло.
То світло и на очі, и на тло,
що справит сонечко
в май дальшому просвітку.

Мой ни задкуйси, бо хоть здальше
ліпше видко –
утратиш зближености благодать.
Діправді, а такі й чесу ни трать —
силей до вушка йгли екмай
коротчу нитку...

* * *

Au știi că soarele-i o mică buburuză?
Paște iarbă, cu rouă se adapă...
Ceea ce nu e — și lui îi scapă –
Lumina izvorăște dinăuntru, din spuză...

Și-oricine își face o punte,
să nu-l fure valul,
Și vrea soarele-n apă să-l prindă,
Vă poate răspunde: „Acestei merinde
Cu iz filozofic, tinerii îi descântă finalul.”

Ce-nseamnă lumina soarelui
și laptele pentru ei?
Lor să le dai totul imediat, într-un fel!
În frigărui nu recunosc cărnita de miel.
Din păcate, în cap le-au fost
îndesate aceste idei...

Țară nouă dă-le imediat!
Fără moscali și staniol.
Fără riduri pe fețele celor bătrâni.
Lumina din ochi și a sfintei pâini
Ce ne-o dăruie soarele într-un
luminiș, în rotocol...

Nu da înapoi. Chiar dacă de departe
vezi mai bine, —
Dar pierzi farmecul aproapei tău.
Nu irosi timpul, să-ți pară rău —
Bagă-n urechile acului o ață,
care-i vine...

* * *

Плаю-раю, вибрав-ес мене...
Певниш: шесті нас ни обмине
в шепоти лісів понад осидкі.
...Гойкане у стоїшшю, вогні —
око в'єне — рай в полонині,
райські и пригісне, и пожиткі.

Дес на краю раю гаркітня —
...там вид заведія мурашня
си боронит (...Бог уклав драбинку:
хтос на задрість — би лишень заліз,
хтос на втіху — надививси й зліз;
уводно: то д'горі, то вдолинку).

Плаю-раю, серця розпогодь,
ни лінуйси, а такі виводь!
Я ни забарюси за порогом.
...Діти-внуки, гай, лишень бігом!
Ші... видверну бартков градолом,
'би ни спер ходи на півдороги.

...Кождому кортит тот плай у рай.
Доля шепче: мов, лиш вибирай,
бо укупі має мірку шесті.
Присокотиш ватру давнини —
мати меш хосен з полонини,
мати меш до серця и по-чести.

* * *

Plaiul-raiul m-a ales, se pare...
Viața ne va f o sărbătoare
În răcoarea codrilor bătrâni.
Glasuri înfundate-n evantai,
Ochiu-i istovit, e rai pe plai,
Și din rai e darul sfintei pâini.

Într-un colț, la margine, e sfadă –
Guraliv, o face din bravadă,
Speriind furnici... (Secret, pe-o scară,
Ce a pus-o Domnul, unul urcă,
Altul, coborând, din nou se-ncurcă.
Și-uite-așa: ba urcă, ba coboară).

Plaiul-raiul, inima o-îmbună
Și în vreme bună ne adună!
Nu va zăbovi prea mult, se știe,
Cu nepoți, copii – numai în fugă!
Cerulei înalț și eu o rugă
Să ne apere de vreo urgie.

Fiecare-ar vrea un plai în rai.
Soarta-mi zice: alege, ce mai stai,
La un loc adună dar cu dar,
Având grijă de ce-a fost odată
Vei avea folos și de-astă dată, –
Plaiul-rai – mirific grădinar...

* * *

А прийде час: ші уздримо
своє при нас, чуже – при них!..
Ни пропикатиме клеймо.
Ни будут глебші біль и вдих.

И зайда стріпнеси...
– Братю, на їж, заки тобі зваре.
...Би свому вдатному житю
сказати на кінци: Мой, бре!

* * *

Veni-va timpul când vom spune
Ce e al nostru, ce-i străin!..
Când vom avea și zile bune,
Și-nsemnul ne va fi senin.

Și cei străini s-or clătina,
Și nu vom sta cu fețe sumbre.
În viața asta-om exclama
Ca omul, la sfârșit: Hai, bre!

Traduceri de Ilie T. Zegrea

ВАСИЛЬ ШКУРГАН народився 1952 року, виріс і проживає в рідному селі Смодна на гуцульській Косівщині. Закінчив біологічний факультет Чернівецького державного університету. Учителював, працював на виробництвах та в органах місцевої влади.

Пристрасть до літератури проявляється ще в шкільні роки. Вільна філософічність, газдовита дбайливість і творча майстровитість горян, тепло родинної ватри та вишукана краса карпатського оточення сформували його світосприйняття за матрицею своєрідності гуцулів. Магнетизм рідного гуцульського діалекту, чи, як висловлюється сам Василь, домашньої мови, заповнив його ество настільки, що утвердилося непереборне бажання відновити життя «кумітої бесіди». Так народилися вірші та новели по-гуцульськи.

Випустив у світ книжки поезій та новел «Кілько того світа» (2008) та «Ади жию» (2011). Видається третя книжка гуцульської поезії «Діправді». Лауреат літературної премії «Князь Роси» імені Тараса Мельничука (2007).

Член Національної спілки письменників України з 2012 року.

Як активіст громадської роботи Василь Шкурган багаторічно очолював Косівське товариство «Гуцульщина». Тепер очолює Косівську первинну організацію Івано-Франківської обласної організації НСПУ.

* * *

VASILII ŞKURGAN s-a născut în 1952 în satul Smodna, raionul Kosiv, ținutul huțulilor. A absolvit Universitatea de Stat din Cernăuți, lucrând mai apoi în producție și în cadrul organelor de stat ale puterii locale.

Dragostea lui pentru literatură s-a manifestat încă din anii de școală. Modul liber de a cugeta filozofic,

spiritul de gospodari sârguincioși și predilecția spre creația artistică a muntenilor, căldura vetrei părintești și frumusețea plaiului carpatin au contribuit la formarea concepției lui despre lume, reieșind din matricea originală a huțulilor. Magnetismul dialectului matern al huțulilor sau, cum recunoaște Vasili, al limbii de acasă, l-a cucerit atât de mult încât și-a format o dorință nestrămutată de a renaște viața „discuțiilor serbede”. Astfel, au apărut versuri și proză în dialectul huțulilor.

A editat volumele de versuri și proză „Câtă mai e și lumea asta” și „Iată că trăiesc”. În curând trebuie să-i apară al treilea volum de versuri în limba huțulilor intitulat „Într-adevăr”. Laureat al premiului literar „Kneazul de rouă” care poartă numele lui Taras Melniciuk (2007).

Membru al Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina din 2012.

Ca activist public Vasili Şkurgan a condus mai mulți ani la rând societatea „Ținutul huțulilor” din Kosiv. În prezent se află în fruntea organizației primare din Kosiv a organizației regionale Ivano-Frankivsk a Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina.

ІЛІС Т. ЗЕГРЯ народився 3 червня 1949 р. в селі Нижні Синівці Глибочького району Чернівецької області. Член Національної спілки письменників України (1986), Спілки письменників Республіки Молдова (1993) та Спілки письменників Румунії (1994).

В 1979 р. закінчив філологічний факультет (відділ румунської мови та літератури) Чернівецького держуніверситету. Працював у редакції газети «Зоріле Буковиней» а з 1977 р. по 2009 р. – редактором та завідувачем редакції радіомовлення румунською мовою Чернівецької облдержтелерадіокомпанії.

Дебютував з віршами у 1963 р. в кишинівській пресі. Автор більш як десяти книг, виданих у різних видавництвах України, Молдови та Румунії. Окремі цикли віршів поета увійшли до різних антологій, виданих в Україні, Молдові, Румунії, Росії, Угорщині. Переклав на румунську мову вірші багатьох поетів, зокрема українських письменників Віталія Колодія, Галини Тарасюк, Бориса Олійника, Василя Стуса, Віктора Баранова, Петра Скунця, Мойсея Фішбеїна, Бориса Бунчука та інших.

* * *

ILIE T. ZEGREA s-a născut la 3 iunie 1949 în satul Sinăuții-de-Jos, raionul Hliboca, regiunea Cernăuți. Membru al Uniunii naționale a Scriitorilor din Ucraina (1986), al Uniunii scriitorilor din Republica Moldova (1993) și al Uniunii Scriitorilor din România (1994).

În 1977 a absolvit Facultatea de Filologie (secția limba și literatura română) a universității de Stat din Cernăuți. A lucrat un timp în redacția ziarului „Zorile Bucovinei”, iar din 1977 până în 2009 – redactor și apoi șef de redacție a emisiunilor în limba română a Companiei regionale de stat pentru radiodifuziune și televiziune Cernăuți.

A debutat cu versuri în presa din Chișinău în 1963. Autor a peste 10 volume de versuri editate la diferite edituri din Ucraina, Moldova și România. Cicluri aparte din versurile lui au apărut în diverse antologii care au văzut lumina tiparului în Ucraina, Moldova, România, Rusia și Ungaria. A tradus în limba română versuri din creația mai multor poeți, inclusiv a scriitorilor ucraineni Vitalii Kolodii, Galina Tarasiuk, Boris Oleinik, Vasyli Stus, Victor Baranov, Petro Skunți, Moisei Fișbein, Boris Bunciuk ș.a.

ЄВРОПА БІЛЬШЕ Й ГЛИБШЕ ЗНАТИМЕ ПРО ПРАЛІСИ КАРПАТ, І ПРО САМУ УКРАЇНУ

Нова книга відомого професора-природоохоронця Федора Гамора «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» щойно побачила світ в ужгородському видавництві «ФОП Сабов А.М.». Про актуальність 300-сторінкового видання засвідчує уже той факт, що книгу видано за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради (голова Михайло Рівіс) та облдержадміністрації (голова Ігор Бондаренко).

Це п'ята книга за три роки, у якій європейського визнання учений, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника аргументовано та обширно інформує суспільство про досвід збереження унікальних українських природних і культурних цінностей, акцентуючи водночас на проблемах запровадження у Карпатському регіоні стратегії сталого розвитку.

У цьому ж свідодріччі ґрунтовно розглядаються актуальні питання з історії створення та менеджменту транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Висвітлюється багаторічний досвід європейської екологічної співпраці та погляди швейцарських, німецьких й

українських експертів на проблеми збереження пралісів.

Привертається увага до міжнародних наукових форумів, які започаткували підготовку цієї номінації та розгортання європейського процесу збереження старовікових букових лісів.

Книга буде цікавою і для вітчизняних урядовців, оскільки в ній аналізується стан виконання актів Президента та Уряду України з питань збереження букових пралісів як об'єкта Спадщини та сталого розвитку й благоустрою гірських населених пунктів, що прилягають до них. Подаються основні міжнародні та українські нормативно-правові акти, які регламентують діяльність зі збереження Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також деякі інші архівні матеріали.

Видання знайде вдячного читача і серед науковців, фахівців та активістів у сфері охорони довкілля, працівників органів влади та місцевого самоврядування регіону Українських Карпат й широкої громадськості.

Тут доречно нагадати, що об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», створений за ініціативою автора цієї книги і завдяки його зусиллям, серед 12 європейських країн, які входять до нього, українська частина займає близько 30 відсотків його площі.

По-друге, у книзі особливо наголошується, що Конвенція про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини ратифікована Україною й належить до чинних міжнародних договорів і відповідно до її статей 5 та 27, а та-

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

кож згідно статті 9 Конституції України реалізація її положень є обов'язковою та пріоритетною до виконання.

Тому держави-сторони Конвенції зобов'язані забезпечити якомога ефективнішу охорону та популяризацію культурної і природної спадщини, реалізовувати просвітні та інформаційні програми, зміцнювати повагу і прихильність своїх народів до її збереження, широко інформувати громадськість про небезпеку, яка загрожує спадщині, а також про заходи, що вживаються на виконання вимог Конвенції. Принагідно зауважимо, що тут же опубліковано й інтерв'ю автора цих рядків із професором Ф. Гамором, яке вийшло на сторінках «Голосу України» навесні 2016 року.

Автор наголошує, що завдання із збереження та популяризації єдиного в Україні природного об'єкта Всесвітньої спадщини визначені в указі Президента України від 21 листопада 2017 року «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» і детально прописані в спеціальному розпорядженні Кабміну від 21 листопада 2018 року № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» і сталого розвитку прилеглих до нього територій».

Важливим є і той факт, що дещо раніше, в нинішньому ж році, Федір Гамор опублікував у німецькому видавництві академічної книги «LAP LAMBERT Academic Publishing» англійською мовою монографію «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Region» («Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів»), у якій іноземні читачі теж зможуть ознайомитися із українськими ініціативами та досвідом природоохоронної діяльності.

Книги цього видавництва можна замовити в усьому світі, у найвідоміших міжнародних дистриб'ютерів та книжкових крамницях, зокрема в таких як: «Amazon», «Hachette», «Ozon»,

«Ebay», «AbeBooks». Вони також каталогізовані в електронному вигляді у Національній бібліотеці Німеччини.

Отже, Європа більше й глибше знає про праліси Карпат, і про саму Україну.

Василь НИТКА,
власний кореспондент газети
«Голос України»
в Закарпатській області

ЩЕ ОДИН СВЯТКОВИЙ ПОДАРУНОК, АБО СПЕЦВИПУСК «ЗЕЛЕНИХ КАРПАТ» – АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У листопаді 2018 р., з нагоди 50-ліття створення Карпатського заповідника, редакція всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» спільно з адміністрацією установи підготувала до виходу у світ спеціальний випуск «Карпатський біосферний заповідник: історія становлення, здобутки, пріоритети, перспективи». Нагадаємо: на 112 сторінках формату 60x84/8 подано своєрідний зріз багаторічної успішної діяльності широко визнаної в Україні і світі природоохоронної інституції.

У розповідях її директора, заслуженого природоохоронця України Миколи Рибак, заступника директора з науки професора Федора Гамора, керівників структурних підрозділів та їх заступників Юрія Беркели, Василя Покин'я-череди, Ярослава Довганича, Миколи Волощука, Петра Папариги, Мирослава Кабала, Вікторії Бундзяк, Ірини Йонаш, Богдани Москалюк та інших глибоко проаналізовано основні напрямки поступу КБЗ: його зарахування до Міжнародної мережі біосферних резерватів МАБ-ЮНЕСКО, реалізація концепції сталого розвитку, ініціювання створення і забезпечення функціонування та подальша трансформація об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат», нагородження Європейським дипломом, створення транзитної зони, транскордонна співпраця тощо. Видрукування у повнокольоровому форматі ювілейний спецвипуск «Зелених Карпат» викликав широке зацікавлення громадськості, став подією для природоохоронної спільноти України.

По короткому часі, з метою популяризації української природоохорон-

ної справи у світі, а також враховуючи побажання міжнародних партнерів, директор Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак зініціював переклад названого спецвипуску англійською мовою. Над реалізацією задуму керівника установи протягом року успішно працювала перекладач, науковець Вікторія Губко. Редакторами та авторами післямови до англійської версії стали титуловані фахівці природоохоронної справи професор Пітер Р. Гобсон (Університетський коледж Рітл, Об'єднане Королівство Великобританії) та професор П'єр Л. Ібіш (Університет сталого розвитку м. Еберсвальде, Німеччина). Повнокольоровий спецвипуск «Зелених Карпат» англійською мовою щойно побачив світ в одній з друкарень Львова.

Микола РИБАК

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

Вийшов у світ черговий номер періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», у якому на 118 сторінках опубліковано оригінальні результати досліджень не тільки науковців КБЗ, але й інших провідних наукових та природоохоронних установ України.

Так, доктор біологічних наук, професор Ф.Д. Гамор розглядає передумови прийняття актів Президента та Уряду України із питань збереження та розвитку регіону розташування української частини природного об'єкта Всесвіт-

ньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та основні положення плану заходів, затверджених 21 листопада 2018 року №892-р розпорядженням Кабінету Міністрів України про «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій. А професор С.М. Стойко привертає особливу увагу до оригінальної концепції створення етногенетичних заповідників.

Цікавою, не тільки для фахівців, але і для представників територіальних громад та господарників може бути стаття М.П. Рибак з співавторами щодо багаторічних напрацювань адміністрації КБЗ з налагодження тісної співпраці з територіальними громадами та суб'єктами господарювання, які знаходяться в межах перехідної зони Карпатського біосферного резервату.

Загалом у рубриках: «Гірська флора та рослинність», «Господарські та заповідні ліси», «Мікофлора», «Комплексні процеси», «Фоновий моніторинг», «Геологічні процеси», «Урядові рішення», «Сталий розвиток», «Конференції, семінари, наради», «Рецензії» висвітлено сучасний стан популяцій рідкісних рослин, грибів та тварин КБЗ; представлено типологічні схеми ялинових лісів Українських Карпат; розглянуто основні чинники формування травертинів на території Буковинських Карпат та ін.

Електронна версія збірника розміщена на веб-сайті КБЗ.

Богдана МОСКАЛЮК,
відповідальний секретар збірника

Василь КУХТА,
член Національної спілки письменників України,
Асоціації українських письменників,
Національної спілки журналістів України,
м. Ужгород

МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ПІД МЕНЧУЛОМ, У ЗАТІНКУ СМЕРЕК...

РОЗМОВА З ХУДОЖНИКОМ ВАСИЛЕМ ТИТОРОМ

СПРАВЖНЯ СЛАВА ПРИЙШЛА ДО НЬОГО В ДИТИНСТВІ

– Пане Василю, – мовив я, підсумовуючи кількагодинну розмову, – розповідь про Вашу творчість розпочну рядком: справжня слава прийшла до нього в дитинстві...

– Не треба... – скромно попросив він. – Так зав'язуються романи лише про геніальних художників...

Але я не погодився. І розпочинаю саме так...

Уявіть собі хлопчика віком десяти-дванадцяти років. Хлопчика, який забуває про все на світі, беручи до рук пензля. Звичайнісінькими водяними фарбами він уміє відображати довоколишній світ. Над ним дбайливо нахилився навчитель, ненав'язливо підказуючи, як підсилити перший план, поглибити перспективу. Як активізувати чи приглушити кольори. І непроста наука миттєво всотується учнем... І (освітянська класика!) невідомо, хто щасливіший у цю мить: той, хто віддає, чи той, хто отримує... Це, між іншим, про них: художника-початківця Василя Титора і керівника студії образотворчого мистецтва Василя Дмитровича Зейкана. Рахів, шістдесяті роки ХХ століття...

– Отже, Вам свого часу пощастило на вчителя?

– Не тільки мені... але мені особливо. Та про себе пізніше. На теренах Закарпаття було таких двоє: Василь Дмитрович Зейкан і Золтан Степанович Баконій. Керівники художніх

студій, педагоги високого польоту, вони виплекали плеяду самобутніх митців. Серед вихованців Василя Дмитровича теж чимало знаних художників, серед яких Микола Ворохта, Микола Дем'ян, Ярослав Савіних, Микола та Степан Козураки... Стосовно мене, то, звісно, про славу я ніколи не мріяв, але якогось разу прокинувся знаменитим. Дбайливий навчитель надіслав мої малюнки в різні часописи, зокрема в піонерську газету «Зірка», вчительську «Радянську освіту», і вони несподівано побачили світ. Призи, нагороди, які я отримував за участь у різних виставках, конкурсах дитячої творчості – цим всім теж завдячую своєму дорогому наставнику. Вражає до глибини душі: будучи не тільки педагогом, але й художником з великої літери, він навіть не зорганізував власної персональної виставки, дбаючи насамперед про вихованців. А які чудові живописні роботи залишив у спадок родині!..

«Я БУДУ НАВЧАТИСЯ БІЛЯ МОРЯ...»

Трепетне просування талановитого учня, чи, як модно говорити нині, арт-дилерство з боку В.Д. Зейкана не проминуло намарно. У 1965-му чотирнадцятилітній Василь Титор на всесоюзному зльоті в міжнародному дитячому таборі «Артек» нагороджений медаллю та дипломом першого ступеня за живописну роботу про Карпати. Для Рахова, для всього Закарпаття ця подія була воістину тріумфальною. Про юного художника писали в періодиці, розповідали по радіо. Всі пророкували йому блискуче (звісно, поза межами провінційного містечка) майбутнє! Можливо, у Москві, чи Києві (адже, даруйте, Париж на той час ще перебував поза «залізною завісою»)...

– І Ви почали зникати до власної винятковості?

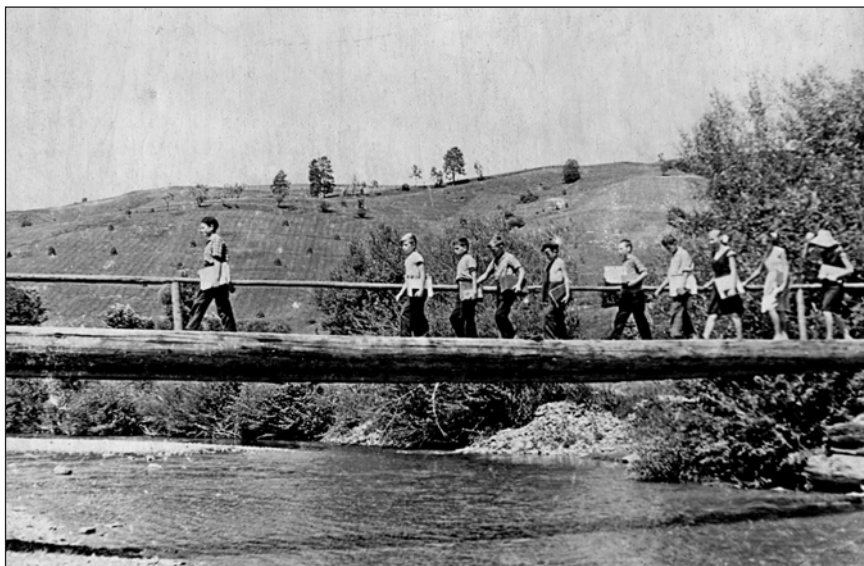
– На щастя, цього не сталося. Я настільки любив малювати, настільки віддавався самому процесу, що все інше залишалося десь збоку. Ось епізод, який це засвідчує. Під час перебування в «Артеку» я застудився, потрапив до ізолятора. Там вже ніщо не заважало досхочу зайнятися улюбленою справою. Якось, коли завершив малюнок, товариш по палаті розповів: до мене приходила вожата, принесла листа від батьків. А я навіть її не зауважив... Ну як з таким характером захворіти на зоряну хворобу?.. Про якісь віддалені світи (тим паче про Париж!) я тоді серйозно не замислювався, але «Артек», з його атмосферою, фантазмагоричними красвидами, вселив у мене тверде переконання: навчатися професії буду тільки біля моря. Про це я, повернувшись додому, в ультимативній формі заявив батькам...

– Таким чином, будучи чотирнадцятилітнім, Ви наче відрізали себе від мистецьких студій у Львові, Києві, Ужгороді...

– Так склалося. Наче спеціально для мене, щойно закінчив Рахівську десятирічку, в Одеському педагогічному інституті імені К. Ушинського відкрили художньо-графічний факультет. Ось там, біля синього, як співалося у пісні, моря, я і почав здобувати майбутній фах. Надбав нових наставників: художників-педагогів П. Злочевського, В. Русина, В. Гегамяна, І. Логвина та багатьох інших.

Акварель, до якої прилучив В.Д. Зейкан, і надалі залишалася моєю улюбленою технікою. У 1971 році захистив дипломну роботу «Пори року в Карпатах». Хоча, звичайно, малював і море, урбаністичні пейзажі...

– У часи отрочства Ви чули про свої роботи тільки похвалу, без домішки сумніву чи перестороги. А коли почалися творчі муки, без яких художнику не подорослішати?

Керівник художньої студії Василь ЗЕЙКАН та його вихованці; табір юних художників крокує на етюди, с. Лазещина, 1964 р.; Василь ТИТОР (крайній зліва) ділиться враженнями від перебування в «Артеку». Рахівський будинок піонерів, 1965 р.

Висока вода.
Авторська техніка, 1979 р.;
Зачарований світ.
Авторська техніка, 1990 р.

— Вони не забарилися шойно я став студентом. Слави доброго пейзажиста, що добре відчуває кольори, виявилось замало. Раптом збагнув, що пасу задніх, скажімо, в рисунку різноманітних гіпсових форм... І тут нічого не вдієш, такому «академізму» навчали абітурієнтів хіба що в студіях великих міст. Доводилося переборювати труднощі, набувати нових навичок і вмінь...

ДОДОМУ, У РАХІВ...

У пору Василевого дитинства, як мовилося вище, ніхто не допускав думки, що новоспечений художник Титор житиме у рідному місті. Бо всі його старші колеги по закінченні студій обов'язково замешкували у мегаполісах. Там – мистецький коловорот, зовсім інший вимір життя... По завершенні навчання в Одеському педінституті імені К. Ушинського Василь і собі отримав скерування в одну зі столиць тодішнього Союзу – Кишинів. Залишилося тільки зібрати валізу... І тут його душу скришили найлютіші сумніви. Він, хто навіть в Одесі не зумів відмовитися від карпатської тематики, можливо, назавіше відірветься від рідної стихії. І наче за рятівну соломинку, схопився за виклик, що несподівано надійшов з «маленької батьківщини». Районний відділ освіти запрошував його на посаду вчителя малювання і креслення – не куди-небудь, а в школу, яку закінчив чотири роки тому...

— І Ви сказали вже самому собі: вчився я біля моря, зате працювати-му в горах...

— Це був мій черговий, вже глибоко усвідомлений, ультиматум. Протягом восьми непростих років, з 1971-го по 1979 рік, я займався тим, що чинив протягом усього свого життя мій перший наставник у мистецтві Василь Дмитрович Зейкан. Було не до власних творчих амбіцій: я буквально розчинявся у дітях, розвиваючи їх художні смаки, роздмухуючи ледь помітні іскрини таланту. І мені це, до слова, добре вдавалося. Чимало з моїх вихованців займали призові місця в обласних

конкурсах, стояли на підступах до фаху художника. Та з часом я відчув під серцем холодок якоїсь вини, начебто роблю в житті не все так, як потрібно. І зрозумів, що маю взяти своєрідний тайм-аут, щоб осмислити, чи вірним є мій вектор руху...

– Для цього довелося покинути рідне місто?

– Я покинув його, щоб повернутися, як співається вже в іншій пісні, назавжди. Зрештою, так і сталося... А тоді, у далекому 1979-му, прийняв пропозицію товариша по цеху – поїхав на працю у Тюменську область, упродовж п'яти років трудився головним художником Нижньовартовського районного відділу культури. Фінансове підґрунтя мого рішення було визначальним, але підсвідомо я вкотре шукав відповіді на запитання: чи зможу вижити без Рахова. Як бачите, не зміг...

МЕНЧУЛ ЗАДИВЛЯЄТЬСЯ ЙОМУ У ВІЧІ...

На кожному другому з його полотен, що постосовані уздовж стін, – Менчул. Таке враження, що заповзявся відтворити найвищу рахівську гору у найнесподіваніших іпостасях. Менчул заглядає у вікна майстерні з такою настійливою пильністю, що починає здаватися: він пантрує кожен порух Титорового пензля. Запитую господаря: якої набирає пози, малюючи облюбований об'єкт? Пан Василь щиро дивується такому незвичному запитанню. Пояснюю: знаменитий поет і художник Максиміліан Волошин (Коктебель у Криму) відтворював рідний карадазький пейзаж, повернувшись до моря спиною. Щоб ніщо випадкове не заважало сприйняттю стихії.

– Я теж можу малювати Менчул із заплещеними очима, – зізнається Василь Титор. – Давно пересвідчився: гори не люблять, коли сліпо копіюють їх обриси. Годі сподіватися тоді мистецької удачі...

Пора студентства. Одеса, 1969 р.; серед юних художників та поетів у міжнародному дитячому таборі «Артек», травень 1965 р.; Василь ТИТОР – творець дерев'яних скульптур, м. Нижнєвартовськ (Росія, 1980 р.)

– Після остаточного повернення в рідне місто Ви працювали художником відділу туризму та екскурсій Закарпатської обласної ради, і знову – вчителем образотворчого мистецтва, художньої культури та креслення. Отже, вектор Вашого руху на шляху до себе виявився вірним?

– Так, але я ледь-ледь видозмінив його, зробив прийнятнішим – для себе, для вихованців. Зрозумів, що не маю права жертвувати власною творчістю. У пору моєї праці у відділі туризму та екскурсій обласної ради приміщення численних тоді турбаз скрашували полотна корифеїв закарпатської школи живопису Йосипа Бокшая, Федора Манайла, Золтана Шолтеса, їх молодших колег Антона Кашшая, Володимира Микити... Не потрібно було їхати до музеїв – годинами простоював біля цих неповторних робіт, вивчав кожен штрих, кожен мазок. Не хотілося бути, як по-кремі з нашого брата, чийось (навіть талановитим) епігоном, отож вперто шукав власну манеру, авторську техніку. Ось коли я повністю спізнав, що таке творчі муки!..

...З самобутнім творчим стилем Василя Титора, його авторською технікою (але не самим автором) я познайомився понад двадцять років тому, на всеукраїнському журналістському фестивалі у Рахові, куди мене, на той час редактора історико-краєзнавчого часопису, запросили земляки. Переможців фестивалю нагороджували коштовними призами – роботами місцевого художника Василя Титора. Пригадую, відомий журналіст-культуролог уголос розміркову-

Під час урочистого відкриття
Музею гуцульської різьби
Юрія ПАВЛОВИЧА.

Зліва направо:
завідувач відділу культури
Рахівської ОДА
Володимир ШЕПЕТА,
голова Рахівського районного
товариства ВО «Гуцульщина»
Іван БЕРКЕЛА,
солістка народного ансамблю
«Лісоруб» Ганна ГАДЖА
та власник готелю «Європа»,
фундатор музею Юрій БЕНДАК.
14 листопада 2014 р.;
Золтан ТИТОР
у батьковій робітні, 2008 р.

До батьків.
Розпис на склі, 2013 р.

вав над достоїнствами отриманого дарунку. – Дивна річ, – говорив він, – здавалося б, цілком патріархальна тема: хатки горян, церкви, потічки, смереки, але все дихає такою автентикою, такою справжністю, що здається: повезу з собою в столицю не витвір людських, хай талановитих, рук, а дрібку неповторного гірського світу...

МІЛЬЙОН ТРОЯНДОВИХ ПЕЛЮСТОК

Запитую знову, проявляючи, вочевидь, зайву цікавість:

– Яким чином, чому і коли, досконало володіючи різними техніками: аквареллю, олійними фарбами, розписом на склі і т.д., Ви придумали власний стиль й авторську техніку. Все для того, щоб аж настільки рішуче бути несхожим на інших?

– Повернувшись з Сибіру, наче із заслання, я по-новому переосмислив красу рідних гір, ще більше прикипів до них серцем. Усамітнюючись в майстерні (її збудував для мене тесть), переглядаючи власні творіння, запитував себе: чому Всевишній у такому ранньому віці прилучив мене до мистецтва, виокремив з-поміж інших? Чим віддячити натомість, яку таємницю я маю розгадати?... Як зараз пам'ятаю ту мить: мільйон трояндових пелюсток вкриває розкішним килимом наше подвір'я. Дружина Гізелла (саме їй завдячуємо нашим розарієм) каже: така краса, якби її перенести на полотно... І мене наче осяяло: ось тобі і підручні засоби для оригінальної фактури твору!

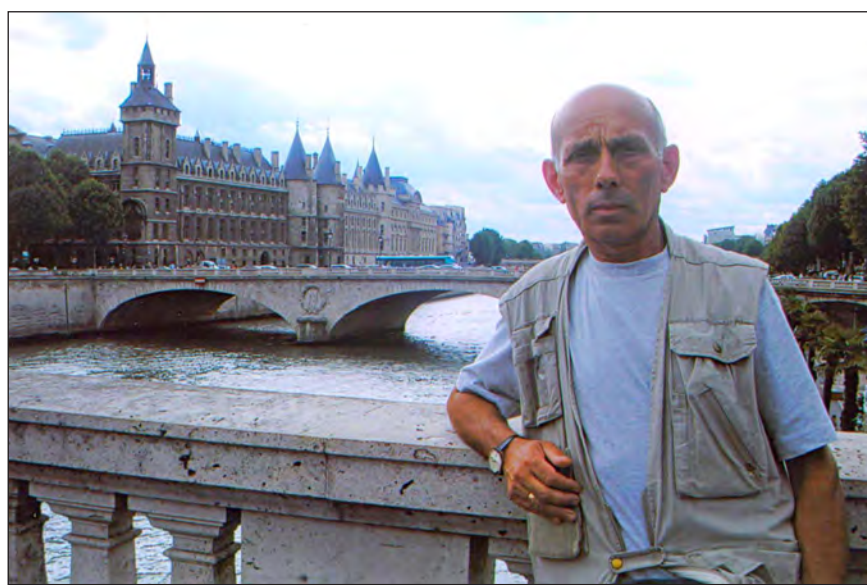
...То була пора перших творчих експериментів. Зрозумів: не дарма народився в Рахові і живе в райському (як зауважують гості) куточку. За родинним обійстям починається справжній ліс – така вже специфіка гірського містечка. І все те, що трапляється під ногами (листя дерев, кора, галузки, корінці, камін-

ці і цілючі зела (цей перелік нескінченний), і те, що росте на власному городі (а тут взагалі невичерпний мистецький арсенал), ставало для Василя Титора одним із засобів вираження художнього образу твору! Він давно навчився працювати з найнесподіванішим, здавалося б, матеріалом: кудлаті хмари, що заповнили на його картині крайнебо, виявляється, «зшиті» з курячого пір'я, смерека – листок папороті, гілочка чебрецю – розлоге дерево. І все це зав'язано у такому крутому фактурному, кульмінаційному вузлі, що не залишається жодної шпаринки для сумнівів. І рецепієнт, себто глядач, незважаючи на освіту і життєвський досвід, захоплено вигукє: вірю!

МАЕСТРО ФАКТУРИ

Так поіменували Василя Титора колеги по пензлю на одній з обласних виставок, що проходила в стінах Ужгородського національного університету на початку двохтисячних. На ній вперше експонувалося кілька робіт художника з Рахова у нововідкритому стилі. По завершенні виставки вони миттєво потрапили у приватні мистецькі збірки. З тих пір палких поціновувачів Титорової творчості не меншає, хоча тематика їх, здавалося б (як зауважував кийський журналіст), одна і теж: карпатське високогір'я з вкрапленнями давньої архітектури, незаймані праліси, незамулені джерела і потічки.

Париж, 2010 р.;
«Гуцульський Париж».
Полотно, олія. 2009 р.

– *Пане Василю, знаю, що у Вашому напрямку дехто надibuє елементи народної творчості...*

– *Сподіваюся, у цьому трактуванні більше похвали, аніж критики. Бо що може бути вищим за народну творчість: тут сконденсовані найцінніші скарби, найвищі духовні здобутки. Трапляється, до неї не дотягнутися навіть найпрофесійнішим художникам. Взяти хоча б ту ж гуцульську ікону на склі, якою віддавна захоплююся... У своїх живописних роботах я використовую незліченні елементи, в тому числі колажу, фітоаплікації, а ще безліч всіляких засобів і прийомів, що складають мою творчу таємницю, формують стиль. Хоча нерідко використовую активні, як у тому ж народному малярстві, кольори...*

– *До речі, про кольори... У багатьох відомих майстрів пензля є (чи були) «власні», улюблені. Скажімо, палітру Юрія Герца частогусто визначають синій, рожевий, білий, червоний, Юрія Сяркевича – синій, Мирона Микуляка, який першим з усіх відійшов у засвіти, – червоний...*

– *Гляньте ось на цю роботу: якого кольору гірський потік?!*

...*Знаю, якої відповіді очікує від мене художник. Так, «високу» воду не назвеш банально синьою. У ній – кучерявий відсвіт букової гуцавини, ключий позір смерек, що заступають сонце, загадкове мерехтіння світлотіней. І ще... ще щось – зрима й незрима, його не вивісти словами, не означити хвацьким мистецтвознавчим терміном. А ти спробуй, маєстро, все це бодай побачити, а тим паче поєднати кількома натхненними мазками...*

– *Бліц-запитання: що складніше – наприклад, олійний живопис, чи Ваша техніка?*

– *Важко порівнювати такі речі. Адже тут все залежить від рівня таланту, інтуїції, майстерності художника. Скажу тільки, що фарбами простіше виправити помилку. Чи навіть перекрити полотно новим зображенням. А мій творчий стиль не терпить спонтанності, розхристаності. Я змушений бути архітектором власного*

твору, до найдрібніших деталей обмірковувати його «проект». Кожен елемент композиції має чітко зайняти наперед продумане місце, бо інакше фактура буквально розсиплеться на друзки...

– Вище вже мовилося про те, що кожна Ваша робота дихає справжньою карпатською автентикою...

– Треба народитися в горах, глибоко знати і відчувати їх – тоді в художника, що їх відтворює, не виникатиме жодних проблем. Можливо, в цьому і полягає різниця між мною і тими, котрі сліпо копіюють мої роботи. Хати горян, дерев'яні церкви знаю не з дешевих лубків, не з фотографій. В таких жили, молилися мої предки, я малював їх у часи дитинства, тому й дихає з моїх робіт, за Вашими словами, справжністю...

...*Стверджую: воістину так. Коли переглядаєш Титорові роботи, складається враження, що, наче за помахом чарівної палички (пензля?), потрапив у найвищі гірські сфери, де все ще справжнє, не стилізоване; де на дерев'яних одвірках хат сяють захисні солярні знаки, а дахи карпатських церквичок не сплюдровані дешевою бляхою. Ось-ось на пляю з'явиться людина, і вона теж буде «справжньою»: у колоритній вбері, з характерною поставою, зумовленою ходою з верха на верх...*

З «ПАРИЖУ» – У ПАРИЖ...

– *І все таки: невже ніколи не спокушала думка поселитися, як і весь закарпатський бомонд, в Ужгороді. Там свого часу була вигідна праця (Художфонд), розподіляли квартири, а шлях до мистецького Олімпу скорочувався втричі...*

– Ну чому ж... Я навіть влаштувався якось у Художфонді, а квартиру обіцяли в газеті «Закарпатська правда», куди запрошували на посаду редакційного художника. Але Рахів настійливо не відпускав і я не міг з тим дати ради. Коли не вистачала спілкування з братами по пензлю, то приїздив в Ужгород: на пленери, виставки. З багатьма знаменитими мистцями, скажімо, Антоном Кашшаєм та Юрієм Герцом, підтримував тісні стосун-

ки. З Кашшаєм, до речі, познайомився ще хлопчиком, у літньому таборі «Юний художник». І досі пригадую щирі слова похвали з його вуст... Загалом, художники, як і представники інших професій, не є винятком з цього правила: чим талановитіша людина, тим вона толерантніша, доброзичливіша...

...*Пан Василь поривчасто розскречусь свої «запасники» і я знайомлюся зі своєрідними артефактами – свідками його мистецької минувшини. Ось роботи з персональних виставок в Ужгороді, Берегові, Тячеві, Рахові, колективних у Києві, Яремчі, Коломиї, міжнародних в Угорщині та Румунії, окремі з них відзначені переможними медалями, грамотами. А ось акварельні замальовки дитячої пори «Довбуш», «Уроцище Буркут», «Гуцульська сім'я», які так сподобались колись Кашшаю; студентські роботи: човники на піску і безмежжя моря; олійний пейзаж з Невицьким замком, високо поцінований Герцом. А ще – роботи-посвяти дружині Гізеллі і сину Золтану. І сповна несподіване: численні зшитки з віршами...*

– Чи вистачає Вам поціновувачів тут, у мініатюрному містечку?

– Звичайно, їх не стільки як у мегаполісах, але, трапляється, приїжджають навіть зі світових столиць. Скажімо, з Будапешта, Праги. Один з візитерів, буквально закоханий у мій стиль, настійливо переконував перебиратися в іншій світі...

– То це з його подачі кілька років тому Ви відвідали Париж?..

– Ні, просто мені вповнилося тоді шістдесят і родина вирішила зробити такий подарунок. Бо немає на світі художника, який не мріє бодай раз у житті побувати в Парижі...

– І не розчарувалися у своїх очікуваннях?

– Місто поетів і художників мене буквально приголомшило. Насамперед ставленням до творчих особистостей, розумінням, що вони живуть не для себе, а для вічності. Проте в кожного з нас власна доля. Мені згори присуджений «гуцульський Париж»...

– До слова, про виголошений щойно бренд нашого рідного міста – до його утвердження доклав пера і Ваш покірний слуга. Як Ви гадаєте, чи має цей бренд сьогодні під собою підґрунтя?

– Я читав Ваші книги «Іти й не озиратися», «Гуцульський Париж». І цілком погоджуюся: на колишній славі, коли Рахів був музеєм під відкритим небом, далеко не заїдеш. Потрібно ту славу щоденно примножувати...

– До слова, а яким був Рахів колись і яким він є, у Вашому сприйнятті, тепер?

– Згадайте чудову місцину Красне Плесо, з якої походить і мій рід. Згадайте її заплави, красуню Тису, з якої в роки нашого дитинства можна було пити воду. Ще не понижені ліси, не спотворені ландшафти. Чи – автентичну гуцульську вберю, витвори народного мистецтва... Намарно тут нарікати тільки на прокляту глобалізм! Упродовж багатьох років ведуться розмови про створення музею, який би увиразнив обличчя закарпатської Гуцульщини, а віз і ніні там... Ми клянемося, що до глибини душі любимо рідну гуцульську культуру, а її треба би любити, як зауважував колись відомий меценат Євген Чикаленко, ще й до глибини власної кишені. Як, до речі, робить це чоловік моєї рідної сестри Марії Юрій Бендак. У власному готельному комплексі «Європа» відкрив славнозвісний Музей гуцульської різьби Юрія Павловича... Маю ще й інший рівнозначний приклад та він, далебі, не на нашу користь... У тридцятих роках ХХ ст. до побудови церкви у селі Косівська Поляна був причетний чеський архітектор Отакар Скріванов. Закарпатські сліди батька, який відійшов у засвіти, нещодавно вирішили дослідити його діти. Ми з дружиною допомагали їм у цьому, отож отримали запрошення відвідати Прагу. Уявіть собі наші відчуття, коли в сучасному будинку, в чужій столиці потрапили в справжній гуцульський музей: рахівські ліжники, предмети одягу і фото... безліч фотографій... То невже чужинці краще розуміються на наших скарбах?!

...*Під Менчулом, у затінку смerek наша розлога розмова плавно перетікає в інші сфери... Василь Титор: «Все від Бога дано... і для мене Він частинку життя відпустив, Щоб творив я – малював і писав, І мов свічка тихенько згасав...» Нескінченних творчих насолод Вам, пане Василю! Бо життя у Парижах (в тому числі гуцульському) для того надається...*

ЗМІСТ

	Стор.		
Для збереження природних цінностей Карпатського регіону	1	ГАМОР Ф. Міжнародна пралісова конференція у Львові	15
ГАМОР Ф. Роль Карпатського біосферного заповідника у реалізації стратегії сталого розвитку в Українських Карпатах	2	Олексій Оржель: «Реалізація спільних з ЄБРР проектів сприятиме прискоренню реформ в енергетиці»	17
ГАМОР Ф. Встановлені законом соціальні пільги для горян в Уряді вважають недоліком	5	РИБАК М., БЕРКЕЛА Ю., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Міжнародний семінар у Молдові	17
<i>Екосвіт у подіях</i>		БАБІЧИН Ю. З нагоди 30-річчя НПП «Синевир»	18
ГАМОР Ф. Елементи гуцульської культури – до списків нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО	7	Бернська конвенція відзначає своє 40-річчя	19
ЙОНАШ І. Вернісаж Дикої природи в Австрії	7	ГАМОР Ф. Міжнародна екологічна конференція у Польщі	20
У межах Карпатського НПП буде відновлено унікальну дослідну обсерваторію	8	ЙОНАШ І. Міжнародний етнофестиваль-ярмарок «Барви карпатського ліжника»	22
ЙОНАШ І. Семінар з агротуризму	8	АНГЕР Е. Семінар у Богданській ЗОШ	22
ЛИПЧАК З. Акцентували на рідкісних рослинах	8	З нагоди ювілею Ужанського НПП	23
КАЛЬБА Н. Екологічна акція «Карпатський сніговик»	9	СІМОЧКО О. Як школярі відзначили День тварин	23
КАЛЬБА І. «Година Землі-2019»	9	КОЛАЧУК І. Мандрівка у Рамінгштайн	23
БЕДНАР М. Майстер-клас із виготовлення великодніх писанок	10	Верховна Рада України заборонила вирубку ялицево-букових лісів Карпат	24
На Закарпатті буде розширено площі трьох НПП	10	СІМОЧКО О. Відбулося засідання Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника	24
БЕРКЕЛА Ю., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Друге засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»	11	Вирубку лісів можна відслідковувати через смартфон	25
ЛИПЧАК З. День біологічного різноманіття	11	БЕРКЕЛА Ю. Представлено проект нової редакції Програми Літопису природи	26
ЙОНАШ І. Зустріч з представниками Європейського товариства дикої природи	12	ГАМОР Ф. Нарada у Закарпатській ОДА	26
ЙОНАШ І. Студенти Університету сталого розвитку м. Еберсвальде у КБЗ	12	Рішення, які сприятимуть зменшенню незаконного обігу деревини	27
ЙОНАШ І. Курс волонтерського менеджменту	12	ГАМОР Ф. Українсько-румунські зустрічі на Мараморощині	27
БЕРКЕЛА І., СІМОЧКО О. Бард-плєнер-табір «Муза Карпат»	13	РИБАК М., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Як вижити в умовах глобальних кліматичних змін?	28
11 нових водно-болотних угідь України отримали статус міжнародного значення	13	ЙОНАШ І. Конференція з питань розвитку сталого туризму	29
СІМОЧКО О. Вчилися захищати озоновий шар	13	ГАМОР Ф. Засідання Сектору природної спадщини Нацкомісії України у справах ЮНЕСКО	29
Верховна Рада України затвердила склад Кабінету Міністрів України	14	КУХТА В. «Професія природоохоронця потребує твердого людського характеру, а інколи навіть мужності...» (Розмова з в.о. директора Карпатського біосферного заповідника, заслуженим природоохоронцем України, почесним працівником заповідної справи України Миколою РИБАКОМ)	30
Олексій Оржель – Міністр енергетики та захисту довкілля України	14		
Олексій Оржель окреслив пріоритети діяльності новоствореного Міністерства	15		

ГЛЕБ Р. Самобутній край – Мараморщина	35	<i>Nota bene</i>	
ТКАЧ М. Требушани крізь призму століть (Село в Географічному суходільному центрі Європи)	37	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку гірських територій Українських Карпат»	102
ГОДОВАНЕЦЬ Б., БОРИК О., ЗЕЛІНСЬКИЙ В. Требушани, Білий Потік, Ділове...	40	Концепція розвитку гірських територій Українських Карпат	102
ДОВГАНИЧ Я., ГОДОВАНЕЦЬ Б., ЛЯШЕНКО Є., ПОКИНЬЧЕРЕДА В.Ф., ПОКИНЬЧЕРЕДА В.В., ПОПОВИЧ Ю. Різноманіття тваринного світу Північної Мараморщини	44	МОСКАЛЮК Б. Дерево мудрості – платан зростає у дендропарку КБЗ	106
КЛЕКНЕР Б. Екоферма «Райський куточок»	50	БОЧКОР Г. Поліметалевий подзвін по рекреації	110
НИТКА В. Україна-Румунія: мости добросусідства (Розмова з доктором біологічних наук, професором, заслуженим природоохоронцем України, почесним громадянином румунського міста Вішеу-де-Сус, заступником директора Карпатського біосферного заповідника Федором ГАМОРОМ)	51	ГОДОВАНЕЦЬ Б., БОРИК О., БУНДЗЯК В. Як Богдан і Юрій лелеку, лебеда та бугайчика рятували...	112
ГАМОРО Ф. Вдосконалюємо економічні механізми збереження природно-заповідного фонду та розвитку прилеглих територій	53	ТЕРПАЙ В. «Окупанти» рік і водоєм (Негативний вплив діяльності людини та алохтонних видів риб на місцеву іхтіофауну Закарпаття)	114
ГУБКО В. На потоці Каменистім... (Новий рекреаційний об'єкт «Водоспад здоров'я»)	57	ГУМЕНЮК В. «Золоте руно» Українських Карпат: на грані зникнення	120
ВОЛОШИН П., СЛИВКО Є., КРЕМІНЬ Н., КНИШ І. Сучасні виклики екологічної науки	58	СЕНЬКО І. Витоки рідного краю	127
ГЕТЬМАН В. Мораль і мудрість заповідної природи	62	ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ Л. Свідки старовіцького сакрального центру (Архів водних топонімів)	134
ШИШКАНИНЕЦЬ І. НПП «Зачарований край»: десять років діяльності	66	ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ Л. Пам'яті вчителя	141
ГАМОРО Ф. Деякі історичні аспекти створення та становлення Ужанського національного природного парку	71	КОЗУРАК М. Артефакти художнього дерева в музеях Закарпаття	142
ВАЩЕНКО В., ТУРЧИНОВ І., ГЕНЕРАЛОВА Л. Геопарк «Кам'янка» – таємнича скрижаль природи	74	ЙОНАШ І. Україна-Німеччина: захист культурних ландшафтів	152
БРОДЖІ М. Федір Гамор – визначний охоронець Європейської спадщини букових лісів	80	БАБІЧИН Ю. У гавані мистецтва і природи	158
СКРИЛЬ І. Туризм в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку	87	ЛАБИК А. Екологія людської душі	159
РОМАНІВ П. Потенціал Жидачівського району Львівської області як туристичної дестинації	90	ШКУРГАН В. Жель ми України... (Mi-e milă de Ucraina...)	160
ГУРНИЦЬКА Е., АЛЕКСОВИЧ М. Ямаловськими стежками (Про самобутній путівник Українськими Карпатами, що змінює наш світогляд і вчить захищати гори)	98	<i>Книжкова полиця</i>	
Маршрут «Село Подобовець – водоспад Шипіт – гора Великий Верх – гора Стій – залізнична станція Вовчий»	100	НИТКА В. Європа більше й глибше знатиме про праліси Карпат, і про саму Україну	164
		РИБАК М. Ще один святковий подарунок, або спецвипуск «Зелених Карпат» – англійською мовою	165
		МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	165
		<i>Мистець. Природа. Час</i>	
		КУХТА В. Під Менчулом, у затінку смерек... (Розмова з художником Василем Титором)	166

CONTENTS

	Page		
For the sake of the Carpathian natural values conservation	1	Territories of three NPPs will be expanded in Zakarpattia	10
HAMOR F. Role of the Carpathian Biosphere Reserve in implementation of the strategy for sustainable development in the Ukrainian Carpathians	2	<i>About expansion of the territories of NPPs «Synevyr», «Enchanted Land» (Zacharovanyi Krai) and «Uzhanskyi».</i>	
<i>Over the period of its existence the Carpathian Biosphere Reserve has become an internationally recognized nature protection and research institution, it has made a significant contribution into conservation of natural ecosystems and sustainable development of the Carpathians, as well as establishment of the ecological network and development of nature conservation sphere in Ukraine. Its decades-long director (1987-2013), Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor, tells about the next steps in the promotion of the sustainable development strategy and implementation of its ideas in the Ukrainian Carpathians.</i>		BERKELA Yu., POKYNCHEREDA V.	11
HAMOR F. Social benefits for the residents of highland territories, formerly defined by the Government, are now considered to be a disadvantage	5	Second meeting of the Joint Management Committee of the World Heritage property «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe (Albania, Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Italy, Germany, Romania, Slovenia, Slovakia, Spain, Ukraine)» took place in Suceava, Romania, on May 21-23, 2019.	
<i>Column «Discussions»: Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor analyzes the State Program for the Development of the Ukrainian Carpathian Region for 2020-2022.</i>		LYPCHAK Z. International Day for Biological Diversity	11
Events in the world of ecology		<i>This event was held at CBR on May 22, 2019.</i>	
HAMOR F. Some features of the Hutsul Culture to be listed to the UNESCO Intangible Cultural Heritage List	7	YONASH I. Meeting with the representatives of the European Wilderness Society	12
<i>At the meeting of the National Commission of Ukraine for UNESCO (Kyiv, February 21, 2019), a wide range of issues regarding the conservation of UNESCO cultural and natural Properties in Ukraine were discussed.</i>		<i>On June 3, 2019, the CBR administration held a meeting with the representatives of the European Wilderness Society to discuss further cooperation and conduction of an ecological audit on the territory of the Chornohora protected massif.</i>	
YONASH I. Wildlife art exhibition in Austria	7	YONASH I. Students from the University of Sustainable Development (Eberswalde, Germany) visited CBR	12
<i>From February 22, 2019 in Tamsweg (Austria) a two-month wildlife art exhibition dedicated to the anniversary of the European Wilderness Society was held.</i>		<i>The field excursion organized for the students of the University of Sustainable Development (Eberswalde, Germany) was held in the territory of CBR.</i>	
The unique observatory in the territory of the Carpathian National Nature Park will be restored (on Pip-Ivan of Chornohora Mt.)	8	YONASH I. Volunteer Management Course	12
YONASH I. Seminar on agritourism	8	<i>The course was organized by the Ukrainian Volunteer Service (June 15-19, 2019) for staff members of Ukrainian protected areas.</i>	
<i>About the scientific-practical seminar Rakhiv held in the framework of the EU project «Development of the geographical references system in Ukraine».</i>		BERKELA I., SIMOCHKO O. Plein-air camp for singers-songwriters «Muse of the Carpathians»	13
LYPCHAK Z. A special attention was given to rare plants	8	<i>The event was held on July 5-9, 2019 in the village of Bohdan, Rakhiv district, Zakarpattia region.</i>	
<i>About the environmental event «Let's save early-spring plants!» held in the territory of the CBR.</i>		11 new wetlands from the territory of Ukraine are listed into the Ramsar List of internationally-important wetlands	13
KALBA N. Ecological event «Carpathian snowman»	9	SIMOCHKO O. Learning how to protect the ozone layer	13
KALBA I. «Earth Hour-2019»	9	<i>On August 28, 2019 a training course «Let's Protect the Ozone Layer» was held at the central office of CBR.</i>	
BEDNAR M. Master-class on decorating Easter eggs	10	The Verkhovna Rada of Ukraine approved the members of the Cabinet of Ministers of Ukraine	14
<i>The event was held on April 11, 2019 at the Center of Europe Ecoeducation Center.</i>		Oleksiy Orzhel – Minister of Energy and Environmental Protection of Ukraine	14
		Oleksiy Orzhel outlined priorities for the newly-established Ministry	15
		HAMOR F. International primeval forest Conference in Lviv	15
		<i>On September 2-4, 2019, Lviv hosted an international scientific and practical conference «Primeval forests of the temperate and boreal zones in the face of global change», organized by the Swiss Federal Institute of Forest, Snow and Landscape Investigations (WSL), the Ukrainian National Forestry University and the Carpathian Biosphere Reserve.</i>	

- Oleksiy Orzhel: «Implementation of the joint projects with the EBRD will accelerate energy reforms»** 17
- RYBAK M., BERKELA Yu., POKYNCHEREDA V. International workshop in Moldova** 17
From September 15 to September 20, 2019, the delegation of the CBR participated in the International workshop (theory and field trips) in Moldova.
- BABICHYN Yu. On the occasion of the 30th anniversary of the Synevyr National Nature Park** 18
On September 18-20, 2019, the International Scientific Conference was held on the occasion of this anniversary.
- The Berne Convention celebrates its 40th anniversary** 19
- HAMOR F. The International Ecological Conference in Poland** 20
On September 19-21, 2019, the XXVIII International Ecological conference in the framework of the Ukrainian-Polish-Slovak biosphere reserve «East Carpathians» was held at the Bieszczady National Park (Zatwarnica, Poland) and the Poloniny National Park (Stakčín, Slovakia).
- YONASH I. International Ethno-Festival and Fair «Colors of the Carpathian Lishnyk»** 22
The event was held on September 20-22, 2019 in the village of Yavoriv, Kosiv district of the Ivano-Frankivsk region.
- ANHER E. Seminar at Bohdan Secondary School** 22
On October 1, 2019 CBR staff members joined the regional seminar «My Carpathian Land – splendor of mountains and diversity of forests» held at the Bohdan Village Secondary School (Rakhiv district of Zakarpattia region).
- Dedication to the anniversary of the Uzhanskyi NNP** 23
At the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 20th Anniversary of the Uzhanskyi National Park (Uzhgorod, October 3, 2019), Doctor of Sciences (biology), Professor, Honored Environmentalist of Ukraine Fedir Hamor presented his case study on the topic «Historical notes on some preconditions to the establishment of the Uzhanskyi NNP and the role of the Carpathian BR in this process».
- SIMOCHKO O. How pupils marked the World Animal Day** 23
The CBR staff members tried themselves in the role of teachers of one of the Rakhiv Secondary Schools (October 4, 2019, World Animal Day).
- KOLACHUK I. Trip to Ramingstein** 23
On October 6-10, 2019, the CBR team members together with the European Wilderness Society, the Agency for Sustainable Development of the Carpathian region «FORZA» and some others participated in the «Youth Green Conference – 2019» (Ramingstein, Austria).
- The Verkhovna Rada of Ukraine banned logging of fir-beech forests in the Carpathians** 24
- SIMOCHKO O. Meeting of the Carpathian Biosphere Reserve Coordinating Council was held (November 12, 2019)** 24
- Forest logging can be tracked by a smartphone** 25
- BERKELA Yu. Draft of the new version of the Chronicles of Nature research program was presented** 26
On November 25-26, 2019 at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk) a special event was organized and held aimed at presentation and discussion of the draft version of the protected area research program «Chronicles of Nature».
- HAMOR F. Meeting at the Zakarpattia Regional State Administration** 26
On November 29, 2019, at the initiative of Professor Fedir Hamor, a meeting was held to discuss the state of the implementation of the Order issued by the Cabinet of Ministers of Ukraine on November 21, 2018 (No. 892-p) under the title «Some issues of conservation of the Ukrainian part of the UNESCO World Heritage Property «Ancient and primeval forests of the Carpathians and other regions of Europe» and the sustainable development of the adjacent territories» as well as the problems of intensification of the Ukrainian-Romanian cooperation in the Maramures border region, as discussed in the article published in the nation-wide governmental newspaper «Voice of Ukraine» on May 18, 2019».
- The decisions that will reduce an illegal timber market** 27
On December 4, 2019, during the meeting of the Government of Ukraine, two resolutions were adopted: «On implementation of a pilot project on electronic auctions for the sale of individual lots of untreated timber» and «On approval of the Procedure for monitoring an internal consumption of domestic untreated timber».
- HAMOR F. Ukrainian-Romanian meetings in the Maramures border region** 27
On December 9, 2019, the delegation from Rakhiv visited the community of Bistra (comuna Bistra, Romania), which is a partner of the town of Rakhiv, and the Taras Shevchenko Pedagogical Lyceum (Sighetu Marmatiei).
- RYBAK M., POKYNCHEREDA V. How to survive in the context of global changes?** 28
As part of the project «Ecosystem-Based Adaptation to Climate Change and Sustainable Regional Development by Strengthening the Potential of the Ukrainian Biosphere Reserves», an international training workshop was held on December 9-13, 2019. Its aim was to share the German experience of adaptation to climate change and mitigation of their impact based on the ecosystems. Representatives of five biosphere reserves of Ukraine, including the CBR, visited the properties of the Schorfheide-Chorin Biosphere Reserve and the Lower Oder Valley National Park.
- YONASH I. Conference on Sustainable Tourism Development** 29
Conference on sustainable tourism development in the Carpathian region, organized by the Zakarpattia Regional State Administration, was held on December 16, 2019 in the village of Kamianytsa, Uzhgorod district, Zakarpattia region.
- HAMOR F. Meeting of the Natural Heritage Sector of the National Commission of Ukraine for UNESCO** 29
The meeting (December 16, 2019) covered a wide range of issues related to the implementation of the UNESCO program «Man and Biosphere» and the World Heritage Convention in Ukraine.

- KUKHTA V. «The profession of a conservationist requires a determined character, and sometimes even courage...»** 30
A discussion with an Interim Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Honored Conservationist of Ukraine, Honorary Staff Member of the Protected Area System of Ukraine Mr. Mykola Rybak about the role and place of the institution managed by him in the system of nature protection both in Ukraine and on the global scale, about the international cooperation organized at the CBR and on significant events in his own life and the history of the reserve, his plans and so on.
- GLEB R. Maramures region – unique land** 35
In the section «Strategy of international partnership. Natural and Cultural Values of the Carpathian Mountains: Ukraine-Romania» an essay about the historical Maramures region and its natural and cultural values is published.
- TKACH M. Trebushany through the prism of centuries (A village in the geographical center of Europe)** 37
A story told by a local historian Mykola Tkach about the village of Dilove (formerly called Trebushany), located in the Geographical Center of Europe, on the Ukrainian-Romanian border.
- HODOVANETS B., BORYK O., ZELINSKIY V. Trebushany, Bilyi Potik, Dilove ...** 40
Photo chronicle of the village of Dilove (monuments of architecture and nature, modern tourism sites and historical-cultural complexes).
- DOVHANYCH Ya., HODOVANETS B., LIASHENKO Ye., POKYNCHEREDA V.F., POKYNCHEREDA V.V., POPOVYCH Yu. Wildlife diversity of the Northern Maramures Region** 44
- KLEKNER B. Ecological Farm «Little Paradise»** 50
The story of an eco-farm in the village of Horinchovo (Khust district, Zakarpattia region) where buffaloes, Carpathian red deer, wild boars, ostriches, peacocks, pheasants, hares and other animals are kept.
- NYTKA V. Ukraine-Romania: Neighborhood bridges** 51
Interview with Doctor of Biological Sciences, Professor, Honored Conservationist of Ukraine, Honorary Citizen of the Romanian city of Viseu de Sus, Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve Fedir Hamor about the 20-year history of cooperation of the Carpathian Biosphere Reserve and the Union of Ukrainians in Romania.
- HAMOR F. Improving economic mechanisms of the Ukrainian protected area system’s preservation and development of the adjacent territories** 53
In the section «Reflections on the topic» notes made by the Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor are published: «How to intensify the activity of local authorities in conservation of beech primeval forests as the only natural UNESCO World Heritage Property of Ukraine» and «Land tax paid by the protected areas contributes to the development of territorial communities».
- GUBKO V. On the Kamenystyi Stream...** 57
New recreation site «Waterfall of Health» was created in the territory around the central office of CBR (under the support of the Rakhiv Town Council).
- VOLOSHYN P., SLYVKO Ye., KREMIN N., KNYSH I. Modern challenges in environmental science** 58
The story about the activity of the Department of Ecological and Engineering Geology and Hydrogeology of the Ivan Franko National University of Lviv.
- HETMAN V. Morality and wisdom of protected nature** 62
The author of an essay, Volodymyr Hetman, an associate professor at the State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management (Ministry of Energy and Ecology of Ukraine), emphasizes: the protected nature is a treasury of high human morality and wisdom, a life-giving source of spiritual peace and God’s grace...
- SHYSHKANYNETS I. NPP «Enchanted Land»: ten years of activity** 66
- HAMOR F. Some historical aspects of establishing and formation of the Uzhanskyi National Nature Park** 71
- VASHCHENKO V., TURCHYNOV I., HENERALOVA L. Kamianka Geopark – mysterious landmark of nature** 74
A story about the natural values of the Skole Beskydy National Park.
- BROGGI M. Fedir Hamor – a prominent guardian of beech forests as the European heritage** 80
An article by a well-known Swiss scientist-ecologist, doctor of natural and technical sciences, former director of the Swiss Federal Institute of Forest, Snow and Landscape Investigations, professor of the University of Vienna Mario Broggi tells about the life of our countryman Professor Fedir Hamor, who has been an initiator of listing the primeval beech forests of the Carpathians into the UNESCO World Heritage List.
- SKRYL I. Tourism in Ukraine: current trends and prospects for development** 87
- ROMANIV P. Potential of Zhydachiv district of Lviv Region as a tourist destination** 90
- HURNYTSKA E., ALEKSOVYCH M. Along Yamalov’s Trails (About the original guidebook to the Ukrainian Carpathians, which changes our worldview and teaches to protect the mountains)** 98
- A tourist hiking trail «Podobovets village – Shypit Waterfall – Velykiy Verkh Mountain – Stiy Mountain – Vovchy railway station»** 100
- Nota bene*
- Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On adopting the Concept of the Ukrainian Carpathian mountain areas development»** 102
- The Concept of the Ukrainian Carpathian mountain areas development** 102

MOSKALYUK B. Tree of Wisdom – a European plane tree grows at CBR’s arboretum 106	LABYK A. Ecology of human soul 159 <i>Reflections on how to learn to live in harmony with the environment, and to be part of nature.</i>
BOCHKOR H. Polymetallic bell tolls for recreation... 110 <i>Recreation activities versus subsoil use. Reflections on two mutually opposite directions of nature management in the draft of the Spatial Planning Scheme for Rakhiv district of Zakarpattia region.</i>	SHKURHAN V. I’m so sorry for Ukraine... (Mi-e milă de Ucraina...) 160 <i>The section «Strategy of International Partnership: Ukraine-Romania» contains a collection of poems in Ukrainian (Hutsul dialect) and Romanian languages of the member of the National Union of Writers of Ukraine Vasyl Shkurhan (Kosiv, Ivano-Frankivsk region) dedicated to the unity of man and nature.</i>
HODOVANETS B., POPOVYCH Y., BORYK O. Simple heart-warming stories 111 <i>The column «Ornithologist’s Diary» contains moving stories about the rescue of birds.</i>	NYTKA V. Europe will learn more and more about the Carpathian primeval forests and about Ukraine itself 164 <i>Review of a new book written by a professor-environmentalist Fedir Hamor «From Ukrainian Initiative to the Trans-European World Heritage Property» (Uzhgorod, 2019).</i>
HODOVANETS B., BORYK O., BUNDZIAK V. How Bohdan and Yuriy rescued a stork, a swan and a little bittern... 112 <i>Photo-chronicle of birds rescuing operations (routine activities of CBR’s researchers – PhD in Biological Sciences Bohdan Hodovanets and leading engineer of the laboratory Yuriy Popovych).</i>	RYBAK M. Another anniversary gift, or a special issue of the Green Carpathians (Zeleni Karpaty Magazine) in English 165
TERPAI V. «Occupants» of rivers and reservoirs (Negative impact of human activities and alien fish species on the aboriginal fish fauna of Zakarpattia) 114	MOSKALYUK B. A new issue of the «Nature of the Carpathians» Scientific Journal 165
HUMENYUK V. Golden Fleece of the Ukrainian Carpathians on the verge of extinction 120 <i>An article about the dramatic history of sheep farming decline in the Ukrainian Carpathians and prospects for its revival.</i>	Artist. Nature. Time.
SENKO I. Origins of homeland 127 <i>An ethnologist, local historian, folklorist, book critic Ivan Senko from Uzhgorod explores two ancient occupations traditional for the people dwelling in the mountainous region – a shepherd and a timer rafter.</i>	KUKHTA V. Under Menchul, in the shade of spruce trees... 166 <i>Conversation of Vasyl Kukhta, member of the National Union of Writers of Ukraine, the Association of Ukrainian Writers, the National Union of Journalists of Ukraine, with a Rakhiv artist Vasyl Tytor about the artistic principles, natural and cultural values of the Carpathians.</i>
DERZHYPILSKYI L. Witnesses of the Starovitskyi Sacral Center (archive of water bodies toponymics) 134 <i>Linguistic-geographical studies held in the territory of Kosiv district, Ivano-Frankivsk region.</i>	
DERZHYPILSKYI L. In commemoration of the teacher 141 <i>About a Sanskritologist, doctor of sciences, researcher of the historical and cultural heritage of Ukraine, including the Carpathians, Vasyl Kobylyukh (1935-2018).</i>	
KOZURAK M. Artistic wooden artifacts in the museums of Zakarpattia 142	
YONASH I. Ukraine-Germany: cultural landscapes protection 152 <i>About the Ukrainian-German Youth Experience Exchange Program «Protecting Cultural Landscapes Together» and the participation of the representatives of Ukrainian and German protected areas in it.</i>	
BABICHYN Yu. In the harbor of art and nature 158 <i>About the final conference «The genius of the place. Art and Nature» (Lahemaa National Park, Estonia) within the International Project «Territories of Inspiration».</i>	

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Олега БОРИКА, Василя ГУМЕНЮКА, Василя ЗЕЛІНСЬКОГО,
Богдана ГОДОВАНЦЯ, Брендона ГАРТВІГА та Олега ЯМАЛОВА.
1 стор. обкл.: Карпатська ідилія (Марамороський заповідний масив).
2 стор. обкл.: Прелюдія життя...

№№ 1-4 (2019) проілюстровано фотознімками
В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, Б. ГОДОВАНЦЯ, В. ГУМЕНЮКА, М. РИБАКА,
В. БУНДЗЯК, Ю. БЕРКЕЛИ, О. БОРИКА, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК,
І. ЙОНАШ, І. БЕРКЕЛИ, П. ВОЛОШИНА, Н. КРЕМІНЬ, І. КНИША, М. ТКАЧА,
В. ШЕПЕТИ, Ю. БАБІЧИНА, Е. АНГЕР, Л. ДЕРЖИПІЛЬСЬКОГО, І. ШИШКАНИНЦЯ,
В. ТИТОРА, В. ВАЩЕНКА, Л. ГЕНЕРАЛОВОЇ, М. БРОДЖІ, П. РОМАНІВА, Р. ГЛЕБА,
К. МАЙЄР, Ф. ОТТЕ, М. АЛЕКСОВИЧА, М. КОЗУРАКА та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

художника Василя ТИТОРА:

3 стор.:

1
2 3

 1. Рахівська осінь. Авторська техніка, 2014 р.

2. Гірський потік. Авторська техніка, 1991 р.

3. Гуцульське село (фрагмент). Авторська техніка, 1996 р.

4 стор.:

1
2

 1. Зимове диво. Полотно, олія, 1984 р.

2. Над Тисою. Полотно, олія, 1983 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2019, №№1-4
Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА
Літературна редакція, коректура, переклад з російської мови – М.І. КУХТА
Верстка, комп'ютерне забезпечення – О.В. БОРИК
Переклад на англійську мову – В.М. ГУБКО

Здано до друку 5.11.2019. Підписано до друку 28.12.2019. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 40,5. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2019, №№ 1-4.
Founded in 1993 (Registration Certificate: series KB, №239).
Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.
Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

